

Historijska traganja

Historical Searches

INSTITUT ZA ISTORIJU • **Br. 4**, 1-234, Sarajevo 2009.
INSTITUTE FOR HISTORY • **No. 4**, 1-234, Sarajevo 2009

Historijska traganja · Historical Searches

Izdavač · Publisher

INSTITUT ZA ISTORIJU, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
INSTITUTE FOR HISTORY, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Međunarodna redakcija · International Editorial Board

DAMIR AGIČIĆ, Filozofski fakultet, Zagreb / Faculty of Philosophy, Zagreb
ALEŠ GABRIČ, Institut za novije zgodovino, Ljubljana / Institute for Recent History, Ljubljana
ADNAN VELAGIĆ, Fakultet humanističkih nauka, Mostar / The Faculty of Humanities, Mostar
MUHIDIN PELESIĆ, Institut za istoriju, Sarajevo / Institute for History, Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik · Editor-in-chief

VERA KATZ, Institut za istoriju, Sarajevo / Institute for History, Sarajevo
vera@sinter.net

Sekretar · Secretary

AIDA LIČINA, Institut za istoriju, Sarajevo / Institute for History, Sarajevo
licinaida@gmail.com

Časopis izlazi dva puta godišnje / This is semi-annual magazine

Rukopisi se šalju na adresu Instituta za istoriju
Manuscripts to be sent to the Institute for History
(sa naznakom) za časopis *HISTORIJSKA TRAGANJA* / indicating that it is
for *HISTORICAL SEARCHES*
71000 SARAJEVO, Alipašina 9
Bosna i Hercegovina

telefon/faks/phone/fax: 033/ 209-364 033/ 217-263
<http://www.iis.unsa.ba>
e-mail: nauka@bih.net.ba

Rukopisi se ne vraćaju / Manuscripts will not be returned to their authors

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilogima.
The Editorial board is not to be held responsible for the assertions and views presented in the contributions it publishes.

Prijava o izdavanju časopisa *Historijska traganja* ubilježena je u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine
Application for the publishing of *Historical searches* has been registered at: National and University Library of Bosnia and Herzegovina

Sadržaj • Content

Riječ redakcije..... 5

Članci • Articles

Salmedin Mesihović

SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I – GERMANIKOVA “POUNJSKA OFANZIVA”

SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I – THE UNA RIVER VALLEY

OFFENSIVE LAUNCHED BY GERMANICUS..... 11

Husnija Kamberović

CRTICE IZ DRUŠTVENOG, EKONOMSKOG I PORODIČNOG ŽIVOTA PORODICE ALIBEGOVIĆ KONCEM 19. STOLJEĆA

SKETCHES FROM SOCIAL, ECONOMIC AND FAMILY LIFE OF THE

ALIBEGOVIĆ FAMILY BY THE END OF THE 19th CENTURY 35

Denis Bećirović

ISKORJENJIVANJE RELIGIOZNIH UVJERENJA I AKTIVNOSTI UNUTAR ČLANSTVA KPJ/SKJ OD 1945. DO 1958. GODINE

ERADICATION OF RELIGIOUS CONVICTIONS AND ACTIVITIES AMONG THE MEMBERS OF THE COMMUNIST PARTY/LEAGUE OF COMMUNIST

OF YUGOSLAVIA FROM 1945 TO 1958 115

Muhidin Pelesić

*OBLIKOVANJE I RASTVARANJE ŽIVOTA U ELIKSIRU VREMENA
(OMNIBUS – STUDIJA O MODERNOJ HISTORIJ)*

*DEVELOPMENT AND DISSOLUTION OF LIFE IN THE ELIXIR OF TIME
(OMNIBUS – A STUDY OF MODERN HISTORY) 127*

**PREDAVANJA sa Tribine Instituta za istoriju u Sarajevu
LECTURES at the Tribune of Institute for history in Sarajevo**

Barbara N. Wiesinger

*RAT PARTIZANKI – ŽENE U ORUŽANOM OTPORU U JUGOSLAVIJI
1941-1945.*

*THE WOMEN PARTISANS WAR: WOMEN IN ARMED RESISTANCE,
YUGOSLAVIA 1941-1945 201*

IN MEMORIAM

Akademik dr. ENVER REDŽIĆ (1915-2009) 229

Upute autorima priloga 235

Riječ Redakcije

Cijenjeni čitatelji !

Sa velikim zadovoljstvom vam predstavljamo četvrti broj časopisa *Historijska traganja* za 2009. godinu. U ovom broju objavljujemo pet zanimljivih radova raspoređenih u dvije rubrike: *Članci* i *Predavanja sa tribine Instituta za istoriju u Sarajevu*.

Prema hronološkom rasporedu članaka, prvi govori o Germanikovoj ofanzivi na ustanička uporišta Splonum, Retinum i Seretion, koja je završila u ljeto 9. godine nove ere pod komandom Tiberija i potpunim uništenjem posljednjih ustaničkih uporišta. Sljedeći rad nas detaljno upoznaje sa porodičnim, ekonomskim i društvenim životom porodice Alibegović, analiziranim na osnovi prijepiske njenih članova sa poslovnim prijateljima, iz koje se može spoznati proces transformacije dijela zemljoposjedničkih begovskih familija u građanske trgovačke porodice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Bosanskohercegovačko društvo kontinuirano je doživljavalo društveno-političke lomove, a jedan od njih bio je i 1945. godine, što tematizira rad o odnosu Komunističke partije Jugoslavije prema religiji s akcentom na aktivnostima prema tom pitanju unutar članstva u intervalu od 1945. do 1958. godine. Studija o modernoj historiji je posljednji rad u rubrici *Članci*, u kojem se analizira historiografija u Bosni i Hercegovini 1960-ih godina u smislu rasprave smještene između znanosti i politike.

Zahvaljujući Tribini Instituta za istoriju u Sarajevu *Dijalog s prošlošću* u ovoj rubrici prezentiramo rad o učešću žena u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941-1945. godine. Osim objavljenih izvora i literature na ovu temu članak donosi i zanimljiva svjedočenja učesnica u partizanskim jedinicama.

Pri put u ovom časopisu pojavljuje se rubrika *In memoriam* posvećena akademiku dr. Enveru Redžiću (1915-2009), uglednom revolucionaru, druš-

tveno-političkom i kulturnom radniku, naučniku, historičaru, direktoru Instituta za istoriju u Sarajevu i akademiku.

Nakon ovih kratkih crtica o sadržaju časopisa pozivamo vas na saradnju u istraživanju tragova prošlosti, njihovom prezentiranju i učenju o nama i drugima.

Redakcija

Članci • Articles

UDK 939.8 (398) “05/08”
Pregledni rad

SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I. GERMANIKOVA “POUNJSKA OFANZIVA”

Salmedin Mesihović

Odsjek za historiju, Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Nakon sloma ustaničkog pokreta u Panoniji tokom jeseni 8. godine n. e., rimsko zapovjedništvo je svoje strateške zamisli usmjerilo i na konačno zauzimanje ustaničkih pozicija u dinarskom pojasu. Već u proljeće 9. godine n. e. započela je pod zapovjedništvom Germanika, favorita Augusta i miljenika rimske javnosti, velika ofanziva s ciljem proboja na sjeverozapadnoj bojišnici (širi prostor Pounja i sjeverozapadne Bosne). Glavne borbe vođene su za ustanička uporišta Splonum, Retinum i Seretion. I pored zauzimanja tih uporišta nakon ogorčene borbe, Rimljani su bili prisiljeni zaustaviti dalje operacije, najviše zbog iznimnih gubitaka u ljudstvu i materijalu. Time su ustanici dobili nekoliko mjeseci za odolijevanje imperijalnoj sili Rima.

Ključne riječi: Veliki ilirski ustanak, Germanik, Splonum, Retinum.

Uvod

D ruga polovica 8. godine n. e. bila je prekretnica za sudbinu Velikog ilirskog ustanka.¹ Nakon gotovo dvije i po godine postojanja raspao se zajednički Savez ilirskih pobunjenih naroda, simboličkom predajom Batona Breučkog na obali rijeke *Bathinus* (Bosna) Tiberiju, vrhovnom zapovjedniku rimskih i ostalih protuustaničkih snaga na ratištu. Intervencija Batona Dezitijatskog sa trupama sastavljenim od dinarskih ustaničkih zajednica,

¹ O Velikom ilirskom ustanku od 6. do 9. godine n. e. u: Mesihović S. 2007. 314-617.

i pored kažnjavanja Batona Breučkog, nije uspjela održati Panonski bazen u sustavu organiziranog otpora. Ofanziva pod zapovjedništvom Plaucija Silvana prinudila je dinarske ustaničke jedinice na povlačenje u brdsko-planinski pojas zapadnog Balkana, dok su panonske zajednice prestale sa pružanjem organiziranog otpora.²

U toku povlačenja vrhovni ustanički vojvoda Baton Dezitijatski odlučio je osnažiti odbrambenu liniju prema protuustaničkim trupama koje su se koncentrirale u okupiranom području. To osnaživanje je podrazumijevalo utvrđivanje sa jakim vojnim snagama najvažnijih strateških pozicija preko kojih su vodili putevi iz panonskog pojasa u dinarsku, još uvijek neokupiranu zonu. Ova činjenica jasno ukazuje da su Baton Dezitijatski i ostale vođe ustanka dobro procijenili da će odmah nakon zime 8/9. godine n. e. nastupiti velika protuustanička ofanziva na brdsko-planinske oblasti južno od Panonskog bazena. Sa još preostalim snagama i resursima Baton Dezitijatski se jedino mogao uzdati u totalnu stratešku defanzivu kojom bi usporavao i iznurivao rimske trupe. Tako je nastojao dobiti na vremenu, ali i iscrpiti rimsku vojnu snagu. To je značilo pojačavanje i bolje pripremanje odbrambenih kapaciteta, posebno na onim gradinskim naseljima za koja se pretpostavilo da bi se našli u zoni prvog udara buduće ofanzive i u njenom bližem odvijanju.

Uspjeh postignut korištenjem i vojnih i diplomatskih sredstava konačno je donio olakšanje rimskom državnom vrhu. Težak rat vođen od proljeća 6. godine n. e. ne samo da je zaustavio planirano osvajanje Markomanskog kraljevstva Marobodua, posljednje nezavisne germanske zemlje istočno od Rajne, nego je na svjetlo dana izbacio slabosti i proturiječja augustovskog režima. Zbog toga je vijest o padu Panonije proizvela oduševljenje u Rimu i Italiji, ali i omogućila Tiberiju da konačno uzme dopust sa ratišta i vrati se u Rim, gdje je dočekan u skoro euforičnoj atmosferi.

Izvorna građa je kontradiktorna kada govori o prenošenju vrhovnog zapovjedništva na ratištu. Po Veleju Paterkulu, Tiberije je zapovjedništvo nad svim snagama prenio na Marka Lepida.³ Međutim, s druge strane, sudeći po tekstu kojim Kasije Dion opisuje zbivanja u prvoj polovici 9. godine n. e, može se steći utisak da vrhovno zapovjedništvo ima Germanik, sinovac Tiberija i

² O zbivanjima vezanim za prestanak organiziranog otpora u Panoniji. u: *Vell. II, CXIV, 4; Cass. Dio LV, 34, 4-7.*

³ *Vell. II, CX Vell. II, CXIV, 5.*

Augustov favorit. Kasije Dion jedino spominje Marka Lepida kao zapovjednika jedne od tri kolumne prodora u preostalo ustaničko područje u toku ljetne ofanzive 9. godine n. e.⁴ Nesuglasje je vjerojatno posljedica same prirode izvorne građe.⁵ Velej Paterkul i njegov udvornički odnos prema Tiberiju i Sejanu morao je kao posljedicu imati i umanjivanje uloge Germanika u događajima koje opisuje. On Germanika u kontekstu Ustanaka spominje samo jednom, i to uzgred, i jasno je da Velej jasno zamagljuje poziciju, status i postignuća Germanika na ratištima Ilirika. Kasije Dion je koristio izvore koji su imali znatno bolji i sadržajni odnos prema Germaniku. Moglo bi se čak steći uvjerenje da su podaci koje upotrebljava Dion bili možda bar za nijansu pristrasniji prema Germaniku. Germanik je na ratištu Ilirika kontinuirano od 7. godine n. e. kada je predvodio pojačanje upućeno Tiberiju na tadašnjoj zapadnoj bojišnici. Već krajem 7. godine n. e. Germanik je, sudeći po Dionu, pobijedio ilirski narod Mezeje,⁶ čija je osnovica rasprostiranja bila rijeka Sana. Sudeći po ovome, borbena angažiranost Germanika bila je uglavnom usmjerena na sjeverozapadno bojište (zone rijeka Kupe i Une). Ustanak od 6. do 9. godine n. e. bilo je i prvo značajnije ratno iskustvo mladoga Germanika, koji je 6. godine n. e. imao 21 godinu (Tiberije je tada imao 48 godina), pa bi možda bilo logično pretpostaviti da je u odustvu Tiberija vrhovno zapovjedništvo mogao preuzeti neko drugi, iskusniji i stariji, kao naprimjer Marko Lepid. Međutim, ne bi trebalo smetnuti s uma da je Germanik favorit Augusta, suprug njegove biološke unuke Agripine Starije, sa kojom ima brojnu djecu, te adoptirani sin Tiberije, koji je opet od 4. godine n. e. adoptirani sin samoga Augusta. Odnos u vladajućoj porodici Rimske države morao je imati i svoj odraz na ratištu u Iliriku. Samom svojom pozicijom u dinastijskoj strukturi Germanik je odražavao vrlo visoki autoritet, što se moralo reflektirati i u zapovjednoj liniji. Zbog toga je moguće pretpostaviti da je Germanik morao imati u zapovjednoj hijerarhiji protuustaničkih snaga u toku Tiberijevog dopusta vrlo visoku, ako ne i najvišu poziciju.

⁴ *Cass. Dio* LVI, 11-12, 2.

⁵ O izvornoj građi vezanoj za Ustanak, a posebice o Veleju Paterkulu i Kasiju Dionu u: Mesihović S. 2007. 36-71.

⁶ *Cass. Dio* LV, 32, 4.

Uzroci ofanzive

Odlazak Tiberija omogućio je Germaniku da pokuša ostvariti i svoje strateške ideje i vojne ambicije, možda i uz saglasnost ili čak i želju samoga Augusta. Možda bi se moglo pretpostaviti da je prenošenje ugušivanja ustanka u dinarskom pojasu na Germanika bilo i Augustova volja, pa bi se i u tome smislu mogao promatrati i dopust Tiberija sa ilirskog ratišta. August je nesumnjivo želio brzu pobjedu, što mu strpljivi i oprezni Tiberije nije omogućavao, ali i imao je namjeru da brzo afirmira Germanika u rimskoj javnosti, a najbolji način za to je pobjeda u ratu. Tiberiju je pripala slava za pobjedu u Panoniji, dok bi u tome slučaju slava za pobjedu u Dalmaciji, odnosno dinarskom pojasu pripala Germaniku. Uz to, ustanak bi bio i brzo završen. I ova činjenica kao da ukazuje da je ipak Germanik bio taj koji je imao završnu riječ u praktičnom zapovijedanju nad protuustaničkim snagama, nakon odlaska Tiberija.

Kako bi se ostvarila brza pobjeda, Germanik napušta Tiberijevu strategiju "pustošenja i iznurivanja", koja je izazivala nezadovoljstvo, pa i nepovjerenje Augusta. Sudeći po situiranosti tri ustaničke pozicije oko kojih se vode borbe u predstojećoj ofanzivi Germanika, a koje opisuje Kasije Dion, taktička zamisao Germanika zasnivala se na prodoru na sjeverozapadnom frontu. Time bi se probilo u dubinu ustaničkog područja i Germanik bi, predvođeci glavninu trupa sa sjevera, izbio u zaleđe srednjeg Jadrana i spojio se sa Salonom i Naronom.⁷ Pošto je glavna zapovjedna tačka rimskih i njihovih pomoćnih, savezničkih i plaćeničkih trupa u toku čitavog rata bila Siscija, za očekivati je da je u tome širem području bila i najveća koncentracija protuustaničkih snaga, kao i da se tamo nalazio Germanik u toku prvih mjeseci 9. godine n. e.

Sve navedene činjenice nametale su pokretanje jedne sveobuhvatne vojne operacije na sjeverozapadnom krilu bojišnice.⁸ Ta operacija je ostala i nešto detaljnije zapisana u "Rimskoj historiji" od Kasija Diona. Druga literarna vrela koja donose podatke o Ustanku od 6. do 9. godine n. e. (Strabon, Velej Paterkul, Ovidije, Plinije Stariji, Svetonije, Flor, Makrobije, Jordanes) ne spominju ovu veliku i zamašnu operaciju. Ali detalji koje navodi Kasije Dion dovoljan su pokazatelj da je riječ o jednom o ključnih borbenih angažmana u toku cjelokupnog toka rata, posebno za njegovu posljednju fazu.

⁷ Zanimljivo je da je cilj svih rimskih zapovjednika koji su ratovali na zapadnom Balkanu i u republikansko doba, a koji su pokretali svoje operacije iz sjeverne Italije, bilo povezivanje sa Salonom.

⁸ O prvoj polovici 9. godine n. e. i Pounjskoj ofanzivi u: Mesihović S. 2007. 555 - 569.

IZVORNI TEKST⁹

- 11 Ἐν μὲν οὖν τῇ Ῥώμῃ ταῦτ' ἐπράχθη, Γερμανικὸς δὲ ἐν τοῦτω ἄλλα τε χωρία Δελματικά εἶλε καὶ Σπλαῦνεν, καίπερ τῇ τε φύσει ἰσχυρὸν ἦν καὶ τοῖς τείχεσιν εὖ πεφραγμένον τοὺς τε ἀμυνομένους παμπληθεῖς ἔχον. οὐκ οὐκ οὐτε μηχαναῖς οὔτε πρῦς βολαῖς ἠδυνήθητι ἐξεργάσασθαι, ἀλλ' ἐκ
- 2 τοιαῦδε αὐτὸ συντυχίας ἔλαβε. Πουσίῳ ἰππεύς Κελτὸς λίθον ἐν τῷ τείχεσιν ἀφείκει οὕτω τὴν ἐπαλξίν διέσεισεν ὥστε αὐτὴν τε αὐτίκα πεπεῖν καὶ τὸν ἀνδρᾶ τὸν ἐπιτεκλιμένον οἱ συγκατασπᾶσαι. γενομένου δὲ τούτου ἐκπλαγέντες οἱ ἄλλοι καὶ φοβηθέντες τὸ τε τείχος ἐκεῖνο ἐξέλιπον καὶ ἐς τὴν ἀκροπολιν ἀνέδραμον, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ταύτην καὶ ἑαυτοὺς παρέδσαν.
- 3 Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ Ῥαίτινον ἐλθόντες οὐχ ὁμοίως ἀπήλλαξαν. οἱ γὰρ ἐναντίοι βιαζόμενοι τῷ πλήθει σφῶν, καὶ μὴ δυνάμενοι ἀντέχειν, πῦρ ἰθελούσιοι ἐς τε τὸν κύκλον πέριξ καὶ ἐς τὰ οἰκοδομήματα πλησίον αὐτοῦ ἐνέβαλον, μηχανώμενοι ὅπως ὅτι μάλιστα μὴ παραχρῆμα
- 4 ἐκλάμψῃ ἀλλ' ἐπὶ χρόνον τινὰ διαλάβῃ. καὶ οἱ μὲν τοῦτο ποιήσαντες ἐς τὴν ἀκρᾶν ἀνεχώρησαν ἀγνοοῦντες δὲ οἱ Ῥωμαῖοι τὸ πεπραγμένον ἐπεσέπεσαν ὡς καὶ αὐτοβλαῖ! πάντα διαρπάσοντες, καὶ εἴσω τε τῆς τοῦ πυρὸς περιβολῆς ἐγένοντο, καὶ οὐ πρότερον εἶδον αὐτό, πρὸς τοὺς πολεμίους τὰν νοῦν ἔχοντες, πρὶν παρταχῶθεν ὑπ' αὐτοῦ περιληφθῆναι. τότε δὲ ἐν παντὶ κινδύνῳ ἐγένοντο, ἄνωθεν μὲν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων βαλλόμενοι, ἔξωθεν δὲ ὑπὸ τῆς φλογὸς κακούμενοι, καὶ μήτε κατὰ χώραν ἀσφαλῶς μείναι μήτε πῆ διαπεσεῖν ἀκινδύνως δυνάμενοι. εἴτε γὰρ ἔξω βέλους ἀφίσταντο, πρὸς τοῦ πυρὸς ἀναλοῦντο, εἴτ' ἀπὸ τῆς φλογὸς ἀπεπήδων, πρὸς τῶν βαλλόντων ἐφθείροντο· καὶ τινες ἐν στενωχωρίᾳ ἅπ' ἀμφοτέρων ἅμα ἀπῶλοντο, τῇ μὲν τετροσκόμοιοι τῇ δὲ καιόμενοι. οἱ μὲν οὖν πλείους τῶν ἐσελθόντων οὕτως ἀπήλλαξαν· ὀλίγοι δὲ τινες νεκροὺς ἐς αὐτὴν τὴν φλόγα ἐμβαλόντες, καὶ δίοδον σφίσι δι' αὐτῶν καὶ ἄπερ ἐπὶ γεφύρας ποιήσαντες, διέφυγον.
- 7 οὕτω γὰρ πῦρ ἐπεκράτησεν ὥστε μηδὲ τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει ὄντας κατὰ χώραν μείναι, ἀλλὰ τῆς νεκρῶν αὐτὴν ἐκλιπεῖν καὶ ἐς οἰκήματα κατόρυχα κατακρυφθῆναι.
- 12 Ἐκεῖ μὲν δὴ ταῦτ' ἐγένετο, Σερέτιον δὲ, ὅπερ ποτὲ ἡ Τιβέριος πολιορκήσας οὐχ ἤρκει, ἐχειρώθη, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ἄλλα τινὰ ῥῆον προσέκτηθη. τῶν δ' οὖν λοιπῶν καὶ ὡς ἀνταιρόντων, καὶ τοῦ τε πολέμου μηχανομένου καὶ λιμοῦ δι' αὐτὸν οὐχ ἦκιστα ἐν τῇ Ἰταλίᾳ γενομένου, τὸν Τιβέριον ὁ Αὐγούστος ἐς τὴν Δελματίαν ἀῶθις

⁹ Cass. Dio LV, 11-12, 1.

“Germanik je u međuvremenu¹⁰ među drugim mjestima u Dalmaciji zauzeo Splonum, uprkos činjenici da je on zauzimaao mjesto dobro prirodno utvrđeno, koje je bilo dobro zaštićeno zidinama i koje je imalo brojno mnoštvo branilaca. Sukladno tome, Germanik nije uspijevaao napraviti bilo kakav napredak bilo (bojnim, op. a.) mašinama bilo napadima. Ipak ga je uspio zauzeti kao rezultat sljedećeg incidenta. Pusio, germanski konjanik,¹¹ snažno je bacio kamen prema zidu i tako protresao parapet da je on odmah pao i povukao čovjeka koji se bio oslanjao prema njemu. Na ovo, ostatak (branilaca, op. a.) alarmiran je i u svome strahu napustili su zidine i povukli se u akropolju. Kasnije, i oni su predali i sebe i akropolju.

Odatle su Germanikovi vojnici došli do Raetinum, ali se nisu, također dobro proveli tamo. Neprijatelj (misli se na ustanike, op. a.), prevladan njihovim brojem (misli se na Germanikove vojnike, op. a.) i nesposoban da ih odbije, saglasivši se, postavlja vatre prema okružujućem zidu i kućama koje graniče sa njim, ali uspijeva ipak zadržati je koliko je bilo moguće duže od raspljivanja odjednom i čini da ostane neprimijećena za neko vrijeme. Nakon što su to učinili, povukli su se u akropolju. Rimljani, ne znajući šta je učinjeno, krenuli su u nagli napad za njima, očekujući da opljačkaju cijelo mjesto bez napora. Na taj način, oni su se našli unutar kruga od vatre, i prema namjeri neprijatelja, nisu ništa bili primijetili dok se nisu našli opkoljeni vatrom sa svih strana. Zatim, oni (rimski vojnici, op. a.) su se našli direktno izloženi opasnosti, bivajući sa gornje strane (od strane ustanika povučenih u akropolju naselja, op. a.) zasipani (strijelama i drugim projektilima, op. a.) i povređivani vatrom sa druge strane. Oni (rimski vojnici koji su se našli u klopki, op. a.) u sigurnosti nisu mogli ni ostati gdje su, a niti su se mogli probiti bilo gdje bez opasnosti. Oni koji su ostali van domašaja projektila bili su zahvaćeni vatrom,

¹⁰ Prije prelaska na opis zbivanja u Iliriku, Dion govori o zbivanjima u Rimu. Najveći dio Dionovog teksta, ustvari, zauzimaju govori koje je August održao na Rimskom forumu u vezi sa porodičnim zakonodavstvom i stanjem nataliteta. Sudeći po ovome, igre koje su se tada održavale u Rimu (a koje isto spominje Dion), žalbe vitezova na dotadašnje porodično zakonodavstvo i odgovor Augusta dešavali su se više-manje vremenski podudarno sa žestokim borbama na sjeverozapadnoj bojišnici.

¹¹ *Cass. Dio* LVI, 11, 2; U originalnom tekstu se navodi kao “Πουσίων ἵππευς Κελτὸς“. Međutim, zbog Dionovog determiniranja germanskog pod keltskim imenom, može se pretpostaviti da je ovdje riječ o jednom Germaninu, a ne Galu.

a oni koji bi se odmakli od plamena bili su uništeni projektilima; a oni koji su uhvaćeni u uskom prostoru poginuli bi od oba uzroka odjednom, bivajući ranjeni na jednoj strani i spaljeni na drugoj. Većina (vojnika, op. a.) koja je prodrla u naselje doživjela je ovakvu sudbinu; ali nekolicina je pobjegla bacajući tijela (već poginulih, op. a.) u vatru i praveći prolaz za sebe koristeći (ljudska, op. a.) tijela kao most. Vatra je dostigla takav napredak da čak i oni u akropolju nisu mogli ostati tamo, nego su ga po noći napustili i sakrili se u podzemnim prostorijama. Ovo su bile operacije do toga trenutka.

Seretion, koji je Tiberije već jednom opsjedao, ali nije zauzeo, pokoren je (od strane trupa pod Germanikovim zapovjedništvom, op. a.) i nakon ovoga neka druga mjesta bila su mnogo lakše zauzeta. Ali uprkos ovim porazima, ostatak Dalmatinaca bio se podigao i držao rat trajnijim i glad se desila u Italiji, ponajviše zbog rata, i August je poslao Tiberija još jednom u Dalmaciju. [...]¹²

Vrijeme i zona operativnog djelovanja

Hronologija operacije izvođene pod zapovjedništvom Germanika može se dobiti i preko činjenice da se odvijala istovremeno sa dešavanjima u Rimu koje opisuje Dion, te sa Velejevim podatkom da se početkom ljeta 9. godine n. e. (*Initio aestatis...*) pokrenula završna ofanziva na ustaničko područje.¹³ Sa druge strane, treba imati u vidu i zimsko razdoblje, u kome je bilo teško očekivati započinjanje i odvijanje jedne ambiciozne vojne operacije u kontinentalnoj unutrašnjosti zapadnog Balkana. A i iz Dionovog opisa moglo bi se zaključiti da se borbe odvijaju kada je zimsko vrijeme već prošlo. Izvođenje manevra sa vatrom u *Raetinum* bilo bi teško da su postojale veće naslage snijega. S druge strane, bilo je potrebno da vijest o rezultatima operacije dođe u Rim, da bude analizirana, da Tiberije ponovo dođe na front, da se izvrši pregrupiranje trupa i pripremi velika ljetna ofanziva. U tom slučaju mjesec maj bi bio malo vjerojatan. Uz to, Pounjska ofanziva morala je zahvatiti određeni period vremena, od najmanje mjesec dana. Znači da bi najprihvatljivije vrijeme u koje bi se datirala Germanikova ofanziva moglo biti rano proljeće, odnosno III i IV mjesec 9. godine n. e.

Sudeći po podacima iz izvorne građe, zona južno od Siscije, u koju je spa-

¹² Autorov prijevod.

¹³ *Vell.*, II, CXV, 1-2.

dalo i Pounje, bila je jedno od glavnih bojišta u toku čitavog rata. Pošto je glavni rimski štab bio u Sisciji, logično je bilo očekivati da one oblasti koje joj gravitiraju budu i sa najizražajnijom borbenom aktivnošću. Činjenica je da su sve protuustaničke akcije koje su polazile iz Siscije i njene okolice morale prvo udariti na ustaničke pozicije u zonama Kupe, Une i današnje zapadne Slavonije.¹⁴ Relativna stabilnost ustaničkih pozicija na ovom sjeverozapadnom bojištu (gledano sa ustaničke pozicije) pridonijela je da dubina ustaničke teritorije na dinarskom području, nakon inicijalnih borbi, bude više-manje pošteđena od direktnih ratnih djelovanja. Da bi se koncentracija protuustaničkih snaga iz Siscije mogla probiti u unutrašnjost pobunjenog Ilirika, morala je biti razbijena ustanička borbeno linija na sjeverozapadnoj bojišnici, posebno u Pounju. Zbog toga je bilo i logično očekivati da Germanik prvo pokrene udar na ustaničke pozicije u pravcu koji vodi od Siscije prema srednjem toku Une.

Lokalizacija naselja

Kasije Dion spominje poimenično tri ustaničke pozicije i više bezimernih "drugih mjesta" kao zone oko kojih se vode borbe u toku odvijanja borbenih operacija kojima zapovijeda Germanik. Sudeći po opisima Splonuma i Ratinuma, koji se nalaze u Dionovom tekstu, riječ je o klasičnim gradinskim naseljima sa podgrađem, koje je uglavnom naseobinska zona, i akropoljem, koji je neka vrsta sjedišta gradine na visinskom platou. Osnovna odbrambena fortifikacija bio je dvostruki prsten zidina, jedan oko podgrađa, drugi oko akropolja. Vjerojatno su i Seretion i "druga mjesta" bili, isto tako, gradinska naselja smještena na određenim uzvisinama, tako karakteristična za ilirsko područje još od eneolitika.

Splonum je bilo dobro utvrđeno uporište ne samo zidovima nego i prirodom, što sugerira na njegovu situiranost negdje na brdsko-planinskom prostoru. Ovo ilirsko naselje se od više istraživača smještalo na najrazličitija mjesta unutar prostora provincije Dalmacije (Stari Majdan na Sani, Vital kod

¹⁴ Značajan dio i Velejevog, a posebno Dionovog opisa Ustanka otpada upravo na zbivanja na ovoj sjeverozapadnoj bojišnici, počevši preko bitaka koje je Baton Dezitijatski vodio sa Valerijem Mesalinusom i XX legijom 6. godine n. e, preko Germanikove pobjede nad Mezejima 7. godine n. e, utvrđenih pozicija na ...*monte Claudio...*, sve do pokušaja izvjesnog Skenobarda, vjerojatno lokalnog domorodačkog starješine, da 8. godine n. e. promijeni svoju stranu u ratu i dezertira Rimljanima, koji je o toj svojoj nakani obavijestio rimskog zapovjednika garnizona u Sisciji (φρούραρχον Σισκίας) Manija Enija.

Otočca, Šipovo, Komine kod Pljevalja).¹⁵ Splonum se morao sigurno nalaziti negdje u polukrugu zapad-sjeverozapad-sjever-sjeveroistok u odnosu na *Raetinum*, na koji je Germanik krenuo nakon zauzimanja Splonuma. Ako bi se Splonum nalazio južnije od naselja *Raetinum*, nejasno je zašto bi i kako uostalom Germanik uopće prvo išao u dublje ustaničko zaleđe, pa se onda vratio na sjever i krenuo na *Raetinum*. Germanikova operacija u Pounju nije imala karakter iznurivanja i pustošenja nego zauzimanja i pacifikacije teritorije i naselja. Samim tim bi bilo nelogično da on iza sebe ostavi protivničke snage, uđe u protivničku dubinu, ostvari zacrtano i zatim se vrati da zauzme ono što je zaobišao, da bi i nakon toga ponovo ušao u neprijateljsku dubinu da zauzme druga naselja.

Raetinum (Ραίτινον,) se poglavito ubicira u bišćanskom Pounju, i to najviše zbog natpisa *CIL XIII 7023* na kome se spominje *Andes Sex. F.cives Raetinio*. Neposredno južno od Bihaća duž rijeke Une evidentiran je do sada

¹⁵ O najrazličitijim ubikacijama Splonuma u: pregled kod Pašalića, 1975. 411-414; *Arheološki leksikon BiH*, tom I, 1988, 163; Bojanovski I. 1988. 255, fus. 36, 290-291; Zaninović M. 1995. 112-113 (riječ je o jednoj vrlo studioznoj i detaljnoj analizi). Najrealnije bi ga, kako to Bojanovski I. (1974. 359.) predlaže, bilo smjestiti nedaleko od Une. Međutim, njegovo kasnije preciznije lokaliziranje Splonuma na lokalitetu Donje Vrtoče na Uncu kod ili oko Drvara, ipak je malo suviše južno udaljeno od mogućeg položaja Splonuma. Iz spomenutog naselja se u kasnijim razdobljima vjerojatno razvilo i središte upravno-administrativne jedinice *municipium Splonistarum*, čije je postojanje evidentirano na nizu natpisa *CIL III 1322 Ampelum* (Zlatna); *CIL III 2026 Salona*; *CIL III 8783 Kaštel Sućurac-Salona*; Natpis iz Komina kod Pljevalja. U zoni Komina kod Pljevalja pronađen je veliki broj natpisa, uključujući i onaj na kome se spominje i Splonum, te još jedan natpis *CIL III 8309* na kome se spominje *municipium S*. Činjenica da je ime municipija koji je obuhvaćao područje Pljevalja počinjalo sa S. navodilo je na pomisao da se tu nalazio i Splonum, npr. Wilkes J. J. (1965. 1969. 282) u Kominu kod Pljevalja stavlja *municipium Splonum*. Za više informacija o Kominama kod Pljevalja v. kod Cermanović-Kuzmanović A. 1967; Isto, 1969; Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšević D. 1964; Isto, 1965; Isto, 1966; Isto, 1967; Isto, 1972; Isto, 1973; Isto, 1974; Isto, 1975; Cermanović-Kuzmanović A, Srejšević D. i Marković C. 1972; Bojanovski I. 1988, 211-212 (riječ je jednom vrlo detaljnom pregledu); Škegro A. 1998. 95 i fus. 24; Isto, 1999. 68. Po Alföldy G. (1965 A, 57-59) u Kominama kod Pljevalja bio je *municipium Siculotarum*, odnosno narodnosno središte Sikulota koje spominju *Plin. NH III, 143* i Klaudije Ptolemej, II, 16, 5. Ako je to tačno, a sve navodi da je takva detekcija vrlo vjerojatna, onda bi ne samo lokaliziranje Splonuma nego i lokaliziranje Pirusta u Pljevalja i okolicu, čega se i Alföldy i Bojanovski i Škegro drže, konačno bilo odbaceno. Kod A. Škegre (1998. 95, fus. 24) navedeno je da se podatak o Alföldyevom *municipium Siculotarum* nalazi u Alföldyevom djelu 1968, 1009-1016, što izaziva izvjesne nejasnoće, jer A. Škegro u svome popisu literature (1998, 110) uopće ne navodi o kojem je to radu Alföldya riječ, niti se to može uopće shvatiti.

veliki broj nalazišta prapovijesne, protohistorije i antičke provenijencije. Kako se čini, samo na osnovi bogatstva ovih nalazišta, zone Humačke Glavice, Privilice, Ribića, Golubića, Jezerina, Pritoke, Doljana imale su iznimno naseobinsko, religijsko, političko pa možda i ekonomsko značenje ne samo za japodske zajednice u Pounju nego i za kompletan Japodski narod i njegovu političku jedinicu. Riječ je o dugotrajnom kontinuitetu kvalitativnog i kvantitativnog življenja u Pounju južno od Bihaća, sve od prapovijesti do duboko u antički period, što znači da zahvaća i razdoblje japodske nezavisnosti i rimske uprave. Ova oblast u sebi sadrži i zemljopisne odlike koje joj omogućavaju situiranje jednog značajnijeg gradinskog naselja. Iznad Privilice, Golubića, Pritoke uzdiže se niz brežuljaka na koje bi se mogao situirati akropolj *Raetinum*. Gradine su evidentirane na lokalitetima Sokolac, Gradina – Lohovska Brda, Podić – Gorjevac, Crkvina (Zapoljak) - Hrgar. Najvjerojatnije je da se akropolja *Raetinum* nalazila na prostoru lokaliteta gradine Sokolac, sa lijeve strane Une, odmah zapadno iznad Golubića.¹⁶ Ali ne bi trebalo isključiti mogućnost da se akropolja nalazila i na brdu Debeljača (n. v. 572 m), a i Sokolac je, ustvari, krajnji istočni obronak ovog brda.

Japodsko učesće u Ustanku je dosta problematično. Sudeći po natpisu *CIL* V 3346 iz Verone,¹⁷ kao i činjenici da ustaničke snage nisu izbile u Kvarner, Japodi nisu kolektivno prešli na stranu ustanika. Izgleda da su se ustanku pridružile samo one japodske zajednice preko kojih su prešle ustaničke snage u toku 6. godine n. e. Tako bi se Ustanku pridružili oni Japodi koje je Apijan, opisujući Oktavijanovu kampanju iz 35. godine pr. n. e., nazvao transalpinskim.¹⁸

Dion direktno u svome opisu ne kaže da je došlo do pada naselja *Raetinum*, uključujući i njegovu akropolju, u rimske ruke. Ipak, iz samoga smisla cjelokupnog njegovog opisa Pounjske operacije može se izvući zaključak da je *Raetinum* ipak zauzet, jer Germanikovo se ofanzivno djelovanje nastavlja prema Seretionu i drugim naseljima.¹⁹ Sudeći po opisu koje daje Kasije Dion,

¹⁶ u: pregled u *Arheološki leksikon*, tom II, 1988. 9-27. i Mapa 1, karte regije 1 za praistorijsko doba i doba rimske vladavine; *CIL* XIII 7023.

¹⁷ Patsch C. 1896. 133-134; Suić M. 1991-1992.

¹⁸ *App. Ill*, 17-21.

¹⁹ To se može objasniti samim načinom kompilacije izvorne građe koju je Dion koristio za svoj opis borbi oko spomenuta tri naselja; odnosno, on je jednostavno neke dijelove izbacio

borbe za *Raetinum* su bile toliko teške da je došlo do uništenja naselja, iako se ne može jasno identificirati što su to bile "podzemne prostorije" (...ἀκροπόλει ὄντας κατὰ χώραν μείναι, ἀλλὰ τῆς νυκτὸς αὐτὴν ἐκλιπῆιν...) ²⁰ u koje su se ustanici sklonili. Možda je riječ o nekim pećinskim zonama u blizini *Raetinuma* ili o vještački napravljenim prostorijama i tunelima. Pošto su ustanici u akropolju bili opkoljeni vatrom koja je bjesnila i protu-ustaničkim trupama, morao je postojati neki tunel ili bar prolaz kroz koji bi se oni izvukli u toku noći. Možda se pod "podzemnim prostorijama" krije upravo tunel koji je povezivao akropolju *Raetinuma* sa zonama izvan dvostrukog prstena. Preko toga tunela stanovnici i branioци *Raetinuma* u slučaju opsade kontaktirali su sa vanjskim svijetom. Sudeći po još nekim podacima iz Dionovog izvještaja o Ustanku, postojanje tunela (koji bi povezivao akropolju sa vanjskim područjem) moglo bi se pretpostaviti za još neka gradinska naselja. Tako se za Andetrij (*Andetrium*, ...Ἀνδήτριον...), koji u ljeto 9. godine n. e. napadaju snažne rimske snage pod Tiberijevim zapovjedništvom kaže da prima opskrbu i resurse i iz vanjskih zona, ²¹ kao i da Andetrij u jeku rimske opsade napušta Baton Dezitijatski. ²² Znači, sve vrijeme kada se dešava Tiberijeva opsada ovog jakog ustaničkog i delmatskog uporišta u neposrednom jadranskom zaleđu postojala je aktivna veza ustanika u Andetriju i u okolnom još uvijek neokupiranom području, možda upravo tunelom. Seretion je već ranije bio neuspješno opsjednut od strane snaga kojima je zapovijedao Tiberije. Uspješna odbrana Seretiona je možda, također bila rezultat postojanja određene veze kojom bi se prometali ljudi i resursi opsjednutom ustaničkom garnizonu. Znači, nije nemoguće pretpostaviti da su ilirske gradine, posebno one značajnije i dugovječnije, možda imale i sistem tunela koji je osiguravao vezu akropolje sa vanjskim svijetom.

kako njegov opis ne bi bio suviše opširan, zadržavajući samo one najzanimljivije dijelove. Kasije Dion niti je imao vremena niti želje da se uopće upušta u razmatranja o nekim detaljima kao što su to npr. "podzemne prostorije" u koje su se sakrili branioци, tako da je njegov opis konkretnih borbi ostao nedorečen. Ipak, iz samoga smisla cjelokupnog njegovog opisa Pounjske operacije može se izvući zaključak da je *Raetinum* ipak zauzet, jer Germanikovo se ofanzivno djelovanje nastavlja prema Seretionu i drugim naseljima.

²⁰ O Bici za *Raetinum* v. *Cass. Dio* LVI, 11, 3-7.

²¹ *Cass. Dio* LVI, 12, 4-5.

²² *Cass. Dio* LVI, 13, 2-3.

Nakon *Raetinum*, prodor se nastavlja prema Seretionu (...Σερέτιον...).²³ Nakon pada Seretiona neka "druga mjesta" bila su znatno lakše osvojena. Činjenica da su ova "druga mjesta", čija imena Kasije Dion ne navodi, lakše osvojena dokazuje da su tri spomenuta naselja predstavljala okosnicu odbrambene linije na sjeverozapadnom pravcu preostalog ustaničkog područja i da je zbog njenog razbijanja prodor u unutrašnjost bio olakšan.²⁴ Germanik se u taktičkom razvijanju čitave operacije morao oslanjati na određenu komunikacionu liniju. Ta linija mogla je biti već korištena epihorska saobraćajnica ili neka prirodna osobenost koja je već povezivala spomenuta naselja na koja su napadale Germanikove trupe. Pošto možemo okvirno lokalizirati *Raetinum* u Unsko područje, onda su i druga naselja morala biti na sjeverozapadnoj bojišnici i to više orijetirano prema slivu Une. Ta komunikacija morala je povezivati Sisciju, koja je bila ishodište čitave operacije, i *Raetinum*. Kao što vidimo, Germanik se kretao pravcem Splonum-*Raetinum*-Seretion, a ako se *Raetinum* nalazio u Golubiću ili uopće negdje u okolini Bihaća, onda bi prirodno Splonum bio bliži Sisciji, a Seretion u dubljoj dinarskoj unutrašnjosti. Moguće je da su se sva ova naselja nalazila na nekoj epihorskoj komunikaciji koju su kasnije Rimljani pretvorili u izgrađeni put, a možda je upravo riječ o komunikaciji koja je sa sjevera preko Golubića išla jugoistočnim pravcem, prema području Diciona i sjeverozapadnim krajevima delmatskog područja.

Germanikova glavna koncentracija trupa mogla se kretati i zaobilazeći Zrinjsku goru i izbijajući u zonu ušća Sane u Unu. Odatle bi se vojska kretala duž rijeke Une. Ovaj predloženi pravac je zanimljiv i stoga što se približavao prostoru Mezeja, koje je Germanik ranije u ratu porazio i možda su se na

²³ O ubikaciji Seretiona v. Šašel J. 1953; Pašalić E. 1975. 415; Arheološki leksikon BiH, tom I, 1988. 161; Bojanovski I. 1988. 51, 310; U vezi s pitanjem pada Seretiona kod Pašalića E. (1975. 391) nailazi sa na tumačenje po kome je osvojenje ovog naselja vezano za Tiberija, da bi već na sljedećoj stranici iznio kontradiktoran stav da Rimljani i bez Tiberija pobjeđuju i osvajaju, uključujući i Seretion. Nešto još dalje Pašalić E. (1975. 411), iznosi da je Germanik bio taj koji je osvojio Seretion.

²⁴ Moguće je pretpostaviti da je izvorna građa, kojom se za opis rata u Pounju 9. godine n. e. koristio Kasije Dion, sadržavala imena i možda i opise tih drugih mjesta koja su lako osvojena, ali da ih je Kasije Dion smatrao nepotrebnim poimenično i detaljnije navoditi, jer su bila lako osvojena bez nekih interesantnih i dinamičnih detalja (kao što su to pružale borbe za Splonum i *Raetinum*), pa je on sve događaje u toku ove kampanje nakon pada Seretiona sažeo u jednu rečenicu. Uostalom, i borbu za Seretion je, vjerovatno iz istih razloga, sažeo u samo jednu rečenicu, a i to što ga je spomenuo po imenu rezultat je činjenice da je Seretion vrlo važna strategijska tačka koju je već jednom opsjedao Tiberije.

tim područjima već od ranije nalazili rimski garnizoni. Alternativno, Germanik je možda koristio i rijeku Glinu kao komunikacioni orijentir, pa bi u tom slučaju on sa trupama prošao između Petrove gore i Zrinjske gore kroz zone Topuskog i Kladaše prema srednjem toku rijeke Une. Sudeći po rasporedu do danas evidentiranih gradina i drugih nalazišta, predrimska komunikacija koja je ulazila u *Raetinum* išla je okvirno prateći tok Une. Posebno je na sjevernim krajevima i obroncima Grmeča evidentiran veliki broj gradina, bar do ušća Sane u Unu. I sa desne strane Une, sjeverno od *Raetinuma*, nalazi se veći broj gradina, dok ih je u prostoru od Cazina prema Kladaši i Topuskom znatno manje poznato. Iz *Raetinuma* je predrimska komunikacija vjerojatno išla duž gornjeg toka Une, jer se u ovoj zoni nalazi veliki broj gradina, bar do ulaza u kanjon Une i Unca, dok se broj gradina naglo povećava jugoistočnim pravcem prema dubini Grmeča.²⁵ U tom slučaju, za lokaliziranje i Splanuma i Seretiona ne bi trebalo isključiti šire prostore Grmeča, s tim da bi Splanum gravitirao srednjem toku Une, a Seretion gornjem toku Une. A pošto je Grmeč pun gradinskih naselja, ne bi nas iznenadila ni mogućnost da su i "druga naselja", koja su u toku ove operacije bila zauzeta, situirana na grmečkom i srednjounskom prostoru. Ako je iznesena pretpostavka tačna, onda bi Germanikova operacija udarila u ustaničku odbrambenu liniju na Grmeču i srednjem Pounju. Planina Grmeč po svojim zemljopisnim osobenostima predstavlja odličan odbrambeni položaj. Grmeč je, ustvari, nešto izdvojeni sjeverozapadni obronak Dinarida, i okrenut je sa svoje sjeverne strane prema ravnijim predjelima, dok je sa zapadne strane prilično naslonjen na srednje Pounje u kojem se nalazio *Raetinum*. Tako bi ova planina bila i za ustanike i za Rimljane u pravom smislu kapija ustaničkog teritorija u Dinaridima. Grmeč je i dovoljno prostrana planina na kojoj se mogla smjestiti i veća populacija ali i situirati mreža gradina i odbrambenih fortifikacija. Ako su borbe primarno vođene na Grmeču, onda je Germanik operaciju započeo upravo iz zone utoka Sane u Unu, odnosno sa onog mezejskog teritorija koji je bio ranije okupiran.

²⁵ Za raspored do sada registriranih gradinskih naselja;

- na prostorima Cazinske i Bihačke krajine i uopće Pounja u: *Arheološki leksikon*, Mapa 1, 1988, regija 1, karte - praistorijsko doba i rimsko doba i odgovarajuće pisane natuknice *Arheološki leksikon*, tom II.
- na prostorima doline Unca i zapadne Bosne-Drvarsko-grahovsko područje u: *Arheološki leksikon*, Mapa 2, 1988, regija 11, karte - praistorijsko doba i rimsko doba i odgovarajuće pisane natuknice *Arheološki leksikon*, tom II.

Na bihaćkom, krupskom i petrovačkom dijelu Grmeča poznato je oko 80 gradina. Ako bi se pretpostavilo da je Grmeč bio glavno borbeno područje za vrijeme Germanikove operacije, onda bi se moglo pokušati predložiti i lokaliziranje Splonuma i Seretiona. Možda je Splonum bio smješten na lokalitetima:

Kekića Glavica, Gornji Petrovići, Bosanska Krupa,²⁶ sa dugim kontinuitetom od kasnog brončanog doba zaključno sa rimskom vladavinom. Plato je površine oko 11 000 m² ²⁷

ili Dubrovnik (Marešova ili Pilipovića Glavica), Grmuša-Srbljani, Bihać sa platoom veličine 320x165 m.²⁸

Oba lokaliteta nalaze se u zoni kuda su mogle proći rimske trupe koje je predvodio Germanik u pohodu prema *Raetiniumu*. Mogućnost da je gradina na Kekića Glavici bila akropolja Splonuma povećava se ako se ima u vidu da je tamo utvrđen i kontinuitet naseljavanja i prebivanja i u rimsko doba.

Za Seretion bi postojalo više "kandidata":

Gradina (Mala i Velika), Klišević, Bihać iznad desne obale Une. Podijeljena je na Malu (cc165x95 m) i Veliku (cc 260x245 m) Gradinu.²⁹

Gradina u Kršu, Oraško Brdo, Bosanski Petrovac sa platoom veličine 580x284 m, koji je branjen višestrukim, mjestimično petostrukim bedemima.³⁰

Gradina (Crkvina), Vrtoče, Bosanski Petrovac (295x140m) sastavljena je od unutrašnjeg akropolja i podgrađa.³¹

Čučevo, Vrtoče, Bosanski Petrovac, akropolja i podgrađe (cc 360x170 m.)³²

Gradinica, Lastve-Zelinovac, Bosanski Petrovac veličine cc 200x400 m, sa akropoljem dimenzija 80x50 m.³³

Velika Gradina, Lastve-Rakovice, Bosanski Petrovac je jedno od najvećih gradinskih naselja u sjeverozapadnoj Bosni sa veličinom 480x270 m.³⁴

²⁶ Korištena je terminologija navođenja lokaliteta kao u *Arheološkom leksikonu BiH*.

²⁷ Fiala F. 1896. 347; Čović B. 1962.

²⁸ Radimsky V. 1893. 42-43.

²⁹ Radimski V. 1894. 707-708, sl. 13.

³⁰ Ćurčić V. 1902. 247-248.

³¹ Radimski V. 1894. 709-710; Bešlagić Š. 1971. 102.

³² Radimski V. 1894. 710.

³³ *Arheološki leksikon BiH*, tom 2, 163 (natuknica Boška Marijan).

³⁴ Ćurčić V. 1902. 240-243.

Gradina, Vođenica, Bosanski Petrovac čiji je unutrašnji prostor između 15 000 i 20 000 m².³⁵

Gradina, Skakavac, Bosanski Petrovac sa akropoljem ukupnih dimenzija 300x150 m.³⁶

Šainovac Grad (Gradina Šainovac), Rašinovac, Bosanski Petrovac veličine cc 300x180.³⁷

Stražbenica, Bukovača, Bosanski Petrovac dužine oko 400 m.³⁸

Potrebno je navesti da se gradine navedene od 1. do 8. nalaze u međusobnoj blizini, locirane na prostoru koji se sa desne strane gornjeg toka Une pruža unutar Grmeča, sjeverno od današnjeg Bosanskog Petrovca. Gradine 9 i 10 nešto su izdvojenije prema jugu. Uočljiva je ova iznimna koncentracija velikih gradinskih naselja na jednom relativno užem prostoru. Kao da je u predrimsko doba na tome dijelu (zona gradina 1- 8) prebivala iznimno brojna populacija. Nažalost, sve navedene gradine vrlo slabo su istraživane, uglavnom u austrougarskom periodu, a i to je većinom bilo samo rekognosciranje sa manjim zahvatima iskopavanja. Jedino je nakon Drugog svjetskog rata (1958-1959) bilo sondiranja (B. Gavela) i manjeg iskopavanja (B. Čović i B. Raunig) na Kekića Glavici. Uostalom, čitavo ovo šire područje Pounja vrlo je slabo arheološki ispitano, tako da se Splonum i Seretion možda nalaze na nekoj drugoj registriranoj ili još uvijek neregistriranoj gradini.

Osobnosti operacije

Postojanje okružujućeg zida (...κύκλον πέριξ...), dobro utvrđenog akropolja, pa možda i tunela pokazuje snažne fortifikacije ovih ilirskih naselja. Pri likom napada na Splonum proboj nije mogao biti ostvaren ni stalnim pješadijskim napadima niti korištenjem opsadnih mašina. I tek je stjecajem okolnosti došlo do sloma prvog odbrambenog zida Splonuma, koji je štitio njegovo podgrađe. Kako se čini, branioci su dobro disciplinirani i umješni u pribjegavanju taktičkim lukavstvima, što najbolje pokazuje upravo primjer *Raetinum*. Tu su ustanici iskoristili akropoljsko uzvišenje odakle se imao i dobar domet (za

³⁵ *Arheološki leksikon BiH*, tom 2, 163 (natuknica Boška Marijan).

³⁶ Čurčić V. 1902. 240.

³⁷ Čurčić V. 1902. 238.

³⁸ Čurčić V. 1902. 238.

oružje) i odlična vizualna kontrola nad ostatkom naselja-podgrađem, ali i nad širom okolinom. Dobro su postavili tinjajuću vatru, ali su i dobro procijenili rimsku samouvjerenost i ponašanje u zauzetom naselju kada želja za pljačkom nadvlada borbeni poredak i disciplinu. Upravo na primjeru dešavanja unutar okružujućeg zida *Raetinum*a vidi se zapovjedno neiskustvo Germanika, koji nije uspio prvo ocijeniti opasnost, ali i svojim autoritetom zadržati vojnike u borbenom poretku sve dok se bitka ne završi u potpunosti. Da je eventualno Tiberije bio umjesto Germanika, vjerojatno se ne bi desila jedna od najvećih tragedija rimske oružane sile za vrijeme rata.

Opis operacije koji daje Kasije Dion jasno pokazuje da Germanik nije imao na umu taktiku koju je do tada uglavnom primjenjivao Tiberije. Pounjska ofanziva kojom je zapovijedao Germanik po svojim borbenim osobnostima označila je i raskid sa dotadašnjom strategijom koju je primjenjivao Tiberije, a koja se zasnivala na strpljivosti i štednji vojnih i materijalnih resursa, iznurivanju ustanika i povremenim upadima, ali i korištenju diplomatskih mogućnosti. Za razliku od njega, Germanik se upušta u direktni sraz na ustaničke pozicije sa ciljem konačne i to brze pobjede brutalnom i golom silom u stilu rimskih republikanskih osvajanja. Germanikova namjera bila je da slomi odbrambenu liniju ustanika na sjeverozapadnoj bojišnici i okupira područja, a ne da pustoši i iscrpljuje protivnika. Udar je trebao poraziti neprijatelja, a ne samo da ga oslabi i postupno u etapama uništava. Kako se čini, Germanikovi planovi su predviđali izgleda i dublji prodor u unutrašnjost preostalog ustaničkog područja. Germanik se nakon zauzimanja jednog uporišta odmah ustremkuje na drugo; upotrijebljen je veliki broj trupa, a Germanik se ne libi ni velikih gubitaka kako bi zauzeo ta uporišta. Sve te činjenice jasno nagovještavaju da je Germanikova ofanziva na sjeverozapadnoj bojišnici imala dosta ambiciozne namjere. Kako se čini, ofanziva je trebala prvo stvoriti brešu na dijelu sjeverozapadne bojišnice i to posebno na prostoru Pounja. Tako bi se stvorili uvjeti za dalji prodor u zoni poriječja Une i Unca. Možda su planovi dalje predviđali da trupe pod Germanikovim zapovjedništvom napreduju kroz zapadnobosanska polja prema zaleđu Salone. Time bi bila skršena vojna snaga Diciona i Delmata. Baton Dežitijatski vjerojatno se i sam nalazio na ovome prostoru u toku prve polovice 9. godine n. e., jer je prilikom ljetne ofanzive zadatak kolone kojom zapovijeda Tiberije, a koja se kreće upravo ovim područjem, bilo direktno suočavanje sa ustaničkim vrhovnim vojvodom. To bi podrazumijevalo da se i dobar dio ustaničkih snaga kojima nepo-

sredno zapovijeda Baton Dezitijatski nalazio na zapadu. Te ustaničke jedinice, koje bile su pratnja ustaničkog vojvode, bile su vjerojatno većinom sačinjene iz sastava one prvotne grupe ilirskih regrutiranih auksilijara koja se pobunila u proljeće 6. godine n. e., Batonovih sunarodnika Dezitijata, pripadnika drugih unutrašnjih ilirskih naroda i dezertera sa rimskog područja. Nepoznato je da li su se i oni borili u Splonumu, *Raetinum* i Seretionu.

Međutim, žestok ustanički otpor, sporije napredovanje, veliki gubici, pa vjerojatno i pad morala izgleda da su primorali Germanika i ostatak rimskog zapovjedništva na odustajanje od ostvarivanja glavnog cilja – slamanje organiziranog otpora u dinarskom pojasu. Ta činjenica gotovo sigurno nije se dopadala rimskom državnom vrhovništvu, koje je uvidjelo da od brze pobjede nema ništa. Povezano sa strateškim neuspjehom operacije, ponovo se pojavila glad u Italiji, što je Augusta navelo da ponovo u Ilirik pošalje Tiberija, samo s jednim zadatkom - da što je moguće brže i efikasnije završi sa tim nepopularnim i teškim ratom.³⁹ Pad Panonije je, izgleda, kod rimskog i državnog vrha i javnog mnijenja u Rimu i Italiji, ali možda i kod viših rimskih zapovjedništava na samom terenu stvorio "lažni privid" da je potrebno učiniti samo još jedan korak, bez osobitog napora i da se završi sa ustankom i u dinarskom pojasu. Vjerojatno se zbog takvog shvaćanja situacije na terenu i Tiberije mogao svečano vratiti u Rim, a dovršenje rata prepustiti Germaniku, dok se August mogao posvetiti učvršćivanju svoga unutarnjeg zakonodavstva. Na neprijatno iznenađenje, ustanak se pokazao mnogo žilaviji nego što se očekivalo i procjenjivalo, a ustanici su, sudeći po borbama samo na jednom segmentu fronta, bili spremni za borbu do samoga kraja bez obzira na opseg vlastitog stradanja. I kako se pokazalo, samo na ovom primjeru borbi na sjeverozapadnom području, rimski stratezi su se prevarili u svojim procjenama da je nakon ugušenja otpora u Panoniji ustanak u dinarsko-dalmatinskom pojasu lakši posao

³⁹ *Cass. Dio* LVI, 12, 1; Težina trogodišnjeg rata, posebno na dinarskom pojasu, možda je razlog onih prilično negativnih konstatacija o Dalmatincima koje se odnose na zadnju fazu rata i prvo poslijeratno stanje, znači, vremenski okvir koji gravitira u 9. godinu n. e., i koje donose Florove epitome Livija (II, 25) (... *sed Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium stupidissima eo studio...*). Sva ta surovost ispoljena u borbama nije mogla ostati bez adekvatnog odgovora i u široj rimskoj javnosti, koja je prvo svoje zaprepaštenje ustankom zamijenila mržnjom prema odlučnom protivniku i na kraju svoje osjećaje transformirala u prezir prema pobijeđenom neprijatelju.

za rješavanje. Izgleda da je iz nekog nepoznatog razloga rimski državni vrh bio uvjeren da je panonski segment ustanka bitniji i da je potrebno izaći na kraj samo sa njim, a da je ostatak posla od sekundarnog značenja.⁴⁰ Ustvari, Rimljani su zanemarili dvije vrlo bitne činjenice: prvo, da je osnovno žarište i najodlučnije i najborbenije središte ustanka dinarski pojas, a ne Panonski bazen i drugo, da su u toku dvogodišnjih teških borbi u Panonskom bazenu i sjeverozapadnom području učestvovali i snage dinarskog segmenta ustanka i to u znatnoj mjeri. Protuustanička armija koja je operirala u Panonskom bazenu i sjeverozapadnom području tako se nije suočavala u žestokim i surovim okršajima samo sa breučko-panonskim segmentom i lokalnim ustaničkim snagama, nego i sa snagama dinarskih Ilira. Njihovo učešće je dodatno doprinosilo otporu i ratnim teškoćama protuustaničkih snaga, a veliki okršaji, kao Bitka kod Vulkajskih močvara 7. godine n. e., vođeni su protiv sjedinjenih ustaničkih snaga. Tako su, ustvari, padom Panonije Rimljani u pravom smislu ostvarili samo polovično uspješan rezultat, ali ne i praktično završili ustanak, jer su porazili samo jedan dio onih protiv kojih su se borili pune dvije godine.⁴¹ U dinarsko-dalmatinskom pojasu još uvijek su se početkom 9. godine n. e. nalazile najbolje i najvrednije ustaničke jedinice, uključujući i one koje je Baton Dezitijatski vodio u Panoniju i koje je nakon svjesnosti o padu Panonije povukao u matično, planinsko područje, koje je i po svojoj konfiguraciji bilo mnogo teže za ofanzivna djelovanja nego u Panoniji. Osim toga, kao što je već u uvodu rečeno, nakon povlačenja Batona Dezitijatskog iz Panonskog bazena ustanici su dodatno pojačali najvažnije tačke preko kojih se vodilo u dubinu neokupiranog teritorija. Gotovo sigurno su i pojedina naselja na koja je napadao Germanik bila obuhvaćena ovim dodatnim utvrđivanjem i odbrambenim pripremama za predstojeću ofanzivu.

⁴⁰ Možda je i ovo uvjerenje bilo "odgovorno" za razvitak one dominacije "panonskog" kada se govorilo o Ilirskom ratu 6-9. godine n. e. u okvirima tadašnjeg rimskog i italiskog javnog mnijenja, pa i shvaćanja državnog vrha o tome što se događa u Iliriku. Dvogodišnja borba i koncentriranje pažnje i fokusa borbenih aktivnosti na Panonski bazen uzrokovalo je to da u ovom periodu u Rim i Italiju dolazi najviše vijesti sa ilirskog ratišta sa panonskog ili sjeverozapadnog područja. U ovom dvogodišnjem periodu i najveći dio i protuustaničke armije i ustaničkih snaga bio je koncentriran na spomenutim prostorima, pa se prirodno stjecao utisak da je rat, ustvari, predominantno panonski.

⁴¹ Da li bi to značilo i da obavještajna djelatnost protuustaničkih snaga nije bila baš na zavidnoj razini, a informacije o stanju unutar protivničkih snaga kojima je raspolagalo rimsko zapovjedništvo nisu baš na najtačniji način odslikavale pravo stanje stvari.

Povratkom na ratište i među trupe koje je neposredno predvodio dvije godine Tiberije nije baš zatekao "sjajnu" situaciju.⁴² I među trupama na terenu zavladao je stanje frustracije zbog saznanja da je kraj rata zbog žestokog otpora odgođen i one su bile nestrpljive da rat završe na bilo koji način, čak i ako to uključuje opasnost. A ta nestrpljivost, ukoliko ne nađe načina da se ispolji, spojena sa velikim gubicima, kao što su bili oni za vrijeme Pounjske operacije, vrlo lako može da se transformira u vojničko nezadovoljstvo. Ogorčena oružana sila, ako je i sakupljena zajedno i ostavljena "bez posla", mogla je stupiti u oružanu pobunu.⁴³ Da se pobunila jedna velika armija čiji su dobar dio sačinjavali i bivši robovi i pomoćne jedinice, to bi bila jedna nova i posebno neprijatna okolnost za rimsko zapovjedništvo i rimsku poziciju na terenu, stanje bi se dodatno iskomplikovalo, a rat produžio, što definitivno nije odgovaralo ni Augustu ni Tiberiju. I čim je ponovo stupio na ratnu pozornicu, Tiberije je, plašeći se između ostalog i takve pobune, pripremio i poduzeo odlučnu vojnu ofanzivnu operaciju širokog zahvata koja više ne bi bila usmjerena samo u jednom pravcu, nego je trebalo da obuhvati gotovo kompletno ustaničko područje sinhroniziranim pokretom više kolona u različitim pravcima, čime se nastojao ostvariti konačni završetak rata.⁴⁴

Zaključak

Tako je, ustvari, i pored toga što su zauzeta strateški bitna naselja i probijena odbrambena linija, Germanikova ofanziva propala. Ona i pored velikog angažmana ljudstva i materijala nije uspjela ostvariti zacrtane ciljeve, prodor u samu unutrašnjost preostalog ustaničkog prostora i konačno rješavanje problema Ilirskog ustanka, bilo njegovim ugušivanjem bilo predajom. Germanikovi planovi vezani za Pounjsku operaciju tako su završili. Nije uspio prodrijeti u zaleđe rimskih pozicija na jadranskoj obali i tako efektivno završiti

⁴² Dionov podatak LVI, 12, 2 kao da sugerira da je u trenutku Tiberijeve povratka protustanička armija bila koncentrirana u jednoj zoni, što je potrebno shvatiti u smislu da je najveći dio te vojske bio u toj zoni - sjeverozapadni pravac, dok su postojali i ešaloni na drugim stranama. Plaucije Silvan, po svemu sudeći, nije bio u toj zoni, jer se on nalazio na istočnom pravcu i na prostorima Breuka koje je u prošloj godini okupirao, a koji zbog svoje labilnosti nisu smjeli biti ostavljeni nepokriveni posadama.

⁴³ Slično se uostalom i dogodilo 6. godine n. e. kada su se pobunile ilirske pomoćne jedinice, što je označilo početak ustanka.

⁴⁴ *Cass. Dio* LVI, 12, 2.

rat. Čak nije uspio razbiti ni ustaničke jedinice. A uz sve to, trupe kojima je zapovijedao pretrpjele su goleme gubitke. Da je uspio u svojim planovima i namjerama da brzim i odlučnim udarom uz korištenje opsežne i sirove sile uguši i ostatak ustaničkog otpora, Germanik bi nesumnjivo uživao ugled i slavu pobjednika nad "Dalmatincima" i nalazio bi se uz bok svoga strica Tiberija, pobjednika "Panoncima". Time bi na najbolji način ostvario i želje Augusta, jer je i ustanak u dinarskom pojasu ugušen, a i slava za to pripala bi Germaniku.

Teške borbe u proljeće 9. godine n. e. na sjeverozapadnoj bojišnici i pored gubljenja dijela teritorija i niza uporišta imale su određeno značenje i za ustanike.⁴⁵ Germanikova ofanziva je ipak bila zaustavljena, a protuustaničke snage bile su iznurene i velikim gubicima i jakim otporom ustanika. Konačni obračun sa ustanicima morao je biti ostavljen za neko drugo, predstojeće vrijeme. Rimsko zapovjedništvo bilo je prisiljeno da uzme određenu pauzu, kako bi se odmorili i pregrupirali trupe i podigli im uzdrmani moral, čime je i ustanak produžen za najmanje još nekoliko mjeseci. Augustove i Germanikove želje su se ipak na krvi i odlučnom otporu sjeverozapadnih uporišta pokazale još uvijek kao pretjerane i preambiciozne. Odlučna, hrabra i dobra odbrana branilaca ovih naselja, koji su praktično žrtvovali i sebe i svoje naselje, doprinijela je da Baton Dezitijatski i preostali ustanici dobiju još neko vrijeme da uživaju slobodu, ali i da pokažu Rimu da će ostatak ustanika "ipak skupo prodati svoje kože", makar se nalazili u bezizlaznoj i očajnoj situaciji. Rimljani su ipak morali uložiti još dosta napora i ljudstva i materijala kako bi izašli na kraj sa ustanicima i to tako da tome pristupe sa dostojnom ozbiljnošću i bez potcjenjivanja protivnika.

⁴⁵ Zanimljivo je da ovim borbama za vrijeme Germanikove Pounjske operacije početkom 9. godine n. e. Kasije Dion posvećuje iznimnu pažnju, čak i do najmanjeg detalja, a njegov opis spomenutih borbi izgleda i prilično realan, što govori da je njegova izvorna građa bila jako dobro upoznata sa zbivanjima na ilirskom ratištu u toku 9. godine n. e., uključujući i borbe za spomenuta tri uporišta, te kasnije za Andetriju i Ardubu, odnosno za one etape operacija koje vode Tiberije i Germanik, dok je npr. opis operativne aktivnosti kolona koje su predvodili Marko Lepid i Plaucije Silvan dosta okviran i bez bilo kakvih preciznih detalja. To znači da je ta izvorna građa, iz nama nepoznatih razloga, primarno obrađivala ono što su radili i čime su zapovijedali Tiberije i Germanik, iako je i pokret druge dvojice rimskih zapovjednika bio vrlo značajan i presudan za konačno ugušenje ustanka, ali se to ne vidi baš jasno u Dionovom izvještaju. Najvažnije pitanje u istraživanju fenomena Ilirskog ustanka 6-9. godine n. e. upravo predstavlja otkrivanje te izvorne građe kojom se služi Kasije Dion za kreiranje svoga izvještaja o ovom ratu, posebno za 9. godinu n. e.

Iako se, taktički gledano, Pounjska operacija može smatrati rimskim porazom, jer nije ostvaren glavni cilj, ipak su njeni konačni rezultati na strateškom planu i na duže staze odgovali Rimljanima. Germanik je, ne štedeći svoje snage, ipak uspio slomiti prvu utvrđenu liniju ustaničke odbrane i to na zapadnoj strani bojišnice, gdje je koncentracija zaraćenih strana bila i najveća. Tako je otvorena breša u duboko ustaničko zaleđe i olakšano napredovanje budućim operacijama protuustaničkih snaga na ovom pravcu. Zbog toga, ne bi trebalo iznenaditi brzo napredovanje rimskih trupa u završnoj ljetnoj ofanzivi, posebice na zapadnom pravcu, kojim je neposredno zapovijedao Tiberije. Germanik je tako, uz velike žrtve, otvorio put za glavni, kasniji Tiberijev prodor u ustaničku unutrašnjost. On je osvajanjem ova tri spomenuta ustanička uporišta i drugih neimenovanih pozicija, ustvari, u jednoj surovoj operaciji slomio glavnu ustaničku odbrambenu liniju na sjeverozapadnom području i omogućio da u narednoj akciji protuustanička armija na ovom pravcu duboko prodre u protivničko zaleđe. Borbe u Pounju dokazale su da su i Tiberijeva strategija i Germanikova odlučnost ipak svaka na svoj način bile djelomično upravu. Ustanička uporišta mogla su se zauzeti i odlučnim udarima, naravno, uz malo sreće, ali je to učinjeno uz goleme gubitke i pitanje je bilo koliko se, ustvari, to na duge staze moglo uopće isplatiti. Jer ako se za svaku ustaničku utvrdu, kojih je na preostalom planinskom ustaničkom području bilo mnogo, podnosila tolika cijena u ljudstvu, materijalu, pa i u moralu i borbenoj spremnosti kakva se dala za ustaničke pozicije osvojene u Pounjskoj operaciji, bilo bi pitanje da li je protuustanička armija u Iliriku sa svojim raspoloživim resursima uopće to mogla podnijeti. Ali ostaje i činjenica da je Germanik probio glavnu odbrambenu liniju na sjeverozapadu, nešto što previše kalkulantski Tiberije nije mogao uraditi, jer da bi se to učinilo, ipak je jedino neophodna bila upotreba i udar snažne, odlučne i sirove vojne snage, bez obzira na gubitke.⁴⁶ Jednostavno

⁴⁶ Upravo primjer Pounjske operacije na očit način pokazuje razlike u strategijskim i taktičkim shvaćanjima i načinu razmišljanja Tiberija i Germanika. Vođenje borbenih operacija potonjeg zasnivalo se na odlučnim i konačnim ofanzivnim akcijama s ciljem potpunog eliminiranja otpora i okupacije prostora, bez obzira na žrtve i stradanja, za razliku od onoga što je primjenjivao Tiberije u svojoj strategiji "pustošenja i iznurivanja". Tako je Germanik već prije svoje operacije u širem području Pounja okupirao dijelove zemlje Mezeja odlučnom silom.

U kontekstu opisa ove vrlo značajne operacije koja se odvija u Pounju, potrebno je navesti i da je Velej Paterkul uopće ne spominje, kao uostalom i drugi važan uspjeh Germanika, pobjedu nad Mezejima.

rečeno, dalje otezanje i primjena ranije taktike iznurivanja i pustošenja više nije imala smisla.

Bibliografija

Kratice

- ANUBiH - Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- AP - Arheološki pregled, Beograd
- ARR - Arheološki radovi i rasprave, HAZU (ranije JAZU), Zagreb
- CBI - Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis *Godišnjak*)
- CIL - Corpus Inscriptiones Latinarum
- GZM - Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
- LCL - The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass: Harvard University Press
- N.S. - Nova serija GZM od 1945 sv. I - VIII; od sv. IX (1954. godine) naziva se N.S. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo
- Op. Arch. -- OPVSKVLA ARCHÉOLOGICA, Arheološki zavod, Zagreb
- ŽA - Živa antika, Skoplje

Izdanja izvora

- Apijan 1863: *Apijan, Ilirike*, Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska.
- Apijan 1899: Appian, *The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, <http://www.perseus.tufts.edu/>, bazirano na ed. Appian. *The Foreign Wars*. Horace White. New York: The Macmillan Company.
- Apijan 1879: *Appiani, Historia Romana*, Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.
- Apijan 2005: Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52-81.
- Flor 1947: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History*, Edward Seymour Forster, LCL.
- Jordanes: *Iordanes, De Origine Actibusque Getarum*, www.thelatinlibrary.com
- Jordanes 1882: *Jordanis romana et Getica*, Theodorus Mommsen, Berolini.
- Kasije Dion 1954-1955: *Dio's Roman History in nine Volumes*, Earnest Cary, LCL (2).
- Kasije Dion 1986: Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 50-273.
- Makrobije: *Macrobije, Saturnalije*.
- <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.html> bazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, Quedlinburg and Leipzig: Gottfried Bass, 1852.

- Ovidije 1924: *Ovid, Tristia. Ex Ponto*, A. L. Wheeler, LCL.
- Ovidije 1977; 1984. *Ovid, Metamorphoses*, Frank J. Miller, LCL.
- Plinije Stariji 1866: *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos.
- Plinije Stariji 2003: prijevod Brune Kuntić Makvić u dodatku "Izvori" u knjizi: "Antički grad na istočnom Jadranu" (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje) str. 421, Zagreb:
- Plinije Stariji 2004: *Plinije Stariji, "Zemljopis starog svijeta"*, Uroš Pasini, Split: Književni krug.
- Ptolemej Klaudije: *Ptolemej Klaudije, Geografija*, korišten tekst sa: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/Texts/Ptolemy/2/15*.html bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932. od The New York Public Library, N.Y. pod naslovom "Geography of Claudius Ptolemy".
- Ptolemej Klaudije 1974: Ptolemejeva karta, *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, Beograd: Istorijski institut.
- Strabon 1954: *The Geography of Strabo*, H. L. Jones, LCL.
- Svetonije 1978: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.
- Velej Paterkul 1955. *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Natpisi

- *CIL* V 3346 Verona, Patsch, 1896, 133-134; Suić, 1991-1992.
- *CIL* XIII 7023, Bojanovski, 1988, 315.
- *CIL* III 1322 Ampelum (Zlatna); Zaninović, 1995, 112.
- *CIL* III 2026 Salona; Zaninović, 1995, 112.
- *CIL* III 8783 Kaštel Sućurac-Salona; Bojanovski, 1974, 134-135; 140; Zaninović, 1995, 112; Šašel Kos, 2005 A, 427.
- Natpis iz Komina kod Pljevalja; Sergejevski, 1941, 20; Zaninović, 1995, 112.
- *CIL* III 8309 Komina kod Pljevalja; Bojanovski, 1988, 211 fus. 54.

Literatura

1. Alföldy G. 1965. Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. *Mit einem Beitrag von András Mócsy. Akadémiai kiadó*, Budapest:
2. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. 1988. tom I- III; mape 1-4; Sarajevo: Zemaljski muzej.
3. Bešlagić Š. 1971. *Stećci, Kataloško topografski pregled*, Sarajevo:
4. Bojanovski I. 1974. "Baloie-rimski municipij u Šipovu na Plivi", *ARR VII*. 347 – 369+Tbl. I - VIII.
5. Bojanovski I. 1988. Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANUBiH, Djela, LXVI, CBI*, 6.
6. Cermanović-Kuzmanović A. 1967. "Nekoliko novih rimskih natpisa iz Komina". *Starinar*, 18, Beograd: 201-205.

7. Cermanović-Kuzmanović A. 1969. "Neue Funde aus dem municipium S...". *Hommages av Maracel Renard. Coll. Latomus vol. 103*, 3, 116-123.
8. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1964. "Komini, Pljevlja-rimska nekropola". *AP*, 6, 105, 151.
9. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1965. "Komini, Pljevlja-rimska nekropola". *AP*, 7, 144- 145; 195.
10. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1966. "Komini, Pljevlja-rimska nekropola". *AP*, 8, 115- 116; 213.
11. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1967. "Komini, Pljevlja-nekropola antičkog grada". *AP*, 9, 113-115; 203.
12. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1972. "Komini kod Pljevalja-rimske nekropole" *AP*, 14.
13. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović . 1973. "Komini kod Pljevalja-rimske nekropole". *AP*, 15.
14. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1974. "Komini kod Pljevalja-rimske nekropole". *AP*, 16, 71-72.
15. Cermanović-Kuzmanović A. i Srejšović D. 1975. "Komini kod Pljevalja-rimske nekropole". *AP*, 17, 104-105.
16. Cermanović-Kuzmanović A, Srejšović D i Marković Č. 1972. "Necropoles romaines Komini pres de Plevlja (Municipium S...)" *Inv. arch. fasc. 15*, Pljevlja - Cetinje.
17. Ćurčić V. 1902. "Starine iz okoline Bos. Petrovca". *GZM, god. XIV*, sv. 229-255.
18. Ćović B. 1962. "Gradinsko naselje na Kekića glavici". *GZM, N.S. Arheologija XVII*, 41-61+Pril. 1+Tbl. I - IV.
19. Fiala František-Franjo. 1896. "Arheološke vijesti". *GZM god. VIII*, sv. 343-357.
20. Mesihović S. 2007. *Dezitivati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvaja-nja Oktavijanova doba*, (rukopis doktorskog rada), Zagreb:
21. Pašalić E. 1975. "Questiones de bello dalmatico pannonique". *Sabrano djelo*, Sarajevo, (prvi put objavljeno u Godišnjaku Istorijskog društva BiH, Sarajevo, 1957). 376-421.
22. Patsch C. 1896. "Iapodi". *GZM, god VIII*, sv. 1. 113-140.
23. Radimsky Vjenceslav (Vaclav). 1893. "Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća". *GZM, god. V*, sv.1. 37-92+Tbl. I; 237-308+Tbl. I-XXV; 369-466+Tbl. XXVI-XXVIII i XXXII-L; 575- 636+Tbl. XXIX-XXXII.
24. Radimsky Vjenceslav (Vaclav). 1894. "Prehistoričke gradine u kotaru bihaćkom". *GZM god. VI*, sv. 4. 697-710.
25. Suić M. 1991-1992. "Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. poslije Krista" (uz *CIL V.3346*). *VAMZ*, 3. s., XXIV-XXV, 55-66.
26. Šašel J. 1953. "Seretion". *ŽA*, 3, 262-267.
27. Škegro A. 1998. "Eksploatacija srebra na području rimskih provincija Dalmacije i Panonije". *Op. Arch.* 22, Zagreb, 89-117.
28. Škegro A. 1999. *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski studij.
29. Wilkes J.J. 1965. "SPLAUNON-Splonum again". *Acta ant. Acad. Sc. Hung.* 13, Budapest, 111- 125.

30. Wilkes J.J. 1969. *History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia*. London: University of Birmingham.
31. Zaninović M. 1995. "Delmati e Pirusti e la loro presenza in Dacia". *Op. Arch.* 19, Zagreb, 111- 115.

SUMMARY

SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI

I.

THE UNA RIVER VALLEY OFFENSIVE LAUNCHED BY GERMANICUS

After the agreed surrender of Breucos Baton and the ultimate collapse of rebellion in the Pannonian Basin, in the autumn of 8 B.C, the remaining rebel forces under the command of the Illyrian Daesitiates Baton withdrew to the Dinaric mountain range. Then, in the spring of 9 B.C., a new offensive was launched the Roman imperial troops on the northern line (i.e. the wider area of the Una River Valley and North-western Bosnia) of defence of the remaining areas that had been controlled by the rebels. This attack was led by Germanicus, a Roman commander who was the favourite of the Roman Emperor Augustus and otherwise very popular. Germanicus' goal was to break through this line and penetrate into the areas held by the rebels. This way, he intended to win his first major victory, which would guarantee both his further rise in the hierarchy of the ruling Roman family and an additional success in his military and political career. The main battles were waged against the insurgent strongholds of Splonum, Retinum and Seretion. The battle for Retinum was a particularly tough test for Germanicus' tactics, as well as for his abilities as a commander. Despite the fact that these strongholds were captured after a bitter fighting, the Romans were forced to suspend further military campaigns, mostly because of the exceptional losses they suffered both in manpower and in resources. Thus, the insurgents got several additional months to resist the Imperial Roman forces. However, in the summer of 9 B.C., a new, comprehensive military campaign, this time under the command of Tiberius, was launched, and finally destroyed the last insurgent strongholds.

Keywords: Great Illyrian rebellion, Germanicus, Splonum, Retinum

UDK 339.1: 316.42 (497.6 Derventa) "18/19"
Izvorni naučni rad

CRTICE IZ DRUŠTVENOG, EKONOMSKOG I PORODIČNOG ŽIVOTA PORODICE ALIBEGOVIĆ KONCEM 19. STOLJEĆA

Husnija Kamberović

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

U ovom radu se na osnovu trgovačke prijepisne članova porodice Alibegović, koja se čuva u Historijskom arhivu u Sarajevu, te fondova Agrarne direkcije i Vrhovnog šerijatskog suda iz Arhiva Bosne i Hercegovine prikazuje društveni život u Derventi te nudi jedan model za sagledavanje transformacije dijela zemljoposjedničkih begovskih familija krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini u građanske trgovačke porodice. Alibegovići su bavljenjem politikom i trgovačkim poslovima pokazali kako se uspješnom transformacijom u građanski sloj mogu prevazići teški izazovi pred kojima su se našli bosanski begovi krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Mada je u 19. stoljeću glavnina porodice živjela u Kobašu, u središtu istraživanja ovoga rada je ogranak porodice koji je u drugoj polovici 19. stoljeća odselio u Derventu i uključio se u trgovinu. Taj dio će postati najznačajniji i najjači ogranak porodice ali i značajan faktor u novonastalom građanskom društvu.

U drugom dijelu rada prezentirane su biografije i život glavnih predstavnika ove porodice koncem 19. i početkom 20. stoljeća.

Ključne riječi: porodica Alibegović, Derventa, društveni život, trgovina, biografije

Porijeklo porodice Alibegović

Daleka povijest porodice Alibegović, jednako kao i kod mnogih drugih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini, obavijena je brojnim za-gonetkama. Zbog nedovoljno sačuvanih pouzdanih povijesnih izvora, što je posljedica pomalo teških vremena kroz koje je Bosna prolazila u svojoj povijesti, a pomalo i nemara samih članova porodice, svako bavljenje daljom prošlošću pojedinih porodica, pa tako i ranom historije porodice Alibegović, stavlja istraživače pred teško savladive prepreke utvrđivanja precizne hronologije razvoja porodice.¹ Kada je pitanju rana historija ove porodice, predanja koja su sačuvana ne razlikuju se puno od predanja o porijeklu nekih drugih begovskih porodica. Česta verzija o porijeklu porodice navodi kako se jedan predak istakao u sastavu osmanske vojske prilikom pohoda prema zapadnoj Evropi, i kao zasluge za uspjehe i iskazanu hrabrost u pohodima dobivao velike posjede. Takvo predanje, koje se ne može potvrditi pouzdanim povijesnim izvorima, veže se i za porijeklo porodice Alibegović: jedan predak se istakao u osmanskome pohodu na Beč i kao zaslugu dobio je posjede u Kobašu; tu je podigao čardake i postao zapovjednik u odbrani graničnih bosanskih područja prema Slavoniji. Thalloczy za Alibegoviće kaže da se ne zna za njihovo porijeklo, osim što se zna da se zovu Kobašlije, po mjestu Kobašu, te da su početkom 20. stoljeća imali preko 300 kmetskih selišta.² U porodici je ostalo upamćeno i uvjerenje da su Alibegović porijeklom iz Amasije u Maloj Aziji.³ Milenko Filipović, koji je istraživao porijeklo stanovništva u sjeveroistočnoj Bosni, tvrdio je da su Alibegović porijeklom iz Pešte, odakle su se doselili u Kobaš,⁴ gdje su bili kapetani Kobaške kapetanije, a iz Kobaša se jedan dio odselio u Derventu, a dio je sve do današnjih dana ostao u Kobašu. Historiju ovog ogranka u Derventu, koji će postati najznačajniji ogranak porodice, moguće je dosta dobro pratiti od sredine 19. stoljeća do najnovijih vremena, dok za ogranak koji je ostao u Kobašu ne postoji puno sačuvane izvorne arhivske građe.

¹ Defterdarević I. 1897, 194-195; Kamberović H. 2003.

² Thalloczy L. 1915.

³ Pismo Derviša Alibegovića upućeno autoru, Zagreb 23.1.2005.

⁴ Filipović M. 1969, 67; Kreševljaković H. 1980, 162.

Isprepletenost historije i legende – zagonetne sudbine pojedinih pripadnika porodice

U vezi s historijom porodice Alibegović, može se pouzdano tvrditi da potječu od Ali-bega, koji je kao kapetan Kobaške kapetanije umro 30. septembra 1789. godine.⁵ Međutim, Hamdija Kreševljaković, koji je precizno ustanovio datum Ali-begove smrti, tvrdio je da su Ali-bega naslijedili udovica Umihana i braća Mustaj-beg i Muharem-beg. Valjalo bi dovesti u pitanje ovu Kreševljakovićevu tvrdnju, jer se iz kasnije historije vidi da je Ali-beg imao barem jednog sina, od koga potječu kasnije Alibegovići, dok su Mustaj-begovi nasljednici kobaški Kapetanovići. Za sada nepoznati sin ovoga kapetana Ali-bega ima je jednog sina koji se po svom djedu zvao Ali-beg i čija sudbina predstavlja veliku nepoznicu. Novosadski list *Zastava* je 26. augusta (7. septembra) 1873. prenio neke članke iz lista *Politika* u Pragu u kojima su bosanski prebjezi pričali o stanju u Bosni. Između ostalih priča spominje se i ona o smrti Ali-bega Alibegovića. Prema toj verziji, Ali-beg je imao lijepu suprugu i s njom živio u selu Kaoci (*Zastava* krivo navodi ime sela kao “Kavzi”) kod Kobaša. Međutim, njegova žena se sviđala izvjesnom Juzbaš-agi.

“Jedanput seđase Ali-beg sam sa svojom ženom kod svoje kuće. U jedan ma upade u kuću služak juzbašin arnaut Ombaša, i to ni levo ni desno, nego upravo u konak gospođin. Ali-begu pukoše zvezde pred očima, kad vide tu smelost sluge juzbašine, ščepari ga za prsi i počne ga pitati: koga šalje i kako se smeo crv usuditi, pasti u krilo žene, nad kojom muž stoji. No Arnaut poteže pištolj, opali i na mestu svali Ali-bega. Na pucnjavu puške sleže se silan svet oko dvora Ali-begova. Glas o ubijstvu Ali-begovu puče po svim krajevima i najbližim komšilucima. Silan svet, koji je smotrio pravoga ubicu, kad je posle svršena dela iz kuće pokojnikove izleto, povika: Ubijca je riđobrad izgledom i visok uzrastom. Arnaut zaista taki i bješe, i žena pokojnikova potvrdi, da je ubica povicok i da ima dugačku riđu bradu. Na svoju velju žalost, i na radost muslimanima, baš taki izgledaše i srpski pop u selu Đuro Davidović. Pobesnela i tim strašnije razdražena turska svetina, ode po popa, ščepari ga za prsi, i dovede nad mrtvo telo Ali-begovo. Popu pođe za rukom, da dokaže, da on nije ubijca i on srećno besnilu turskom

⁵ Kreševljaković H. 1980, 159.

umače. No na skoro pograbiše Turci opet pop Đuru, izvedoše ga i u tavnicu baciše. Ali-Riza paša obećavaše mu, da će ga pustiti, ako mu 100 dukata dade.

Dve godine je trunuo siroma pop Đuro u strahovitom turskom zatočenju i tek, kad se ravno dve godine navršise, osvanu pop Đuro pored svi izkaza i dokaza o nevinosti svojoj, crn petak - jednog lepog jutra obesi pop Đuru po nagovoru Fejim efendije Mutaserif Čamil o jabukovo drvo u Brčkom”.⁶

Ubojstvo ovoga Ali-bega Alibegovića, kako je opisano u novosadskoj *Zastavi*, ostalo je upamćeno po tome što je za njegovu smrt nepravedno optužen i pogubljen pravoslavni pop Đuro Davidović iz sela Kaoci. To je, prema nekim mišljenjima, bio povod da je 1888. godine također nevin poginuo Ali-begov sin Almas-beg Alibegović, očito iz osвете. O tome je zanimljivu, mjestimice epski obojenom naracijom, zabilješku ostavio Jovan P. Jovanović u priči pod naslovom *Pop Đuro Davidović*.⁷ Jovanović je kao motiv za svoju priču iskoristio slučaj nestanka mladoga bega 1888. godine (Jovanović ga imenuje Ferhad-begom) kako bi napravio priču o ljubavnoj vezi begovice, supruge Ali-bega Alibegovića, s jednim vojnikom. Sve to je povezao sa Ali-begovim ubojstvom za koje je optužen pop Đuro Davidović. U ovoj priči Jovanović se razračunava ne samo sa “Turcima” nego i sa mitropolitima fanariotima u Bosni, optužujući mitropolita da je uzeo novac od popa Đure kako bi podmitio “turskog” pašu, ali je novac zadržao za sebe. Jovanović namjerno izmišlja neka

⁶ “Zastava” o Bosni i Hercegovini 1871 – 1873. II knjiga. Sarajevo 1953, str. 296-297.

⁷ Jovan P. Jovanović, “Pop Đuro Davidović”. *Stražilovo*, god. VI, br. 47, Novi Sad, 21. novembra 1893, 738-742; *Stražilovo* br. 48, Novi Sad 28. novembra 1893, 753-758. U porodici je također ostala upamćena slična priča. Derviš-beg Alibegović u pismu autoru ovog rada prenosi pričanje Esad-bega Alibegovića u vezi s time: “Moj djed Esad-beg 1982. god. u Derventi mi je ispričao slijedeću priču: Ali-beg (Rustan-begov brat) živio je na periferiji Bosanskog Kobaša sa suprugom i sinom Almas-begom. S njima je bila i Ali-begova sestra Hafiza. U večernjim satima u njihovu kuću je ušla zamaskirana osoba. Ali-beg se s njim počeo hrvati i tako su izašli u hodnik. Nakon kratkog vremena se čuo Ali-begov jauk. Sestra Hafiza ga je našla ranjenog i ubrzo je umro. Za njegovu smrt je optužen pravoslavni pop koji je zbog toga pogubljen. 20 godina poslije je njegov sin Almas-beg jedno jutro krenuo u svoje selo i morao je proći kroz Motajicu. Ubrzo se pred njegovom kućom pojavio njegov konj, a Almas-beg nikad nije pronađen”. U ovom porodičnom sjećanju, dakle, nedvojbeno se tvrdi da je Ali-beg Rustan-begov brat.

imena, pa umjesto Almas-bega kao Ali-begovog sina spominje Ferhad-bega, što je sasvim uobičajeno u ovakvoj vrsti literature. Činjenica je, ipak, da je ovaj Almas-beg, sin Ali-begov, doista na misteriozan način “nestao” (“zagubljen 11.V.1888. između Kobaša i Lepenice“). Iza njega su ostala dva sina: Ali-beg (umro 1929, oženjen Eminom, rođenom Gušić iz Banje Luke i s njom imao sinove Muharema, Mustafu i Muhameda, te kćerke Ajišu, udatu Elezović u Drač – Albanija, i Raziju) i Hamdi-beg (umro 4. 12. 1934, živio nevjenčano sa Marijom Baran, čija su djeca Johfko, Ada, Rudolf, Jovan i Emilija Baran iz Lepenice). Zanimljivo je da Almas-beg nije proglašen mrtvim nego “zagubljenim”, pa se čitavo imanje vodilo kao njegovo vlasništvo sve dok 1934. nije umro Hamdi-beg Alibegović, kada se postavilo pitanja podjele toga imanja.⁸

Inače, Almas-begovu smrt, ali bez šireg elaboriranja, u jednom pismu spominje i Rustan-beg, koji izražava zabrinutost za život njegove djece. Iz pisma što ga Rustan-beg Alibegović piše 30. juna 1888. Muharem-agi Smailkadiću može se zaključiti da je Almas-beg bio oženjen iz Banje Luke kćerkom Muharem-age Smailkadića. U pismu stoji:

“Razumili smo od Sahitbega kadje došo iz Banjaluke daste mu govorili za Almazbegovu kuću da se isprazni i dabi djeca Almazbegova došla u Kobaš. To baš nebi bilo lijepo ni pametno nikako učiniti vi dobro znate da oni prve noći nemaju rane i da imaju najviše lakoće rasuti kad budu sami jerbo onda nejma ni najmanje dase oće zanjija pobrinuti i nagledati, a vi dobro vašu šćer poznajete daće ona od svoje dobrote i djelovanja propast [...], drugobi bilo da sam ja u Kobašu nebi joj bilo nužda nikuda ni ići iz Kobaša, ja ovo ne nalazim za pravo daju šaljete nikuda otalen, a ako se nemože s vama u kući vašoj slagat sa njekim fala bogu ima kuća u Banjoj luci pod kiriju dosta a idara mislim da jim more biti od njihova dobra, tj. ako ih uznagledate i uzastitujete ako dojdu u Kobaš propali su za dvi godineće uputiti sve paćemo ondi imati posli briga više i muke svi a ovako čekajući more ako bog da i dobro biti a vi dobro znate šta su djeca sitna bez starješine, a [...] na svaki način i radi dječine budućnosti boljeje da su tude”⁹

Thalloczy od pripadnika porodice Alibegović početkom 20. stoljeća spo-

⁸ Vidi o tome opširnije u ABiH, VŠS, 223/1942.

⁹ HIS, Alibegović, k. 2. Pismo Rustan-bega Alibegovića upućeno 30. juna 1888. Muharem-agi Smailkadiću u Banju Luku.

minje Rustan-bega, Derviš-bega i Fehim-bega Alibegovića. On nije uvijek pouzdan sa svojim informacijama. Tako od pripadnika obitelji Alibegović navodi Derviš-bega (mada je Derviš-beg umro 1886), Rustan-bega (koga spominje pod imenom Rustem-beg) i njegovog sina Fehim-bega, dok je sve ostale pripadnike propustio spomenuti, mada se sa sigurnošću može tvrditi da je u to doba bilo još članova porodice Alibegović. Postoje, ipak, neke nedovoljno razjašnjene okolnosti u vezi s genealogijom ove obitelji i za razdoblje druge polovice 19. stoljeće, koje prošlost ove porodice smještaju u prostor na granici između historije i legende.

U vezi s genealogijom porodice za 19. stoljeće jedino nije sporno da je Rustan-beg imao brata Derviš-bega, jer postoje sačuvana pisma koja su oni upućivali jedan drugom u doba austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Osim toga, možemo pretpostaviti da je i Ali-beg, Almas-begov otac, koji je ubijen 1873, Rustan-begov i Derviš-begov brat, pa je tako i genealogija porodice ipak nešto jasnija. Nepoznanicu predstavlja Reuf-beg Alibegović, ali za njega nismo u mogućnosti u cijelosti odrediti mjesto u genealogiji porodice, mada se on u drugoj polovici 19. stoljeća sigurno javlja kao član porodice. Naime, za Reuf-bega saznajemo iz *Urudžbene isprave* Kotarskog šerijatskog suda u Prnjavoru od 15. 12. 1920, iz koje se vidi da je 21. 11. 1915. umro Vejsil-beg Alibegović, sin umrlog Reuf-bega, a njegove nekretnine, na temelju ostavinske rasprave obavljene pred tim sudom 22. 12. 1918, nasljeđuju Derviša Đuherić, udovica Reuf-begova, zatim Reuf-begovi sinovi Šemsi-beg, Riza-beg, Derviš-beg i malodobni Safet (Reuf-beg), te Reuf-begove kćerke Mućelefa, Esma i Hanumica. Iz ovoga dokumenta se, dakle, može zaključiti kako je Reuf-beg umro prije Prvoga svjetskog rata, da je bio oženjen Dervišom Đuherić, koja je poslije rata još uvijek bila živa, a kao jedini malodobni sin se spominje Safet (Reuf-beg). S obzirom da se radi o puno djece, te da je jedno dijete (Vejsil-beg) umrlo 1915, može se pretpostaviti da je Reuf-beg živio u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, ali ne možemo precizno utvrditi u kakvom je srodstvu sa Rustan-begom i Derviš-begom. Sigurno je da su sve to pripadnici jedne porodice Alibegović, jer se kasnije njihovi nasljednici pojavljuju kao suvlasnici zemljišnih posjeda.

Dolazak u Derventu

Sredinom 19. stoljeća najznačajniji pripadnik porodice Alibegović bio je Rustan-beg, koji je živio u Kobašu i pripadao velikim zemljoposjednicima sa oko 340 kmetskih selišta. Iz sačuvane Rustan-begove prijepiske vidi se da je on sve do 1876. živio u Kobašu, jer su sva pisma njemu upućivana adresirana na Kobaš, dok su pisma iz 1876, te kasnija prijepiska adresirana na Derventu, što znači da je on te godine iz Kobaša preselio u Derventu. U pismu od 17. novembra 1881. upućenom Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo, Rustan-beg se dotiče i načina na koji je došao u Derventu ističući da je, nakon pobune srpskih seljaka 1875, odlučio spasiti svoj i život svoje djece i radi toga preselio u Derventu. “Kupijo sam plaz za pet hiljada forinti i sa velikom radošću kuću pravijo, jerbo sam se ufo da će biti sigurno red u Bosni kad Austro-Ugarska zasjedne”.¹⁰ Da je Rustan-beg 1876. godine preselio u Derventu pokazuje i jedno pismo od 26. 10. 1900. što ga je Uzeir-beg Alibegović uputio Jusuf-begu Filipoviću obavještavajući ga o Rustan-begovoj smrti. U tom pismu Uzeir-beg piše kako su oni iz Kobaša došli u Derventu 1876, “a znate i to dasmo mi Kapetanovići po didu, a po očinom ocu Alibegovići”.¹¹

Prema zabilježenoj porodičnoj tradiciji, jedan tršćanski trgovac Aleksandar Obradović, koji je bio Rustan-begov poslovni partner, nagovorio ga je da se iz Kobaša preseli u Derventu “jer se priprema okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austrije, Srbije ili Rusije”.¹² Razlozi za njegovo preseljenje u Derventu bili su sigurno opravdani, jer su se njegovi posjedi našli na udaru pobunjenih seljaka. Sigurno se zna da su u vrijeme ustanka njegovi posjedi u mjestima Kaoci i Brusnik, u kotaru Gradiška, bili popaljeni. U pismu upućenom 29. augusta 1879. Kotarskom sudu u Staroj Gradiški Rustan-beg se žali na to da sud od njega traži da plati poreze za razdoblje od 1875. do 1877. On, međutim, veli da su u tom vremenu njegove kuće u tom kotaru (radi se o zemlji koja se nalazi u mjestima Kaoci i Brusnik) zapaljene; kmetova nije bilo, pa ni on nije ništa uzimao sa te zemlje, te stoga nije pravo da se od njega traže porezi za to vrijeme, jer, kaže on, postoji zapovijed Zemaljske vlade da se ne uzima porez gdje nije bilo kmetova. U nastavku pisma on veli kako je njegov

¹⁰ HIS, Alibegovići, kutija 1. Pismo Rustan-bega Alibegovića upućeno Jusuf-begu Filipoviću, 17.11.1881.

¹¹ HIS, Alibegovići, kutija 7. Pismo Uzeir-bega Alibegovića upućeno Jusuf-begu Filipoviću, 26.10.1900.

¹² Bilješke Muhameda Bege Gradašćevića iz Gradačca, u posjedu autora.

brat Derviš-beg greškom platio porez za to vrijeme, pa traži da mu se porez vrati. Rustan-beg objašnjava kako su Derviš-begu “soldati došli pred magazumu, a osobito mislio je da je za ovu godinu nije se bio dobro porazumio [...]”¹³

Rustan-beg je već u Kobašu imao trgovačke veze sa raznim partnerima iz Austro-Ugarske monarhije, pa je u Derventi samo nastavio dalje razvijati trgovinu, uprkos raznim izazovima koji su mu stajali na putu. Neke od tih izazova spominje Rustan-beg u pismu Jusuf-begu Filipoviću kada ističe da je, odlučivši se preseliti u Derventu nakon što je shvatio da će “Austrija okupirati Bosnu”, kupio plac “za pet hiljada forinti i sa velikom radošću kuću pravijo” a potom “trgovački zanat na kuću metno, svi su mi se bezi protiv bili”, što će mu priskrbiti određeni ugled u novoj sredini, ali također i stvoriti brojne protivnike zbog kojih je Rustan-beg koncem 1881. isticao kako bi se mogao čak iseliti ne samo iz Dervente nego i iz Bosne i Hercegovine.

Rustan-begova kuća u centru Dervente bila je na kat dimenzija 14x14 metara. Dok je gradio kuću, imao je probleme s građevinskim materijalom i majstorima. Kad je kuća napravljena, bila je najveća i najljepša u Derventi i po mnogo čemu ispred svog vremena. Poslovni dio nalazio se u prizemlju i imao je dvije velike trgovine do ulice, a u stražnjem dijelu bile su prostorije u kojima je primao poslovne prijatelje i partnere. Svaka trgovina je imala svoj ulaz s velikim metalnim vratima i po dva prozora. Ukupna površina obje trgovine bila je oko 60 m². Trgovine su bile visoke oko 4,50 metara. Cijelo prizemlje je na prozorima imalo metalne rešetke, a vrata s unutarnje strane mogla su se dodatno zatvoriti poprečnom metalnom šipkom. Rustan-beg je živio sa svojom obitelji na katu u 6 velikih soba i taj dio kuće je imao svoj ulaz i bio odvojen od poslovnog dijela. Oko 30 metara od svoje kuće napravio je veliki zidani magazin površine 200 m².¹⁴

Osim Rustan-bega, koji je preselio u Derventu, ostali pripadnici porodice Alibegović ostali su u Kobašu. Najviše podataka imamo o djelovanju Derviš-bega, koji je također bio trgovac, ali je živio u Dubočcu.

¹³ HIS, Alibegović, k. 1, Pismo od 29. 08. 1879. upućeno Kotarskom sudu u Staroj Gradiški.

¹⁴ Pismo Derviša Alibegovića iz Zagreba upućeno autoru, 16. aprila 2006.

Austrougarska okupacija Bosne 1878. godine

U vrijeme austrougarske okupacije Rustan-beg Alibegović, kao i ostali pripadnici porodice, bili su lojalni novom režimu. Osvrćući se nekoliko godina nakon okupacije na svoju ulogu u doba uspostave austrougarske vladavine, Rustan-beg je pisao kako je on dočekaо austrougarskoga generala barona Josipa Filipovića u Derventi, te “poznato je svakome da sam [...] ja [...] učuvo carsku vojsku [...] i što god sam imao u mojoj magazii namirivao sam vojsku jesti i piti i ja sam garantirao za Derventu i imetkom i životom i sve kasabe do Tešnja molijo da budu mirne”. Doista, prilikom nadiranja glavnine austrougarske vojske, koju je činila 6. divizija, iz pravca Broda preko Dervente prema Doboju i dalje prema Sarajevu nije bilo otpora. Glavni problem u prodoru austrougarske vojske bili su loši putevi, pa je pohod od Broda do Dervente trajao dva dana. Vojska se zadržala jedan dan u Derventi i 1. augusta 1878. neometano nastavila dalje prema Doboju i Maglaju, gdje je tek naišla na prvi otpor.¹⁵ To pokazuje kako je Rustan-beg bio djelomično upravu kada je pisao kako je on imao utjecaja u tome da prodor austrougarske vojske ne nailazi na značajniji otpor. Kada je sredinom 1881. bio u Beču, u sastavu jedne delegacije koja je posjetila carski dvor, Rustan-beg se susreo i sa generalom Filipovićem “i odma mi je gosp. Filipović kazao da sam još od početka prijatelj bio i s nama je bio moi sin Fehim-beg i bilo je naše deputacije četrest ljudi iz Bosne i Ercegovine”.¹⁶ Rustan-beg je kasnije često kao svjedoka za svoje dobro ponašanje, koje “cijela Austro-Ugarska i Bosna poznaje”, navodio “velikoga generala Filipovića koji me dobro poznaje kakav sam čovjek moja kuća do danas štrofa nije platila nikada”.¹⁷

Ovo pokazuje kako je Rustan-beg bio svjestan novih vremena, novih državnih i društvenih okolnosti, te prihvatanja novoga sistema vrijednosti. Za Rustan-bega to i nije bilo toliko teško, jer je on, kako je sam pisao u jednom pismu, rođen uz austrijsku granicu i dobro je poznavao austrijski red. To poznavanje “reda” podrazumijevalo je, prije svega, nužnost transformacije iz zemljoposjedničkog u građanski sloj. Rustan-beg je najznačajniji pripadnik

¹⁵ Bojić M. 1979, 78-79.

¹⁶ HIS, Alibegovići, k.1, sv. II, Pismo upućeno Šipuš i drug., 21. maj 1881.

¹⁷ HIS, Alibegovići, k. 1, sveska II, Pismo upućeno Jusuf-begu Filipoviću, 8. novembar 1881.

porodice Alibegović i najbolji primjer uopće u bosanskom begovskom sloju te društvene transformacije. On je svoj ugled gradio na uspješno vođenoj trgovini, dobrom odnosu prema svojim podređenim, prije svega prema svojim kmetovima, razumijevanju i lijepom odnosu prema članovima svoje porodice, islamskom duhu života, poštovanju prema svojim sugrađanima, koji su mu uzvraćali također poštovanjem.

O tome kako su se ostali članovi porodice ponašali u vrijeme ulaska austrougarskih trupa u Bosnu ne postoje pisani tragovi, ali se može pretpostaviti da su prihvatili novu upravu. Naime, nije zabilježen slučaj napuštanja Bosne i seobe prema drugim dijelovima Osmanskoga carstva, kakvih je slučajeva bilo kod dijela drugih begovskih porodica, koji su u Austro-Ugarskoj monarhiji vidjeli, prije svega, jednu katoličku državu koja predstavlja opasnost za muslimane u Bosni i Hercegovini. Alibegovićima, koji su bili na granici sa Austro-Ugarskom monarhijom i imali trgovačke veze sa partnerima iz te zemlje, austrougarska administracija nije bila tako nepoznata i zbog toga oni nisu podlegli izazovu seobe sa svojih imanja. Iako ne postoje informacije o djelovanju svih pripadnika porodice, zna se da su se braća Rustan-beg i Derviš-beg bavili trgovinom, ali su imali i stanovite zemljišne posjede od kojih su također dobivali određene prihode.

Između lojalnosti prema upravi i vlastitih interesa

Mada nisu dovodili u pitanje svoju lojalnost prema novoj upravi, ali ne zbog te uprave kao takve nego, prije svega, zbog razumijevanja novih okolnosti koje su otvarale mnogo više mogućnosti za transformaciju iz čistog zemljoposjedničkog u moderniji građanski sloj, Alibegović su ipak najviše računali o vlastitom statusu. Zbog toga su znali ući i u sukobe sa novom administracijom ukoliko su njihovi interesi ili prava bili ugroženi. Tako su se već na početku Alibegović sukobili sa novom administracijom zbog raznih poreza. Naime, nova je administracija već za 1879. naplatila samo od Rustan-bega sa posjeda u kotaru Gradačac, i to "silom" žali se on u jednom pismu, iznos od 750 f, što je, prema njegovom mišljenju, bio jako visok iznos s obzirom da je on 1879. sa tih posjeda imao ukupnu trećinu od 3800 f., pa bi njegova obaveza bila da za tzv. dohodarinu, koja je iznosila 3% od trećine, trebao platiti svega 114 forinti, a razliku od 636 forinti Rustan-beg je tražio da mu se vrati. On je angažirao i advokata, Jusuf-bega Filipovića iz Sarajeva, koji je i inače čitavo

vrijeme bio njegov advokat i prijatelj. U pismu upućenom 4. aprila 1881. Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo Rustan-begov sin Fehim-beg moli Jusuf-bega da nastavi tražiti da se vrati novac.¹⁸ “Molim dokažite kod Visoke Vlade da blagoizvoli na gradačački Porezni ured javiti dami se uplaćeni novac povrati”. Kaže da će u protivnom biti prinuđen žaliti se Ministarstvu, pa čak i samom caru, neka vidi šta se sve čini sa ljudima koji su uvijek bili vrijedni, bavili se trgovinom i bili pokorni caru i Vladi “i svakome sudu na ruci i u poslugama svakim”. Također izražava nadu da će se Vlada sažaliti i sačuvati ih od nepravilika, pogotovu što su porodična imanja “od kojekakvih besposlenika” bila zapaljena, naročito u Gradačačkom kotaru. Ako Vlada ne bude imala razumijevanja prema njihovoj teškoj situaciji, “kako mi onda moremo biti žitelji bosanski: prvo naša familija ciela nemore ostati u Bosni kad bude ovako što se tiče časti naše. Mismo ljudi nismo lole da nas gule po katarima kao pustahije”. U pismu dalje Fehim-beg traži od Jusuf-bega neka to pismo pokaže Zemaljskoj vladi.

“Mi se nismo nadali da ovo smije biti otvoreno guljenje. Moj se je otac danas meni zakleo i vjeru zadao, ako mi ove novce nepovratite da će on stog [...] ići u Beč i daće ići kod samog Nj. Veličanstva Milostivog cara i za ovu stvar kazati pet puta, i proći se neće dok novce nevrati. Mene ovo svakog dana jede i nemogu spavati mirno črez toga i vas kao brata molim da mi što prie za ovu stvar odgovorite preko mog oca u Derventi. Pak gore navedenu štetu u selima dobara naši što smo pretrpili. Mirno vrieme, bar danas da nas vis. Vlada sačuva od nepravde. U drugim kotarevima u ljudima po 500 kuća ima pak ni kraicare od dohodarine dao nie. Zaboga zašto bi od mene samo da naplati”.

Nije poznato kako je sve ovo završilo u vezi sa plaćanjem poreza, ali se zna da je Rustan-beg 1881. odbijao platiti porez Poreznom uredu u Gradačcu za 1880. godinu, tražeći da se taj porez namiri “od poreza kojega su nepravедno uzeli za prošlu godinu”.¹⁹ Rustan-beg veli da vjeruje da se i Jusuf-beg slaže s tim njegovim potezom, a ako oni “pođu naprečac moraću onda ja sam tamo u Sarajevo doći”. U pismu od 7. oktobra 1881. Rustan-beg piše Filipoviću da

¹⁸ HIS, Alibegovići, k. 1, sveska II, Pismo upućeno Jusuf-begu Filipoviću, 4. april 1881.

¹⁹ HIS, Alibegovići, k. 1, sveska II, Pismo upućeno Jusuf-begu Filipoviću, 8. juli 1881.

je u Gradačac došla Vladina odluka da se nekim begovima uplaćena dohodarina obračuna ponovo i uplaćeni eventualni višak vrati, ali to nije odobreno Alibegovićima. Rustan-beg je tamo poslao sina Fehim-bega, kome je poreznik kazao “ako dođe na Vaše ime da se odobri ja ću vam i odobriti kao i ostalijem u Gradačcu nepriznaju drugačije već hoće da na svako ime baška dođe zapovjed, to im je zadaća da nas više muče [...]”.

Neslaganja sa lokalnim vlastima u Derventi

Osobito velika neslaganja Rustan-beg je imao sa kotarskim predstojnikom u Derventi koncem 19. stoljeća. Razlog za stvaranje te zategnutosti bio je, po njegovom mišljenju, svrstavanje kotarskoga predstojnika na stranu Jusuf-bega Begovića, koji se pokazao kao najvatreniji protivnik Rustan-begov. Odnosi između njih dvojice nisu bili zaoštreni do sredine 1881. godine. Kada se Rustan-beg spremao krajem aprila 1881. da u sastavu jedne delegacije uglednika iz Bosne i Hercegovine posjeti Beč i Budimpeštu, s njim je putovao i Jusuf-beg Begović sa sinovima. Kada je Rustan-beg pisao u Beč svom trgovačkom partneru Finziju da mu rezervira sobu u hotelu, on je predlagao i Jusuf-begu Begoviću da mu Finzi također rezervira sobu, što znači da su njih dvojica tada još uvijek imali dobru komunikaciju.²⁰ Tada ni odnosi sa kotarskim predstojnikom nisu bili zategnuti, što svjedoči i jedno pismo koje je Rustan-begu poslao sin Uzeir-beg. Naime, dok je Rustan-beg bio na putu u Beč i Budimpeštu, trgovinu i svu korespondenciju vodio je sin Uzeir-beg i svakodnevno obavještavao oca o svim događajima koji su se dešavali. U pismu od 4. maja 1881. Uzeir-beg prenosi ocu pozdrave od kotarskoga predstojnika, što upućuje na njihove dobre odnose.²¹ Odnosi između njih dvojice počeli su se zaoštrevati nakon toga. U pismu od 11. jula 1881. Rustan-beg moli Jusuf-bega Filipovića da se angažira kod Zemaljske vlade da se onemogući Jusuf-begu Begoviću pravljenje kuće u blizini Rustan-begove. Pismo nije dovoljno čitljivo, ali se može razumjeti kako Rustan-beg kaže da tu nije “nešto čisto”, jer

²⁰ HIS, Alibegović, k 1, sv. II, Pismo upućeno Moize Finziju u Beč, 28. april 1881. U ovom pismu Rustan-beg piše kak će s njim u društvu biti h. Jusuf-beg Begović sa sinovima. “Jasam mu govorio da vam depešira da mu uzmete sobu pak neće mislim da će preko gosp. P. Hadži Ristića narediti nevjerujem jerbo treba oko (nečitko koliko novca, H.K.) potrošiti”. Ovo ukazuje da su njih dvojica komunicirali, ali također upućuje na to da je Rustan-beg imao mišljenje o Jusuf-begu kao o škrtom begu.

²¹ HIS, Alibegović, k. 1, sv. II, Pismo od 3. maja 1881.

se na tom mjestu namjerava napraviti kuća, a širi se priča kako će se tobože samo “sokaci ukrašavati”. Slično pismo je Rustan-beg pisao 15. augusta 1881. i Muhamed-begu Kapetanoviću u Sarajevo. Rustan-beg se u pismima posebno žalio na ponašanje kotarskoga predstojnika. “G.Prestojnik misli da je ovo mala stvar ovdje ili ćemo mi ostati ili on. A Visoka Vlada ako mu je naložila da nas istrofuje (sic!) on je naš protivnik to nije u Zakonu, Vlada treba da pošalje svog povjerenika i da izvidi stvar ili nas da u Sarajevo pozove, kad bude g. Prestojnik i Hadži Jusuf-beg raditi otvoreno krivo, mi smo prinuđeni Visokoj Vladi dokazati stvar s molbom”.

Već sredinom septembra 1881. Rustan-beg se u pismu svom advokatu Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevu žalio na to da nema od njega nikakvoga odgovora “za plac pred mojom kućom kako ste tamo razumjeli kako stom stvari molim vas pišite nam što god”.²² Ovaj problem sa nastojanjem Jusuf-bega Begovića da napravi kuću pred Rustan-begovom kućom bit će razlog Rustan-begova velikog sukoba sa kotarskim predstojnikom u Derventi. Rustan-beg je u jednom pismu 10. decembra 1881. za kotarskoga predstojnika navodio da “što god je ovdje državnog i narodnog posla nebrine se vjeruite ni za dve kracice što vriedi. Svi se oficiri čude kako ide ova varoš natrag, a ovo ti je danas najzadnje miesto u Bosni”.²³ Rustan-beg ga je stalno optuživao da se ne bavi svojim poslom, nego samo “okuplja partaje” oko sebe. To znači da više politizira nego se bavi poslovima lokalne zajednice.

Drugi razlog Rustan-begova neslaganja sa lokalnim predstavnicima austrougarske vlasti vezan je za odnos vlasti prema njegovom sinu Fehim-begu Alibegoviću. U pismu od 2. septembra 1881. Rustan-beg je pisao Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo kako je tamošnji kotarski predstojnik “ustao na veliko zlo, a osobito na me i moju kuću, omrzla mu”, te se žalio kako predstojnik njega i njegovu porodicu “nemore da gleda, sada je ustao na moga sina Fehim-bega u Kobašu nemore u njega da miruje [...]. Ovdanji Prestojnik nezna drugo nego praviti partije po kasabama. Fehim-bega je ružno opisao tamo vladi čujemo, a Fehim-beg niti zašto ono niti šta njegova krivica u tome i što ga celi Kobaš brani”. Rustan-beg je objašnjavao okolnosti pod kojima je predstojnik došao u sukob sa Fehim-begom.

²² HIS, Alibegovići, k. 1, 2v. II, Pismo od 14. septembra 1881. upućeno Jusuf-begu Filipoviću.

²³ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II, Rustan-begovo pismo od 10.12.1881. upućeno Jusuf-begu Filipoviću

“Fahim-beg kupio jednu zemlju u Kobašu od derventskog jednog bega, pak jedan seljak pjan došo [...] u kobašku čaršiju i počeo s neba (?) [...] udarati na Fehim-bega za istu zemlju Fehim-beg onda pobjego kući i nije ništa nase odgovorio drugi dan isti seljak opet pjan došo i udario na kasapa u kasapnicima nepriličnom [...] i što god bude ljudi bilo u čaršiji išćeraju iz čaršije, onda seljak dođe na ovdašnji sud i tuži sve Kobašane, pak sada Prestojnik ide samo na to da Fehim-bega okalja, a Kobašani svi svedoče i soldati serežani (sic?) da Fehim-beg tada nije bio u čaršiji, a Prestojnik to nesluša nego je piso u Sarajevo na visoku Vladu i optužio Fehim-bega što je mogao grđe i otvoreno ovdi kazuje Kobašanima kako će ga uništiti i da neće sjediti u Bosni, i danas je ovdi dobavio iz Kobaša gradonačelnika Fehim-bega Kapetanovića i onog mladog hodžu Fehimbegova i kazao je, i osudio je danas hodži da odma ide u carigrad da nesmije više biti kod Fehim-bega nikakav hodža, jerbo kaže da vi hodže kazujete u džamiji nekakve vazove proti Vladi, narodu, a to nije nego što ga nesretni hadži Jusuf nagovara, nemogu meni ništa nego da mi sina u Kobašu sramote, koje danas teško je onakvog poštenog mladića u cjeloj Bosni naći kako što je moi sin Fehim-beg, cjela će Bosna, a i Austrija otvrditi našu kuću i familiju i naše pošteno postupanje, pak sada vidati se jeli ovdašnji Prestojnik za ovolikog kotara Derventskog, koji negleda Carske poslove nego pravi neprilike, vićete znati ako išta god treba prestaviti vašim prijateljima kod Visoke Vlade”²⁴

Rustan-beg je akcenat u ovim pismima uvijek stavljao na nepravedan odnos vlasti prema Fehim-begu, mada će se iz kasnijega razvoja događaja vidjeti kako je Fehim-beg sam davao puno razloga za takav odnos. Ubrzo će i sam Rustan-beg doći u sukob sa Fehim-begom, pa će čak i nakon Rustan-begove smrti Uzeir-beg, koji je naslijedio očevu trgovinu, imati stanovitih problema sa Fehim-begovim rasipničkim načinom života.

Odnosi u lokalnoj zajednici – “preko vode do kafane”

Dugo vremena je jedna od glavnih tema u Derventi, što je vezana za porodicu Alibegović i njene odnose sa drugim značajnim begovskim porodicama, posebno sa porodicom Begović, bila tzv. Prkos-kuća, o kojoj postoje različite

²⁴ HIS, Alibegović, k. 1, sv. II, Pismo od 2. 9. 1881. upućeno Jusuf-begu Filipoviću.

priče.²⁵ Izgradnja te kuće dovela je do velikog neslaganja pripadnika tih dviju porodica, ali su ta neslaganja očito imala i svoju nešto dužu prethistoriju, i počela su ubrzo nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Do sredine 1881. njihovi odnosi još uvijek nisu bili prekinuti, budući da su početkom maja bili skupa u velikoj delegaciji bosanskih prvaka koja je posjetila Beč i Budimpeštu. Nakon toga je Jusuf-beg Begović odlučio praviti jednu kuću u blizini Rustan-begove kuće.²⁶ Tada počinje dosta teško razdoblje u odnosima Rustan-bega Alibegovića i Jusuf-bega Begovića, koje se može dosta detaljno pratiti iz pisama koje je Rustan-beg upućivao svome advokatu. U pismu 7. oktobra 1881. upućenom Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo Rustan-beg piše: “Zašto sam na veću brigu imo razumijo sam jutros ako bude istina da je došlo od Vlade na ovdašnju Oblast i na Belediju da se ne smije ništa praviti pred mojom kućom i da će se ono dignut što imade, a Vi ćete tamo bolje znati je li Vlada što ovamo pisala jerbo su zvali Ađi Jusufbega i njegove partaje u sud, ima osam dana pak su objesili glavu ništa nekazuju meni, ja sam dozno od beledijanskog pisara [...]”.²⁷ Nešto kasnije, u pismu od 2. novembra, Rustan-beg veli da se zahvaljuje i “gospodaru Kapetanoviću” u Sarajevu na pomoći oko povoljnog rješenja za plac pred njegovom kućom. Međutim, stvari se nisu baš odvijale tako povoljno po njega. Tek što je napisao i tu zahvalnost Kapetanoviću, u nastavku pisma Rustan-beg piše kako je upravo u tom trenutku dobio Odluku Kotarske oblasti po kojoj Jusuf-beg Begović i njegove pristaše “mogu praviti kafu pred mojom kućom, eto Vam odluku ulažem u punomoćiju, sada kako znam ufamse daćete moći razvaliti”. U nastavku pisma Rustan-beg objašnjava kako je mjesto gdje Jusuf-beg Begović namjerava praviti kafanu “carski plac, a nije kao što oni navađaju Vakufa (vlasništvo ? op. H.K.) nego samo ono što je voda pritiska”. Rustan-beg u pismu izražava uvjerenje da će Jusuf-beg Filipović pronaći načina kako da obustavi tu izgradnju, “samo gledajte u frišku, jerbo ćedu početi praviti ja troška nežalim”. Rustan-beg moli Jusuf-bega da zatraži da na teren izađe stručna komisija inženjera i na licu mjesta ispita te-

²⁵ O tome je sa dosta detalja, ali i značajnih nepreciznosti, te dobrim fotografijama pisao Alagić N. 2001, 49-53.

²⁶ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II, Rustan-begovo pismo upućeno 11. jula 1881. Jusuf-begu Filipoviću. U ovom pismu Rustan-beg moli Jusuf-bega Filipovića da se angažira kod Zemaljske vlade da se to onemogući.

²⁷ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II, Rustan-begovo pismo Jusuf-begu Filipoviću, 7. oktobra 1881.

ren na kojoj Begović namjerava praviti kafanu, jer “ovo sve radi Prestojnik i Ađi Jusufbeg, nedaj Bože ako oni ovdje namjeste nemogu ja ovdje ostat”, jer je položaj zgrade takav da Rustan-beg kolima ne može ući u svoju avliju, prilaz trgovini mu je posve zatvoren, a povrh toga “put carski se prifaća, vjerujte ja sam sultanu davno godišnje 10.000 f. kojekakvi vergija, a ovome dajem preko 25.000 f. mogu dokazati mojim knjigama, pa šta sam ja u tome zgriješio da rade takvu štetu meni”. Rustan-beg izražava nadu da Vlada sigurno nije dobro informirana u vezi s tom gradnjom, te u nastavku pisma gotovo panično moli advokata da se spriječi gradnja, ne pitajući za cijenu, “jer nemogu spavati, oni t. jest ova partaja ide da sa lažijom prevare”. Kao argument zbog čega se ne bi trebalo dopustiti Begoviću da pravi kafanu Rustan-beg navodi da je tu “nekad nešto bilo, pak Osmanpaša razvalijo”, a potom očajnički ističe da “preko mene živa nemogu napraviti, a kad mene ubiju nek onda prave, jerbo pošto kafu naprave ondabi odma Hađi Jusufbeg do kafe pravijo doli magaze a gori bircaju (?) spram moi penderova, koito već govori”, a od vlasti niko se tome ne bi suprotstavio je su “u Beledije [...] njegovi su svi [...] saanlizi (*sahanlizi o.a.*)”.

Rustan-beg se i 3. novembra 1881. u povodu iste stvari obratio pismom Jusuf-begu Filipoviću u kojem opet pojašnjava kako se u čitavoj toj stvari predstojnik neprofesionalno ponaša. U ovom pismu Rustan-beg objašnjava kako je tu bila neka “voda” (česma?) koju je nekada davno dao podići Osmanpaša “i oko nje otvorijo plac i kazao je među putovima carskim da se nesmije ovdje više ništa napraviti”. Međutim, veli Rustan-beg, h. Jusuf-beg Begović i njegove pristalice su defter o tome sakrile, mada čitava kasaba želi na ljeto opraviti staru česmu. Dalje objašnjava da na mjestu gdje se sada nalazi česma prije 16 godina bio je mekteb.

“Osmanpaša digo meitef na bedem gradski i kazo da nesmije ništa biti među putovima carskim osim voda, pak ja mislim nemaju snage vode dignuti kasaba neda, ja nemogu dopustiti. Beledija je dužna istražiti njezin defter i [...] koliko god nestigne novaca da se voda opremi jaću donamiriti mojim novcima ovo su mi rekli Srbi i katolici i neki moji komšije da vam ovo dostavim [...], nek Vis. Vlada zabrani i komisiju neka pošalje. Uzmite fetvu od muftije da se voda ne more razvaliti”.

U nastavku pisma Rustan-beg ističe kako nije moguće dopustiti Jusuf-begu Begoviću da pravi započetu kafanu, jer po zakonu put treba da je širok

12 metara (ili 18 aršina), a u slučaju da se kafana napravi, jedan sokak pred Rustan-begovom kućom bio bi širok 8 aršina, a drugi sokak svega 3 aršina. On se nada da neće zbog toga morati pisati žalbu caru, te da Vlada neće dopustiti da sve kuće u Gornjoj mahali imaju dovoljno širok put, “a moja kuća kad je najbolja i naivša radnja da se zatvori”, uprkos nastojanjima kotarskog predstojnika koji je “jučer sobom dozvolu donijo i Ađijusufbegu i Ađiću da mogu praviti (dao) i čestito im veselje”. Međutim, na kraju pisma Rustan-beg izražava radost, jer baš “pri zatvaranju pisma” došao mu je Mustafa ef. Sarajlić i potvrdio da to mjesto nije nikakav vakuf. Veli da ef. Sarajlić to sigurno zna, jer je dvadeset godina u osmansko doba bio “carski mušir”. Rustan-beg tvrdi da Mustafa ef. ima i “tefter od vode” kao i “burulutija i malbata od gornje maale kako su dali Osmanpaši da nemogu biti brez vode”, ali na kraju ipak ističe kako mu je Mustafa ef. obećao sve dokumente o tome pronaći i dostaviti. Efendija Sarajlić je tvrdio kako su mještani uoči okupacije Bosne i Hercegovine 500 groša potrošili na popravku česme. “A najposlie ako ovi Prestojnik ima ovdvi ovoliku snagu, nevalja zanas sviju će nas raselit”.²⁸

Međutim, već 5. novembra 1881. Rustan-beg ponovo šalje telegram Jusufbegu Filipoviću u kojem veli da su Begović i njegova grupa navodno dokazali Vladi da je taj plac vakuf, a Vlada se ne želi miješati u vakufske poslove. Na temelju takve Vladine odluke kotarski predstojnik je Jusufbegu Begoviću izdao dozvolu da već “u ponedjeljak” može početi graditi kafanu, bez obzira što “sva Derventa svedoči da nije vakuf, senet lažljiv pokazali Huđeta nemaju”. Na kraju panično moli Jusuf-bega Filipovića da protestira kod Vlade i zatraži da se gradnja zabrani dok se ne provede temeljita rasprava o tome. “Brani carske puteve nedaj vode porušiti ona ima svoje novce našli smo teftere opravićemo vodu na ljeto nedaj moje kuće zatvarat opširno pisano primićeš troška nežalim”.

Ubrzo nakon ovog pisma Rustan-beg 8. novembra 1881. piše Jusufbegu Filipoviću telegram u kojemu stoji kako mu poštom šalje “vasijetnamu od vode sa muhurima od ove mahale iz koje će uviditi vlada kako stoji stvar”. Potcrtava kako je haži Jusuf-beg Begović Vladi pokazao “neki senet [...] na staru ćagetu novom jazijom za platz da je vakuf”, premda je sve to obična prevara, jer postoje dokazi kako to nije vakuf nego mjesto gdje je postojala česma, čije temelje Begović uklanja i namjerava započeti gradnju temelja za buduću

²⁸ HIS, Alibegović, k. 1, sv. 2, Rustan-begovo pismo Jusufbegu Filipoviću, 3. novembar 1881.

kafanu, zbog čega moli Jusuf-bega Filipovića da radi kako zna da se gradnja obustavi dok se ne provede temeljita rasprava i dok se o tome ne dobije mišljenje stručne komisije.

U opširnom pismu od 8. novembra 1881. Rustan-beg piše Jusuf-begu Filipoviću o tome kako on ima posebnu vasijetnamu iz koje se može vidjeti kako je na mjestu gdje Begović želi napraviti kafanu nekada bila česma, te optužuje kotarskog predstojnika, čija je dužnost "da brani carski plac i vodu", a on to ne radi, nego "to ja branim, a on složio sa Adijusufbegom i sa njegovom partajom i savjetuje i kako ćedu se vladati". Rustan-beg piše kako je kotarski predstojnik vršio pritisak na Mustafu ef. Sarajlića da se prestane družiti sa Rustan-begom, tvrdeći kako će on predložiti Zemaljskoj vladi da protjera Rustan-bega iz Dervente, "a M. E. Sarajlić kazo mu da će faliti utome", dokazujući kako je on, Mustafa ef. Sarajlić, "služio (sam) 20 godina otomansku vladu, a ovu služim 3 godine vjeran sam svakom caru, štogod me Vis. Vlada upita kazaću štogod znam, nemoreš me načerat da odem Hadži Jusufbegu ruci – reko mu Sarajlić". U nastavku pisma Rustan-beg se žali na ponašanje kotarskog predstojnika, koji već dvije godine Rustan-begu čini razne nepravde i nastoji ga poniziti u čaršiji. Zbog takvog ponašanja Rustan-beg veli da će ga tužiti Vladi, a ako Vlada ne može ništa učiniti, ima u Sarajevu ljudi koji mogu zaštititi njegovu čast, jer "ovakvi prestojnika niesam prinuđen trpiti". Predstojnik "nikakva posla negleda da valja", nego se sprijateljio sa hadži Jusuf-begom Begovićem, koji ga "vuče za nos, kupuje mu, neplaća za kuću, belediju pokvarijo, od moje kuće do grada znate koliko ima nemore se proći brez čizama, blato otvorili, fenjera neimamo po sokacima, hljeb nam u čarši nevalja ninašto negledaju samo drže partaje. A ja jedini idem kako Visoka vlada želi". Zbog toga Rustan-beg ističe da će moliti Vladu neka provede anketu u kotaru i provjeri šta narod misli "kakva je moja kuća i kakvo je moje postupanje". Uvjeren je da takva nepravda nije učinjena nikome u Bosni kao njemu, pa se uzda u Filipovića i Kapetanovića da će isposlovati da kotarski predstojnik, zatim Begović i njihove pristalice ne izgrade kafanu nego da "ostane platz čist" kako bi se mogla obnoviti česma. Rustan-beg objašnjava kako je hadži Jusuf-beg Begović kod svoje kuće kamenjem pregradio pola puta, zbog čega je teško putem prolaziti, a ni općina ni kotarski predstojnik ništa ne preduzimaju da se to ukloni, nego su se svi okomili na Rustan-bega, zbog čega se on pita šta je to zgriješio "da sve kuće u gornjoj maali i veće i manje ostanu na širokome sokaku, a da se moja najbolja kuća i najprva radnja zatvori". Rustan-beg ponovo objašnjava kako

postoje dokazi da je tu bila “voda”, a “tefter kod Mustafa efendije je pod muhurom Osmanpašiniem”, iz čega se vidi da to nije bio vakuf. Rustan-beg navodi i imena ljudi koji su svojedobno izgradili vodu “zarad haira”.

Međutim, dok je Rustan-beg bio zaokupljen pisanjem žalbi, Jusuf-beg Begović je nastavio graditi kafanu. U jednom telegramu 15. novembra 1881. Rustan-beg piše Jusuf-begu Filipoviću kako ne samo da nije u mogućnosti spriječiti tu gradnju nego je čak dobio odluku da mora platiti kaznu u iznosu od 10 forinti:

“Topa neimam za pojasom da se protivim, kao što se niesam nikad ni protivijo, a f 10 – lahko je dati, ama se časti tiče, a kad god se da onda se nevrća, žao mi je što nijesam došo tamo dok nijesu počeli praviti ovde kolibe, a sad već što je htjelo biti bilo je, moja se kuća zatvori, a vidim da Vis. Vlada neide da putova carski uzčuva niti ide da se ukrašuje”.

Rustan-beg pojašnjava da je podnio tužbu protiv Jusuf-bega Begovića zbog gradnje te kafane, zakazano je ročište, ali on ne vjeruje puno u uspjeh tužbe, jer “kako htjedne Prestojnik onako će se i izvršiti”. kaže da će na ročištu moliti da se odgodi gradnja dok se ne ispitaju sve okolnosti i dok se parnica ne završi, uzdajući se u to da je jedna takva građevina ne može graditi na mjestu gdje je “carski put”, naglašavajući da se takva građevina sigurno ne bi mogla praviti da je bilo koji inženjer na licu mjesta provjeravao stanje. “Nisam znao da more ovako biti nepravedno od današnje Vlade da sve bude u gornjoj malali do najmanje na širokom sokaku, a da se moja kuća sa najboljom radnjom zatvori, liepo mi je učinito, ali neznam zašto, nijesam znao da Hađi Jusufbeg more austrijske činovnike vucati za nos kao i otomanske”. Ponavlja prijetnju da će se iseliti iz Bosne ako se prema njemu bude tako postupalo, jer “volim biti aman na drugom mjestu negoli ovakvu nepravdu trpiti, kad budu upravljali kojekakve lole bosanske ko otomanskog vremena što su radili, kogod je pošten u Bosni ostati neće, nije mi žao na Vladu ni na Sud nego na naše muzevire (spletkare, op. H.K.) Vlada je Vlada kako joj se dokaže onako i čini, samo treba i ona na poštene ljude da se obazre koi su i državi i narodu na ruci i u interesu”.

Pismo slične sadržine Rustan-beg je poslao i Zemaljskoj vladi. Uz njega pismo je potpisalo 12 uglednih Dervenčana, koji odbijaju platiti kaznu od po 10 f, na šta su bili osuđeni, nego će svi radije “u aps po 2 dana”. Istodobno, žalili

su se i Ministarstvu u Beč, ali izgleda sve bez rezultata. U nastavku Rustan-beg veli da je čuo kako ga je Jusuf-beg Begović tužio:

“Jučer su predali tužbu Prestojniku to jest mazbatu name i na Mustafa efendiju Sarailića, pak neznamo ili će nas ovdje pozivati ili je poslao Mazbatu tamo na Vladu, samo čujemo od drugiju da su pisali što su mogli grđe i lažnie ko Hađi Jusufbegova lažija, on misli staroe vrieme, a ako Bog da ova će Mazbata biti povrh njega. Čujemo tako da su pisali da ja i Mustafa efendija bunimo i pravimo partaje i da narod okrećemo zasobom i da ne priznajemo vlade ni suda nikakva i kako ne mogu nikakva posla od nas viditi i da nas dvoicu dignu iz Dervente ili njija, a Prestojnik je svemu povod kako se razumijemo, ali ja se nebojim njija sviju božjom pomoći ja nemam oraha na leđima kao u njih da zveči”.

Rustan-beg ističe da iza svega stoje kotarski predstojnik i Jusuf-beg Begović, koje podržavaju neki lokalni begovi (hadži Osman-beg Kapetanović, Šemsi-beg Širbegović, i još neki “naši stari asumi” koji izmišljaju optužbe protiv Rustan-bega Alibegovića i Mustafe efendije Sarajlića, ali “oni još neznaju šta je čest trgovačka pak more stvar izići na golemo”). U nastavku objašnjava da Begović ne može trpjeti što se Mustafa ef. Sarajlić “koji ima kiraet pak im muka gdi se samnom pazi”. Navodi da se on jedino zalagao da se obnovi voda i tražio “kafu da neprave pod mojim penđerom”. Ističe da ga u tome podržava čitava Derventa, “a ja vjerujte od posla trgovačkog neimam kud glave dignuti, a osobito sad oko šljiva, vjeruj meni od Ramazana nijesam u sud nijednom otišo, ja mislim kad je Austrija okupirala da ovakve ljude sačuva kao moju kuću od koje ima i država i narod koristi svaki dan, a nemislim gdi ću čije oteti”. Uprkos tome, Rustan-beg piše kako se “kafa [...] zida išćerali su zida tri aršina, i idući ponedjeljak biće Feimbeg na sudu oko obustave građevine javićuvam”.

U pismu od 6. novembra 1881. Rustan-beg piše Jusuf-begu Filipoviću da “ima u Belediji zapisnik kako niesu dali praviti Ađi Mehmed Alibegu kod vode ništa a sad Ađi Jusufbegu dopuščali na volju pak šta hoće to i izrađuje”, a 19. novembra 1881. on mu šalje poštom pismo sa zaključkom općinskog poglavarstva od 1880. po kojem se na tom placu, gdje sada Begović pravi kafanu, ne može ništa graditi. Zbog toga moli Filipovića da se pozove na tu odluku i traži od Vlade da obustave građevinske poslove.

“Molim protestiraj kod vis. Vlade odi neka vidi vis. Vlada kakve se nepravde po kotarevima rade, i pokaži im zaključak derventskog poglavarstva. Ako Vlada nebi htjela zabraniti građevinu kafe, te ću onda biti prinuđen sa istim zaključkom kod Nj. Veličanstva za ovu stvar ići sobom misliti u Beč”.

Rustan-beg 21. novembra 1881. šalje depešu Jusuf-begu Filipoviću u kojoj javlja kako je toga dana bila rasprava na sudu, ali sudac nije htio donijeti odluku po kojoj bi se obustavila gradnja kafane, nego je odredio kauciju od 30 forinti koju je Begović morao položiti “ako bude rušiti građevinu da protivnici plate trošak kad sudac sastavi aktove izdaće odluku koja stranka gubi – odugovlače dok se kafa sagrađi”. U pismu od 10/22. novembra 1881. Rustan-beg piše Jusuf-begu Filipoviću da je dobio njegovo prekjučerašnje pismo i da ga raduje “da idete sa svijem poslovima našiem u napredak”. Istodobno je javljao

“da je bila jučer murafa čitav dan kod sudca i građevinu kafane sudac nije htio da obustavi nego samo onoj stranki uzeo 30 forinti kaucije, ako bude rušiti građevinu kafane da oni njihovijem troškom ruše, a njima dopustijo da rade po želji Prestoinikovo i Sudac ide i ništa ne razumije kako će suditi Prestojnik Vi znate da Hađi Jusufbegovu stranku otvoreno podupara. Sudac je jučer kazo da će sastaviti aktove i pregledati zakonito pak će izdati odluke koja stranka gubi, a kad će izdati to nitko nezna samo znamo da će izdati po želji Prestonikovo i Ađi Jusufbegovo, samo svi pisari kažu da su naši aktovi bolji i zakoniti i da mi imamo pravo, košto najbolje dragi Bog znade i sav narod”.

Rustan-beg izražava žaljenje što se nije ispoštovala ranije odluka “Beledije da se ne smije ništa praviti na istom platzu, kaže novija je dozvola Vladina da se pravi”. Kaže kako su Jusuf-beg Begović i njegove pristaše 1880. htjeli da “ruše vodu”, ali im je to zabranjeno, jer bilo kakva gradnja na tom mjestu “pokvariće svoi Derventi plan i putove će carske zatvoriti”. Veli da je svojedobno, kada se pravio put od Broda prema Sarajevu, ostalo samo 7 aršina širine puta, a svaka dodatna gradnja bi taj put još više sužavala, “a snama je sva Derventa što god ima pravog Muhamedanca i Srba i katolika i Evreja i svi tebi hair dovu čine da braniš vodu da se metne u prvo stanje i da se ne zatvara najbolji plaz u Derventi”. U nastavku pisma Rustan-beg objašnjava kako je hadži Jusuf-beg Begović “deset aršina metno kamen pred svojom kućom carskim putem, samo

da se nemore onda proilaziti, ovakve krivde i ovakvog alčakluka u celom svietu nema". Jusuf-beg Begović i njegove pristaše su u tužbi protiv Rustan-bega i Mustafe ef. Sarajlića naveli i to kako "ima nekoliko Srba s nama koji smetaju u sudu svaki poso izrađivati, izvolili su toliki sviet nase, nas još niesu zvali, njija je jedanest muherlisalo na nas petstotina duša sprema se s nama doći u konak, a ja još narod molim da negovore ništa mi smo se kadar braniti i odgovoriti sami". Rustan-beg nalazi za potrebno da još jedanput potcrta kako mjesto gdje je nekada bila česma, a gdje sada Jusuf-beg Begović pravi kafanu

"nie vakuf nego mera carska i voda za koje je vezana mukata [...] mi ovdie ništa nemoremo učiniti, ti si naš zastupnik i tamo i ovdie, nek se voda u prvo stanje povrati, pak će mukata vodu dovesti, on je već došlo do kuća derventski pred okupaciju čunkovi za vodu, a što mukata ne izmogne, ima tko namiriti, a ja ću moiem troškom flasterovati isti plaz pak nek ostane za varoš, i moli Vis. Vladu da ne zatvara moe kuće prvog lica u Derventi a da ostanu u gornoj maali sve kuće na širokom sokaku; Ađi Jusufbegovim partajama ako treba kafa nek prave pred svojim kućama ima plaza, ovo nije mala stvar. Ako Vis. Vlada na ovo ne pogleda nas će dvadeset otići njegovom veličanstvu premilostivom caru u Beč".

Nekoliko dana nakon ovoga pisma, 28. novembra 1881, Rustan-beg šalje telegram Jusuf-begu Filipoviću u kojem stoji da je doznao iz Prnjavora kako je jedna komisija sa inženjerima bila na mjestu gdje se pravi kafana i izražava nadu da će komisija predložiti obustavu izgradnje. "Mi smo u napredku. Osudu dok dobijem u ruke rezultat javičuvam kafa je pokrivena ali rušićese, čudne Hadži Jusufbegove sramote moj Filipoviću". Na kraju Rustan-beg veli da komisija svu krivicu prebacuje na općinsku vlast ("komisija krivi Poirgermaistora") i izražava nadu da će se sve dobro završiti.

Stvari su se, ipak, odvijale na način kako to Rustan-beg nije očekivao. U opširnom pismu od 6. decembra 1881. on piše Jusuf-begu Filipoviću da je Derventski sud odlučio sve spise u vezi s tim slučajem poslati Vrhovnom sudu u Sarajevo. "Istu odluku kad vidite imaćete se čemu smijati neima nikakva temelja sudac odbija samo od sebe nije mogao drugačije dati čerez dozvole g. Prestojnik". Rustan-beg je u prilogu poslao i prijepis Odluke ovdašnjeg suda upućene Vrhovnom sudu i uz to još jedanput zamolio Filipovića da isposluje da se sruši kafana, a ponovo sagradi česma.

“Pak sad vas molim dragi brate podupri se svom snagom da srušiš kafanu a vodu da u prvo stanje postave na istom mjestu koje porušijo. A za vodu dovesti inđiniri su mjerili od vrela vodenog pak do česme pred mojom kućom 1200 metara daljine, i našli su da čunkova vodeni ima zdravi tri tala a četvrti dio je istrulo. I njezin prihod ima i što nebi moglo isteći ima tko namiriti. Voda je sasvijem dobra na njezinom vrelu. Inđiniri je dobro begenišu, i jako žale što je zapušćata; a što su metli inđiniri popravke vodenih cjevi f 4000 neće otići na neto ni f 1000. Kuća vodena što su je srušili vrijedila je f 500 a kafa je sva koštala 350; Ađi Jusufbeg dao je u kafu 300 groša, a odnio je iz nje mermere Osmanpašine koje su vrijedili 20# (?) i pokupijo je od svoji partaja kurbanske kože pak i je u kafanu utrošijo”.

Na kraju Rustan-beg piše o atmosferi prilikom otvaranja kafane: “*Moi Jusufbeg čudna turskog rizaleta, našta je muhamedanska vjera došla da vidiš jučer i danas od njihove partaja oko kafe veselja da nesmijem iz svoje magaze izići*”.

Rustan-beg gradi poštu i bolnicu – izgradnja Prkos-kuće

Rustan-beg nije mogao spriječiti gradnju kafane 1881. pred svojom kućom. Prošlo je nekoliko godina, a on je sredinom 1889. godine započeo sa gradnjom nove kuće čija će izgradnja dovesti do novih neslaganja sa Jusuf-begom Begovićem. Naime, u pismu 3. maja 1889. Rustan-beg piše svom prijatelju Šipušu u Sisak da je dogovorio gradnju nove kuće, čija je dužina 17 metara, bit će na dva sprata, a planira jedan sprat izdati za poštu i telegraf, a drugi za ljekara. Cijena izgradnje kuće iznositi će 12 hiljada forinti, a njezina izgradnja počinje 15. maja 1889. godine.²⁹ Rustan-beg je plac za tu kuću kupio od Daniela Saloma, a računao je da će od kirije za tu kuću dobivati 850 do 900 forinti.³⁰

²⁹ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno Šipušu u Sisak 3. maja 1889.

³⁰ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. 1, Rustan-begovo pismo Danielu I. Salomu, 22. maja 1889. U ovom pismu Rustan-beg piše: “pravimo zidanu kuću na onom placu što smo od vas uzeli bili u Juniju gotova koštalame f 10000, aliće biti najfinija kuća u Derventi, u prvi kat daću Poštu i telegram, a u drugi doktor mislim kirije dobiti f. 850/900. Dragi efendija nemoj me ružiti što sam zašo u trošak i opet ja tvoj Rustanbeg vladacemo se isto kao i dosad trgovački a treba i vi malo koliko je moguće da me podupirete do jeseni a opet na jesen bit će novca dok se skupe tefteri i roba oblakša a i sad što nam odpada slaćemo vam kafe prodaću vam u Juniju sad se najviše zabavljamo šaljemo zob i kukuruz u Sarajevo mnogo se troši u Sarajevu kukuruza”.

Izgradnja kuće je tekla dosta brzo. Već 5. septembra Rustan-beg piše svom poslovnom prijatelju Danielu I. Salomu u Beč kako će te jeseni izdati gornji sprat nove kuće za kancelarije (iz pisma se ne vidi tačno kojoj firmi) za godišnju kiriju od 400 f, dok će pošta plaćati godišnju zakupninu za donji sprat u iznosu od 450 f, te napominje da će gradnja kuće definitivno biti završena do 15. septembra 1889. godine. U pismu od 17. novembra on javlja Danielu I. Salomu da je prije dva dana u njegovoj novoj kući na prvom spratu otvorena pošta. Rustan-beg u ovom pismu hvali izgled i veličinu svoje nove kuće, posebno potcrtavajući da su kuću “molovali” isti oni majstori koji su “Evropu i džamiju Begovu u Sarajevu molovali”.³¹

Narednih nekoliko godina u toj je kući bila pošta. Međutim, krajem 1900, ubrzo nakon Rustan-begove smrti, Uzeir-beg Alibegović u jednom pismu upućenom Poštanskoj direkciji u Sarajevu piše da Poštanski ured u Derventi ne plaća na vrijeme kiriju, te on zbog toga “otkazuje stan” poštanskom uredu.³²

Izgleda da je ovom novom kućom Rustan-beg pokrenuo sujetu kod svojih komšija Begovića, koji su odmah naredne godine započeli sa gradnjom tzv. Prkos-kuće. Jednu verziju priče o gradnji Prkos-kuće iznio je Nedžmuđin Alagić, koji se ne upušta u preciznije datiranje nastanka kuće, ali kao dva glavna aktera spominje Rustan-bega Alibegovića i Jusuf-bega Begovića.³³ Već 26. marta 1890, dakle odmah na proljeće nakon što je Rustan-beg Alibegović napravio svoju novu kuću, Rustan-beg piše Milutinu Kukuljeviću Sakcinskom u Sarajevo jedno pismo u kojem ga moli da mu pomogne, jer “protivnici materijal među na plac Plentaj kaže daje u smislu predloga Okružne oblasti Vlada dozvolila građu”.³⁴ A u pismu 5. septembra 1890. upućenom advokatu Bertholdu Krassu u Sarajevo Rustan-beg nešto opširnije opisuje kako se odvija gradnja tzv. Prkos-kuće: “Begović zida kuću na po glavne ceste pred mojim kućama pak mi je sad kuću zatvorijo. Kafanu metno sa istom zgradom. A vlada je uprav nas prevarila u ovoj stvari, jerbo je Begović tražijo 10 godina

³¹ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno Danielu I. Salomu u Beč, 17. novembra 1889.

³² HIS, Alibegovići, k. 6, Rustan-begovo pismo Poštanskoj direkciji u Sarajevo, 3.10 (ili 3.11) 1900.

³³ Alagić N. 2001, 49-53,

³⁴ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno Milutinu Kukuljeviću Sakcinskom u Sarajevo, 26. marta 1890.

Prkos-kuća

da pravi na putu a mismo se uvijek protivili u toj stvari”. Rustan-beg kaže da bi i on mogao sada praviti novu zgradu, ali “mi nećemo praviti i uzaludu trošiti”. Žali se kako je Vlada ranije njemu obećala da se neće dopustiti gradnja kuće Begoviću, pa mu je čak i ministar Kalaj obećao da se neće dopustiti gradnja, ali “eto su sad dozvolili”. U nastavku naglašava kako on nije zaslužio da mu se “ovaki prkos napravi”, jer je on od okupacije učinio ne samo za Vladu nego i za državu i narod više zasluga “nek iko u Bosni i Hercegovini”, a još uvijek je bogatiji “nek sva Derventa”. Međutim, zbog takvog odnosa vlasti prema njemu, on će morati napustiti svoja imanja. “ [...] ko god dojde sa strane čudi se ko strašilo 20 metara dugačko s jednu stranu 3 metra široko a zdruge strane 4 metra a 10 metara visoko. Za živiti unutra nemere nitko samo za prkos napravito da stoji na putu”.

Tokom 1890. tekli su određeni pregovori i dopisivanja u vezi s tom gradnjom. U pismu upućenom 17. jula 1891. Milutinu Kukuljeviću Sackinskom, okružnom predstojniku kod Zemaljske vlade u Sarajevu, Rustan-beg Alibegović piše slijedeće:

“Oprostite mi dragi moj prijatelju što vam moram a i velkame nužda nagoni da vam more biti i dosadjujem. Razumijo sam danas ovde da je

Visoka zemaljska vlada izdala dozvolu Šemsi-begu Begoviću ovde da može praviti kuću na poznatom vam placu pred mojom kućom ja nisam mogao ni pomisliti da on može tu dozvolu ikada dobiti na ovaki plac. Jer kako sam uvijek držo sigurno i kako poznajem da bi se barem imalo u obzir uzeti uredjenje ulice u varoši. A ja već vidim dasam ja napušćen i moja kuća jednoj budali i balavčetu pustit dami toliku pakost čini mlogo mi je žao na ovu dozvolu jerbo ja nisam ovo zaslužijo da od sada nerahat u vašem zdravlju u mojoj kući živim i što moram i prisiljen sam moju kuću ostaviti. Jerbo vi fala bogu vrlo dobro poznajete muhamedanski zakon. A kad se ja što moram po njemu uzvladam onda mi nije moguće sa mojom familijom ostati u kući jerbo će mi biti od ove nove gradnje velka Kavala (?) jerbo će biti pendjeri napra mojih pendjeri a takodjer i vrata. A sasvim je blizu jedno drugoga oboje samo jedino i velka pakost od strane Begovića.

Jerbo ova kuća što se namerava graditi nije ni za kakovi interes niti ni za kakovu potrebu na ovom bilom svitu nisam mislijo ni u snu sanjo do sada da se more dozvoliti da se pakost čini. A to je proti meni dozvoljeno to i najmanje dijete vidi a ja ovo nisam zaslužijo ni kod nikog pak će mi biti teško nositi nezasluzeno. Najposli ću morati pregoriti sve moje dobro i odavljen oseliti makar u drugi kotar a kolko god meni smeta ova gradnja i neprilike donosi i takodjer još šesterici ljudi smeta što se moraju izseliti iz svoji kuća a sa uzroka ove gradnje a što čitavu ulicu sasvim kviri to je ekstra ja vrlo dobro znam da je ovo Begovića vlasništvo a i to znam kako je došo u posjed istog placa ja ne kažem da je trebalo njemu oteti nego platiti po komesinskoj procini kao i u drugim varošima što je dužnost beledije.

A ja kad ćednem pakost činiti a Visoka Vlada to dozvoli kader sam vratiti Begovićima tu pakost mogo bi i ja napram njima koju zgradu napraviti i smetnju im učiniti kad bi bijo nečojek Bože sačuvaj koštosu oni fala bogu meni se nije potrebno predstavljati poznat sam i ja i moj poso pak eto vidite kakvu dobivam plaću pak sada uzdam se opet u vašu veliku pravednost i milost da od mene otklonite ovu pakost i da mi sačuvate baš ovaj čas razumijo sam da je Begović i majstore pogodijo”.

Odmah nakon toga (nedatirana depeša, ali se vidi da je sredina jula, između 17. i 21. jula 1891) Uzeir-beg piše Fehim-begu Alibegoviću u Karlesbad,³⁵ da je od kotarskoga predstojnika dobio potvrdu da je Vlada izdala dozvolu

³⁵ To je češko kupalište Karlove Vari.

da Šemsi-beg Begović može praviti kuću. Inženjeri su toga dana već izvršili određena mjerenja, a “sutra se počinje zgrada praviti kad budeš u Beču otidi svakako Kalaju načeš pismo kod Hadji Ristića”. Bio je to veoma jak udarac Rustan-begu Alibegoviću. Vidi se da je tada već bio umro h. Jusuf-beg Begović, njegov stari protivnik, s kojim se početkom 1880-ih godina prepirao oko istoga placa, ali je sada Jusuf-begov sin Šemsi-beg Begović uspio napraviti kuću koja će se kasnije prozvati Prkos-kuća, jer je napravljena “iz inata” i prkosa zbog toga što je Rustan-beg napravio veliku kuću i počeo je rentirati, te na taj način modernizirati način privređivanja. “Pravi razlog je bio pokazati svoju materijalnu snagu i veličinu, koju je hadži Rustan-beg umanjio svojim građevinskim radovima i uspješnom trgovinom. To je bio sukob starog i novog načina života. Stari način privređivanja je bio vezan za zemlju, a novi za trgovinu, koja se odvijala unutar velike Austro-Ugarske monarhije”.³⁶

No, priča o Prkos-kući nije se time završila. Šemsi-beg Begović je, poput Rustan-bega Alibegovića, ovu kuću izdavao pod kiriju, ali izgleda ne tako uspješno. Šemsi-beg Begović, koji je bio oženjen Umihanom Džinić, umro je 1893, a naslijedile su ga pet kćeri: Senija, udata za Edhem-bega Uzeirbegovića, Sejda, udata za Muharem-bega Kapetanovića u Derventu, preudata za Hifzi-bega Teskeredžića, Mubera, udata za Ismet-bega Gavrankapetanovića, Šuhreta, udata za Hašim-bega Hafizadića i Vasvija, udata za Mustaj-bega Kapetanovića. Početkom 20. stoljeća on je odlučio tu kuću izdati za potrebe derventske mektebi ipdidaije. Nažalost, ne raspoložemo čitavom prijepiskom u vezi s time. Iz jednog pisma koje je Uzeir-beg Alibegović uputio 4. oktobra 1902. Abdagi Foči u Sarajevo vidi se da je do tada ta zgrada izdavana pod kiriju raznim kiridžijama, ali da nije donosila veliki prihod. Naime, Uzeir-beg moli Abdagu da obavijesti reisul-ulemu da ne prihvati prijedlog koji je došao od derventskoga kadije o otvaranju mekteba otvori u toj kući, jer je predložena mjesečna kirija od 20 f visoka, “a nije ona kuća nikako za tu sverhu jerbo po imenu se indači zove se prkos naš kadija brz čojk”. U nastavku Uzeir-beg piše da se treba malo potruditi, jer ima tu i drugih i jeftinijih kuća, “a ova baš nikako ne odgovara mektebskoj nastavi osobito kako je namištena sada je 12 godina i nije kiriju uzimala mnogo [...] 10 forinti najviše, a što je kadija ovdašnji obreko 20 f nerazumi to nitko”. Na kraju moli Abdagu da ode kod reisefendije kako ovaj ne bi odobrio da se ta kuća prihvati za mektepsku nastavu.

³⁶ Pismo Derviša Alibegovića iz Zagreba upućeno autoru 16. 4. 2006.

O tome je Uzeir-beg pisao i Ibrahim-begu Bašagiću, direktoru vakufa (pismo nije datirano, ali je između 4. i 10. oktobra 1902), te mu piše da Prkos-kuća nikako ne odgovara za mekteb, “jerbo nema nikake komocije prvo nema zahoda niti bašče a ni avlije a vi fala bogu znate da te stvari trebaju i di su dva insana a kamoli 200 duša”, a ni inače ta kuća nikako ne odgovara za mekteb, a pogotovo što je kirija skupa, jer se može iznajmiti bolja kuća za kiriju od 10 f mjesečno na ljepšem mjestu. “Prkos kuća ima 12 godina kako je sagrađena iz tiju 12 godina sigurno nije primila niti 120 f kirije a prominila je 20 kiridžija i to nijedan nije bio ni 3 mjeseca a kirija je bila mjesečno od 8 do najviše 10 f mjesečno te se iz ovoga vidi da je naš kadija u hitrini prevaren”.³⁷

Izgleda da Uzeir-begove intervencije nisu polučile pozitivan ishod. Kasnije je u prizemlju ove kuće bilo smješteno Vakufsko-mearifsko povjereništvo, dok su dvije prostorije na spratu služile kao mekteb za mušku i žensku djecu. Jedno vrijeme između dva svjetska rata u prizemlju je bila smještena gradska kafana. Nakon Drugog svjetskog rata Prkos-kuća je, na temelju urbanističkog plana uređenja Dervente što ga je 1956. načinio Republički urbanistički zavod u Sarajevu, porušena, a od nje je ostalo samo sjećanje. “Kada je počelo rušenje Prkos kuće mnogi građani sa sjetom su gledali kako nestaje zgrada koja je odražavala, u određenom smislu, simbol stare Dervente i njeno duhovno biće, a mnogi su se sjećali kako su učili prve osnove o islamu iz sufare pisane arebicom. Materijal od zgrade upotrijebljen je za dogradnju Tvornice obuće Derventa”.³⁸

³⁷ HIS, Alibegović, k. 7, sv. 1, Rustan-begovo pismo Abdagi Foči, te nedatirano pismo upućeno Ibrahim-begu Bašagiću.

³⁸ Alagić N. 2001, 51-52. Derviš Alibegović u pismu autoru od 16. 4. 2006. osporava tvrdnje N. Alagića da se Esad-beg Alibegović 1956. zalagao za rušenje Prkos-kuće. “Moj djed Esad-beg je bio protivnik rušenja Prkos kuće, jer je znao da nova vlast ruši i uništava sve ono što podsjeća građane na prošla vremena. Ona je bila simbol ne samo prkosa nego i moći dvije najjače begovske obitelji iz Dervente. Svoj stav je iznio isključivo u krugu obitelji, jer da je nastupao javno svi bi rekli da nastoji veličati stara vremena. On je bio jako oprezna osoba i bio je svjestan toga da je nova vlast nemilosrdna u obračunu sa svima koji misle suprotno. [...] Kao bivši trgovac i veleposjednik nije imao nikakav utjecaj na zbivanja u Derventi nakon II svjetskog rata. Politički sistem koji je nastao surovo se obračunavao s onima koji su nešto značili i imali ugled u svojoj sredini prije dolaska komunista na vlast [...] Na njemu su u posljednjem periodu primjenjivani svi novi zakoni, koji su izglasavani da se raniji vlasnici zemlje i svih nekretnina ne samo materijalno unište nego i da im se uništi bilo kakav utjecaj i ugled. [...] Kao takav nije mogao utjecati na bilo kakva društvena zbivanja. Sistem koji se stvarao

Trgovački poslovi

Alibegovići su najbolji primjer transformacije begovskog zemljoposjedničkog u građanski sloj. Oni su već sredinom 19. stoljeća postali poznati trgovci, a u Derventi je Rustan-beg bio jedan od najuspješnijih trgovaca. Detaljnija trgovačka korespondencija sačuvana je tek za razdoblje nakon 1878. godine, ali se iz nje može zaključiti kako su i prije toga postojali razvijeni kontakti sa trgovcima sa prostora Austro-Ugarske, počevši od trgovaca iz Slavonkog Broda, Siska i Zagreba do Trsta, Beča i Budimpešte. Iz Rustan-begove prijepiske se može vidjeti kako on jako dobro prati cijene na tržištu izvan BiH, prati koliko se šta uvozi u hrvatske luke – Rijeka, npr.: da li se uvozi kukuruz iz Vlaške i slično, pa prema tome reagira: poručuje veće ili manje količine, povećava ili smanjuje cijene robi i slično. U jednom nedatiranom pismu, koje potječe s jeseni 1879, Rustan-beg Alibegović nudi Danijelu Salomu iz Trsta “600 tovara šljiva”, i istodobno poručuje “100 vreća kafe, i to zelene, jer se ona najbolje prodaje”.³⁹ Iz prijepiske se može vidjeti da on trguje raznom robom: kafa, brašno, zatim svijeće, limun, narandže i drugo. U pismu od 22. septembra 1879. upućenom “Siegendorfer Zucker-fabrik” u Siegendorfu Rustan-beg Alibegović ističe da je preko Reich-Hürschner & Comp. iz Zagreba primio 20 buradi šećera. Dalje ističe da njemu treba godišnje oko 200-300 buradi šećera “samo ako nam se roba dopadne”, te se zanima kakve bi mogle biti cijene u budućnosti. Istoga dana u pismu firmi “Herrn Carl Häfner & Son u Neusatz on piše da je dobio pismo od 9. septembra u kojem se javlja da mu je poslano 115 vreća brašna.⁴⁰ Rustan-beg veli da će, čim dobije pošiljku, potvrditi primitak i račun platiti. “Samo smo čuli da je isto brašno na Rači zastalo zbog male vode”. Odmah nakon toga on potvrđuje u pismu upućenom “Herrn Reich-Hürsch-

uništavao je ljude i sve ono što je podsjećalo na ranija vremena. Tako je srušena i Prkos kuća. Lokalni moćnici su odlučivali o sudbini ne samo ljudi nego i građevinskih objekata”.

³⁹ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. 1, Rustan-begovo pismo Danielu I. Salomu u Trst, jesen 1879. godine.

⁴⁰ U pismu od 9. oktobra 1879. Rustan-beg javlja “Herrn Carl Häfner & Son” u Neusatz da je primio 115 vreća brašna, ali veli da je to stiglo preko gosp. Rafaela L. Merkadića iz Broda. Ističe da odmah putem brodske pošte plaća taj račun u iznosu od f. 1629,457 “paket R.B.A.A 5 pod našim pečatom koje kada sretno primite naš račun soldirajte i nama odgovorite i javite nam cieniu od brašna i kaže mi gospodar Miljković iz Broda da ste mu obećali brašno na 3 mjeseca ako imate taj običaj – javite nam”.

ner & Comp.” iz Zagreba da je obavijestio šećeranu u Siegendorfu o primitku šećera, ali ističe da još očekuje od “Herrn Reich-Hürschner & Comp”. 20 vreća šećera i 10 sanduka svijeća (“javite mi da znam, da ne nabavljam zdrugoga mjesta ako će te poslati“). U pismu od 24. septembra Rustan-beg piše firmi “Herrn Reich-Hürschner & Comp.” da je dobio šećer, ali da nije dobio kafu i svijeće:

“Vidio sam kod gosp. Miljkovića⁴¹ i gosp. Tasovca⁴² što su od vas kafu kupili da im je došla a meni što ste prodali 20. vreća kafe nemam računa, jerbo vidim da nie poslata a baš dame niste ponudili ja vam nebi ni kupio jerbo od g. Angelo Veneziani netrebam robu nikakvu, on sa dobrim kućama nie običan raditi. Kad nisam primio dosad kao drugi nemojte se truditi ni slati kaffe, jerbo neću primiti. Kaffe imam dosta kod kuće, a moja kuća neuzima na 20 vreća nikada, a i za svieće kada niste dosad poslali nemoite ni slati. Kupio sam gotovu robu od druge fabrike, jerbo ne mogu primiti ni svieće kasnije. Ja sam i prije uvrieden od Veneciani kao što vam je poznato”.

Nekoliko dana kasnije (29. septembra 1879) Rustan-beg u pismu upućenom “Siegenderfer Zuker-fabrik” potvrđuje da je primio 20 buradi šećera.

U jednom pismu upućenom “Kredit Bank” u Buda Pest (nedatirano, ali se odnosi na 1879) Rustan-beg pita za cijenu morske i kamene soli koju imaju u Dubočcu (“pošto bi dali polak za gotovo polak obično vrijeme?“).⁴³ Ova prijepiska pokazuje da je Rustan-beg već prve godine austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini imao dobro razvijene trgovačke odnose, te da je trgovao različitim proizvodima i da je bio veoma odgovoran trgovac koji je tražio i od svojih partnera da se odgovorno i korektno odnose u trgovini. Zbog toga on ne prihvata suradnju sa trgovcima koji se ne pridržavaju uobičajenih procedura i dogovorenih rokova. Pokazuje to i jedno pismo upućeno 6. juna 1881. firmi “Hilfred i Moeno Haim” iz Beča. Rustan-beg, između ostaloga, navodi da je primio robu koju je poručio, ali ipak “*sanduk cigar papira bijose je zagubio*

⁴¹ Đoko Miljković, trgovac iz Broda s kojim je Rustan-beg dosta surađivao.

⁴² Michael Tasovac, trgovac iz Broda (na kovertama se pojavljuje ime Michael Tassovac, Brod, Slavonien).

⁴³ HIS, Alibegović, k. 1. sv. 1, Rustan-begova pisma upućena raznim trgovcima tokom jeseni 1879.

u Derventi, uzrok što nije bilo moje marke na njemu, a meni nije običaj primiti robe bez marke pak dami dadnete u po cijene, drugi put vas molim pazite bolje ja robu koju kupim hoću da imam moju marku na koletu svakome”⁴⁴

S druge strane, to pokazuje da je on već bio uspješan trgovac koji utječe na trgovačka kretanja, i o njegovim stavovima moraju voditi računa trgovci u tom trgovačkom lancu ne samo na Balkanu nego, kako vidimo, i u srednjoj Evropi.

U pismu Danielu I. Salomu u Trst 27. aprila 1881. Rustan-beg piše da se sprema na jedan put u Beč, gdje namjerava kupiti “100 metara šećera u glavama i možebiti 3f do 4000f pamučne robe ipak što kupimo račun ćemo okrenuti preko Vas”. Iz ovoga pisma saznajemo da je toga proljeća vrijeme bilo više kišovito negoli lijepo, da su šljive iscvale, što obećava dobar urod. Također vidimo kako Rustan-beg trguje. On, naime, javlja svom trgovačkom partneru da su Posavac i Marković u oktobru 1880. kupili 60 vreća kafe od putnika g. Anđela Venecianog po 56,5f, pa Rustan-beg traži od Saloma 25 do 30 vreća kafe po cijeni od 55f do 56, dakle jeftinije od svojih trgovačkih konkurenata, kako bi mogao oboriti cijenu u maloprodaji. “Vidio sam i u drugiju ovdje gdi dobavljaju od jeftinije kvalitete slabiju robu”. Sutradan (28. aprila) Rustan-beg je pisao gospodinu Šipušu u Sisak, a iz pisma se vidi da je poručio 160 vreća kafe i još neke robe. Iz ove Rustan-begove prijepiske saznajemo da on za prijevoz robe koristi lađe svoga prijatelja Tasovca, zatim Milovana Milićevića, ali i neke druge lađe. Saznajemo, također, da Rustan-beg ima svoje magaze u Dubočcu, gdje istovara robu, a kasnije je prodaje.

Uspješno se baviti trgovinom značilo je imati i veliku konkurenciju. Rustan-beg u nekoliko pisama spominje kako mu u trgovini pokušava konkurirati čak i vlastiti brat Derviš-beg Alibegović. U pismu upućenom Rafaelu L. Markoviću 7. juna 1881. u Brod Rustan-beg se žali da je u Derventi slaba trgovina, “a osobito velika konkurencija nit se more prodati što na haznu nit kupiti. Moi brat vidi se sada otvoreno da je došo konto mene ovdje konkurirati. Zob uzima ispred moje magaze” premda će sigurno na njoj izgubiti dok je preveze u Dubočac, a i “so su oborili Derviš-beg i Đorđe Tasovčev ovdje pod glavne pare”. U pismu od 10. juna 1881. upućenom firmi “Šipuš” u Sisak Rustan-beg navodi kako je u Derventi velika konkurencija “i svi bez hasne radimo. Kupijo sam u

⁴⁴ HIS, Alibegović, k. 1, sv. 1, Rustan-begovo pismo firmi “Hilfred i Moeno Haim”, 6. juna 1881.

Pešti od Banke nekidan kad sam bijo 2000 metara soli kamene i sitne i čim sam ja istu ovdje dobio Tasovac i Derviš-beg oborili su so pod glavne davati, ali je opet imam hasne na soli makar 3% a oni nemaju ništa, jerbo sam ja sa Kredit bankom na neke uvjete učinio drugojačije što oni još nisu dostigli”.

Rustan-beg je najviše izvezio šljive. Godina 1881. nije bila rodna što se tiče šljiva u Bosni. Rustan-beg piše 13. novembra 1881. firmi “Šipuš” u Sisak da je *“Derviš-beg ove godine kupijo 1000 tovara, ja kupijo 620 tovara nevjerkujem još u našem predjelu da bi se moglo kupiti, daklen moramo računati ove godine 2000 tovara šljive na brodsku skelu bosanske robe, a lanske godine bilo je 30000 tovara na brodsku skelu, pak potom vidite razlika kolikaje [...]”.*

U pismu 4. novembra 1881. upućenom Danielu I. Salomu u Trst Rustan-beg piše da pristaje da Salom proda Rustan-begove šljive, koje se nalaze u Sisku, i to *“56 buradi šljiva po 7.14 zlata, i 7 bur. starih da povučete tamo i prodate i kako se more neka se novci vade a roba je dobra [...] Ovde su velike vode, putevi na vrlo mlogo mjesta pokvareni, željeznica dva dana nije putovala i sad ne može direkte da putuje već makina od štacije do štacije preuzima”.* U nastavku se žali kako sa bosanske strane Save zbog naraslog vodostaja nema dobrog prilaza rijeci. *“Sava velika, sve potopila kasabe koje su kraj nje i jednako dolazi, sutraće biti na mjeru kao uz okupaciju što je bila”.* Veli da ima dobrih šljiva, 90 do 100 buradi, i nastoji ih prodati preko Dubočca *“jerbo je ćuprija u Derventi na Ukrini nova napravita [...] šljive su dobre i nove i stare kao zlato, te ću ih poslati direkte tamo preko Šipuša nezadržano u Sisku: ako se kakva tražnja pokaže javite nam. Sava voda dosta je štete i dangube počinila, ona nije na ostale vode nalik, ona dok dođe i opadne to mjesec dva traje [...]”.*

Iako je jesen 1881. bila veoma kišovita, ta je sezona za Rustan-begovu trgovinu šljivama bila veoma korisna i važna, što se vidi iz njegove prijepiske sa Merkadićem (Brod), Danijelom Šipušem (Sisak), Danielom Salomom (Trst) i drugim trgovcima. Iz te se prijepiske vidi da on šljive za prodaju upućuje u te krajeve, a kupuje ih po Bosni (Zenica, Maglaj...). Rustan-beg je kupovao šljive i izvan Bosne i preprodavao ih dalje. U pismu od 17. novembra 1881. upućenom “Kredit-Bank” u Budimpeštu Rustan-beg, između ostaloga, piše: *“Jučer smo na Vas poslali iz Broda preko gosp. Merkadića vodom preko 60 buradi novi šljiva [...] Roba je upravo iz Đermanije jerbo je krupna i crna sa dobrijem glancem, bolja je negoli što smo vam mustru poslali [...]”.* Ovu robu je poslao lađom, ali javlja da ima još 150 centi šljiva kod kuće, koje namjerava poslati željeznicom. *“U nedelju ću pakovati stare šljive u burad koje mislim da će biti*

cirka 90 buradi. Mislim se da i njija pošaljem tamo vama, pak zato molim vas kad ovo moje pismo primite telegrafite mi kući pošto bi se mogle tamo stare prodati, pak ako mi uzpodnosi poslo bi i odma tamo na Vas, roba je dosta prilična i crna, ljepša nego što je mustra. Novi šljiva više ovdi neima niti dolazi a i stari vrlo malo, što je bilo to je izišlo”.

U jednom pismu od 8. decembra 1881. Rustan-beg piše jednoj trgovačkoj firmi u Trst da ima još 95 buradi starih šljiva, koje su dobre, a nalaze se kod Daniela I. Saloma, te predlaže da ih otkupi od Saloma, jer “šljive su vrlo dobre roba crne krupne i slađe su nek neke nove”.

Dok je bio zabavljen poslovima sa prodajom šljiva, Rustan-beg nije zaboravljao i ostalu trgovinu. U pismu Mustafi Atiboviću iz Zenice 18. decembra 1881. Rustan-beg piše da će Ivi Đumburu narednih dana poslati jedan vagon sitne soli, te moli Mustafu da u njegovo ime naplati dugove sitnijih trgovaca koji su ostali dužni Rustan-begu.⁴⁵

Osim toga, Rustan-beg je trgovao i ostalim proizvodima. U pismu od 22. maja 1889. Rustan-beg piše firmi “Šipuš” u Sisak, između ostalog, da je tih dana za Sarajevo poslao 3 vagona kukuruza, 4 vagona zobi, a osim toga još je imao 4-5 vagona zobi.⁴⁶ Nekoliko dana nakon ovoga pisma, Rustan-beg 29. maja 1889. piše Danielu I. Salomu kako je u Sarajevo tih dana već prodao 26 vagona zobi i kukuruza. Ipak, iz ovoga pisma saznajemo da u vrijeme kada pravi novu kuću Rustan-beg kupuje i zemljišne posjede, ali i veoma razgrana trgovalne poslove. On nagovještava da te godine neće biti dobar urod

⁴⁵ “Dragi Mustafa molim tebe i Ivu da mi naplatite od Luke 600 groša, i da mi naplatite od Sadika Osmanbašića 2103,20 groša, Sadik je već pet puta išo u Brčko sa moim parama dosta je bilo odma mi išći novce moje, i naplatimi od Muharema Bairamovića 800 groša i 10 para i molim vas iste pare kad ovamo pođe Pero Đumbur i Pavo po njemu pošaljite mi, jerbo Pero mi piše da će naskoro ovamo poći. I kažite Mehi Asimici neka mi pare pošalje i Ivo Đumbur ako bude para što skupijo neka mi pošalje po Peri Đumburu, te vas molim kažite Mehi Asimici i Sadiku ako nepošalju para po Peri Đumburu jaću tamo doći na njihov trošak da znadu. Molim vas Mustafaga tu mi dobrotu učinite. Šećer nadam se da mi do dva dana dođe čim prisprije poslaću Ivi 2 ili 3 tovara što mi je piso”.

⁴⁶ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. 2, Rustan-begovo pismo firmi “Šipuš i drug”, 22. maja 1889.

šljiva,⁴⁷ što se vidi iz pisama upućenih firmi “Šipuš” u Sisak⁴⁸ i Izraelu Russou u Budimpeštu.⁴⁹ Ipak, te godine on je jako puno trgovao šljivama. U pismu od 23. septembra 1889. Rustan-beg Alibegović piše Danijelu I. Salomu u Trst, između ostaloga, kako *“ovde nevalja poso sa šljivama nikako više kupovača nego šljiva i kupuju skuplje nego tamo i u Pešti, u Doboju pada kao na vatru što dojde kao drago kamenje [...]”*. Veli da je sve što je kupio u Doboju prebacio u Derventu, pa ima *“u magazi vagon čitav, a nejma u svemu našem kotaru neznam očeli biti svega 25/28 vagona što nedolazi u pijacu ovamo seljaci mustre donose i špekuliraju”*. Vidljivo je kako on, premda dobro napreduje u poslu sa šljivama, piše kako trgovina šljivama više nije unosna, pa on, tobože, namjerava posve prestati time trgovati, osim *“ako trefim koji tovar i to po cjeni kako ja hoću i uzeću nisam šljiva nikome dužan, ja mome sinu Uzeiru ostavljam testamenat ovaki ako izamene ostane da neradi sa šljivama, mismo naimo gubili nekoliko puta po 20 oka dukata, pravili smo 3 vagona pekmeza u Modriči i sušili smo i (nečitko) kupili 2 vagona šljiva naredijosam da se odmah pošalju u Peštu krupne su, i u Modričoj zaustavijo sam kupnju, jerbo nevalja brez računa idu kupci to je nješto šljiva naših bilo iz našega sela a nješto smo i kupovali, pravilismo jesenas zgrade u selu štalu i magacin i kukuruzanu i cigli smo nabavili za kuću diće nam momak stanovati, te ćemo popraviti na proljeće”*. Na kraju pisma se opet vraća na slab posao sa šljivama *“i u Pešti nevalja ništa, jedan poso što smo imali sa šljivama to je pokvareno da nemore biti gore, kao sami što poznajete od više godina”*. Iz kasnijih pisama se vidi da je Rustan-beg te jeseni 1889. itekako puno trgovao šljivom, ali često, kao u jednom pismu upućenom g. Russou i Haimu u Budimpeštu, ističe kako mu te godine posao ne ide baš najbolje, ali *“bože zdravlja za ubuduće”*. U pismu Georgu Hannemanu u Brčko 24. septembra 1889. Rustan-beg piše da ima jedan vagon šljiva koje bi prodao na brčanskoj pijaci, te 3000 vreća plave rige i 1500 vreća crne rige: *“Vi znate pošto sam ja*

⁴⁷ “Moremo vam javiti za šljive ima i ovuda gusionice većinom u ravni i mnogo šljive opadaju jerbo su većinom (nečitko, nešto kao bučine) i nefali se nikakvo mjesto da će biti dobro u rodu šljivarskome mnogo (nečitko) neće biti ni polak kolikosmo mislili”.

⁴⁸ U pismu od 4. juna 1889. Rustan-beg piše Šipušu u Sisak između ostaloga i sljedeće: “[...] za šljive nestoji dobro [...] osobito kraj vode seljaci govore daće biti negdje branje od polovine a negdje tretina, u Tešanjskoj još manje a u Posavini čujemo da je dobro [...]”.

⁴⁹ U pismu Izraelu Russou u Budimpeštu 5. juna 1889. Rustan-beg piše da je urod šljiva veoma slab (polovica ili trećina od prošlogodišnjega uroda) *“čujemo u Posavini u Brčkome predjelu daje bolji rod ...”*.

kupijo, ja ću dati 1x jeftinije ili 2x, ako ostanu neću platiti fabriki do druge jeseni”.

U pismu od 12. novembra 1889. Rustan-beg piše Russou i Haimu da prodaju njegove šljivice koje imaju, jer je stanje sa šljivama loše “pošto god uzmemo nemoremo izvaditi, već vas molimo trudite se to naših šljiva što ima tamo da prodate da se kutarišem [...], mi sada kupujemo zob i kukuruz, u nas je ove godine zob čista i bjela što je ima”. U pismu od 14. novembra upućenom firmi “Šipuš i drug.” u Sisak Rustan-beg piše da “u nas šljiva ne dolazi u našu pijacu i što dojde, malo i sitno. Ja ne kupujem ima 15 dana već tako se je trefilo da mi je jedan seljak donijo 4 vreće iz Prnjavorskoga kotara [...] tako dobra roba da nijesam vidijo ima 5 godina suha i sasvijem fina i od iste robe zadržali smo nama za kuću 1 vreću, a vama poslali od istiju danas preko Sjekovca”.

Osim šljivama, Rustan-beg je jako puno trgovao kukuruzom, i to tako što je kupovao kukuruz po Bosni i prodavao trgovcima iz Trsta, Siska, Beča i drugih gradova. On, doduše, veli da će te godine i kukuruza biti “upola manje nego prošle godine” mada su “dobro izrasli, ali ipak računa na veliku zaradu”⁵⁰

U trgovačkim poslovima često je dolazilo i do nekih nesporazuma. Rustan-beg je vodio česte trgovačke sporove, a znalo je dolaziti i do nesporazuma čak i sa stalnim trgovačkim partnerima. Tako je, naprimjer, sredinom 1889. došlo do određenih nesporazuma s hadži Ristićem iz Beča. U pismu upućenom P. hadži Ristiću u Beč 4. jula 1889. Rustan-beg piše o nesporazumima s njim oko neke robe:

“[...] dragi Hadži Ristiću kad vi meni nevjerujete za potpisani 6 džakova šećera u kojemu morate namjeriti naša je kuća sa vašom kućom imala prijateljstvo 38 godina do danas, a od danas prestaje sa vama nemogu više raditi kad vi meni nevjerujete više nevjerujem ni ja vama više [...] viste meni uvredu učinili što neću nikada zaboraviti za 6 glava šećera, to se tiče moje časti, a moja je kuća do danas pošteno (?) [...]”⁵¹

Izgleda da je uzrok ovim nesporazumima bilo ponašanje Rustan-begovog sina Fehim-bega Alibegovića, o čemu će biti riječi kasnije u ovoj monografiji.

⁵⁰ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. 2, Rustan-begovo pismo firmi “Šipuš” u Sisak, 9. august 1889.

⁵¹ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. 2, Rustan-begovo pismo P. hadži Ristiću u Beč, 4. juli 1889.

Iz kasnije prijepisne se vidi da su oni ipak nastavili trgovati i da su ti nesporazumi prevaziđeni.

Tokom 1891. jedan veći sudski spor Rustan-beg je vodio protiv trgovca Varmana, koji je bio stari Rustan-begov poslovni partner. Stvar je bila u tome da je Varman ponudio Rustan-begu 500 metara kukuruza po 6,10 f, ali je kasnije odustao i prodao taj kukuruz nekom drugom. Rustan-beg ga je tužio zbog toga i tražio odštetu ("diferenciju") od 300 f, računajući da je on taj kukuruz mogao prodati u Sisak po 7 f.

Kasnije je ovaj spor okončan tako da je donesena odluka po kojoj je Rustan-beg trebao platiti trošak 50 f, a skinuta je sekvestracija, pa je Varman odvezao svoj kukuruz. Rustan-beg kasnije traži od svoga advokata Krasse da se žali, te da njemu Varman plati ovih 300 f, a ne da Rustan-beg plati 50 f. U jednom pismu od 18. maja 1891. on traži od Krasse da se dogovori sa Varmanom, ako ne može drugačije, kako bi naplatio barem dio troškova, ili da barem isposluje da Rustan-beg ne mora platiti ove troškove. Da stvar bude još gora, Rustan-beg je zbog sekvestracije morao položiti kauciju od 400 f, pa kada je izgubio, jedva je dobio nazad kauciju, i to samo 300 f, jer se Varman žalio da je osuda od 50 f malo, pa je tražio 100 f. Rustan-beg je nakon toga tražio od advokata Krasse da se nekako dogovori sa Varmanom "kako vi znate, ja ću pristati". U jednom kasnijem pismu Krassa je javljao da Varman ne pristaje ni na kakvu nagodbu.

Zanimljiv je još jedan spor koji pokazuje koliko je Rustan-beg bio uporan, ali i pošten trgovac. U pismu od 18. novembra 1891. Rustan-beg Alibegović objašnjava advokatu Krassi iz Sarajeva kako je on 27. oktobra 1890. (dakle godinu prije) bio u Doboju kod Vase Munešića i Jeftana Kovačevića i tom prilikom zatekao u magaziju puno šljiva koje su njih dvojica, kao i svake godine, kupovali za Rustan-bega uz proviziju. Do ručka napravili su mu račun i kazali da imaju u magaziju ukupno 400 tovara, od toga 260 Rustan-begovih, a 140 njihovih. Rustan-beg je od njih kupio tih 140 tovara po cijeni od 27 for. Za tovar im je odmah platio 2000 for. Oni su željeznicom poslali u Derventu Rustan-begu njegovih 260 tovara i još drugih 70 tovara (od ukupno 140 koje je kupio). Budući da su u međuvremenu šljive poskupjele na 35 for. po tovaru, oni mu nisu poslali ostatak, pa je Rustan-beg tražio da mu isplate razliku ("diferenciju") po 8 for. po tovaru.

“I nadalje što su kupovali meni na proviziju jedan vagon prodali su kradimice Vinterštajmu iz Pešte a kako nije bilo šljiva puno ja sam se moro pokrivati u Pešti diferencije. Kroz mjesec dana došo je Jeftan Kovačević u moju magaziu i ja sam se čeo ljutiti i larmati onda se Jeftan pokorio i meni obećo pred nekoliko ljudi dasu falili i rečemi daće mi sve namiriti i izpuniti i ono 70 tovara što je ostalo i za oni vagon rečeni da će drugi kupiti pa makar izgubijo i opet drugi dan došoje i potvrdijo. Na ovo imam svedoke i ja ću se zakleti. Pa sad kad pregledate pismo pišite mogli Jeftana tužiti za krivu prisegu.[...]”

Sudski spor u vezi s tim doista je pokrenut. U pismu od 18. decembra 1891. upućenom advokatu Rossingeru u Banju Luku Rustan-beg piše o tome šta on misli o tužbi protiv Munešića i Kovačevića *“moremoliji tužiti i dobiti u kaznjenom predmetu. Jerbo jasam ji ovde tužijo za oni 116 for. kod kotarskoga suda. Jedanput imalismo raspravu i ročište je odgođeno na 15. januara 1892, jerbo jasam na Vas i pozvo se na svidoke kako je Munešić lanske godine ovde kazo pred istim svedocima da šljive koštaju 32 for. a nama je račun dao po 34,5 for. pak sad kotarski sud zaključijo da se imaju isti svedoci preslušati pak ja se nadam da nećemo izgubiti jerbo imamo pravo”*. Stoga Rustan-beg traži od advokata mišljenje da li imaju izgleda da ih dobiju na sudu, posebno Kovačevića zbog krive prisege.

U pismu od 29. 12. 1891. Rustan-beg piše braći Galijašević (Ahmet-agi i njegovom bratu) u Tešanj da mu prikupe i pošalju informacije (“samo iz daleka da se nebi sitijo moćicete razumiti iz razgovora“) o tome kada je Galijaševićev muhtija prodao šljive Vasi Munešiću, koliko tovara šljive; da li je izvjesni Vuko te šljive zatim kupio od Munešića i kojega datuma, te pošto je bila šljiva u vremenu od 27. oktobra do 6. novembra 1890. godine. Rustan-beg ne piše zašto mu trebaju te informacije, ali je očito to u vezi sa sporom što ga je on namjeravao pokrenuti protiv Munešića i Kovačevića.

Bilo je primjera da su se u trgovačkom lancu neki partneri ponašali mimo uobičajenih pravila trgovanja. Tako, naprimjer, u jednom pismu što ga je uputio 25. novembra 1899. R. Đuriću u Gradišku Rustan-beg piše da mu ne šalje lađu *“na moj račun amo u Dubočac jerbo nesmijem tovariti čerez vašega karmanoša jerbo sada sam u Sisku razumijo daje moja šenica pokradena [...] ja znam da ste vi pošten čovjek samo treba da u vašu lađu i karmanoša poštena najdete. Sada u Arnautovića lađi nije mi niti kila zobi falila a u vašoj preko 15 metara šenice što košta preko 100 forinti [...]”*.

Kako se kretalo Rustan-begovo trgovanje može se vidjeti iz jedne njegove narudžbe od tršćanskoga trgovca Daniela Saloma. Naime, Rustan-beg 3. decembra 1899. od Saloma poručuje da mu kupi i pošalje:

*“30 vreća kafe dobre kano zadnji put
20 vreća kafe malo slabije jeftinije za 5 f
40 vreća mali (?) po 31 kilo obojeno u istoj (?) broj kano što ste nam zadnji put poslali u dobro zeleno
30 vreća pirinča Ingleskog dobra po 100 kila
40 vreća iste robe po 50 kila
20 sanduka pomorandži po 160 komada
10 sanduka pomorandži po 200 komada
10 sanduka limuna po 200 komada
500 kila sitnih smokava u vrećama po 25 kila
100 kila u vincima (?) smokava samo molim vas da smokva bude roba dobra taze
Mi kafe imamo još 20 vreća ali ufamo se sada malo bolje pazara pred Ramazan imati [...]”.*

O obimu trgovačkoga posla vidi se i iz jednoga pisma što ga Rustan-beg upućuje Ivanu Ivanoviću u Tuzlu 20. januara 1900, u kojemu kaže da mu šalje željeznicom 5 vagona po 1000 vreća zobi u Mostar, a da će “u sridu” poslati još pet vagona u Sarajevo, te ga pita da li će mu trebati još zobi, jer bi mu on mogao prodati 20 vagona, za koje ima kupce, “ali bih volijo sa vama imati posla”. Kasnije, 28. 1. 1900, Rustan-beg piše Ivanoviću da se čudi Ivanovićevom pismu u kojem mu je pisao da je zob koju je Rustan-beg poslao za njega u Sarajevo bila vlažna. Rustan-beg veli da je to nemoguće, da on ima dobre i suhe magaze, da je njegov sin osobno pratio utovar zobi, a da je moguće da su Ivanoviću “vaši konkurenti što podbacili [...]”. Veli da je on od ljetosnje zobi 30 vagona prodao u Sisak i Rijeku i da nikakvih primjedaba nije imao. O tome je on pisao i nekom Ivankoviću u Sarajevo, u kojemu kaže da je prodao Ivanoviću i Stokanoviću u Tuzlu 40 vagona zobi, te da mu se Ivanović žalio da je 10 vagona zobi (pet u Mostar, a pet u Sarajevo) vlažno. Rustan-beg moli Ivankovića da se malo raspita (“ali tajno”) da li je Ivanovićev posrednik Mičić od njega kupljenu zob “za leferaciju predao”.

Nakon Rustan-begove smrti trgovačkim poslom se uspješno nastavio baviti Uzeir-beg Alibegović, koji je i ranije, kada je Rustan-beg bio odsutan, če-

sto vodio trgovačke poslove i korespondenciju. Zvanično, Rustan-beg je Uzeir-bega krajem 1891. upisao u trgovački registar kao prokurista i ovlastio ga da može u Rustan-begovo ime sve potpisivati. Tu obavijest on je tih dana slao svim svojim poslovnim partnerima, sačuvano je i pismo koje je u vezi s tim 7. decembra 1891. poslao Danielu I. Salomu.⁵² Uzeir-beg je bio uspješan trgovac kao i njegov otac, o čemu svjedoči trgovačka korespondencija, i to dobrim dijelom sa starim trgovačkim partnerima. Iz pisama s početka 20. stoljeća vidi se da je on jako puno trgovao pšenicom, a po čitavoj Bosni je kupovao zob i prodavao je preko Save u druge centre, bilo u Hrvatskoj, bilo dalje po Austriji, Mađarskoj i Italiji. Osim toga, on je čak i proširivao trgovačke poslove. Saznajemo to i iz jednog pisma iz sredine 1902. u kojemu Uzeir-beg navodi da trguje raznim stvarima, a “ja imam 10 vagona zobi te sam sada sa jednom kućom u pogodbi za 10 vagona, [...] a imam i šenice i kukuruza fala bogu [...] ja sam zaslužijo i kod šljivarskog posla preko 3000 kruna a tako sad na kukuruzima 1000 k a fala bogu i kod zobi ima hasne”.⁵³

Uzeir-begovu trgovinu naslijedili su njegovi sinovi Esad-beg i Asim-beg. Trgovina je u vremenu između dva svjetska rata nosila naziv “Uzeir-bega Alibegovića sinovi” i imala je veleprodaju i maloprodaju. Trgovali su, kao i njihovi prethodnici, prehrambenom robom: brašnom, šećerom, rižom, solju, kahvom. Njihova zajednička firma imala je automobil “Itaku”, a nakon njene prodaje kupili su “Horch” kabriolet.

Držali su građevinski materijal: rezanu drvenu građu, cement, kreč, ciglu, crijep i drvene pragove za polaganje željezničke pruge. Posao sa željezničkim pragovima obavljen je u suradnji sa trgovcem drveta Sabrijom Prohićem iz Gračanice. U sklopu trgovačke firme imali su Schellovu benzinsku pumpu, gdje su osim benzina prodavali motorna ulja i autogume “Pyrelli” i “Continental”. Na području Bosanske Posavine otkupljivali su pšenicu, kukuruz i zob, koje su prodavane raznim mlinovima preko firmi “Hirsche” u Zagrebu, “Schlossberg” u Beogradu i “Braće Gaon” iz Sarajeva, a važna djelatnost bio je otkup suhih šljiva za potrebe vojske.⁵⁴

⁵² HIS, Alibegovići, k. 3, sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno Danielu I. Salomu, 7. decembra 1891.

⁵³ HIS, Alibegovići, k. 6, Uzeir-begovo pismo gosp. Russou i Hajamu u Budimpeštu, 9. jula 1902.

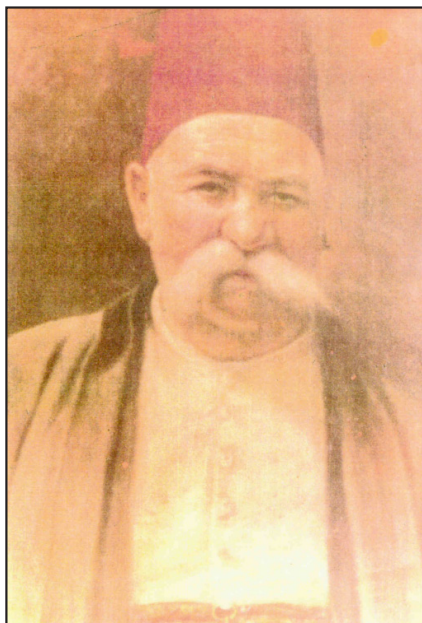
⁵⁴ Pismo Derviša Alibegovića iz Zagreba upućeno autoru.

Rustan-beg Alibegović (oko 1830 – 23. oktobra 1900)

Najznačajniji pripadnik porodice Alibegović, o kojemu postoji sačuvano puno historijskih dokumenata, jeste Rustan-beg, rodonačelnik derventskog ogranka porodice. Njegov sin Uzeir-beg Alibegović u pismu od 26. 9. 1900, povodom Rustan-begovog smrti, piše da su oni “po očinom ocu Alibegović”, što bi značilo da je Rustan-begov otac Ali-beg. Rođen je oko 1830. u Kobašu, a u Derventu je doselio 1876. godine. Bio je veliki zemljoposjednik, čija je najznačajnija uloga u tome što je, počevši se baviti trgovinom, započeo proces transformacije begovske zemljoposjedničke porodice u građansku.

Vrlo brzo je izrastao u veoma uspješnog trgovca. Kao trgovac stekao je veliki ugled, što se pokazalo u vremenu od 1878. do 1900. godine, jer je njegova aktivnost uglavnom vezana za to doba. U Derventu je izgradio niz poslovnih zgrada (o čemu je već ranije bilo govora u ovoj monografiji), a slovio je i kao čovjek sa jako velikim krugom poslovnih i ličnih prijatelja. Rustan-beg je pripadao onom krugu ljudi koji je mnogo vodio računa o trgovačkoj časti i poštenju, ali je uz to pokazivao i velike ljudske vrline. Kao poslovan čovjek nije cijenio površnost i neodgovornost. Mogao je razumjeti ukoliko bi se u poslovnim odnosima ispriječile neke objektivne teškoće, pa je nastojao da se to dogovorom prevaziđe, ali ukoliko bi zaključio da se radi o površnom ili špekulantskom odnosu njegovih poslovnih partnera – nastupao je odlučno, nastojeći se uvijek pridržavati uobičajenih procedura. Zbog toga je često vodio sudske sporove, u čemu ga je u najvećem broju slučajeva zastupao poznati advokat i njegov prijatelj Jusuf-beg Filipović, koga je često pozivao kod sebe u goste, te su se tim prilikama znali lijepo odmoriti uz “janje na ražnju”.

U pismu 11. januara 1900. Rustan-beg Alibegović piše Pašagi Topčagiću u Žepče o tome kako Pašagin sin Ašir i neki Mujaga iz Maglaja duguju Rustan-begu neki iznos (Rustan-beg ne navodi koji). Veli da im je pisao da dođu kod njega u Derventu, jer je bio ramazan pa on želi da im smanji dug za 800 do 1000 f “*da u zećat obračunamo stvar je u Šerijatu pošto oni svoga danas nikaka imanjanja nemaju a i meni nije poznato da što imaju te vas molim piši Aširu da on ili Mujaga odma amo dojde stvar i za me a i za njih dobro*”. Ukoliko oni ne mogu doći, poručuje neka dođe Mehmedalija – “*ja ću sa Mehmedalijom svršit i koliko učinimo oni će onda dugovat Mehmed Aliji to i vi znate da se može tako učinit a tko šerijata nećuti i nebriga više zna se štaje a ako neće ni Mehmedalija vi znate da se može (nećitko) i drugom dati a onda će Ašir i Mujaga onome*”

Rustan-beg Alibegović

dugovat. Čekam odma odgovor".⁵⁵ U pismu što ga Rustan-beg Alibegović piše Aliji Plićaninu u Banju Luku (pismo je datirano 22. januara 1874, iz Gradiške) piše o dugovima koje Alija ima Rustan-begu. Rustan-beg veli da je već nekoliko puta tražio od Alije da dođe u Gradišku i izmiri dugove, ali on to prešućuje. U nastavku pisma Rustan-beg piše kako je zbog Alije već puno "nevaljali" riječi dobio od svoga brata Derviš-bega. Radilo se o dugu od 17026 groša, pa Rustan-beg traži da dug odmah pošalje, jer "u prvi četvrtak odlazim u Kobaš molim nemojte da tamo dolazim [...]".⁵⁶

U jednom pismu upućenom 15. jula 1881. g. dr. Berbiću u Brod može se vidjeti da je izvjesni I. Čelanović (nije baš posve čitljivo ime) zbog nečega namjeravao tužiti Rustan-bega. Rustan-beg kaže da se toga ne plaši, jer "skim god sam imao posla od prije 30 godina to danas mogu dokazati s moim knjigama". Dalje veli da "*do danas nikome nije tužio nikada: to mi je pravo plemen-*

⁵⁵ HIS, Alibegovići, k. 5. sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno 11. januara 1900. Pašagi Topčagiću u Žepče.

⁵⁶ HIS, Alibegovići, k. 5, sv. 1.

stvo i svetlilo. A i Vi gdi god hoćete ako vas prime slobodno nemojte mene žaliti za troškove, u tome sam prav kao zlato za moju čast što se tiče jedne forinte krivo (sic!) ne žalim mog truda za pet godina goniti se na Sudu, a I. Čelanović dobro nek se misli kako će moju čast ispuniti. Dirajući ume napravdi: tudimu neima baš ni kraicare primiti nek se sprema moji troškove platiti".⁵⁷ Boreći se na tržištu, nije mu bilo strano da se sukobi i sa rođenim bratom ukoliko je to bilo potrebno. Tako se on, naprimjer, sredinom 1881. konfrontirao sa bratom Derviš-begom, koji mu u to vrijeme nastoji konkurirati obarajući cijene soli u Derventi.⁵⁸

Često je nastupao kao zaštitnik slabih, nemoćnih i bolesnih. Među derventske begovima koji su 1888. darovali poklone za siromahe u tom kotaru spominju se dvojica Alibegovića: Rustan-beg, koji je darovao 200 oka kukuruza, i hadži Mehmed Alibegović, koji je također darovao 200 oka kukuruza.⁵⁹ Kada se sredinom 1881. razbolio sin njegovog poslovnog prijatelja Salomona Markovića, Rustan-beg je prema njemu pokazivao istinsko prijateljstvo, nastojeći na razne načine pomoći u liječenju.⁶⁰ Nakon što je sredinom 1899.

⁵⁷ HIS, Alibegovići, k. 1, sveska II, Rustan-begovo pismo upućeno 15. jula 1881. dr. Berbiću u Brod.

⁵⁸ HIS, Alibegovići, k. 1, sveska II, Rustan-begovo pismo upućeno 7. juna 1881. Rafaelu L. Markoviću u Brod u kojem se žali kako da "ovdi su nam pazari sasvijem slabi, a osobito velika konkurencija nit se more prodati što prodati na haznu nit kupiti. Moi brat vidi se sada otvoreno da je došo konto mene ovdi konkurirati. Zob uzima ispred moje magaze, i kupuje po 34 pare magaze para kupuje (sic!) do u Dubočac dvie doćice ga do u Dubočac 37 para. So su oborili i Derviš-beg i Đorđe Tasovčev ovdi pod glavne pare". Vidi također Rustan-begovo pismo upućeno 10. juna 1881. firmi "Šipuš i drug." u Sisak u kojemu veli kako je u Derventi velika konkurencija "i svi bez hasne radimo. Kupijo sam u Pešti od Banke nekidan kad sam bijo 2000 metara soli kamene i sitne i čim sam ja istu ovdi dobavio Tasovac i Derviš-beg oborili su so pod glavne davati, ali je opet imam hasne na soli makar 3% a oni nemaju ništa, jerbo sam ja sa Kredit bankom na neke uvjete učinio drugojačije što oni još nisu dostigli".

⁵⁹ *Sarajevski list*, br. 60, 23.5.1888, str. 3.

⁶⁰ O tome svjedoči niz pisama koje je Rustan-beg tokom 1881. pisao svojim poslovnim prijateljima. HIS, Alibegovići, k. 1, sveska II. U jednom pismu upućenom Rafaelu L. Markoviću u Brod 25. maja 1881. Rustan-beg mu javlja da je Rafaelov brat (nećitko ime) došao kod njega "sinoć pješice", s namjerom da tuži Rafaela i da ga Rustan-beg zastupa. Rafaelov brat je noćio kod Rustan-bega, "i još je tu". Rustan-beg mu je obećao da će ga zastupati, "i tako smo pogodili što od Vas izganjamo novca da raspolovimo nas dva i tako mu je kaza g.g. Davo i Rafo da drugog zastupnika netraži osim mene. Ako vi nebi sutra porad njega nekog poslali jaćuga sobom u petak tamo dovesti, jerbi je sišo s pameti nezna ništa ima veliku ipohordiju u glavi. Mi

umro brat njegovog dobrog poslovnog prijatelja Rustan-beg u telegramu izražava saučešće i pokazuje žalost, te dodaje: “Ali šta da činimo. Danas sutra svi moramo onim putem proći samo od velikoga Alaha iskat da budemo svitla obraza onamo otišli drugo nam ništa ne treba”.⁶¹ U ovom pismu Rustan-beg je ostavio svjedočanstvo o svojoj životnoj filozofiji pokazujući istodobno svoju privrženost islamu. Iako nije za života obavio hadž, postoje brojna svjedočanstva da je pomagao hadžijama na njihovom putu. Tako je on 29. augusta 1881. pisao jednom svom prijatelju gospodinu Leviju u Trst da tamo stiže grupa od 7 hadžija (u grupi su i hadži Rustan-beg Đonlagić i hadži Mehaga Karabegović). Rustan-beg piše da ih je uputio “vama u kvartiju, pak zato vas molim da i primite, za moi hatar liepo i da i obično poslužite i za njihove bulete da se pobrinete za Aleksandriju izvaditi i kažite od mene pozdrav [...] g. Hadži Rustan-beg Đonlagić i naš muderiz hadži Bilal Efendija dobri su ljudi znam daćete ih primiti liepo”.⁶² Tek nakon Rustan-begove smrti njegov sin Uzeir-beg poslao je bedela na hadž.⁶³

ga ovdje uvijek čuvamo, jerbo drži čakiju (federmeser) otvorenu more sam sebi ta učiniti jerbo u ipohondriji to se dogoditi more. Ja sam ovdje već u sudu prijavio ga ako bi on došo kod suda, da ga odbiju kod mene jerbo je sišo s pameti i da ga upute samnom u Brod, jerbo je sasvijem izvan sebe nezna ništa šta govori i čuvamoga da i odavle neće pobjeći velikoga je pohondrija uzela žao mi je od takoga mladića od jednog da more dobiti takovu muku u glavi”. Sa strane pisma Rustan-beg je dodao: Ovdje mi sumnjamo daje morao na nekakve ženske čini udariti, obnoć mu je teže i nemore da spava i danas upodne je sasvim sišo s pameti: pameću prevrno”. U pismu 31. maja 1881. upućenom Rafaelu L. Markoviću u Brod Rustan-beg se vraća na bolest Rafaelovog brata. Rafael je tri puta slao telegrafe Rustan-begu javljajući da njegovom bratu nije dobro i moleći Rustan-bega da ga odvede u Beč. “Vi znate dabi ja otišo za Vašu volju daje u Ameriku, ali rekao sam Vam da me je prekjučer zaboljelo iz Kobaša kad sam došo u večer nisam mislio iz noći izići živ, trbuh me je bolio i otvor veliki sam imao, danas mi je fala Bogu bolje mlogo, i sve ide bolje dame vidite šta je bilo od mene začudilibise da se nije ovako trefilo otišobi činimi se da u Beču neće biti pomoći nikakve već će gore učiniti. Meni se čini da dobavite Mula Mešića iz Orahovice da mu krv pušta i da ga liječi morebit nešto učiniti ali ipak na vašu volju kako vi hoćete”. Iz pisma što ga je Rustan-beg uputio Rafaelu 7. juna vidi se da je Rafaelov brat otišao u Beč na liječenje (“Ovdje je dolazio Mula Mešić u četvrtak iz Orahove, pak kada je razumijo za vašega brata [...], pak mu je jako žao što ste ga poslali u Beč kaže da bi ga za tri dana povratio na pamet i za osam dana da bi bio sasvim zdrav, kaže da je to njegov poso, ali da hoće dati Bog da se i tamo izliječi”).

⁶¹ HIS, Alibegovići, k. 5, sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno 5. maja 1899. Danijelu I. Salomu u Trst povodom smrti Danijelovog brata.

⁶² HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II.

⁶³ HIS, Alibegovići, k. 6. U pismu upućenom 19. 1. 1901. Danielu I. Salomu u Trst Uzeir-beg

Rustan-beg je često putovao po Evropi, bilo poslovno, bilo u sastavu raznih delagacija. Iz njegove sačuvane korespondencije vidi se da je sredinom aprila 1881. putovao u Trst, gdje je proveo nekoliko dana, a kada se vratio u Derventu, odmah je započeo pripreme za odlazak u Beč u sastavu jedne velike bosanske delegacije. Rustan-begu je Moize Finzi, jedan njegov poslovni prijatelj u Beču, rezervirao sobu u hotelu "Goldenes-Lamm". Vidi se da je u pitanju trokrevetna soba, čija je cijena 8 forinti dnevno, počevši od 3. maja.

"Nadam se da je soba dobra biće s nama naš sin i jedan prijatelj iz Kobaša i poćićemo iz Broda 1vog maja. Ako odemo preko Zagreba 3eg tamo dolazimo na Sudbanu u večer, ako pak odemo preko Siska javićuvam morebiti da ćemo 2og tamo biti. [...] I gosp. Daniel I. Salom doći će tamo činiće nam društvo i gosp. Hadži Jusuf-beg Begović odavlen sa sinovima svojim tamo polazi pred društvu. Jasam mu govorio da vam depešira damu uzmete sobu pak neće mislim da će preko gosp. P. Hadži Ristića narediti nevjerujem jerbo treba oko (nećitko) potrošiti".

U pismu "Šipušu i drug." u Sisak 30. aprila 1881. Rustan-beg piše da "u ovaj čas polazimo u Brod ja i moi sin Fehim-beg i g. Hadži Jusuf-beg sa njegova dva sina i sutra akobogda iz Broda polazimo za Beč". Napominje da mu je g. Finzi uzeo trokrevetnu sobu u Beču u hotelu "Goldenes Lamm".

U pismu Danielu I. Salomu 30. aprila 1881. Rustan-beg piše da sutra polazi za Beč sa sinom Fehim-begom, hadži Jusuf-begom i njegova dva sina. "S nama je g. Petraki efendija i gosp. Mak Despić iz Sarajeva, g. Mustaj-beg Fadilpašić i vaš brat g. Salomon i Kapetanović i ostalo društvo sutra polazimo ovuda. Ako Bog da ja se nadam s vama viditi u Beču". Ponovo ističe da mu je Finzi uzeo trokrevetnu sobu u hotelu "Goldenes Lamm" "u prvom katu". U svojim pismima Rustan-beg je opisivao putovanje ove delegacije u Beč, te Budim i Peštu. Putovanje je trajalo ukupno 19 dana, jer je delegacija krenula iz Bosne prvog maja, a Rustan-beg se u Derventu vratio 19. maja navečer. Zanimljivo je da je on u tim pismima malo govorio o boravku u Beču, a jako opširno je opisivao boravak u Budimu i Pešti. Rustan-beg 20. maja 1881. piše

piše: "[...] Za moga dobroga oca i vašega prijatelja bedel polazi na Meku sada u iduću sridu ako bogda isti putuje preko Carigrada. Bedela smo vrlo dobroga čojka trefili bedeli hadžije 850 f rodod je iz Gračanice [...]". U pismu od 19. 5. 1901. Uzeir-beg piše Danielu I. Salomu da se sinoć preko Stambola sretno vratio hadžibedel njegovoga oca Rustan-bega Alibegovića.

Danielu I. Salomu u Trst da se sinoć zdravo vratio kući u Derventu. U ovom pismu on se dotiče i svoga putovanja. Ne spominje Beč, nego veli da je u Pešti proveo četiri dana “u velikom veselju i zadovoljstvu i sve smo sasvim proveli u veselju i zadovoljstvu. U Budimu i Pešti na nekim mjestima boljese je dopalo deputaciji negoli u Beču kazali suodma iza carigradskog položaja pak odma Budim i Pešta [...]”. Veli kako tu nisu mogli naći mjesta u hotelu, nego su nazivali u Budimpešti privatne sobe.

U pismu 21. maja upućenom “Šipuš i drug.” u Sisak Rustan-beg žali što nije mogao navratiti u Sisak da mu ispriča kako se proveo u Beču i Pešti.

“To je bilo veliko veselje nemore se iskazati i mnoštvo svieta što se nije kroz (trista) toliko godina dogodilo. Što sam imao za pozivke pet karti Carskih. [...] Kad smo bili na balu kod Nj. Veličanstva i bilo nas je sedam (nečitko) u dvoru i poslje pol noći išli smo u druge sale carske jesti i piti koliko god tko hoće. Vi znate carski dvor i carsko jelo kako je morete razumjeti i tude sam se sa generalom Filipovićem i jednim drugim poznao i sastao i odma mi je gosp. Filipović kazao da sam još od početka prijatelj bio i s nama je bio moi sin Fehim-beg i bilo je naše deputacije četrest ljudi iz Bosne i Ercegovine”.

U pismu I. Stringeru i Petru u Sisak 21. maja 1881. Rustan-beg veli da se prekjucher sretno vratio iz Beča preko Pešte i Vukovara. “*U Pešti sam se četiri dana bavio u punom veselju i zadovoljstvu kao i u Beču*”.⁶⁴ Sigurno je on još često putovao po Monarhiji. Zabilježeno je da je početkom septembra 1888. proveo 15 dana na putu u Beč i Budimpeštu.⁶⁵ Početkom marta 1890. Rustan-beg je opet išao u Peštu, što se vidi iz pisama, jer u to vrijeme prijepisku vodi njegov sin Uzeir-beg Alibegović (na putu je bio od 1. marta do 4. marta 1890, a 4. marta je krenuo za Sisak i u Derventu se vratio 7. marta 1890. godine).⁶⁶

Rustan-beg je odjeću i ostale potrebe za svoju kuću nabavljao diljem BiH i ostalih krajeva Austro-Ugarske monarhije. Postoje sačuvana pisma iz kojih

⁶⁴ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II.

⁶⁵ HIS, Alibegovići, k. 2, Rustan-begova pisma hadži Ristiću u Beč i sinu Fehim-begu u Kladaru od 15. septembra 1888.

⁶⁶ HIS, Alibegovići, k. 2.

se vidi da je garderobu nabavljao u Budimpešti. U pismu od 18. juna 1881. upućenom Jakovu Gruberu i sinovima u Budimpeštu Rustan-beg javlja da je dobio odjeću.

“Kaput i prsluk more se nositi, trefijoje, čakšire nogavice dugačke tur visok oko pasa tiesne niesam mogo obući do pol trbuha moro sam uzeti ½ aršina čohe te sam ih dao ovdašnjem šnaideru da ih raspori, mora umetati i u širinu i tur nastavljati, sasvijem čakšire hrđavo napravio, šteta što je uradio, ko kad nije imo očiju kad je mjeru uzimo moraću nastavljati i u širinu i u duljinu tur, ali bez valjati neće, neka kaže g. Morizu majstoru da nije napravio dobro, za iste jesam vas prizno f 56”⁶⁷

Postoje također podaci kako je kućni namještaj nabavljao u Beču. Sačuvano je nekoliko pisama iz prve polovice maja 1891. upućenih hadži Ristiću u Beč iz kojih se vidi da je Rustan-beg bio naručio jedan krevet iz prijestonice, ali je bio nezadovoljan, pa ga je vratio ”jerbo nije za nas brez jedne krajcare da mi ga date nebiga mogo primiti ona bi meni širina pola sobe zatvorila za Boga ja sam vama piso da mi nabavite krevet za mene za jednu osobu dugačko i što god fino [...] vidili ste u hotelima kreveta gozdeni za jednu osobu ja sam onaki širok krevet bratov prodo za 17 for jerbo ovdi velika širina nije nizakoga [...]”⁶⁸ U pismu od 11. maja 1891. Rustan-beg piše da je dobio Ristićevo pismo iz kojega se vidi da mu je za taj krevet odobrio 76,95 f: “*fala vam u mojoj kući nitko ne spava na krevetu već sam ja već kad dojdem tamo ako bog da onda ću sobom kupiti tako mi je Gruber njeke godine kupijo u Pešti krevet drveni sa tri jastuka i 1 čaršaf i madrac sa (nečitko, ali nešto kao zlatno?) za f 145 nevalja ništa osobito kratak svakome a nećemi trebati samom nikakav jerbo osto sam sam pod moju bijelu zlaku osirotijosam evo danas misec dana kakomi je supru-ga umrla sad je bijo ramazan te nismo išli u Brod ovi dana odlazićemo u Brod te ćemo raspitati nebili našli kupca za vašu kuću u Brodu”⁶⁹*

Iz jednog pisma upućenog Jusuf-begu Filipoviću vidi se da je surađivao sa sarajevskim majstorima. Iz pisma od 2. novembra 1881. saznajemo da je Ru-

⁶⁷ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II. Rustan-begovo pismo upućeno 18. juna 1881. Jakovu Gruberu i sinovima u Budimpeštu.

⁶⁸ U pismu od 9. oktobra 1891. Rustan-beg piše “Šipuš i comp.” da je iz njegovoga pisma vidio “da je krevet naš tamo prispijo štoste platili za njega f 4, 50 kr jesmo vas priznali uknjižili kod sebe moretega poslati po ladji Salihu...”

⁶⁹ HIS, Alibegovići, k. 3.

stan-beg poštom poslao Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo “jedan mali fenjer, da nam ga date čistiti i mušemu novu drugu metnuti, i nek bude mušema od stare jedan pedo dulja, pak sam onim što sam Vam pre naredijo zajedno morete nam i poštom poslati ili kad vi ovamo pođete sobom oba ponieti [...]”.⁷⁰ Iz sačuvane Rustan-begove prijepisne također se vidi da je nabavljao neke knjige iz Istanbula, ali i da se zanimao za cijene nekretnina u osmanskoj prijestonici. U pismu od 16. aprila 1898. Rustan-beg piše nekom Mahmudu (prezime nije čitko) u Istanbul u kojem ga pita koliko koštaju “Tarihi” koje mu je ovaj poslao iz Istanbula “jerbo u vašem pismu stoji 45 groša”. U nastavku pisma Rustan-beg ga pita u vezi s kućom rahmetli Mustaj-bega Čengića koja se tamo prodaje. Kaže da je o tome čitao u novinama, pa moli Mahmuda da se raspita koliko košta kuća, kakva je (“je li zidana”), na kakvom je mjestu i kolika bi se godišnja kirija mogla dobiti za tu kuću.⁷¹

Koncem 1880-ih godina Rustan-beg je počeo pobolijevati, što se vidi iz njegovih pisama u kojima se žali na bolove u trbuhu. U pismu upućenom 5. septembra 1889. Danielu I. Salomu u Trst piše da je bolestan otkad se vratio iz kupališta u Lipiku: “[...] od velike vrućine nisam se umio čuvati, otvorio sam pendžere u večer pa sam dobijo veliku groznicu 2 (?) pamije ostala bolest u (nečitko) pamije teško disati, pao sam na doktore i kažumi dasam zdrav unutra da nije opasno daće biti dobro ako bogda, ali ipak kažu daje bijo slabiji čovjek od mene da nebi mogo izdržat kako je bilo zašlo, ako bogda biće dobro, danas sam malo izašo u magaz u [...]”. U pismu “Šipuš i drug.” od 7. septembra 1889. Rustan-beg veli da je bolestan 15 dana, ali da je već malo bolje, može izaći u dućan, te Šipuš kao starog prijatelja moli – “ako meni što bude nemojte moje kuće zaboravljati moj poštenu sin Uzeir-beg on bi sa vama isto radijo kao i ja, ništate nebi pomelo, onbi fala Bogu u dobru stanju osto ali ipak nadam se da će biti dobro kažu doktori da nije opasno sad [...]”. U pismu od 23. septembra 1889. on je pisao Danielu I. Salomu da je bolest malo popustila. “Vojni me doktor liči i bašmi kaže danas dasu dva tala bolesti otišla i da je još jedno ostalo”.⁷²

⁷⁰ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II. Rustan-begovo pismo upućeno 2. novembra 1881. Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo.

⁷¹ HIS, Alibegovići, k. 4, sv. 1, Rustan-begovo pismo upućeno 16. aprila 1898. izvjesnom Mahmudu u Istanbul.

⁷² HIS, Alibegovići, k. 2.

Ipak, tek od smrti supruge Alijja-hanume Huseinćehajić 11. aprila 1891.⁷³ Rustan-begovo zdravlje počelo je slabiti, pa od sredine 1891. počinje u pismima sve češće spominjati svoje zdravstvene probleme. Sredinom jula 1891. bio je u češkom kupalištu Karlove Vari (Karlesbad), a od sredine jula do sredine augusta 1891. bio je u banji u Lipiku.⁷⁴ U pismu od 30. oktobra 1891. Rustan-beg piše hadži Hasan-efendiji Bešlagiću u Banju Luku tražeći da mu pošalje berbera Muharema, koji je iz Prijedora, a nalazi se trenutno u Banjoj Luci. “Trebami ovdje da me liči. Imam 2 rane od micine pa me bihuzur čine ako me izliči dobro će za njegov biti ako me ne izliči opet mu neće na praznu biti kod mene”. Znatno kasnije, 28. decembra 1891. Rustan-beg je pisao izravno Muharemu berberu Pridorcu u Banju Luku da ga očekuje da dođe u Derventu: “[...] mehlema neimamo i nikakva materijala liva je strana prošla i zarasla srbilo me je osam dana nisam moglo durati i desna me strana dobro boli i radi i sad jedan dan bolje jedan dan gore te vas molimo kako ovo pismo primite odmah poidite amo da ne tražim drugoga majstora kad ste vi počeli treba da vi svršite. Molim odmah poidite”.⁷⁵ U pismu 31. 12. 1891. Rustan-beg se žali Šipušu u Sisak da je “hrđava zdravlja, više ležim neg hodom bole me one fistoje doktori me šalju na kliniku a neće mi se ići osobito zimno dobi. Liči me jedan turski berber iz Banjeluke livu mi stranu izličijo skoro i za desnu garantira da će izličiti ali me desna žalosno pati kad neradi pa sam izgubijo volju od svega. Ja bi vama došo koji put zimus da sam zdrav”. Slično piše Rustan-beg i Danijelu I. Salomu u Trst 13. januara 1892. U ovom pismu veli kako je doktorska komisija bila predložila da ide na kliniku, ali berberin Turčin nije dao da se režu noge, jer je garantirao da on može te “fistole” izliječiti.⁷⁶ Nije moguće pratiti tok Rustan-begovog bolesti od 1892. do 1899. zbog nedostatka građe za to razdoblje. Tek iz Rustan-begovog pisma od 25. novembra 1899. upućenog “Šipuš

⁷³ HIS, Alibegovići, k. 3, Rustan-begovo pismo hadži Ristiću u Beč od 11. maja 1891. u kojemu on veli kako “evo danas misec dana kakomi je supruga umrla”. Na nišanu Alijja-hanume Alibegović stoji: “On je živi i vječni / Umrla i pokojna / Alija-hanuma / Kćerka Mustafa bega / Alibegović / Žena Rustembegova / Fatiha / Godina 1308/1891”.

⁷⁴ HIS, Alibegovići, k. 3, Uzeir-begova pisma raznim trgovačkim partnerima, u kojima se govori o Rustan-begovom boravku u Karlesbadu i Lipiku, kao i pisma koja je Uzeir-beg pisao Rustan-begu u to doba.

⁷⁵ HIS, Alibegovići, k. 3.

⁷⁶ HIS, Alibegovići, k. 4.

i drug.” u Sisak saznajemo da se on vratio kući u Derventu “zdrav [...] izličijo me je jedan hodža u Dubici”.⁷⁷ Ali, to njegovo oduševljenje nije dugo trajalo. U pismu Ibrahim-begu Ceriću u Dubici od 17. februara 1900. Rustan-beg piše: “Kako sam došo iz Dubice bolujem i danas u trbuhu imam najveću muku što (nejasna riječ nešto kao gjungjuja - ?) uradi od mene neka mu bog plati veliko se patim”, a u pismu Danielu I. Salomu od 3. marta 1900. piše da je jako slab, ima bolove u trbuhu i nema nikakva apetita. U pismu Uzeir-begu Đonlagiću u Istanbul Uzeir-beg Alibegović 21. juna 1900. piše da je Rustan-beg još uvijek bolestan, te da ne može ići u Budimpeštu, ali se nada da će ipak biti dobro i nekako uspjeti otići do Budimpešte, jer tamo “ima ilidža a i dobri doktora a i dosta društva iz Bosne i Hercegovine koji su onamo otišli ali čekaćemo šta će učiniti obdašnji doktori”. U pismu Danielu I. Salomu od 26. 6. 1900. Rustan-beg piše kako ima bolest u trbuhu, “a i u nogama veliku slabost izlazim u dućan ali više ležim nagoli sjedim”. U pismu od 24. jula 1900. Uzeir-beg Alibegović piše firmi “Šipuš i drug.” u Sisak da je Rustan-beg još uvijek bolestan, da mu je u posjetu došao Salom iz Trsta i da su skupa jučer otputovali u Sarajevski kiseljak (u nastavku Uzeir-beg piše kako je “jučer” padala kiša i grad (“mlogo tuče”) i da je načinjena velika šteta.

U pismu od 30. jula 1900. Uzeir-beg piše firmi “Šipuš i drug.” da je Rustan-beg još uvijek u Sarajevskom kiseljaku, te da je od njega dobio pismo da je “u nogama mlogo slabiji kako je onamo otišo”. Rustan-beg je u Kiseljaku bio do 4. augusta 1900, a onda se vratio kući u Derventu.⁷⁸ No, ubrzo se vratio u Kiseljak. U pismu od 7. septembra 1900. Rustan-beg Alibegović piše gosp. “Šipuš i drug.” u Sisak o tome kako se vratio iz Kiseljaka, gdje je boravio 14 dana, “ali nikake fajde za moju bolest. Evo tri nedelje kako ležim u krevetu i iz kuće nikako nisam u stanju izaći imao sam veliki otvor 10 dana, a zatim sam dobio veliku slabost u nogama i u čitavu tijelu imamo dva doktora ali nikake pomoći neka mi sam Bog pomogne”. Pismom od 11. 10. 1900. Uzeir-beg piše svome bratu Fehim-begu u Budimpeštu (hotel “Pariz”): “Naš otac od noćas mlogo bolesniji ako vam je moguće dojdj amo”. U pismu od 26. 9. 1900. Uzeir-beg obavještava Jusuf-bega Filipovića u Sarajevo da je Rustan-beg umro i moli Jusuf-bega da se o tome objavi oglas u listu *Bošnjak*, jer je Rustan-beg stari

⁷⁷ HIS, Alibegović, k. 5, sv. 1.

⁷⁸ HIS, Alibegović, k. 5, sv. 1, brojna pisma Rustan-begova u kojima se govori o njegovoj bolesti.

Jusuf-begov prijatelj. Veli da Jusuf-beg zna Rustan-begovu “vridnost, čestitost koliko je vridijo i činijo fukari bez razlike a osobito ehli islamu. On je odprilike nješto preko 70 godina živijo, a 23. ovoga u ponediljak svijet prominio poboljevajući čitavu godinu a 3 mjeseca iz kuće nije izašao [...]”.⁷⁹ U pismu od 31. 10. 1900. Uzeir-beg piše Muharem-agi Hercegovcu u Zenicu da uradi nišane za Rustan-bega. Nišani treba da budu veliki, muški, “*jedan da bude sa sarukom kamen treba da bude dugi 2 metra i tako i debljina prema duljini kamena neka bude dobra fino uredno pak čim bude gotovo pošalji odma sa željeznicom ili ako bude usput za amo kola a meni piši koliko koštaju nišani*”.⁸⁰

Derviš-beg Alibegović (? – 1886)

Jedan od poznatijih pripadnika porodice Alibegović jeste i Derviš-beg, Rustan-begov brat. Živio je u Dubočcu sa suprugom Azom Đuherić. Sačuvana su neka pisma koja je on pisao bratu Rustan-begu s konca osmanske vladavine, a Rustan-beg u nekoliko navrata u sačuvanim pismima s početka austrougarske uprave govori i o njemu. Tako već 1879. spominje kako je vlast od Derviš-bega greškom naplatila poreze za njegove posjede u selima Brunik i Kaoci, gdje je on imao kmetska selišta (“Derviš-begu soldati došli pred magazumu, a osobito mislio je da je za ovu godinu nije se bio dobro porazumio“). U to vrijeme braća su često pisala jedan drugom, uglavnom u vezi sa za trgovačkim poslovima kojima se Rustan-beg bavio mnogo uspješnije nego Derviš-beg. Čak su odnosi između njih dvojice jedno vrijeme bili nešto zategnuti kada je Derviš-beg sredinom 1881. počeo praviti konkurenciju Rustan-begu kupujući zob čak pred Rustan-begovom magazom u Derventi po nešto višoj cijeni, a prodajući so po znatno nižoj cijeni. Uz to je Derviš-beg u takvom poslu surađivao s drugim trgovcima, na što Rustan-beg nikako nije gledao sa odobravanjem. Ipak, izleda da to razilaženje između braće nije dugo trajalo. U jednom pismu upućenom Jusuf-begu Filipoviću Rustan-beg mu prenosi Derviš-begove selame i veli: “[...] ovde je danas bio naš brat Derviš-beg i vama je selam poslo, i pozvo je Vas i mene u Dubočac na janje kad ovamo dođete [...]”.⁸¹ Izgleda da su njih dvojica kasnije dobro surađivala u trgovini šljivom.

⁷⁹ Nije poznato zbog čega, ali vijest o Rustan-begovoj smrti nije objavljena u listu *Bošnjak*.

⁸⁰ HIS, Alibegović, k. 6.

⁸¹ HIS, Alibegović, k. 1, sv. II, Rustan-begovo pismo upućeno 2. septembra 1881. Jusuf-begu Filipoviću.

U jesen 1881. Derviš-beg je kupio 1000 tovara šljive za prodaju u druge dijelove Monarhije. Umro je 1886. i sahranjen u Derventi,⁸² a godine 1888. Rustan-beg je za njega poslao bedela na hadž. U pismu upućenom Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo 16. juna 1888. Rustan-beg piše: *“Molim vas prijateljski ovo uloženo pismo i ključe kako primite odmah predajte ručno Hađi Muhtiji Ulemnskom Reisu kažite mu od mene Salam, za moga brata Dervišbega dalismo bedemluk bosanskom delili Alemi Zada Seidir Muhamed, pa što se negovi stvari nalaze kod hađi Muhtije nekamu pošalje po Vašim hadžijama u Meću ako bude moguće a sanduk prazan neka ostane tamo ako nikako ne bude moguće sad poslati onda iste stvari neka ostanu kod Hađi Muhtije do druge godine, jerbo on nejma sad vremena tamo doći niti čekati ovde on odlazi u ponediljak sa naporom u Triestu da stigne hađije tešanjske i banjalučke. Molim dragi Jusufbeg ovu dobrotu učinite a mislim biće i hađi Muhtiji drago jerbo je njegova Delila brat”*.

Isti dan (16. juni 1888) Rustan-beg piše “Šipuš i drug.” u Sisak, između ostaloga, slijedeće: *“[...] nego Vas molim za staro prijateljstvo za moga brata Dervišbega šaljemo bedela kao zastupnika na Meću za brata u ponediljak polazi sa lađom iz Kobaša tamo će doći u ponediljak navečer molim pošaljite vašega mlađega neka ga primi na Agenciji i neka ga odvede kod Toplaka i ujutro željeznicu nekaga ode snjim jerbo on nije nikad putovao tude a ne umije razgovarati hrvatski ni bosanski on je iz Meće bosanskoga Delila brat što prima Hađije bosanske u Meći, Arap je, ime mu je Hađi Seid Muhamed molim učinite tu dobrotu, brat je ostavijo u testamentu da pošaljemo bedela na Meću za njega jerbo je odavno bijo dužan sam a djeca fala bogu imaju novaca tesmo ovo od srca drage volje ćemo da njegovu naredbu izvršimo”*. Slično pismo Rustan-beg je uputio i Danielu I. Salomu u Trst (u Trst bedel stiže u utorak).⁸³

Derviš-begova supruga Aza nadživjela je svoga muža nekoliko godina, ali ne znamo kada je umrla. U pismu od 30. novembra 1889. Rustan-beg piše kadiji Arif efendiji u Prnjavor slijedeće: *“Vaša bivša komšija u Kobašu Dede Đuherića šći Ata što je bila za Ahmet Spahijom umrlaje nekidan u nedilju kod njezine sestre hadži Dervišbegovice, pasu mene zamolili dati javim da odeš u Kobaš i da popišeš njezinu ostavštinu, vi znate po zakonu kome njezina ostav-*

⁸² Na njegovom nišanu piše: *“On je živi i vječni / Onaj koji je pomilovan i kome je oprošteno / Alibegović Dervišbeg / Za njegovu dušu / U ime Allaha / Po jednu Fatihu koja je milost / O braćo po vjeri / Godina 1303/1886”*.

⁸³ HIS, Alibegovići, k. 2.

ština ostaje”.⁸⁴ Iz ovoga se pisma može zaključiti da je Derviš-begova supruga bila kćerka Dede Đuherića iz Kobaša. Derviš-bega su naslijedili supruga Aza, sinovi Muhamed-beg i Abaz-beg, te kćerke Mućelefa (udata za Osman-bega Muftića u Gračanicu) i Senija (udata za Muharem-bega Mahmutbegovića u Bos. Šamac). Iz kasnijih isplata odšteta za oduzeta kmetska selišta može se zaključiti kako su Derviš-begovi sinovi Muhamed-beg i Abaz-beg uspjeli sačuvati velike zemljišne komplekse. Muhamed-beg nije imao potomaka, dok su Abaz-bega naslijedili sin Ismet, te kćerke Emina i Sidika, ali nam njihova sudbina nije poznata.

Fehim-beg Alibegović (oko 1856.-18.4.1908)

Fehim-beg je sin Rustan-bega Alibegovića i Alijja-hanume Huseinćehajić. Bio je oženjen Alijom-Ajišom Gradašević (umrla u novembru 1918), ali je za njegov porodični život, kao i za njegovu poslovnu i političku aktivnost vezano niz kontroverzi. Kada je njegov otac Rustan-beg 1876. doselio u Derventu, Fehim-beg je jedno vrijeme živio s ocem, a zatim se vratio i živio u Kobašu, mada je vrlo često boravio u Derventu po raznim svojim imanjima u Posavini, što se vidi iz pisama koja je dobivao, a bila su adresirana ponekad u Modriču, ponekad u Kladare, ponekad u Kobaš i tako dalje. U početku je imao veliku podršku svoga oca. Čak i kada je samostalno nastupao, Fehim-beg se često pozivao na autoritet svoga oca. Vidljivo je to iz pisama koje je u prvoj polovici 1881. pisao Jusuf-begu Filipoviću, tražeći da mu se isposluje povratak viška poreza kojega je platio u ranijim godinama. U tom zahtjevu on se uvijek poziva na Rustan-bega, čak moli Jusuf-bega Filipovića da mu odgovori “preko moga oca u Derventi”.⁸⁵ Sredinom 1881. on je s ocem putovao i u Beč i Peštu u sastavu jedne brojne bosanske delegacije. Izgleda da u to vrijeme nisu bili najbolji odnosi između Alibegovića i Gradaševića, jer Uzeir-beg piše 3. maja 1881. pismo Rustan-begu u Beč i veli kako je “Fehim-begova punica prošla kroz Derventu, samo je popila kafu kod Bege Muikića u hannu, mismo je pozivali kod nas, makar ako neće noćiti nek se bar navrati i nije htjela, valjda

⁸⁴ HIS, Alibegovići, k. 2.

⁸⁵ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II, Fehim-begovo pismo upućeno 4. aprila 1881. Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo.

Fehim-beg Alibegović

joj je žao što još i Miloševca neteširi”⁸⁶ U to vrijeme Rustan-beg je u svemu podržavao Fehim-bega, zauzimao se za njega u sporovima sa vlastima oko plaćanja poreza, a posebno nakon što je kotarski predstojnik iz Dervente pisao jedno pismo Zemaljskoj vladi u kojemu je optužio Fehim-bega zbog nasilja nad jednim seljakom. Rustan-beg je bio uvjeren da je predstojnik tim optužbama protiv Fehim-bega zapravo napadao samoga Rustan-bega, o čemu opširno piše Jusuf-begu Filipoviću u pismu od 2. septembra 1881. godine. U tom pismu on navodi da je čuo kako je predstojnik u jednom pismu Vladi “ocrnio” Fehim-bega, koji, prema njegovom mišljenju, nije ni za šta kriv, o čemu, bio je uvjeren Rustan-beg, može svjedočiti čitav Kobaš. Prema Rustan-begovoj verziji, radilo se o tome da je Fehim-beg kupio neku zemlju u Kobašu od jednog derventskog bega, nakon čega je jedan seljak pijan došao u kobašku čaršiju i počeo iznenada tući Fehim-bega zbog te zemlje. “*Fehim-beg onda pobjego kući i nije ništa nase odgovorio drugi dan isti seljak opet pjan došo i udario na*

⁸⁶ HIS, Alibegovići, k. 1, sv. II, Uzeir-begovo pismo upućeno ocu Rustan-begu u Beč 3. maja 1881.

kasapa u kasapnicima [...] i štogod bude ljudi bilo u čaršiji išceraju (seljaka) iz čaršije, onda seljak dođe na ovdašnji sud i tuži sve Kobašane, pak sada Prestojnik ide samo na to da Fehim-bega okalja, a Kobašani svi svedoče i soldati [...] da Fehim-beg tada nije bio u čaršiji, a Prestojnik to nesluša nego je piso u Sarajevo na visoku Vladu i optužio Fehim-bega što je mogao grđe i otvoreno ovdje kazuje Kobašanima kako će ga uništiti i da neće sjediti u Bosni, i danas je ovdje dobio iz Kobaša gradonačelnika Fehim-bega Kapetanovića i onog mladog hodžu Fehimbegova i kazao je, i osudio je danas hodži da odma ide u Carigrad da ne smije više biti kod Fehim-bega nikakav hodža, jerbo kaže da vi hodže kazujete u džamiji nekakve vazove proti Vladi, narodu, a to nije”.

Rustan-beg je bio uvjeren da iza tih napada na njegovog sina stoji Jusuf-beg Begović, koji nagovara predstojnika da preko Fehim-bega zapravo vrše pritisak na Rustan-bega. “Nemogu meni ništa nego da mi sina u Kobašu sramote, koje danas teško je onakvog poštenog mladića u cjeloj Bosni naći kako što je moi sin Fehim-beg, cjela će Bosna, a i Austrija otvrditi našu kuću i familiju i naše pošteno postupanje, pak sada viđati se jeli ovdašnji Prestojnik za ovoli-kog kotara Derventskog, koji negleda Carske poslove nego pravi neprilike, vićete znati ako išta god treba prestaviti vašim prijateljima kod Visoke Vlade”.⁸⁷

Koncem 1880-ih godina odnosi između Rustan-bega i Fehim-bega malo su zahladnjeli zbog načina na koji je Fehim-beg vodio svoje imanje, zbog čega je zapao u velike dugove, ali očito i zbog načina njegovog življenja, koji nikako nije bio u skladu sa Rustan-begovim shvatanjem života. U pismu od 9. jula 1888. Rustan-beg piše svome sinu Fehim-begu Alibegoviću u Kladare slijedeće:

“U Kobašu kod Vaše kuće i ovde kod nas fala bogu svismo zdravo. Jasam tamo Imzi govorijo da vam kaže a eto i Vama sada pišem, jesen ide nužno mi je za novac, trebam, i ja imam plaćati interes rad bi bijo dasam solidan kod kreditora kao i do sad a i Vi znate dasam lani izgubijo dosta novaca, a ovo treba da učinite sa mojim savjetom i za vas bi bilo bolje imalibi bolji na mus i nufus kod trgovaca osobito u Šamcu i kod kmetova jerbo kad mene ovo poslušali nebi Vam bilo nužno nuditi i prodavati u bez cijenje hondati (?) već sipati u magacin i u koševu pa hasulata (?) prodavati u proljeće kao i drugi što rade. Ako hoćeš meni učiniti dase

⁸⁷ HIS, Alibegović, k. 1, sv. II, Rustan-begovo pismo Jusuf-begu Filipoviću od 2. septembra 1881. godine.

okomotim jabi mogo na Vaše ime dobiti novaca iz Pešte za Vaš račun f 6000 ili ako hoćete i više t.j. sa mojom garancijom i interesom 6% mogo bi za 2 ili tri godine hasulata (?) isplatiti svaka godina po 2000 u proljeće a meni (?) učiniti su f 1500 na godinu da isplaćuje sve od kukuruza u proljeće nebi ni znao kadbi odplatijo i vamo bi se mogo okomotiti pa bi temelj učinio i nebi onda dugovo nikom osim u Kobašu po malo što Vam treba za kuću mogo bi onda meni isplatiti i Šipušu i vama da ostane da namjestite kuću, i da vam od šljiva bude a šljiva kad osušite morete prodati odmah prodati vazda (?) ako bi vako učinili dobrobi za Vas ispalo i ako bi počeli šparovati i kanati (?) to kao ostali svjet a ako bi činijo ko prije onda da je tvoje do Drine nemore stignuti. Ti vidiš sam na jednu glavu 330 kuća pa nemoreš kraj s krajem uvatiti i dugovati na suho sramotaje da cjelog svijeta da svatko se čudi da rad (?) tije odbijo svatko na luđak a sad ludosti nejma 30 godina Vama je pošlo i vako akome poslušlaš dobrobi za Vas bilo onda nejma tabulacije već na fini način trgovački a nebi znao nitko osobito Šamčani netreba da lupaju ko za Šipuša račun. Ja imam kredita koliko god hoću ali nepodnosimi interes plaćati jerbo nejmam otklen namjerivati. Išo je Đukić u Sarajevo kod Hađi Muhamed bega da potegnu na Salan (?) pa nisu mogli i kazuje sinoć Đukić došo i kaže dasu mnogi tanki u Sarajevu pa nisu mogli naći [...]. Ja ću ići more biti do 10/12 dana u Peštu pak ako na ovo pristaješ odgovorimi za moje vladanje pa ako hoćeš f 6000 ili 8000 koliko hoćeš ondabi se obadva okomotila i Vi bi mogli odplatiti za tri ili četiri hazulata, za Kruškovo Polje akose nismo đuture dogovorili neka subaše pišu u tefter sav osulati paćemo se mi lako dogovoriti ili đuture pa kakotije volja nekako ali ipak hoću da imam tefter, a mislim dabi mogo ovo zavas izraditi u Pešti sigurno i u Triestu samo vi na sigurno [...] da dojde na vrijeme da isplaćujete ratu po ratu, a ako baš nato ne pristajete ja opet fala bogu neću biti (odbijen) kod svojih prijatelja samomije teško interese otplaćivati, jedan se falijo u Brodu kakosiga nudijo damu prodaš (nečitko, nešto kao hamlat) ove godine od ova 4 sela more biti daje bijo [...] ali nemogu vjerovati to nebi trebalo činiti i kad nebi bilo zgrada u selu toseje nekad činilo kad nije bilo zgrada u selu ovo nemoj kazivat nikome. Čekam odgovor.”

U pismu od 26. augusta 1888. Rustan-beg piše Fehim-begu Alibegoviću da je dobio od njega pismo, koje je *“sasvim nesmišljeno. Viste meni samo odgovorili iz Kobaša da napišem kako valja pa da Vam pošaljem za vama u Posavinu da podpišete draga srca i da povučem novac od kredita moga na vaše*

ime a opet mora biti sa mojom garancijom, nisi tijo na f 5000 činiti policu, meni do danas nije nitko našo duga a ima da vi nepriznajete a mogu dokazati mojim tefterom i mogu se vazda zakleti na ono štomi dugujete na svakom sudu, a ja neiščero tvoje nego svoje a meni je nuždno danas da bog sačuva kako bi ti meni sa svojim učinio kao što sam ja vama učinijo sa torbama jesam vuko novac u Posavinu draga srca a sebe raskomočivo kada sam platijo tapije za vas onda sam uložijo preko 200.000 groša koje kuda zato draga srca". Dalje je pismo nečitko, ali se vidi da je Rustan-beg uzimao kredite da bi platio neke račune Fehim-begove, te skreće pažnju Fehim-begu da nije dobro što radi, savjetuje ga da se čuva, jer -

“kad god mene nisi slušao nijeti ni valjalo a što si ti radijo pa neumiješ čuvati. Ja nisma kriv datije dijeliti svijetu pa da se mečeš u novine [...] nemoj misliti da sam ja džaba Kruškovo polje uzeo. Ti znaš kad sam ga kurtariso od Čejgića (?), a da mene nije bilo po vama propali bi kao i Magnojevac pa bi vam otišo Garevac za dug a ti znaš da sam ja imao seneto na 235.000 groša pa sam primijo Kruškovo polje za 16.000 groša a ostalo je 75000 groša duga koje nisam ni naplatijo i sve mogu mojim knjigama dokazati štogod sam uložijo a što sam primijo kad god bi vidijo pravi račun imobi primati ali ova je stvar zaspala od moje strane neće nitko tražiti ako bi tko mene upito ikada, gotov bi bijo dokazom odmah, ovo ti dostavljam štosimi pribacijo jednoč što se molim bogu što samti otac dabimi nješto učinijo ovosimi reko pa ja sumnjam na ovo, nego ja vas molim da vi meni pošaljete drugu policu od 5000 forin. dase naplatimo ja nemogu više čekati a ja vama ne računam nikakva interesa a dugujete mi od 1884. godine, a ja plaćam interes koi vi bi plaćali da dugujete a vidim da mojoj kući nemislite dobro kad dajem ode na laku ruku a kad išćem sa velikim rezdlelom (?) i galamom što kažeš daćeš skinuti dukate i prodati zemlju nijeti prvi put a nećeš nikom drugom nauditi vi meni dugujete f 3758,807 i ove godine Kruškovo polje vi znate bolje koliko valja da ne baci više od f 1240 (nečitko) f 5000 pa štomi nebi dao policu podpuno da izvadim moj novac a sa mojom garancijom mislim ako nebi dali drugačije a sa vašom velikom komocijom i vašim belajlukom od tri konzulata da otplatiš 6% na proljeće f 1000 na drugo f 2000 a na treće f 2000 nebi ni znao a i dalje da ostane nebi nitko, jerbo nebi učinijo košto je uzrok ja tebi nebi na jesen primijo f 2000, ja trebam sve odavnoje a interesa nejmam u Kobašu tražiš a tako i u Posavini i sebe osiguravaš a da ja propadam ja sam tebi govoriijo da negradiš kuće prečeje je dugove platiti ti meni plati pa u svome na svome radi štogod

hoćeš nikada ti prigovoriti neću, da ti misliš došo bi mi na Bajram onda, ja sam tebe zvao da prigledaš račun, a ti bježiš od računa ja nemogu veliki tefera nosati za tobom najbolje je da ti meni isplatiš pa da se ne inadimo i nemrazimo, godini ko dočeka Kruškovo polje moreš odbaciti kad ti je teško odplaćivati, ja bi najvolijo ja sam dosta truda imo oko tvoje Posavine pa sada voliš svakome nego meni i najvolijo bi da ja propanem, ko uzdaješ sjena subašama kao prije i košto si lani kuću poklonijo u Modriči pa ti sada vraća ćemlukom, a vaša muhamela kadbi bila uredu onda bi svjetu bila u oku, ako budeš postupo ko prije hrđavo za vas. Ja ću na 30. o.m. ići u Peštu pa zato molim pošalji mi drugu policu na f 5000 po momku ja ću platiti i onda ću Vam ovu povratiti ja ovo nemogu primiti volim tabulirati Kruškovo polje ja kuće nek se dušmani posmiju jerbo da vi meni vjerujete poslali bi mi i drugu policu na Saloma jerbo kod Russa ako nebi svršijo kod Saloma bi svršijo prija pak i vam onda jednu polici vratijo, e moj Fehime nisam se ja tako mučijo i patijo kad sam ja polagao moj novac i tuđi za vas, još ti mene ni svoga brata nisi zaštitijo nišćim da bog da a nedaj mi bože vama biti muhtać.“

U pismu od 31. augusta 1888. Rustan-beg piše Fehim-begu Alibegoviću u Kladare slijedeće: *“Vaše pismo primijo sam od 30. o.m., iz kojega vidim šta pišete žao mi je što me tovariš ono što nemogu progutati i što nisam kriv i čudim se što sam sebi nećeš, a moje nije u dugu kadbi živijo 10 godina najviše to bi bilo puno a more se trefiti i mnogo brže u božijoj je ruci pa ti more više od mene pripasti nego meni što je od moga otca ostalo a ja nedobog nikakve ženidbe ni troškova nisam računao ni naplaćivo niotkoga to Bog znade najbolje već riziko sa svim svojim malom i svojim tjelom dok sam osvojio tebi Posavinu i dasam se ja slušo bijo bi tvoj sad Magnojevac i Kornica, nego vidim sve dasam ja kriv pa to što ja primam nase i vidim da bi dali drugu policu na f 3000 menije nužno zato molim da izvršite, samo je za 5 godina puno sramotaje zašto bi ovoliko vrijeme činijo kad vi morete i prije platiti ja vas molim da mi date policu za f 5000 od ¾ godine i eto vam šaljem kopiju”.*

Fehim-beg Alibegović je 31. augusta 1888. pisao Izraelu Russou i sinovi-ma u Budimpeštu da na njegovo ime položi račun od 5000 f za Rustan-bega Alibegovića, “jerbo sam ocu dužan f 5000 pa mi je danas poisko a trebam no-vaca danas u mojim selima pravim zgrade i kuću veliku imam dosta troškova”.

U pismu od 15. septembra 1888. Rustan-beg piše Fehim-begu Alibegovi-ću u Kladare da se jutros vratio kući sa puta u Budimpeštu i Beč. “Vašu policu

nisam mogao priložiti nikako u Pešti kod Russa, nego otišao sam u Beč te sam priložio stvar vašu policu f 5000 kod R. Haži Ristića i drug i vas je istu sumu zadužio damu isplatite sa komocijom to nam je učinio za staro prijateljstvo i to nisam gotovi novaca uzeo nego bijosamu dužan f 3000 a za f 2000 uzeo sam robe zato mi je učinio i boljega za vas ovako što je primio Hadji Ristić nego Russo i eto vam šaljem u prilogu Hadji Ristića pismo te moretemu potvrditi daje stvar uredu vjerujte jasam imo dosta troška i truda dok sam ovu stvar svršio”. Nekoliko dana kasnije, već 25. septembra 1888, Rustan-beg piše Fehim-begu Alibegoviću: “Piše mi jutros g. Hadji Ristić damu još niste potvrdili za f 5000 daje stvar uredu te vas sad molim damu potvrdite da je stvar uredu i daćetemu isplatiti sa komocijom na rate on je zadovoljan kadmu god platite kad nebi vi mu potvrdili nebi valjalo zame jerbo ja sam stvar zaključio pa je vama opterećeno a meni odobreno i ja sam mu bijo polak dužan a polak uzeo robe, pa je već stvar protokolirana i ovo sad što ti dolji dostavljam neka oстане među nama”. On mu, naime, skreće pažnju da dobro pazi kome će prodati šljive, jer trgovac kome je šljive prodao prošle godine – propao je finansijski. U pismu 29. septembra 1888. Rustan-beg piše P. hadži Ristiću da mu je Fehim-beg javio kako je potvrdio da je stvar uredu u vezi s onih 5000 f.

U pismu od 6. decembra 1888. P. hadži Ristiću Rustan-beg, između ostalog, kaže: “*Fehimbeg meni nedolazi odavno niti će moga savjeta. Govorijo sam mu da ne troši novaca u bresposlicu i da nepravi kuće velike u selu dok nebude komotan a on je meni piso daga nesavjetujem i dame neće slušati među nama je prestalo sve i ja neću da znam više za njega on nije nikada na riječi i kaže da je svoj goso onda kako zna neka nako i radi molim nemojte više meni za njega pisati on je dobar goso vi njemu morete pisati preko Svetozara Rajkovića u Šamac pa (šta) bude toće njemu Rajković predati pismo*”.

Početak naredne godine 25. februara 1889. Rustan-beg piše Fehim-begu Alibegoviću u Kladare: “*Primijosam jutros bivca pečena iz Kladara od Imza i mismo vaš račun izravnali [...] štosi nama dugovao, Kruškovo polje bacilo više i od f 2000 osim troškova jerboje bilo dosta kukuruza i šenice viste zaslužili dosta ali jasam reko neka bude i vako završenoje između nas*”. U nastavku pisma Rustan-beg piše kako je Avdaga Husedžinović oženio sina i pozvao čitavu Derventu na sofru, a njega nije. Rustan-beg piše da ne bi ni išao i da je pozvan, pa zato moli i Fehim-bega da ništa ne trguje sa Husedžinovićem “jerbo Avdaga sa Begovićima meni ruši interes”.

U pismu od 12. marta 1889. Rustan-beg piše P. hadži Ristiću u Beč, između ostaloga, sljedeće: “Fehim bijo nekidan kod mene pasamga ja ružijo za vas i pitoga kud toliki novac troši tomi neće da kaže većmi odgovara nemojme pitati štoje prošlo gledatćemo od sada da bude što bolje i pametnije, vjerujte meni damu je bacijo Kobaš prošle godine njegova vlasništva štoše tiče f 2000, a sela u Posavini preko f 8000, toje na jednu familiju dosta na godinu u blagu da živi f 20.000 potrošijoje jesenas u selu preko f 12.000 a preko moje volje pravijoje jednu kuću zidanu i prije 2/3 godine mnogoje potrošijo u selu”. Nastavak pisma je slabo čitljiv, ali se vidi da Rustan-beg piše o tome kako je Fehim-beg trošio novac na podizanje kuća i štala, a mogao je taj novac uložiti da vrati dugove (kamate). Rustan-beg veli da Fehim-beg ima u svojim skladištima u selima dosta kukuruza, pa kada to iskruni za prodaju (maj-juni), onda će moći platiti hadži Ristiću dugove. Samo nekoliko dana kasnije, 16. marta, Rustan-beg piše hadži Ristiću da je dobio pismo od Fehim-bega, u kojemu mu piše da je primio hadži Ristićeve pismo, a tamo je stajalo da će hadži Ristić poslati nekog Todorovića “dase šnjime naplati to nebi dobro učinili za sebe a što mislim da vam nije baš velika nužda bivšivam (?) sigurnije nego kod trgovaca kod vašije kuća”. Nastavak pisma je nečitak, ali se vidi da je i dalje u pitanju prijepiska u vezi s Fehim-begovim finansijskim obavezama koje je imao prema hadži Ristiću, “a ja vama nisam falijo Fehimbega da je bogat nego sam vama dostavljo kao prijateljima damuje dobar prihod a da nezna šta radi i od viška da troši a neprodavši kukuruze nemore vam platiti odmah pišitemi koliko on vama svega duguje”.⁸⁸ Fehim-beg je uvjeravao oca da će prevazići sve finansijske teškoće, što se vidi iz pisma šta ga 24. marta 1889. Rustan-beg piše P. hadži Ristiću, u kojemu, između ostalog, stoji slijedeće: “Jasam došo danas iz Kobaša i govorijosam sa Fehimbegom za vaš dug pamije ukratko odgovorijo da ja nejmam pravo brinuti za tuđe poslove i pitosamga koliko vama ima dužan pami nije tijo kazati u februaru kazivalisumi i on i njegov bivši ortak Adem nesretni dasu vama platili stari račun i da samo duguje f 5000 što je priložijo [...] imo sumnju da mi lažu, zato sam vama piso i molijo dvaput dami pišete koliko su oni dužni [...], a Fehimu biti neće pravo [...] onda ja vas prijateljski molim dami nepišete bilo više nikada za Fehimbega ni dva slova jer bojim se zavaditi sa Vama a prijatelj sam vaše kuće preko 30 godina”. U nastavku pisma Rustan-beg se žali na ponašanje i velike troškove koje Fehim-beg ima. Uz ove

⁸⁸ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. 1.

finansijske probleme Fehim-bega je početkom 1889. zadesila i jedna porodična tragedija. U pismu od 23. aprila 1889. Rustan-beg piše “Šipuš i drug.” u Sisak, između ostaloga, da je “u kobaškoga bega prekučet umrlo 2 (dvoje) za jedan dan, jedno muško od 7 godina, a jedno žensko od 4 godine, kako nas je prije više puta najidio tako u ovome trefu sada nitko mu nije otišo od naše kuće na veliku žalost koliko je kod nas zaslužijo, žao mi je diece a njemu neka Bog da ono što je sam zaslužio”. Iako izrije kom ne spominje ime, očito da je Rustan-beg mislio na Fehim-bega, koga i u nekim drugim pismima također oslovljava samo sa “kobaški beg”. Vidi se to i iz pisma od 3. maja 1889. što ga Rustan-beg piše “Šipuš i drug.” u Sisak, u kojemu navodi: “Vidim da Vam je g. Rankel isplatijo račun za bega Kobaškog što mi je drago, fala Bogu Vašoj velikoj poštenoj kući nije vam potrebno neke osobe držati u tefteru koji ne znaju šta je red i karakter i što jim more svašta u torbu stati, neka dobije Rankel kad ja njega nisam mogao izdržati ne more ni Rankel, i kad voli Lelića savjet nego moj neka mu bude [...]”.⁸⁹

U pismu upućenom 25. januara 1890. hadži Ristiću u Beč Rustan-beg veli da nije u dobrim odnosima sa sinom Fehim-begom, te ga nije vidio gotovo godinu dana. Fehim-beg je neodgovoran “a prešlo mu je 34 godine [...] da se je iko sina odreko i ja bi njega. Tomo veliki Tasovac u Brodu ima šnjime veliki upliv koi ga je bacijo u dug i rastavio ga od mene. On nije od banke povukao novaca nego od Vlade bosanske povuko je lani f 10.000 na deset godina sa 6% kamata, a da on mene pita on bi danas davo svoje novce na interes a ne bi obteretio svoi dobara, kojim načinom mogu ja njemu govoriti za vaš račun kad je lani on jedno moje pismo vratijo i napiso na koverti da mi pismo povraća i da moja pisma neuvažuje kod njega”. Naredne 1891. godine Fehim-beg je prolazio kroz Derventu sa djecom, ali nije htio navratiti i vidjeti oca, koji je u to vrijeme već počeo ozbiljno pobolijevati. U pismu od 17. augusta 1891. Uzeir-beg piše bratu Fehim-begu u Kladare: “Čulismo danas dasi prošo sa dijicom u selo otac je došo prekjučer iz Lipika pak mu nije pravo što se nisi navratijo ovde jerbo slab je a sa micinama se pati nije se mlogo pomogo u Lipiku”.

Zbog svega toga, Rustan-beg je koncem 1891. pokrenuo proceduru da se Fehim-beg proglasi rasipnikom kako bi mu se imenovao tutor. U jednom pismu od 21. oktobra 1891, koje je dosta nečitko, Rustan-beg piše kadiji u Gradačac o potrebi da se Fehim-begu postavi tutor, jer je on u velikim dugo-

⁸⁹ HIS, Alibegovići, k. 2, sv. II.

vima, što bi moglo dovesti do propasti ne samo Fehim-begove nego bi moglo ugroziti i samoga Rustan-bega: “Jasam za njegov potražio i crno iza nokata davao sam mu po 25 hiljada for. brez interesa za pet godina pa sve gore. Držo je moje Kruškovo polje 10 godina po 1000 for a njemu bacalo po 3500 do 4000 for”. Rustan-beg traži od kadije da se za Fehim-bega odredi tutor, jer bi u tom slučaju on kao tutor mogao nabaviti novac, platiti dugove i opet mu davati po 300 f mjesečno za kućne troškove. I u pismu od 25. oktobra 1891. upućenom hadži Ristiću u Beč Rustan-beg se žalio na Fehim-bega, koji je toga ljeta bio u Beču, pa se zadužio i kod hadži Ristića. Rustan-beg veli da misli kako je Fehim-beg (“moj nesretni sin”) dužan ukupno oko 60.000 for. “Za ovaj veliki dug nisam znao već u ovo osam dana sve sam dozno sam neznam štaću da radim. Kako je uzrasto te oženio i mene je raskomotio dosta kako je otišao od mene evo 10 godina” i on se jako puno zadužio. “Njegov godišnji dohodak baca 25 neka godina i 30 hiljada for, on se more prodati [...] On ne kupuje zemlje već prodaje. Godine 1886. ja sam njemu dao 25 hiljada for brez interesa za 4 godine te se je izplatilo njegove dugove pa sam mu dao moje selo 66 kuća za hiljadu for godišnje da mi otplaćuje a njemu je isto moje selo bacalo 4000 for a ja to nisam gledao samo nebili se ustanovio te sam ja primio moje selo evo dvije godine pa držim za sebe pami baca oko 4000 for a on je držo 10 godina 30 hiljada forinti što me je ogulio. Ovaki se ljudi tuku iz puške u čelo. Ja njemu kažem što moje to je i njegovo jabi danas milijarder bijo da mi bog pokloni. Ovoga sina što je kod mene koji me podupire i koji je čestit i fala mu od srca svako dobro onće ako-bogda vazda bit dobro s bogom i prijateljima. On sve od mene krije i meni laže”. U nastavku pisma Rustan-beg se žalio kako je Fehim-beg “njekidan razvalio” i njegovu kuću u Kobašu “koja je bila ko sahat nova što smo se svi izrodili u njoj najprve dvi familije bosanske [...]”⁹⁰

I u pismu upućenom 31. oktobra 1891. Danijelu I. Salomu u Trst Rustan-beg piše kako je Fehim-beg “moj kratkoumni i brezpametni sin pao pod veliki dug, a ja nizašto znao nisam dragi eff sve je krijo od mene što smo postigli 45 do 50 hiljada forinti duguje”. Rustan-beg piše kako Fehim-begova imanja u Posavini donose godišnji prihod 25-30 hiljada for, a i imanja u Kobašu donesu prihod 2-3 hiljade forinti - “i opet nejma kraja [...] U septembru uzo je od mene za šenicu a od Posavca za šljive 7000 for i to je prošlo u oktomberu sam neće da kaže

⁹⁰ HIS, Alibegovići, k. 3

kud je otišlo kad je pošo litos u Beč i u Karlesbad dali smo mu mi 500 for na trošak, pa sutradan u Sisku uzeo od g. Šipuš 600 for a dok je bijo u Beču u stvarima i gotovu novcu zadužijo se 4290 for Šipuš mi je javio kao prijatelj Hađi Ristić mi nije htio odmah kazati. Moju kuću veliku novu u Kobašu razvalijo brez mog pitanja što smo u njoj 4 familije živili pa sad zida gospodin drugu dugačka i široka nemore se opisat. Jučer mi telegrafira iz Modriče da mu pošaljem odmah 2000 forinti i ako mu ne pošaljem kaže da će prodati kukuruze poštomu drago i moro sam poslati. Kukuuruza ima preko 25 vagona. Kako sam ga oženijo mlogo me je bacijo natrag uputijo je i moje i svoje u početku bijo me je sasvim razkomotijo kad me je Opović pokojni podupro moje selo Kruškovo polje u Posavini kako je od mene izišo držo je 10 godina i meni plaćo po godinu 1000 for nekad 1200 for pa evo dve godine kako sam ja moje selo primijo i pogradijo zgrade baca mi 4000 for neto preko troška. A njemu je više bacalo kad rode šljive. Ali ja to nisam ništa gledo kod njega samo da se ustanovi. Sad mi se nemere na djetinjstvo odbiti”.

Piše kako je Fehim-beg udao kćerku Muhibu za Osman-bega Pašića, sina Muhamed-begovog i unuka Ali-paše Fidahića. U nastavku piše da traži da postane tutor Fehim-begu, pa pita Danijela I. Saloma da li bi mu posudio 45 hiljada forinti, uz kamatu, na 3-4 godine. Plaćao bi u jesen i proljeće, a kao garanciju Rustan-beg bi u grunтовnici založio svoje selo, koje vrijedi 80 do 100 hiljada forinti, te Fehim-begova tri sela sa 300 kuća, koja vrijede pola milijuna forinti, “da je u dobrim rukama davo je jedan grof iz Beča 400 hiljada for ali to se ne smije prodati [...]”. U pismu od 7. novembra 1891. Rustan-beg piše Jusuf-begu Filipoviću da je Fehim-beg bio kod oca i pristao je potpisati uvjete koje je ovaj postavio. Ako ih prekrši, pristao je da mu se može imenovati tutor, a da se isplate njegovi dugovi. U pismu od 4. novembra 1891. Rustan-beg piše hadži Ristiću za sina Fehim-bega kako je on “dobra osoba i dobra srca, samo mlogo laže i nije na riči nikad”. U ovom pismu Rustan-beg od hadži Ristića traži zajam od 30-35 hiljada forinti da može platiti Fehim-begove dugove, pošto je Fehim-beg pristao da mu otac postane tutor ako još jedanput prekrši uvjete dogovora i počne se zaduživati.

Međutim, Fehim-beg nije prestajao sa rasipničkim načinom života. On je 1893. od Bosanskohercegovačkog kreditnog zavoda uzeo zajam od 45.000 forinti, 1895. još 15.000 forinti, te kasnije još 17.000 forinti od Zemaljske banke (ukupno 77.000 forinti). Posljednji zajam mu je dat “u svrhu namirenja lah-

koumnih dugova”. Ovaj posljednji zajam odobren je Fehim-begu pod uvjetom da se on, kao što je obećao, “odrekne upravljanja svojim imanjem, te da to prepusti svome u Derventi stanujućem ocu Rustan-begu Alibegoviću, i da se više ne zadužuje”.

Ali, kotarski predstojnik iz Prnjavora javljao je da Fehim-beg nastavlja sa rasipničkim životom. On je 1895. od gostioničara Pavla Kallaya iz Bos. Kobaša posudio 350 forinti, od svog vinogradara Andrije Ljutića 250 forinti, od još jednoga čovjeka iz Prnjavora 300 forinti, od jednog Jevreja po imenu Goldfinger “koji je u novije doba Fehimbegov pouzdanik” iz Sl. Kobaša više stotina, a vjerovalo se da je Fehim-beg “imao biti dužan i bijeljinskoj štedionici i to na akcepte svojega zeta Osman-bega Pašića iz Bijeljine”. Sve je to posljedica činjenice da je Fehim-beg *“rasipnik, razmetalac, podvržen strastima koje ga skupo stoje; on drži ljubavnicu jednu ciganku u Kobašu, kojoj najfinija odjela i skupocjene dragocjenosti kupovati običaje; kupuje nadalje nepotrebne stvari i dragocjenosti te ih već za kratko vrijeme, iza kako ih se je zasitio, za 1/3 ili pak i za ¼ kupovne cijene prodaje”*. Zbog takvoga načina života kotarski predstojnik iz Prnjavora Paulić u julu 1896. predložio je Rustan-begu “da preuzme upravu imetka Fehimbegova u svoje ruke i da plaća Fehimbegu mjesečno neki stanoviti iznos, a ostatak prihoda da upotrebi za podmirenje dugova. Ovo se je utanačilo i dobiva Fehimbeg mjesečno 250 for od oca”. Kotarski predstojnik je vjerovao da Fehim-beg od tog dodatka, te od prihoda sa svojih polja u Kobašu (otprilike 600 forinti godišnje) “koji mu je dohodak Rustan-beg također ostavio” može “otmjeno” živjeti. U izvještaju upućenom Zemaljskoj vladi 17. novembra 1896. kotarski predstojnik veli da se u tome prevario, *“jer Fehim-beg pravi iznova dugove i po mojem osvjedočenju je bez spasa izgubljen, ako se čim prije pod kuratel ne stavi. Konačno mi je još napomenuti, da je Fehimbeg ovoga ljeta pokušavao da se jednim većim zajmom, kojega je kod srpske banke u Zagrebu dobiti nastojao, svojih dugova riješi i na taj se način od zemaljske banke oslobodi, jer mu kontrola zemaljske vlade nije poćudna. U pogledu zajma kod srpske banke u Zagrebu dopisivao se Fehimbeg s nekim zagrebačkim odvjetnikom”*.

Potaknuti ovim zahtjevima, kod Kotarskoga ureda u Prnjavoru kao šerijatskoga suda saslušavani su svjedoci o tome da li se Fehim-beg Alibegović treba staviti pod skrbništvo. Na saslušanju 1. februara 1897. Ibrahim ef. Fazlić, imam iz Kobaša, izjavio je da mu je Fehim-beg pričao kako mu otac Rustan-beg daje mjesečno 300 forinti i da upravlja njegovim selom “i subaše

nametne”, ali da ne zna ništa o njegovim dugovima “niti znam da kojoj ženskoj dragocjenosti kupuje”, te ističe kako misli da mu nije potreban tutor. Isto su izjavili i Mehaga Dizdarević i kobaški načelnik Ahmed-beg Kapetanović.

Na saslušanjima 30. marta 1897. Salko Hasičić iz Kobaša izjavio je kako je čuo da je Rustan-beg tutor Fehim-begov, a da ostalo ništa ne zna, “samo sam čuo po kućama, da u godini 1895 s neakvom curom iz Kobaša u šumi Motajici nešto posla imao, nu ta stvar bila pred sudom riješita. Samo se govorilo da ga to skupo stalo. To sve bi ali ne mogu dokazati, jer nisam to vidio, nego sam slušao i nije mi više na umu od kojih osoba sam to čuo”. Ahmed-beg Kapetanović, kobaški načelnik, izjavio je da zna kako Rustan-beg daje Fehim-begu 250 forinti mjesečno, i da ne zna da li se Fehim-beg nakon toga zaduživao kod koga. Slično je izjavio i Sulejman-beg Kapetanović iz Kobaša i kazao je da je bio prisutan “kada je mu otac binbašu Kallayu i Goldfingeru dug, koji je prije toga napravio, izplatio, te otac sam govorio i Kalaju i Goldfingeru da Fehim-begu ništa bez novca dati nesmiju, jer da se njima platiti neće”. Sulejman-beg dalje veli da ništa ne zna o tome da li se Fehim-beg nakon toga zaduživao, niti zna da kupuje neke dragocjenosti kakvim ženama i slično. Slično je izjavio i Ibrahim-beg Ljubović, gradonačelnik iz Prnjavora.

Fehim-begova supruga Ajiša-Alija hanuma Alibegović, rođena Gradašćević, 5. aprila 1897. izjavila je: “Sav imetak što moj suprug sada posjeduje došao je od mene, i ja mu ga u vlasništvo i pod upravu dala, i jesam imala i znanje da moj suprug na taj imetak iz kasse novce potegao i bila sam s time zadovoljna. Te novce što jesu na taj imetak uzajmite, nijesu lahkoumno potrošene, nego potrošene tim načinom najprije jest razraditi vinograd i potrebite zgrade, te i kuće i druge stanove dijelom novosagrađene, prikupljene su zemlje u Kobašu, sagrađene su nova kuća i gospodarstvene staje u Kladarima, te trošeno je za udaje naše kćeri”. Ona ističe da Fehim-beg nije rasipnik i u prilogu dostavlja i račun koji joj je Fehim-beg dostavio. U tom računu stoji kako je on potrošio 73290 forinti posuđenih od Zemaljske banke. U tom računu je stajalo da je novac potrošen na slijedeći način:

Kupovina brda Grginac i Kabakovac površine 300 dunuma = 2000 for.

Krčenje i ograđivanje tih brda = 1000 for.

Sađenje 7000 stabala šljive na tim brdima = 7000 for.

Sađenje vinograda na tim brdima (50.000 čokota) = 8000 for.

Kuća za baštovana i podrum = 1000 for.

Pušnica i kuća za dvoranina = 500 for.
Kupovina oranice zv. "Jenjkaš" površine 58 dunuma = 400 for.
Kupovina oranice zv. "Dulju" = 240 for.
Kupovina oranice zv. "Poloj" = 100 for.
Kupovina šljivika kod kuće = 450 for.
Kupovina krave, konja, hintov (?) i kola = 1600 for.
Kuće gdje stanuje i kuhinja = 10.000 for.
Konak, kućerak, štala i šupa = 2000 for.
Okolo svih zgrada sagradio zid od kamena i cigle = 2000 for.
Kupovina pokućstva i kućnih stvari = 4000 for.
Nakit za hanumu što je nabavio = 5000 for.
Trošak za prijenos tapije sa hanume na Fehim-bega = 4000 for.
Za udaju kćerke potrošio = 6000 for.

U Posavini, na imanju u selu Kladari, sagradio: kuću i kuhinju, nabavio pokućstvo, sagradio kuću za momka, kuću za dvoranina, 2 magaze za hranu, 2 štale, 2 šupe, 8 pušnica, koševе za kukuruz, gospodarsko oruđe = 18.000 for.

Ukupno 73290 for.

Šerijatski sudac veli da se iz ovoga računa može vidjeti da su "navedeni troškovi u nekoliko suvišni"⁹¹

Premda je i sam vrlo često kritizirao Fehim-begovo ponašanje, Rustan-beg je ustajao u njegovu odbranu u situaciji kada je procjenjivao da to više nije u interesu ugleda porodice u cjelini, pogotovo ako tom odbranom nije preuzimao nikakve finansijske obaveze na sebe. Tako on, naprimjer, u pismu od 22. augusta 1899. Zemaljskoj banci u Sarajevo štiti svoga sina: "Razumili smo da je gradački gosp. Prestojnik vama piso poradi moga sina Fehimbega da je Fehimbeg lažac i nepošten i tako i da mu se uspostavi tobož tutor jase upravo čudim grofovom onakvom postupku jerbo g. grof nema pravo i nebi smijo nikoga vređat jerbo Fehimbeg je istina vaš dužnik i viste dobro osigurani a Fehim-beg vam sigurno rate u redu isplaćuje i Fehim-beg nema gosp. grofu ništa dužan"⁹²

Tada se već Fehim-beg uključio i u politički život sudjelujući u pokretu za vakufsko-mearifsku autonomiju. U pismu od 1. jula 1900. upućenom gosp.

⁹¹ ABH, VŠS, k. 83, god. 1897, br. 8.

⁹² HIS, Alibegovići, k. 5, sv. 1, Rustan-begovo pismo Zemaljskoj banci, 22. augusta 1899.

Russou i Hajimu u Budimpeštu Rustan-beg veli da je tamo “o svom poslu” otputovao njegov sin Fehim-beg, pa će sigurno navratiti da se upoznaju. Nakon što je nekoliko dana proveo u Budimpešti, Fehim-beg se vratio u Bosnu. Očito već pod jakim opozicionim usmjerenjem, Fehim-beg se sukobio sa sucem Nedielskim iz Dervente, protiv koga je čak 23. jula 1900. podnio prijavu Zemaljskoj vladi u Sarajevo. U ovoj prijavi Fehim-beg navodi da je 17. jula u 7 sati navečer sa svojim kočijašem putovao iz Modriče u Derventu, a kada je bio u blizini očeve kuće u Derventi, napao ga je tamošnji sudac Nedielski, kome je, prema Fehim-begovoj tvrdnji, smetalo to što se morao malo skloniti kako bi kočija mogla proći. Fehim-beg navodi da je sudac tom prilikom opsovao kočijašu “tursku mater” i pokušao ga udariti štapom. U ovoj prijavi Fehim-beg navodi kako takvo ponašanje suca smatra uvredom za sve muslimane, ali i uvredom Fehim-begove časti, te ga zbog toga prijavljuje Zemaljskoj vladi, pogotovo što je sudac takve uvrede ponovio i nakon tog incidenta kada je zabranjivao kočijašu da vodi Fehim-begove konje ulicom ispred Rustan-begove kuće, ponovo psujući “tursku mater” i tvrdeći da se tim dijelom ne smiju vodati konji, premda je momak kotarskoga predstojnika grofa Rumerskog na istom mjestu držao grofove konje.⁹³

Očito se i nakon ovog incidenta Fehim-beg ponovo vratio u Budimpeštu, gdje je ostao duže vrijeme, jer mu Uzeir-beg 11. oktobra 1900. pismo o očevoj bolesti adresira na hotel “Pariz” u Budimpešti. Nakon očeve smrti Fehim-beg je posjede koji su mu naslijeđem pripali prodao bratu Uzeir-begu. U jednom pismu od 6. decembra 1900. Uzeir-beg Alibegović piše Danielu I. Salomu u Trst o tome kako namjerava kupiti dio zemlje koji je pripao Fehim-begu iza Rustan-begove smrti. Smatra da Fehim-beg ima dovoljno zemlje, pa ovo namjerava prodati Uzeir-begu, a ovaj moli posudbu od 10.000 forinti od Daniela I. Saloma, jer bi mu bilo žao da neko drugi kupi taj dio očevine. Kaže da on sam to može platiti, ali bi mu bilo malo teže trgovati, pa radije traži posudbu. Nije poznato da li je dobio taj zajam.⁹⁴ Nekoliko mjeseci nakon ovoga Uzeir-beg piše Danielu I. Salomu u Beč da mu pošalje “od fijakera prajz korent to za Fehim-bega treba te ako koji izabere kupićemo preko napišite mi kakesu cijene u francima jeli isto”, a u drugom pismu upućenom Salomonu Markadi-

⁹³ HIS, Alibegovići, k. 7.

⁹⁴ HIS, Alibegovići, k. 6

ću u Brod pita koliko tamošnjoj štedionici duguje njegov brat Fehim-beg.⁹⁵ U pismu upućenom Tasovcu i Merkadiću u Brod 1. 4. 1901. Uzeir-beg piše da je dobio njihovo pismo, iz kojega je vidio da im Fehim-beg Alibegović duguje 7.829,80 k i to na 4 mjenice. Uzeir-beg uzima na sebe otplaćivati Fehim-begove dugove kako budu pristizali.

U pismu od 12. 4. 1901. Uzeir-beg piše Danielu I. Salomu u Beč da je primio “prajz korente od fijakera moj brat Fehim-beg je izabro onaj što ćete viditi na istom papiru je označita ciena a to je 700 f, pak vas molim gledajte što je moguće niže da isti fijaker kupite i kada ga kupiš neka ga isti fabrikant sastavi točkove i spakuje jerbo je frakt jeftiniji kada je zapakovat. Mismo se jednoč prevarili i platilismo 100 f frakt zato što nismo točkove sastavili i pošaljite isti sa željeznicom ovdi na moje ime a tako i račun ja sam bratu govorijo da bi najbolje bilo da sam tamo ode i dasi izabere on neće negose oslanja na vas”. U pismu od 21. 4. Uzeir-beg piše Salomu da je dobio njegovo pismo iz kojega je vidio da je Salom kupio fijaker za Fehim-bega i to za 650 f “i da ćete ga odmah amo poslati što je dobro [...]”.

U pismu od 3. maja 1901. Uzeir-beg piše Danielu I. Salomu da je “za poslati mi fijaker prizno sam vas u gotovini k 1300 [...], stvari sam uredu primio a također i fijaker danas došo skojim smo zadovoljni te vam na trudu zafaljujemo”. Ranije je Uzeir-beg poslao jedno pismo iz koga se vidjelo da je fijaker kupljen za 650 K, pa je moguće da je došlo do promjene cijene. U pismu od 28. jula 1901. upućenom Danielu I. Salomu u Trst Uzeir-beg piše da mu trebaju neki novci, jer “moj ugovor je sa bratom Fehimbegom da mu imam rečeni novac sada u iduću sridu položiti onaj djel što sam od brata kupijo vridi 20.000 f ali on nije tijo potpuno meni tražiti što se tiče isplate vama to je moja briga ako bog da bit će uredu kano i dosada”. U pismu 1. 8. 1901. Uzeir-beg potvrđuje Danielu I. Salomu da je primio poslatih mu 20.000 kruna. Uzeir-beg je uspio isplatiti Fehim-begu sve obaveze, što se vidi i iz jednog pisma upućenog Pašagi Topčagiću u Zavidoviće, u kojemu Uzeir-beg piše kako je nakon očeve smrti morao bratu Fehim-begu njegov dio ostavštine u novcu isplatiti.⁹⁶ U pismu 31. augusta 1902. upućenom Brodskoj štedionici u Brod Uzeir-beg šalje mjenice koje je potpisao Fehim-beg kao dužnik, a Uzeir-beg kao žirant,

⁹⁵ HIS, Alibegovići, k. 6. Uzeir-begova pisma upućena 21. 3. 1901. Danielu I. Salomu u Beč i Salomonu Merkadiću u Brod.

⁹⁶ HIS, Alibegovići, k. 6, Uzeir-begovo pismo Pašagi Topčagiću u Zavidoviće, 2. maja 1902.

i moli ih da obračunaju kamate 7% za 4 mjeseca i neka onda pošalju njemu u Derventu. No, uprkos toj činjenici, izgleda da Fehim-begu nije nikada bilo dovoljno sredstava za njegov način života, pa je stalno nešto prigovarao bratu. U pismu upućenom 2. maja 1904. bratu Fehim-begu u Kobaš Uzeir-beg piše da je dobio od Fehim-bega pismo, koje ga je iznenadilo i začudilo. “Zašto me toliko potvaraš i iftiru činiš, zar što sam ti piso kano čovjeku i molio te još za moj novac kažeš mi da sam ti Hasana (?) još od 20 godina nedo mi Bog taj čojk nikada biti a Bog zna da sam ja tebi veći dost nego itko drugi a ko (te podstiče da se tako ponašaš) neka mu Bog plati a što tebi svatko može slagat to ja nisam dužan plaćat a što i otklen taj vjetar duha ja ne znam i neću da znam niti se miješam ni u poso ni u besposlicu nisam kadar ni sebe da kontroliram”.⁹⁷ Zbog takvog načina života Fehim-beg je prodavao i vlastite posjede. U pismu od 23. januara 1907. Uzeir-beg piše bratu Fehim-begu u Kladare kako je čuo da je Fehim-beg prodao selo Miloševac i to po 9 forinti za dunum, pa pita da li je to istina.

U aprilu 1908. Fehim-beg je umro, ali njegova smrt, baš kao i čitav život, nije mogla bez kontroverzi. Naime, nakon smrti Fehim-bega Alibegovića pojavila se Alija Đuherić koja je tužbom od 16. 7. 1908. kod Šerijatskog suda u Prnjavoru tražila da se prizna za zakonitu suprugu umrlog Fehim-bega Alibegovića i da joj se u tom smislu doznači dio naslijeđa. Ona je tvrdila da ju je Fehim-beg prije smrti vjenčao. Kao dokaz navodila je da je 17. 4. 1908. radi vjenčanja kod imama isposlovala izum-namu, te da je tu izum-namu Šerijatski sud 18. 4. 1908. uvažio i da je vjenčanje obavljeno isti dan. Također je kao dokaz priložila jedan telegram Fehim-bega Alibegovića poslan iz Zagreba 22. 3. 1908. Anki Krpan u kojemu on priznaje brak sa Alijom Đuherić. Sud je, međutim, odbacio njen zahtjev.⁹⁸

List *Srpska riječ* donio je opširan nekrolog o Fehim-begu, ističući da je riječ o “velikom posjedniku i jednom od najuglednijih begova pitome Posavine”. List navodi da je njegovo imanje bilo u Kobašu. On je jedan dio svoje beglučke zemlje u Miloševcu poklonio za izgradnju srpske crkve i škole, “te je i sam pri udaranju temelja i osvještanju prisustvovao i novo-podignutu crkvu novcem obdario”. Fehim-beg je “i prema sirotinji i svojim mnogobrojnim kmetima bio pravedan i darežljiv”, mada je početkom austrougarske vladavine

⁹⁷ HIS, Alibegovići, k. 7. Uzeir-begovo pismo Fehim-begu, 2. maja 1904.

⁹⁸ ABH, VŠS, k. 27, god. 1909, br. 10.

“zaveden hrvatskom propagandom Srbima svojim radom počinio neke materijalne štete”, ali se kasnije “osvijestio i uvidio kome tim svojim radom koristi, te je promijenio pravac svoga rada, postavši najvećim pobornikom sloge Srba i Muslimana”.⁹⁹ Iza sebe je ostavio dva sina (Nadir-bega i Rustan-bega), te dvije kćerke (Muhibu, udatu za Osman-bega Pašića, i Atifu, udatu Mehmedagić). Sinovi su živjeli u Prnjavoru i Uzeir-beg im je jedno vrijeme bio tutor.¹⁰⁰

Uzeir-beg Alibegović (?)

Uzeir-beg je sin Rustan-bega i Alije Huseinćehajić. Oženio se Sultanijom, rođenom Cerić, iz Bosanske Dubice. Rastao je uz oca Rustan-bega i bio njegov najbliži pomoćnik u trgovačkim poslovima. U vrijeme kada je Rustan-beg bio odsutan iz Dervente Uzeir-beg ga je zamjenjivao, vodio trgovačku korespondenciju i ostale trgovačke poslove. Iz sačuvane korespondencije vidi se da Rustan-beg nikada nije imao nikakvih primjedbi na Uzeir-bega, nego ga često u svojim pismima oslovljava kao “moj poštenu Uzeir-beg”. Rustan-beg ga je zvanično koncem 1891. kod Okružnog suda upisao u trgovački registar kao prokurista i ovlastio da može u njegovo ime sve potpisivati, o čemu je odmah obavijestio sve svoje trgovačke partnere.¹⁰¹ Nakon očeve smrti Uzeir-beg je naslijedio njegovu trgovačku radnju, a od brata Fehim-bega otkupio je i njegov dio ostavštine, što znači da je uglavnom sve što je ostalo iza Rustan-bega došlo u Uzeir-begovo vlasništvo. Osim toga, Uzeir-beg se pokazao veoma uspješnim trgovcem, a bavio se i politikom, te humanitarnim i kulturnim radom, jer je bio aktivan u društvu “Gajret”. Zbog svog trgovačkog i općenito poslovnog talenta Uzeir-beg je uspio do kraja austrougarske vladavine čak i proširiti posjede koje je naslijedio iza svoga oca. Doduše, nisu pronađeni podaci o sudbini posjeda u Kruškovom Polju (a za ta selišta se njemu niti njegovim nasljednicima ne isplaćuje 1918. nikakva odšteta, pa je moguće da ih je Uzeir-beg prodao prije kraja Prvog svjetskog rata)¹⁰², ali se iz ostalih povijesnih izvora

⁹⁹ *Srpska riječ*, br. 88, 24. 4. (7.5) 1908.

¹⁰⁰ Pismo Derviša Alibegovića upućeno autoru.

¹⁰¹ HIS, Alibegovići, k. 3, Rustan-begovo pismo upućeno 7. decembra 1891. Danielu I. Salomu, te pisma upućena drugim trgovačkim partnerima.

¹⁰² Sredinom 1902. Kruškovo Polje je vjerovatno još uvijek u vlasništvu Uzeir-bega Alibegovića, jer u jednom pismu 26. juna 1902. on piše Hifzi-begu Pašiću u Bijeljini: “Mogu vam javiti da je vaša familija jučer fala Bogu sasvijem uredu i zdravo ovdje došli. Moj Asim i Dervišaga

Uzeir-beg Alibegović

vidi da je Uzeir-beg širio trgovačke poslove, kupovao nove trgovačke magaze i zemljišne komplekse. Iz sačuvanih pisama vidi se da je početkom 1901. Uzeir-begu bio dužan neki Huso Zečko iz Žepča, pa je za taj dug sud donio odluku o rasprodaji Husine imovine. Ne vidi se šta je sve prodato, ali to je za dug kupio Uzeir-beg, i o tome on piše Akifu ef. Biseroviću u Travnik tražeći od njega da učini sve što treba da se to i prevede na Uzeir-bega. Vidi se da je tu moralo biti i neke zemlje, jer Uzeir-beg požuruje da se to prevede na njegovo ime “jer zemlju što ima da se da obrađivati jerbo izlazi iz vakta”. Kasnije je Uzeir-beg preko svoga zastupnika Derviš-age Avdagića ustupio na obradu to imanje čovjeku po imenu Mošo Musafija (?) za mjesečni najam od 5 f. U augustu 1902. Uzeir-beg se žali da Mošo ne plaća zakupninu na vrijeme. U tom pismu on nudi Moši da mu proda to imanje (“imam kupca za to dobro i daje mi isti 800 f ja sam tražijo najniže 1000 f pak ako si ti mušterija kupit volijo bi tebi prodat zato tisi mi odma jerbo nama je napreče”).

dočekali su u Šamcu i noćili su u Kruškovu polju sve je fala Bogu uredu” (HIS, Alibegović, k. 6).

Nakon što je isplatio bratu Fehim-begu za njegovu ostavštinu iza oca, Uzeir-beg je nastavio investirati novac u proširenje trgovačkih poslova. On 9. jula 1902. piše gosp. Russou i Hajamu u Budimpeštu u vezi s njihovim magacinom kojega je pod kiriju držao Uzeir-beg, te veli da za njega taj magacin ne vrijedi više od 5000 kruna, zato što on sam ima dovoljno prostora za svoj rad, a ima i dovoljno placa pred svojom kućom da napravi novi magacin za 5000 kruna, jer su i materijal i majstori sada jeftini, “da vam kažem otvoreno ja ga deržim i vama kiriju plaćam za staro prijateljstvo više nego što mi treba i kada bi ga itko drugi tijo pod kiriju uzeti budite uvjereni dabi ja volio izdati ga [...]”. Iz kasnijih pisama se vidi da su Russo i Hajam tražili povećanje kirije na 8000 kruna, ali Uzeir-beg na kraju traži da mu odgovore ako pristaju i dalje izdavati taj magacin za 5000 kruna. Ima pisama iz augusta 1902. iz kojih se vidi da Russo i Hajam još nisu pristali na cijenu od 5000 kruna. U jednom pismu upućenom 21. 11. 1902. Danielu I. Salomu u Trst Uzeir-beg veli da mu je Russo pisao kako ne pristaje na kiriju od 5000 kruna, ali se Uzeir-beg nada da će na kraju ipak oni na to pristati. U pismu od 15. februara 1903.¹⁰³ Uzeir-beg piše Danielu I. Salomu u Trst da je kupio “*oni magazin Daničin za k 5000, koliko god vridi duplo i kolikogod meni treba ipak sad ga nebi kupijo ali Merkadić kada je u Pešti bijo pazarijo za moj račun ima moj 3000 k kod Danice od kukuruza to ću ja još dodati istome k 2000 kada gosp. Merkadić dojde meni magazin predat a sa ovijem vas molim platite za moj račun firmi GOSTAN Saher Nahfolger u Zagrebu k 4337.50 dugujem istom za šećer [...] ja imam 10 vagona zobi te sam sada sa jednom kućom u pogodbi za 10 vagona te ako istom prodam hoću vam poslat novaca a imam i šenice i kukuruza fala bogu dragi efendija ja sam zaslužijo i kod šljivarskog posla preko 3000 kruna a tako sad na kukuruzima 1000 k a fala bogu i kod zobi ima hasne ali kako znate ja sam u velikom trošku iza oca osto dok sam izvršijo njegov vasijet intikalijo sa bratom [...] i još kojekaki drugi troškova dosta ali fala bogu sada je sve svršeno*”. Nešto kasnije, 20. februara 1903, Uzeir-beg piše firmi “Russo i Hajam”, i veli da mu je Merkadić pisao kako je za njegov račun kupio njihov magacin. U pismu Danielu I. Salomu od 23. 2. 1903. Uzeir-beg piše da je dobro prošao sa tom kupovinom, jer “nisam ni sam kamen što je pod njim podpuno platijo sam plac rahmetli Dervišbega košto je 3000 forinti”.

¹⁰³ HIS, Alibegovići, k. 8.

U pismu Danielu I. Salomu od 25. februara 1903. Uzeir-beg u vezi s ovim magacinom piše da ga je sada kupio, a “držali smoga mi dosad pod kiriju bijo je najprije moga amidže rahmetli Dervišbega i njega je košto f 12500 ali ja sam za mlogo jeftinije kupijo [...]”. Osim toga, Uzeir-beg je širio i zemljišne posjede koje je naslijedio iza oca Rustan-bega.

Sredinom 1881. Uzeir-beg je bio nešto bolestan, zbog čega je morao u banju, što se vidi iz jednog Rustan-begovog pisma upućenog 7. juna 1881. Rafaelu Markoviću u Brod, u kome kaže da “Uzeir-beg moi otišoje u petak u Lipik u ilidže slab je na nogama”.¹⁰⁴ Krajem te godine Uzeir-beg se po uputama svoga oca Rustan-bega dosta eksponirao kao zastupnik one grupe Dervenčana koja se zalagala da se obnovi “voda” na mjestu gdje je Sulejman-beg Begović počeo praviti kuću u koju je smjestio i kafanu. Međutim, početkom 1890. Uzeir-beg je obolio od tifusa. U pismu od 29. januara 1890. upućenom “Šipuš i drug.” u Sisak Rustan-beg, između ostaloga, piše kako mu je “bila pometnja velika kod kuće bolestan mi je sin Uzeir-beg od tifuza ima deset dana, 48 sahata nije ništa znao za sebe, pak smo danas malo poznali da je preokreno na bolje, pak već šta će biti od danas Božija je volja”. Rustan-beg piše da su Uzeir-begu dolazili “doktori od ugleda”, a već 6. februara 1890. javlja Danielu I. Salomu kako je Uzeir-beg puno bolje “da nije zime mogo bi izići u magazuu”. U pismu od 14. 2. 1890. upućenom Alevi Zadeh Hadži Šeh Muhamedu u Sarajevo Rustan-beg piše kako je Uzeir-begu “lakše fala Bogu, danas je izišo prvi dan u magazuu”, a 18. februara 1890. on piše Danielu I. Salomu kako je Uzeir-beg “fala bogu sasvim dobro, izlazi u magazuu”.¹⁰⁵

Uzeir-beg je, za razliku od brata Fehim-bega, imao stabilan porodični život, što se, uglavnom, odrazilo i na život njegove djece. Jedna njegova kćerka, Mujesira, početkom 1900. udala se za Sabri-bega Pašića u Bijeljini. U pismu Danielu I. Salomu 22. marta 1900. Rustan-beg piše da je njegova unuka, kćerka Uzeir-begova, “jučer isprošena i vjenčana za Ibrahim-begova sina Sabri-bega Pašića u Bijeljini svadba će biti okolo 15 idućeg mjeseca ona kuća je u Bijeljini sa imanjem [...] prva osobito je momak vrlo dobar i mlad 19 godina”.

¹⁰⁴ HIS, Alibegović, k. 1, sv. II, Rustan-begovo pismo upućenog 7. juna 1881. Rafaelu Markoviću u Brod.

¹⁰⁵ HIS, Alibegović, k. 2, sv. II, Rustan-begova pisma upućena 29.1.1890. “Šipuš i drug.” u Sisak, 6. 2. i 18. 2. 1890. Danielu I. Salomu u Beč i 14.2. 1890. upućeno Alevi Zadeh Hadži Šeh Muhamedu u Sarajevo.

U pismu od 23. marta 1900. upućenom opet Danielu I. Salomu Rustan-beg veli da mu je unuka vrlo dobra, a i Sabri-beg Pašić je “sasvijem uredu”. U pismu Rustan-beg poručuje od D. Saloma dva ćilima, a “jedan komad ćilima 25 metara da bude široko 60 santima da bude na crno farba malo finija roba nego što sam bijo (nečitko od koga) naredijo otprilike da košta 45 do krajcera ja to trebam za moju kuću na gank (sic?, H.K.) isto molim odma pošaljite”.¹⁰⁶ U pismu od 31. marta 1900. bijeljinskom načelniku Avdi-begu Hafizbegoviću Rustan-beg piše da “Vi morete poći na 20og ili na 21og Zulhidžeta, za društvo, to jest svatove kako hoćete onako i činite”.

List *Bošnjak* je detaljno opisivao ovu svadbu. Naime, tada su dvojica braće Pašića, Sabri-beg i Hifzi-beg, organizirali veliku svadbu. Sabri-beg se oženio kćerkom Uzeir-bega Alibegovića iz Dervente, a Hifzi-beg od rahmetli Sulejman-bega Ajanovića iz Bijeljine. Svadbe su bile veličanstvene. Prva je bila 16. aprila i započela je topovskim pucnjima ispred dvora mladoženja odmah iza sabaha. Oko 15 sati 50 fijakera kićenih svatova, predvođenih starim svatom Ali-begom Pašićem, krenulo je ka dvoru Sulejman-bega Ajanovića. Veselje je vladalo naredna dva dana, a 18. aprila je opet 50 fijakera svatova krenulo ka Derventi. Otišli su iz Bijeljine prema Bos. Rači, odakle su posebnim parobrodom, “iskićenim bajracima crvenim i žuto crvenim, a na pročelju parobroda lepršao se je zeleni bajrak”, krenuli ka Bosanskom Brodu. Bila je to, zapravo, posebna lađa zvana “Kazan”. Plovili su Savom, a svijet ih je svugdje pratio; na mjestima su, čak, zbog velikih skupina naroda na obalama, morali prekidati plovidbu (kao u Brezovom Polju i Brčkom). Prvu su noć noćili u selu Šitar na slavonskoj strani Save (kod Brčkog), a ujutro 19. aprila krenuli su ka Slavonskom Brodu, a odatle pošli u Sijekovac, gdje ih je dočekaao Fehim-beg Alibegović. Iz Sijekovca su posebnim vozom krenuli ka Derventi. Tu su noćili i 20. aprila krenuli nazad istom maršrutom. Opet ih je narod svugdje dočekivao i ispraćao na obalama Save. Noćili su u Babinoj Gredi, a put nastavili 21. aprila. Kada su prošli Brčko, došli su do mjesta Subotište, gdje su Omer-beg i Osman-beg Salihbegović priredili ručak za svatove. Veselje u dvoru Pašića u Bijeljini trajalo je sve do 27. aprila. Mladoženje su za vrijeme dok su svatovi bili na putu priredili gozbu za svoje kmetove. “Do 500 kmetova i kmetica iskupilo se je u i ispred dvorova, a lahko je pomisliti kako su se kmeti veselili, kad se zna da su imali jela i pića, koliko im u drob more stajati”. U petak 27. aprila odr-

¹⁰⁶ HIS, Alibegovići, k. 5, sv. 1.

žane su trke konja, čime je “završila ova veoma sjajna svadba, kakva odavna u Bosni nije bila”.¹⁰⁷

Koncem 1902. Uzeir-beg je udao još jednu svoju kćerku, kojoj u prijepiscu ne navodi ime, ali je očito u pitanju Mućelefa, koja se kasnije preudala za nekog doktora iz Grčke i umrla u Beogradu. U pismu 8. septembra 1902. godine Rafaelu I. Merkadiću u Brod Uzeir-beg piše da je svoju kćerku (“moju ćer”) udao za Edhem-bega Beglerbegovića u Banju Luku. “Momak je vrlo fin kuća bogata ima brata mlađeg i majku nema više nikoga u kući”. Nekoliko dana kasnije, 14. septembra, Uzeir-beg ponovo piše Merkadiću o svom zetu, koga veoma hvali. Naglašava da udaje kćerku u Banju Luku u “verlo u dobru i bogatu kuću momak je mlad lijep pošten ima samo jednoga brata i majku zove se Edhem-beg Beglerbegović svatovi će biti koncem ovoga (mjeseca?)”. U pismu upućenom 17. septembra 1902. Avdagi Foči u Sarajevo Uzeir-beg se zahvaljuje za poslate stvari, te ga moli da mu kupi i pošalje još nekih stvari (između ostalog, riječ je o jednoj džezvi i ibriku žutom stambolskom, finim-kašikama, finom mlinu, i još nekim stvarima). Neko (Esad-beg Alibegović, koji je ovu građu prodao Arhivu?) je na margini ovoga pisma napisao jednu bilješku kako se možda radi o “dopuni ruha Mujeserina”. Međutim, kako se Mujesera već bila udala za Sabri-bega Pašića, a budući da je Uzeir-beg tih dana udavao drugu kćerku za Edhem-bega Beglerbegovića u Banju Luku, onda se ovdje radi o toj svadbi (ako se uopće ova kupovina odnosi na ruho?). U pismu upućenom Avdagi Foči 4. oktobra 1902. Uzeir-beg piše – “svatovi su bili i otišli sve je dobro u redu svršeno. Svatovođa bio je Ragib-beg i još bilo je bega aga i efendija 16 a bio je Esad efendija Kulović”.¹⁰⁸ Uzeir-beg je o toj svadbi pisao i Danielu I. Salomu u Trst u pismu 11. oktobra 1902, ističući da su svadbi prisustvovali neki od najvećih i najbogatijih begova, aga i efendija, a iz Sarajeva među svatovima bili su Esad-efendija Kulović i Esad-efendija Uzunić.¹⁰⁹

Uzeir-beg je nastavio surađivati sa svim očevim trgovačkim partnerima, a iz sačuvane prijepiske vidi se da je jako puno pažnje posvećivao i uređenju kuće, nabavci i popravci nakita i slično. U pismu Danielu I. Salomu od 28. 3. 1901. poslanom u Beč Uzeir-beg piše da mu šalje poštom jedan paket u kojem se nalazi pet komada zlatnih stvari, i to 1 prsten, 1 ušnjaci, 1 broš, 1 sahat i

¹⁰⁷ ABH, ZMF, prez. br. 747/1900. (“Bošnjak”, br. 20, 17. maja 1900, str. 3.)

¹⁰⁸ HIS, Alibegovići, k. 7.

¹⁰⁹ HIS, Alibegovići, k. 7.

1 lanac, “te vas molim podajte da se dobro opravi što god fali i to odmah čim budu stvari gotovo pošaljite mi majstoru preporučiti poznate odnosno kamen da dobro i fino utvrdi [...]”, a u pismu od 12. 4. 1901. Uzeir-beg pojašnjava Danielu I. Salomu da lanac što mu je poslao na popravku može zamijeniti sa zlatarom za drugi, “ne treba da je težak jerbo to je stvar za žene”. U pismu od 3. maja 1901. Uzeir-beg piše Danielu I. Salomu da je opremu koju mu je poslao na popravku i za to ga “priznao k 22 f 40, stvari sam uredu primio”.¹¹⁰

U pismu 4. marta 1902. Uzeir-beg piše zlataru u Brod (ime zlatara malo nečitko, ali nešto kao Samach Sesher): “*Molim vas pošaljite mi te stvari kojeseam vam dao na operaciju jerbo trebajumi nužno odma a ja trebam jedan zlatni lanac što ide što se metne velik i dukati za ženske te ako imate pošaljite ga spoštom sa tima mojim stvarima i to odma i cijenu najnižu javite lanac treba da je dug 70 santimetri*”. Nije sigurno da li je dobio pozitivan odgovor, jer već 6. marta 1902. u pismu Danielu I. Salomu u Beč piše da je primio njegovo pismo i također “*pet veliki dukata uredu i ja sam vas za isto u gotovu prizno K 239 poslo sam vam danas u jednom paketu dva sahata i 3 dukata sa okovom i jedan lanac i jedan muhur pak vas molim te zlatne stvari podajte zlataru neka ih dobro opravi i kupite mi jedan novi lanac zlatni kano taj stari poslati vam iste veličine a muhur mislim da se može ime prijašnje izbrisati i moje na istom izrezati i latinicom i turski napisati odnosno izraditi arabski mijer od potrebe ja imam držalo od muhura nije nužno novo praviti*”.¹¹¹ U pismu od 12. aprila 1902. Uzeir-beg javlja Danielu I. Salomu u Beč da je primio poslate mu stvari. “Stvari su sve dobro opravane ali okov oko dukata slabo je opravati sigurno nije se moglo dali bi se mogo ovaj okov tamo prodat ja bi u Sarajevu drugi od srebra skovo kako se sada po novoj modi kuje [...]”.

U pismu 6. marta 1902. Avdagi Foči Uzeir-beg piše: “*Poslo sam vam danas poštom 3 cekina te vas molim dragi Avdaga podajte kujundžiji neka okuje kako se najljepše može u surmi i neka pozlati kujundžija zna kako treba to je za navrat na lancu za ženske ja imam lanac pak ti pošto pogodiš piši mi ja ću vam odma pare poslati ovdje vam u prilogu šaljem odprilike nacrt kako će dukati stajati a rešma kako zna kujundžija kako je najljepše neka namisti*”. Nekoliko mjeseci nakon toga, 5. augusta 1902, Uzeir-beg ponovo piše Avdagi Foči u Sarajevo i naglašava da mu je poslao poštom “*3 velika dukata pak vas molim pazarite iste*

¹¹⁰ HIS, Alibegovići, k. 6.

¹¹¹ HIS, Alibegovići, k. 6.

za mene tamo vi znate koliko treba pride dati pak onda podaj onomu kujundžiji što si i prije nek oknu (?) stavi onaki isti ito molim što prije". Istoga dana je javljao Danielu I. Salomu u Beč da mu je poštom poslao "jedan paket u istom ima zlatne stvari pak vas molim podajte odma neka se opravde dobro.

1 prsten fali mali jedan kemen

1 naušnjak fali mali kamen

1 lanac

1 tabakera za popraviti

3 komada zlata prodajte kako se može

molim vas pošaljitemi kampijum (?) od svilenog beza prijateljski vas pozdravljam".

Kao ugledan trgovac i građanin Dervente, Uzeir-beg je, poput svoga oca, često istupao kao zaštitnik slabih i nemoćnih. Također je nastupao kao pobornik pravde. Sredinom 1901. nastupio je kao veliki zaštitnik derventskog imama Smail-ef. kada ga je, prema Uzeir-begovim tvrdnjama, nepravedno napadala jedna grupa nezadovoljnih džematlija u Derventi predvođenih Sulejman-begom Begovićem. Uzeir-beg Alibegović piše 4. maja 1901. Smail-begu Ferizbegoviću u Tešanj:

"Molim vas podajte našem imamu Smail efediji pismo od vaše strane to jest priporuku na Sabit-efendiju i Nedžib-efendiju u Sarajevu da ga kod Rijaseta priporuče dobro jerbo na njega ovdašnji stari zulumčar bigajri hak usto i još nekoliko magaraca svoj tobož pristaša i subaša podigo a to je Sulejmanbeg Begović u našem Džematu je oko 180 kuća i svibi izginuli za Smail-efendiju zato sevap vam je pomožiti i Džematu i Smail efendiji znajte vallahi da bigajri hak hoće da rezil učinu Smail effendiju i da zorom ga natjeraju da sam na sebe osudu izrekne što se na svitu nije još dogodilo imo bi vam odavle mlogo pisat ali razumićete od Smail efendijije pravu istinu".

Odmah nakon ovoga ima jedno pismo (vjеровatno Uzeir-begovo ili možda preporuka Smail-bega Ferizbegovića?) upućeno Ulema medžlisu u Sarajevu (pismo nije datirano), u kojem stoji:

"Ja kao džematlija gornje mahale koji sam klanjao za našim imamom rahmetli Derviš-efendijom 50 godina a iza njega isto klanjam za njegovijem sinom Smail efendijom 12 godina koji baš nema nikakva

kusura u Imametluku i adabu u svemu je fin i osobito veliki dikat što god je u našem šerijatu trudi se za sve što je dobro sada čujem da je Sulejman-beg Begović udario bigajri hak na rečenog imama i hoće ga baš svojim zulomom da istjera iz džamije i da naš vas Džemat ucvili nisam mogo prisaburiti ovu nepravdu a da vam ne javim te vas molim da nam i nadalje ostavite našeg dragog i dobrog imama budite uvjereni da naš imam ima i kolik dlaku po šerijatu kusura vallahi i billahi nebi za njegov nijednu riječ progovorijo zauzdajući se u Božiji Šerijat i u Vašu pravednost nemislimo drugojačije već da ćete nam i nadalje ostaviti imama Smail-efendiju ako Bogda kada se ova stvar pojde po šerijatu talkik (?) činiti i vi ćete se inšalla sa svim posvidočiti”¹¹²

S druge strane, nije oklijevao suprotstaviti se onima za koje je smatrao da ne rade svoj posao kako valja. U pismu 16. marta 1902. Uzeir-beg piše svom starom prijatelju Salih-agi Galijaševiću u Tešanj o kadiji Sadikoviću.

“Kako već znate ovdašnji kadija Sadiković dolazi tamo za kadiju u nas je bio kratko vrijeme 4 godine ali kamo sreće da on nije nikada Dervente vidijo to bi bilo za Derventu dobro pak žalim sad što ide u Tešanj jer će steći sudbina Tešanj kao i Derventu nesretna ali ako Bogda nadam se da će mu tude biti grob iskopan i da će dobit pokručki dekret tude on je ovdje usrane iza sebe ostavijo uspomene kao što je i sam zaratijo je Derventu sa svojim muzevirlukom i namjestio je taraf da ne more biti gore nitko niskim on više klanja nego što treba da mu svijet rekne da je dobar a ne što je dužan klanjat i drago mu je vaz kazat ali i baru (???) kriv kazuje”.

U nastavku Uzeir-beg piše loše o njemu, optužuje ga da laže, da je čak pokvario derventske hodže, mujezine i imame. Rodom je iz Brčkog, ali je i tamo ostavio loše uspomene, pa je bio i u Zvorniku, pa i tamo ostavio loše uspomene. Uzeir-beg piše Salih-agi da će kadija Sadiković i u Tešnju svašta lagati, da će pričati priče o tome kako je bogat, kako ima dobre veze na Vladi, ali mu ne treba vjerovati. I njegova će se žena predstavljati kao najveća hanuma, ali je i ona lošega karaktera. U pismu 3. maja 1902. Avdagi Foči u Sarajevu Uzeir-beg se raspituje o moralnom i materijalnom stanju Ibrahim-bega Čengića, sina

¹¹² HIS, Alibegovići, k. 6.

Ali-pašinog. Razlog za to je što Ibrahim-beg “traži od moga jednog dobrog dosta dževojku” za ženidbu, pa Uzeir-beg želi prikupiti o njemu informacije i obećava Avdagi Foči da će sve te informacije ostati tajna.

Uzeir-beg je imao četiri sina: Asim-bega, Esad-bega, Zijad-bega i Rifat-bega i pet kćeri: Mujeseru, Mućelefu (Čefu), Zuhru, Šaćiru i Zumretu. Zijad, Zuhra i Zumreta umrli su kao djeca i sahranjeni na mezarlucima I kvarta u Derventi, gdje su poslije sahranjeni Asim-beg, Esad-beg i Šaćira. Mujesera se udala za Sabri-bega Pašića iz Bijeljine, unuka Ali-paše Fidahića, i u Tursku je iselila prije Prvog svjetskog rata, te promijenila prezime u Fedai. U Turskoj je i umrla, a mezar se nalazi u Adapazaru u Turskoj. Mućelefa se prvo bila udala za Edhem-bega Beglerovića u Banju Luku, a potom za nekog doktora porijeklom iz Grčke. Umrla je u Beogradu. Šaćira se dva puta udavala. U spisima Vrhovnog šerijatskog suda ostalo je zabilježeno da se njezin prvi muž Muhjudin-beg Šahinpašić iz Odžaka oženio 1920. Šaćirom Alibegović iz Dervente, ali je bila određena prevelika taksa, pa se on žalio zbog toga. Žalba mu je uvažena.¹¹³ Od 1929. do 1935. godine bila je član Derventskog ženskog odbora “Gajreta”. Na Redovnoj skupštini Ženskog odbora održanog 19. juna 1936. godine u Derventi izabrana je za potpredsjednicu.

Izvori i literatura

a. Izvori

- Historijski arhiv, Sarajevo (HIS)
- Porodica Alibegović
- Arhiv Bosne i Hercegovine
- Zajedničko ministarstvo finansija
- Vrhovni šerijatski sud

Objavljeni izvori

- “Zastava” o Bosni i Hercegovini 1871 – 1873. druga knjiga. Sarajevo 1953.
- Jovanović J. P. “Pop Đuro Davidović”. *Stražilovo*, god.l VI, br. 47, Novi Sad, 21. novembra 1893.
- Jovanović J. P. “Pop Đuro Davidović”. *Stražilovo* br. 48, Novi Sad 28. novembra 1893.

¹¹³ ABiH, VŠS, k. 35, br. 69/1921.

b. Novine

- Sarajevski listopad
- Srpska riječ

c. Literatura

Knjige

1. Alagić N. 2001. *Derventa između dva svjetska rata*. Sarajevo:
2. Filipović M, 1969. *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12.
3. Kamberović H. 2003. *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Sarajevo: Institut za istoriju.
4. Kreševljaković H. 1980. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Svjetlost

Članci

1. Defterdarević I. 1897. "Stare listine porodice Resulbegović". *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, IX, Sarajevo: Zamaljski muzej
2. Bojić M. 1979. "Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine". *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8.
3. Thalloczy L. 1915. "A Bonyak-Herczegovinai 'beg' czimrol". *Turul. A Magyar Heraldikai es Genealogiai Tarsasag. Közlönye*. Budapest:

SUMMARY

SKETCHES FROM SOCIAL, ECONOMIC AND FAMILY LIFE OF THE ALIBEGOVIĆ FAMILY BY THE END OF THE 19th CENTURY

Having researched the commercial correspondence between the members of the Alibegović family that can be found in the files of the Historical Archives of Sarajevo, the Agrarian Directorate and the Sharia Supreme Court that are all kept in the Archives of Bosnia and Herzegovina, the author of this paper describes the social life in Derventa of the time, and offers a model for understanding the transformation of some of the landowner, i.e. bey families by the late 19th and early 20th centuries in Bosnia and Herzegovina into the bourgeois, mercantile families. The

article tells us the story of the life in Derventa by the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the relationships between individual families, especially between the two main competing families, i.e. the Alibegovići and the Begovići, showing the impact of all these social relations on the local community of Derventa.

The Alibegovići, who were involved in political and commercial activities, demonstrated how by a successful transformation into bourgeois class one could overcome the difficult challenges facing Bosnian beys by the late 19th and early 20th centuries. Although, in the 19th century, the majority of this family lived in Kobaš, this research focuses on a branch of the family that had moved to Derventa in the second half of the 19th century and embarked upon mercantile activities. They became the most important and the most powerful branch of the family as well as a significant factor of the emerging bourgeois society. The second part of the paper presents the biographies and lives of the key representatives of the family in the late 19th and early 20th centuries. The author offers detailed biographies of Rustan Bey, Derviš Bey, Fehim Bey and Uzeir Bey Alibegović, who were the most prominent representatives of the family in the late 19th and early 20th centuries.

Keywords: the Alibegović family, Derventa, social life, trade, biographies

UDK 322:316.323.7 (497.1) "1945/1958"
Izvorni naučni rad

ISKORJENJIVANJE RELIGIOZNIH UVJERENJA I AKTIVNOSTI UNUTAR ČLANSTVA KPJ/SKJ OD 1945. DO 1958. GODINE

Denis Bećirović

Tuzla, Bosna i Hercegovina

U članku se na osnovu arhivskih izvora i literature rekonstruira problematika zabranjivanja religioznih uvjerenja i aktivnosti unutar članstva KPJ/SKJ od oslobođenja zemlje 1945. godine do Sedmog kongresa SKJ 1958. godine. Ovaj period posmatra se u kontekstu općih nastojanja Partije da marginalizira i obezvrijedi religiozna učenja. Glavna pažnja je posvećena zabrani svih vrsta religioznih aktivnosti unutar članstva Partije.

Ključne riječi: Jugoslavija, religija, religiozna shvatanja, marksizam, ateizam, vjerske zajednice, komunisti.

Komunistički ideolozi u socijalističkoj Jugoslaviji promovirali su ateizam,¹ iako to formalno nisu isticali u svojim programskim dokumentima. Partijski zvaničnici su najčešće isticali tezu da ateizam za njih nije primarno pitanje, jer, kako su tvrdili, oni se ne bave Bogom, već čovjekom i njegovim društvenim odnosima. Ateizam nije vrijednost koju treba posebno izdvajati i uzdizati, već ga treba shvatiti kao nužnu posljedicu razvoja socija-

¹ Pod terminom ateizam podrazumijevamo svjetonazor kojim se odbacuje bilo kakvo vjerovanje u postojanje Boga ili božanskog poretka u svijetu. u: Cvitković I. 2005. 41; Anić Š./Klaić N./Domović Ž. 1998. 132.

lizma. Marksistički ateizam je zastupao tezu da glavnu energiju treba usmjeriti na uništenje socijalnih korijena religije i njene materijalne sadržine, “a ne na religiju kao ideološku nadgradnju, ne na njenu formalnu stranu”² U interpretaciji ateizma marksističke provenijencije ishodišnu tačku predstavljalo je shvatanje da njegova (ateistička) snaga uglavnom zavisi o stepenu realizacije čovjekove društvene i individualne slobode. Međutim, činjenica je da su komunisti sužavali građanske slobode, razvijajući i intenzivirajući jedan novi oblik religiozne svijesti, koji je za predmet vjerovanja umjesto Boga na nebu stavio čovjeka na Zemlji. Nova ateistička religija izvirala je iz karizmatičnog vođe kojem je odgovarala snažna jednomumna ideologizacija, pri čemu je negacija religije dobijala formu jedne nove religije. Instaliranje ovakve svjetovne religije bilo je utoliko agresivnije ukoliko je htjela da zauzme mjesto tradicionalne religije. Očigledna intencija rukovodećih ideoloških i političkih snaga bila je da se čim prije stvore preduvjeti za uklanjanje religije i na njoj zasnovane kulture.³

Iako su postojale određene razlike u pristupu prema pojedinim vjerskim zajednicama, koje su proizlazile iz njihove unutrašnje organizacije, brojnosti, specifičnog historijskog razvoja itd., partijske i državne strukture vlasti su proklamovale načelo potpune jednakosti svih vjerskih zajednica sa stanovišta njihovog ustavno-pravnog i političkog statusa u društvu. Teorijski naslonjeni na iskustva Sovjetskog saveza — prve socijalističke države u historiji, jugoslavenski komunisti su u namjeri da oslabe utjecaj vjerskih zajednica posebno apostrofirali važnost zabrane zloupotrebe vjerskih obreda, vjerskih poslova i vjerskih osjećanja u političke svrhe. U tom kontekstu, oni nisu pravili razlike među vjerskim zajednicama, već su ih, naprotiv, posmatrali kroz istu ideološku dioptriju, gledajući u njima protivnike novog socijalističkog poretka. Između ostalog, to i jeste razlog zašto je socijalistička Jugoslavija u isti položaj stavila sve vjerske zajednice, bez obzira na njihovu rasprostranjenost, brojnost, veličinu i položaj koji su imale prije završetka Drugog svjetskog rata.⁴

U namjeri da, prije svega, mlade generacije udalje od utjecaja vjerskih službenika, posebna pažnja je poklonjena vaspitanju djece, za šta su odgovornost preuzele partijske organizacije na terenu kako bi isključili i najmanji

² Fiamengo A. 1958. 21-22.

³ Ćimić E. 2007. 64-65., 79. i 240.

⁴ AJ. Fond: SKVP, 144-10-164. Odnos verskih zajednica prema državi. 1954.

utjecaj religije u odgoju mlade generacije. Uporedo s tim, trebalo je podizati i autoritet prosvjetnog kadra naspram vjerskih službenika, što se često nije odvijalo u skladu sa očekivanjima rukovodećih struktura, tako da se na nekim partijskim sastancima tvrdilo da hodže i popovi imaju veći ugled u narodu nego učitelji.⁵

Komunistički rukovodioci smatrali su da je u procesu smanjenja religioznog utjecaja važno kontinuirano objašnjavati narodu o novim naučnim dostignućima. U tom smislu, najvažniji dio posla, prema shvatanju Partije, trebalo je da realizira inteligencija “putem održavanja naučno-popularnih predavanja objašnjavajući pojedina pitanja iz oblasti nauke, na primjer: postanak zemlje, postanak života na zemlji, itd.”, dok je članovima Partije data instrukcija da “na svakom mjestu tumače pogled na svijet naše Partije”.⁶ U provođenju ovakve politike na terenu se često javljao problem nedostatka antireligioznih publikacija kojih je bilo nedovoljno, tako da su bile pristupačne samo manjem broju ljudi. Ilustracije radi, Sreski komitet KP BiH Tuzla informirao je Komisiju za agitaciju i propagandu Centralnog komiteta KP BiH u ljeto 1952. godine da se u borbi “protiv reakcionarnog sveštenstva i uticaja religije uopšte (...) pojačano javlja potreba za antireligioznom literaturom”. U istom dopisu sugerisalo se da antireligiozne publikacije budu aktuelne i pristupačne širem krugu čitalaca.⁷

S ciljem potiskivanja religioznih učenja, Partija je posebnu pažnju posvećivala zabrani ispoljavanja religioznih uvjerenja i aktivnosti unutar vlastitog članstva. Za komunističke rukovodioce bilo je nezamislivo da članovi Partije slijede bilo kakvo učenje koje je suprotno njihovoj ideologiji. Oni su tvrdili da je marksističko-lenjinističko učenje, kao idejna osnova praktične djelatnosti komunista, nespojivo sa bilo kakvim religioznim shvatanjima.

Stav jugoslavenskih komunista da je religiozna opredijeljenost nespojiva sa članstvom u KPJ/SKJ ima svoje ishodište u radovima Marksa, Engelsa i Lenjina. Prilikom sastavljanja Statuta Komunističke partije Njemačke (1850. godine) Marks i Engels su zapisali da članom Partije može postati samo onaj

⁵ ATK. Fond: SK SK Brčko, kut.2, br. /b 1/1-12. Zapisnik sa proširenog Plenuma SK na kojem su prisustvovali sekretari mjesnih komiteta, 18. 1. 1951.

⁶ ATK. Fond: SK SK Brčko, kut. 6, br. /a 2/1-13. Referat sa VI sreske partijske konferencije u Brčkom, 24. 9. 1952.

⁷ ATK. Fond: SK SK Tuzla, K. 1, br. III d - 1/1-3. Pismo Sreskog komiteta KP BiH Tuzla upućeno Komisiji za agitaciju i propagandu Centralnog komiteta KP BiH, 31. 7. 1952.

ko je oslobođen svake religije i ko se u praksi odriče bilo kakvog oblika povezanosti sa crkvom. Na tragu Marksovih i Engelsovih stavova, Lenjin je 1919. godine pisao da je “za isključenje iz partije onih koji učestvuju u obredima“. Dvije godine kasnije, na Plenumu Centralnog komiteta Ruske komunističke partije na Lenjinov prijedlog usvojen je stav “da se ne primaju u partiju oni koji ispoljavaju bilo kakvu vezu s crkvom ili vjerskim službenikom”.⁸

Polazeći od naprijed navedenih stavova, KPJ/SKJ jasno je naglašavala zabranu svih vrsta religioznih vjerovanja, te tražila aktivnu borbu komunističkog članstva protiv svih oblika zaostalosti, u šta su uključivali i religiju. Za jugoslavenske komuniste religijsko uvjerenje predstavljalo je nazadno i nenaučno gledanje na svijet, kojeg se svaki pojedinac treba što prije osloboditi. U borbi protiv takvog, po njima, prevaziđenog i historijski potrošenog učenja morali su prednjačiti, prije svega, članovi Partije. Od njih se tražilo da ličnim primjerom ukazuju na zaostalost religioznih shvatanja i otvaraju nove vidike ljudima u skladu sa ciljevima socijalističke izgradnje.

Nakon ustavnog odvajanja vjerskih zajednica od države i škole, u januaru 1947. godine Politbiro CK KPJ zabranio je komunistima da obilježavaju vjerske praznike i vjenčanja u vjerskim objektima. Koliko je članova KPJ bilo pogođeno ovom odlukom, između ostalog, svjedoče i podaci iz Niške oblasti. Naime, u ovoj oblasti je više od dvije trećine članstva slavilo krsnu slavu, a u Vranju od 630 članova samo 70 nije slavilo slavu. Međutim, nova vlast se nije zadržala samo na *deterziji* vjerskih uvjerenja i aktivnosti unutar vlastitih redova. U decembru 1948. godine Predsjedništvo Vlade FNRJ uputilo je poseban raspis kojim je zabranilo javno slavljenje svih vjerskih praznika u zemlji.⁹

Posebno sistematičnu aktivnost na iskorjenjivanju svih oblika religioznosti Partija je preduzimala unutar Jugoslovenske armije. Ona je kao armija Komunističke partije i države imala zadatak i funkciju da unutar svojih redova eliminiira različite religiozne utjecaje. Ukazivanje na zaostalost religioznih shvatanja postala je jedna od stalnih vojnih aktivnosti u kojoj su „ideološki svjesni“ oficiri podučavali vojnike sa “predrasudama”. Dolazak prvog regrutnog kontingenta u Jugoslovensku armiju decembra 1946. godine uvjerio je komandujuće i političke krugove da je religioznost značajan problem sa kojim su morali da se suoče. Borba protiv religioznih učenja i aktivnosti unutar Jugoslovenske armije predstavljala je jedan od važnijih zadataka KPJ/SKJ. U

⁸ Cvitković I. 1984. 71-78.

⁹ Cvetković S. 2006. 525.

armijskim redovima bila je ustanovljena stalna borba protiv vjerskih rituala: odlaska u vjerske objekte, molitava, nošenja vjerskih simbola, kontrole oficirskog kadra, da li ko i kako ide u vjerske objekte, na vjerske manifestacije, zatim upornih borbi za odbacivanje običaja u ishrani, nošenja amajlija, skidanja zara i feredže, sve do kompletne promjene pogleda na svijet, kroz materijalističku nastavu. Značajnu ulogu u pojačavanju antireligiozne politike imala je armijska štampa, koja je najtvrdokornije pojedince javno kritikovala, ukazujući da za njih nema mjesta u pozitivnoj slici armijske izgradnje novog čovjeka.¹⁰

Obrazlažući zašto se treba boriti protiv religioznosti unutar članstva KPJ/SKJ, partijski teoretičari su pisali da Partija ne smije primati u svoje članstvo one koji nisu raščistili sa religioznim uvjerenjima. Od komunista se tražilo da svakodnevno predstavljaju idejne nosioce programa izgradnje socijalističke zajednice, jer SKJ nije samo teorijska opozicija religiji, već i praktična. U njihovoj interpretaciji djelovati aktuelno značilo je djelovati ateistički. Ateizam se “[...]ne ispoljava verbalnim dokazima o svojoj odvojenosti od religije [...] već djelujući praktično humanistički, on stalno prednjači ostaloj masi koja je u većini upravo religiozna [...] Komunisti podstiče primjerom ljude na pozitivnu socijalnu akciju koja ugrožava same korijene religije. Tako on religiju pretvara od nečeg nepobitnog u nešto suvišno, nešto bez čega se može živjeti”¹¹

Jugoslavenski komunisti borbu protiv religioznih sklonosti svojih članova naročito zaoštravaju pedesetih godina. Na Šestom kongresu SKJ 1952. godine Statutom je striktno definisano da je pripadnost članstvu Saveza komunista nespojiva sa vršenjem vjerskih obreda i posjećivanjem vjerskih manifestacija. Partijski ideolozi su smatrali da je marksistički pogled na svijet nespojiv sa bilo kakvim religioznim uvjerenjima. Stoga, po njihovom tumačenju, pripadnost SKJ ne dopušta nikakvo religiozno vjerovanje. Konsekventno tome, u Partiji ne mogu biti religiozni građani koji djeluju kao vjernici. Zbog spomenutih tumačenja, u narednim godinama je započeo proces znatno ozbiljnijeg i strožijeg tretiranja ove problematike unutar Partije, što je rezultiralo i većim brojem kažnjenih i isključenih zbog religioznosti.¹²

Iako detaljni prikazi i analize ovog pitanja mogu biti predmet nekog posebnog fokusiranog rada, ovdje će se predočiti dostupni statistički pokazatelji o isključenjima članova SKJ. Prikaz isključenja članova po broju, strukturi,

¹⁰ Dimitrijević B. B. 2006. 197-201.

¹¹ Ćimić E. 1969. 40-41.

¹² A CK SKJ. Fond: IK, 507, VIII, II/9-(1-36)-K-30.

nacionalnoj i republičkoj pripadnosti iskazan je u tabelama 1, 2, 3. i 4,¹³ uz na-

13

BROJ ISKLJUČENIH ČLANOVA SKJ	
GODINA ISKLJUČENJA	BROJ ISKLJUČENIH
1955. god.	2.832 člana
1956. god.	2.052 člana
1957. god.	2.135 članova
Ukupno isključenih	7.019 članova

Tabela br. 1. Broj isključenih članova SKJ u Jugoslaviji zbog religije

STRUKTURA ISKLJUČENIH ČLANOVA SKJ			
	1955.god.	1956.god.	1957.god.
Radnika	945	833	-
Seljaka	1.327	840	-
Ostalih	199	123	245
Članova SRZ	-	-	19
Poljoprivrednika	-	-	637
Poljoprivrednika privatnika	-	-	522
Rudari, industr. i građev. radnici	-	-	508
Samostalne zanatlije	-	-	31
Saobraćajno, trgovačko i uslužno osoblje	-	-	217
Osoblje zaštite	-	-	80
Članovi državnih organa	-	-	132
Stručni i administrativni službenici	-	-	276

Tabela br. 2. Struktura isključenih članova SKJ u Jugoslaviji zbog religije

NACIONALNA STRUKTURA ISKLJUČENIH ČLANOVA SKJ			
NACIONALNOST	1955. god.	1956. god.	1957. god.
Srbi	953	738	-
Hrvati	800	628	-
Slovinci	722	415	-
Makedonci	94	31	-
Crnogorci	59	30	-
Albanci	93	129	-
Ostali	102	81	-

Tabela br. 3. Nacionalna struktura isključenih članova SKJ u Jugoslaviji zbog religije.

→

pomenu da ne raspoložemo podacima o broju isključenja u prve dvije godine poslije Šestog kongresa SKJ.

Bez obzira što nedostaju cjeloviti tabelarni pokazatelji za period od 1945. do 1958. godine i ovi nepotpuni podaci bacaju određeno svjetlo na ovu problematiku. Iz njih se, bez nekih širih elaboracija, mogu izvući određeni zaključci. Prije svega, među isključenim članovima SKJ ogromnu većinu činili su Slovenci, Hrvati i Srbi. Nadalje, iz prezentiranih podataka može se konstatovati da je najveći broj isključenih zbog religije i vršenja religioznih obreda bio iz Hrvatske, Srbije, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Povećanje broja isključenja po ovom osnovu bilo je, pored ostalog, uzrokovano novim kursom SKJ prema religiji poslije Šestog kongresa, koji je doveo do znatnog pooštavanja kriterija ocjenjivanja religioznosti komunista.

Ovdje treba napomenuti da Bošnjaci u ovo vrijeme nisu bili priznati kao poseban nacionalni entitet i kao takvim nije im bilo dozvoljeno da se izjašnjavaju u nacionalnom smislu.¹⁴ Stoga i nemamo podataka koliko je Bošnjaka

REPUBLIČKA STRUKTURA ISKLJUČENIH ČLANOVA SKJ			
REPUBLIKA	1955. god.	1956. god.	1957. god.
Srbija	711	563	598
Hrvatska	866	612	672
Slovenija	718	411	182
Bosna i Hercegovina	351	346	559
Crna Gora	59	34	45
Makedonija	95	66	79

Tabela br. 4. Broj isključenih članova SKJ po republikama zbog religije.

Tabele br. 1, 2, 3. i 4. konstruisane su na bazi podataka iz: A CK SKJ. Fond: IK, 507, VIII, II/9-(1-36)-K-30.

¹⁴ Opredjeljenje KPJ da prihvati i prizna bošnjačku samosvojnost nakon završetka Drugog svjetskog rata je napušteno. Afirmacija i njihov ravnopravan tretman u porodici jugoslovenskih naroda bili su kratkog vijeka. Umjesto toga, ponovo je reaktivirana politika onemogućavanja javne identifikacije Bošnjaka i negiranja njihove historije, tradicije, književnosti i drugih duhovnih vrijednosti. Ipak, bez obzira na denacionalizatorsku politiku prema Bošnjacima, oni su uvijek, kada im je za to bila pružena mogućnost i na način na koji im je to bilo dozvoljeno, jasno i u ogromnoj većini iskazivali svoj poseban etnički kulturni entitet i identitet. Ideološki totalitarizam nije imao snage da spriječi pokušaje kulturno-književnog i naučno-historijskog karaktera da se pokrene i aktualizira pitanje nacionalnog identiteta Bošnjaka. Opšir. o problematici iskazivanja nacionalne pripadnosti Bošnjaka poslije završetka Drugog svjetskog rata pogledati u: Imamović M. 1998. 562-563; Redžić E. 2000. 167; Filandra →

isključeno iz Partije zbog religioznih shvatanja i aktivnosti.

Članovi SKJ su na različite načine ispoljavali svoja religiozna uvjerenja i aktivnosti. Zbog toga je Partija izgradila posebnu klasifikaciju svojih članova koji nisu u potpunosti raščistili s religijom, dijeleći ih u tri grupe:

1) oni koji vjeruju u Boga, vjeruju vjerskim službenicima i idu u vjerske objekte iz uvjerenja,

2) oni koji vjeruju u Boga, čitaju vjersku literaturu, nose vjerska obilježja, ali u vjerske objekte ne idu zbog partijske discipline,

3) oni koji vjeruju da su raščistili s religijom, ali iz oportunističkih razloga ipak idu u vjerske objekte.¹⁵

Prema podacima kojima je raspolagala Ideološka komisija Centralnog komiteta SKJ, među isključenim najveći je bio broj onih koji su učlanjeni u Partiju tokom razdoblja od 1949. do 1952. godine. Uglavnom su to bili mlađi ljudi koji su postali članovi Partije u vojsci, ali su se nakon vraćanja kući, prema mišljenju ove Komisije, pod utjecajem roditelja i sredine vratili religioznim uvjerenjima. Najčešći razlozi kažnjavanja i isključivanja članova SKJ zbog religije bili su: obavljanje vjenčanja po vjerskim propisima, naročito na selu; krštenje; odlazak djece članova Partije u vjerske objekte, posjećivanje vjerskih proslava i manifestacija, pa čak i radi prisustvovanja pogrebima na kojima su bili vjerski službenici. Također, žene na selu nisu imale veliko povjerenje u civilni brak, pa su često radi sigurnosti bračnih veza insistirale na vjerskom vjenčanju. U nekim mjestima Bosne i Hercegovine vjerski službenici su za članove SKJ obavljali tajne vjerske obrede, tajna vjenčanja po vjerskim propisima članova SKJ i odvođenja djece u crkve i džamije. Nakon tajnih vjenčanja supružnici su morali pismeno potvrditi da će svoju djecu odgajati u vjerskom duhu. Tako se u jednom dijelu informacije Ideološke komisije, koja govori o odnosu SKJ prema religiji i njenom utjecaju na religiju, navodi da se u “devet srezova Bosne i Hercegovine vrše noćne mise za članove Saveza komunista na koje komunisti donose decu na krštenje, venčavaju se i ispovedaju se”. Ove pojave bile su raširene najčešće kod državnih činovnika, koji su prema partijskim ocjenama, u SKJ došli iz karijerističkih razloga.¹⁶

Š. 1998. 199-210; Kamberović H. 2009. 59-61; Radić R. 2002. 617-619; Duraković N. 1993. 161-164; Bojić M. 2001. 225-237.

¹⁵ Jandrić B. 1992. 144.

¹⁶ A CK SKJ. Fond: IK, 507, VIII, II/9-(1-36)-K-30.

Boreći se protiv religioznih učenja, Partija je naročito od svojih članova tražila bespogovorno provođenje ateističke politike u svakodnevnom životu. Shodno tome, svi oni članovi koji su obavljali vjeske obrede bili su isključivani iz partijskog članstva. Da stanje u pogledu odnosa komunista prema religiji unutar Partije nije bilo zadovoljavajuće, svjedoče i brojni primjeri partijskih organizacija u Bosni i Hercegovini. Eklatantan primjer je Partijsko savjetovanje u Šekovićima, održano u aprilu 1953. godine, gdje se iznose ocjene o tome kako još uvijek “mnogi članovi Partije vode djecu da krste iz čega se vidi [...] da oni nisu još raščistili sa religijom”.¹⁷ Vladajući komunistički krugovi su posebno zahtijevali ignorisanje vjerskih praznika. U tom kontekstu, partijska propaganda je posebno navodila primjere onih članova koji su dosljedno sprovodili partijske stavove. Interesantan je primjer jednog člana SKJ iz Lukavca “[...]koji znajući da mu otac slavi Božić tri dana nije išao kući [...] samokritički izjavljujući da je i on kriv što nije u stanju da svog oca povede drugim, našim putem”.¹⁸

Zaoštavanje partijske politike prema religioznim shvatanjima i aktivnostima članova SKJ bilo je, pored vanjskopolitičkih razloga, uzrokovano i tadašnjim neuspješnim pokušajima da se umanjiti utjecaj religije na članstvo Partije. Predstavnici vladajuće komunističke ideologije bili su svjesni da ako ne uspiju da se unutar komunističkog članstva obračunaju sa religioznim utjecajima, onda to sigurno neće moći niti van svog članstva. Zato su naročito poslije 1952. godine započeli sa rigoroznim otklanjanjem bilo kakvih religioznih shvatanja i običaja među članovima Saveza komunista Jugoslavije.

¹⁷ ATK. Fond: SK SK Šekovići, kut. 1, br. 3/1-3, Zapisnik sa partijskog savjetovanja Saveza komunista Šekovića, 26. 4. 1953.

¹⁸ ATK. Fond: OK SK BiH Lukavac, kut. 2, 9/1-11, Zapisnik sa opšteg sastanka partijske organizacije Fabrike sode Lukavac, 10. 3. 1952.

Izvori i literatura

A. IZVORI

a) Arhivska građa

Arhiv Jugoslavije

- Fond: Savezna komisija za verska pitanja (SKVP)

Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Beograd

- Fond: Ideološka komisija (IK)

Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla

- Fond: Sreski komitet Saveza komunista BiH Brčko (SK SK Brčko)

- Fond: Sreski komitet Saveza komunista BiH Tuzla (SK SK Tuzla)

- Fond: Sreski komitet Saveza komunista BiH Šekovići (SK SK Šekovići)

- Fond: Opštinski komitet Saveza komunista BiH Lukavac (OK SK Lukavac)

B. LITERATURA

a) Knjige

1. Anić Š., Klaić N., Domović Ž. 1998. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: SANI –PLUS d.o.o.
2. Bojić M. 2001. *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*. Sarajevo: TKD Šahinpašić – Sarajevo.
3. Cvetković S. 2006. *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
4. Cvitković I. 1984. *Savez komunista i religija*. Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje”, OOUR Izdavačka djelatnost.
5. Cvitković I. 2005. *Rječnik religijskih pojmova*. Sarajevo: DES – Sarajevo.
6. Ćimić E. 2007. *Drama a/teizacije*. Sarajevo-Zagreb: TKD Šahinpašić - Sarajevo, BTC Šahinpašić - Zagreb.
7. Ćimić E. 1969. *Savez komunista i religija*. Beograd: Komunist.
8. Dimitrijević B. B. 2006. *Jugoslovenska armija 1945-1954. Nova ideologija, vojnik i oružje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
9. Duraković N. 1993. *Prokletstvo Muslimana*. Sarajevo: Oslobođenje - Sarajevo.
10. Imamović M. 1998. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod”.
11. Fiamengo A. 1958. *Marksističko shvatanje religije*. Beograd: Rad.
12. Filandra Š. 1998. *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija.
13. Redžić E. 2000. *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske na-*

uke. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Institut za istoriju, Sarajevo.

14. Radić R. 2002. *Država i verske zajednice 1945-1970*. II deo. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

b) Članci i rasprave

1. Jandrić B. 1992. „Pojave i oblici kažnjavanja članstva Komunističke partije Hrvatske (1945-1952)“. *Časopis za suvremenu povijest* 2. Zagreb: Institut za suvremenu povijest. 135-174.
2. Kamberović H. 2009. „Bošnjaci 1968: Politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta“. Zbornik radova: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*. Sarajevo: Institut za istoriju. 59-82.

SUMMARY

ERADICATION OF RELIGIOUS CONVICTIONS AND ACTIVITIES AMONG THE MEMBERS OF THE COMMUNIST PARTY/ LEAGUE OF COMMUNIST OF YUGOSLAVIA FROM 1945 TO 1958

The leadership of CPY/LCY held a negative opinion of all kinds of religious beliefs and activities and, therefore, sought from its members to fight actively against all forms of backwardness, religion included. For the Yugoslav communists, religious beliefs represented a backward and unscientific view of the world, which was to be abandoned as soon as possible by every individual. All the Party members were expected to take the lead in the fight against the beliefs that were deemed as backward and historically outdated. The Communist Party demanded from its members to obediently implement atheistic policy in their everyday life. All those members who exercised any religious ceremonies were excluded from the Party membership. The Yugoslav communists began a particularly aggressive campaign against religious inclinations of its members especially in early 1950s. In 1952, at the 6th Congress of the League of Communists, the Statute adopted by the participants decided that the membership in the League of Communists was incompatible with exercising any sort of religious worship and attendance at religious gatherings. The Party ideologues believed that the Marxist worldview was incompatible with any religious beliefs. In addition to the reasons motivated by foreign policy considerations, this stricter party politics

vis à vis religious views and activities of members of the Communist Party /League of Communist was caused by the Party's failed attempts to limit the impact of religion on its members.

Keywords: Yugoslavia, religion, religious ideas, Marxism, atheism, religious groups, communists

UDK 930.1 (497.6) "19"
Izvorni naučni rad

OBLIKOVANJE I RASTVARANJE ŽIVOTA U ELIKSIRU VREMENA (OMNIBUS – STUDIJA O MODERNOJ HISTORIJI) ili GLASINE O ZAČEĆU HISTORIJSKE ZNANOSTI U IDEOLOŠKOM ZAGRLJAJU I NJIHOVO UTAPANJE U BRZACIMA ISTINE

Historiografija u Bosni i Hercegovini 1960-ih godina između znanosti i politike (Rasprava sa Ogledom o nasrtljivoj današnjici, Prolegomenom traktata o jugoslavenskim komunistima i Kratkom apologijom historijskim znanostima)¹

Muhidin Pelesić

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Vrijeme je, prema ljudskom iskustvu, unutar događanja. Istovremeno, najistančaniji umovi čovječanstva tvrde, da vrijeme oduvijek zaostaje jedan mjerni djelić jer prati vidljivo trajanje svijeta od, tik nešto malo iza, početka njegovog nastanka. U svakodnevnom životu ljudi imaju,

¹ Zamišljena tekstualna jegulja (rasprava) nije se dala uloviti dok se nisu predstavili ogled, prolegomena i apologija. Sa govorom tih, kako mi je izgledalo, dijelova *Omnibus-studije* nije bilo pregovaranja. To je tražilo, i od autora dobilo dodatno, zasluženno vrijeme. Potrajalo je dok je nabubrila fascikla bilješki. Bilo je to zahtjevno, ali nekako vedro, skupljanje misli i slika (poput trčanja za paučinom na povjetarcu) i njihovo preoblikovanje u rečenice ove studije. Tek poslije tog ultimativnog pisanja bilo je moguće uraditi najlakši dio posla spomenute studije – kraću raspravu *Historiografija u Bosni i Hercegovini 1960-ih godina između znanosti i politike*. Cijena tome bila je povremena dosada jer ovakvi radovi, mada su neistražene teme, tek su povod, ili dio važnijih istraživanja moga svijeta. U tome su prošli, ranije određeni, rokovi za predaju rukopisa za zbornik radova *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka* i za *Priloge Instituta za istoriju* br. 38.

nekada čudne i smiješne, načine tumačenja dara života – linije njihovog dokumentiranog trajanja – historije. Obično, nejasno, vide onaj njen oblik koji je, naknadno, registriran i oglašen javnosti. Historičari, kao i većina članova cehova drugih društvenih znanosti, često griješe po-drazumijevajući linearnost vremena što proizvodi, i umnožava, nepotpune i pogrešne zaključke. Takvi, invalidni, zaključci protiskuju se kroz društvenu osnovu sistemom školovanja, daljeg napredovanja prema gore, sve do donošenja odluka na državnom i međudržavnom nivou. U nastavku akumulacija rezultata takve prakse isijava stereotipija komfor-nih navika koje se zgušnjavaju u gustu maglu, sve ozbiljnije zaklanjajući krize i tragedije u svijetu.

Dominantno prisutan pojednostavljeni pristup: akcija-reakcija-do-kumentacija treba odbaciti. Dokaze i protudokaze treba podvrgavati odlučnijem tretmanu promatranja iz različitih ravni i uglova. Svježe činjenice samo su detalji historičarevog interesovanja. Bitnija je izgradnja novih, kompleksnijih, metoda. One moraju biti rezultat invencije, a ne konvencije. Sraz činjenica sa metodom biva snažan, testiranje više-strano, do krajnjih granica izdržljivosti sistema: činjenice-metoda-au-tor. Traktati i teorije su oblici znanstvenog obraćanja javnosti, koji ne smiju biti zanemareni od historičara. Pažljivije promatranje, ponekad samo u trenu, uoči brojna strujanja nerealiziranih mogućnosti i pratećih tokova, paralelnih onome “zvaničnom”/“poznatom”. Sve to zahtijeva historijska znanost, više nego do sada uzima u obzir sve i najmanju sekvencu vremena, ako želi dolaziti do trajnijih rezultata. Historija implicira nesebičnu znanost, ali lukavijim osobnostima ona je, tek, sredstvo u zamišljenom pohodu do nekog cilja, drugima je zahtjevna obaveza, a većini podrazumijevajuća i nejasna. Svima tu, na dohvataj; svi misle da je “znaju”. Svi skupa malo znamo o njoj, jer premalo poznajemo sebe, kao vrstu i pojedinca.

Kao što cjelinu ljudske historije dijele na brojne načine, da bi je lakše obuhvatili njihovim domišljanjima, ljudi dijele i prelamaju pojam o vre-

Bilo je tu neke historiografske pravde: studija je nadrasla potrebe, i očekivanja, tih publikacija kao i moju prvu zamisao o njoj. Studija je krenula njenim putem. Nije bila planirana. Dočekana je, i prihvaćena, sa naklonom zahvalnosti. Nisam je tražio. Nadao sam joj se. Ona je pronašla mene. Sada, uoči predaje rukopisa, vidim da studija nije sastavljena od nekoliko dijelova. To je entitet, koji se meni predstavio u nekoliko etapa. Koliko sjećanjem mogu rekonstruirati postupak rada: najčešće sam isti dan, ili noć, radio na svim dijelovima studije ili na njenom većem dijelu. Odvijala se jedna priča na nekoliko nivoa, gledana iz različitih uglova, uz promjenu perspektiva. Šta god da je nastalo, mislim, nije dovršeno. Nikada nije. Ne može ni biti. Tek, mrvičak djelića mozaika kojim nastojimo uokviriti našu predstavu o svijesti da trajemo, da jesmo. Ne mogu se kamenčići ovoga doba (čak ni dijamanti oblikovani umovima velikana prošlih vremena) zalijepiti na nedohvatljiva i duboka nebesa.

menu, da bi ga sebi približili. Svakom biću, i društvu, vrijeme se drugačije predstavlja: Jedno jest, ali sa kosmosom varijacija u svakome, i svačemu. Istovremeno pravolinijsko i savijajuće; okupljajuće i rasprskavajuće. U svakoj temi. Svugdje. U bilo čemu: živom i, naizgled, neživom. Ne prilagođavamo se mi njemu: Kako se nešto tako delikatno, kao što je organska forma života, može prilagoditi nečemu tako moćnom, kao što jeste vrijeme? Bit će da se moćni medij (vrijeme) prilagodio mogućnosti realiziranja forme (organskom životu) koju tolerira, u prostoru koji ih, skupa, obuhvata. Mi smo jedna od mogućih varijacija, čije je postojanje potvrđeno. Šta mogu historičari, razlogom potreba njihove znanosti tu činiti? Pažljivo i pošteno uočavati dijelove Velike Teme, raspoznavati detalje, pokušati razumjeti tek djelić Cjeline i ostaviti trag njihovog rada, u nadi da će ljudskom rodu, i životu, biti na korist, nikako na štetu. Tako i ova omnibus-studija svjedoči o vremenu i čovjekovom trajanju kroz nekoliko, zajedničkom energijom, okupljenih tema.

Ključne riječi: potreba izgradnje novih metoda historiografskih istraživanja, krađa autorskih prava – osnova uspona nove “elite”, dešovinizacija, Davidova teorema, ograničenja ideoloških slagalica, Bosna i Hercegovina u procjepu podijeljene historije, jugoslavenski komunisti i njihovo naslijeđe, uloga i budućnost historijskih znanosti.

Obsequium amicos, veritas odium parit
Ugađanje stvara prijatelje, a istina mržnju!
(Marcus Terentius Varro)

OGLED O NASRTLJIVOJ DANAŠNJICI

ili

Otimanje historije osporavanoj zemlji, užasnutim ljudima i utamničnim vrijednostima, sa utkanim prijedlozima kako riješiti problem

Ne sviće (u ovom ogledu).

Danas je u nesretnijim dijelovima Evrope i svijeta popularno i profitabilno pričati o “novom”, “modernom” i sl. Dobro! Ti koji su već promukli od takvog govora, najčešće, nisu u stanju ni zamisliti, niti realizirati nešto slično. Pa, krenimo, zajedno, napraviti nešto originalno. Kako? Ako ovo što nudim, odzvoni u Vašoj duši, dadne vam energiju da nastavite nadograđivati, preuređivati ili demontirati pa, ponovno, graditi ja sam uradio svoj – posao. Hej!

Zašto ne? I ja cijenim odmjerene studije koje čine suvišnim neke pretenciozne monografije; poštujem uspjele monografije koje štede čitaoca, da ne troši vid čitajući nečija prehvaljena sabrana/izabrana djela koja su već zastarjela; volim rasprave, traktate i teorije koje hrabre duh da podrži um u novom širenju vidika. Dakle, govorio sam a neko je čuo, i razumio. To je, idealna mogućnost. Realna je, da prečesto u ovom tupom i gotovo gluhom vremenu, neozbiljnom i neobavezujućem, u svijetu, gotovo na marginu, potisnutih velikih ideja i planova za budućnost, bez dovoljno čvrsto prihvaćenih vrijednosti i nesumnjivo inovativnih stručnjaka, prepunjenog starim i novim opasnostima (realnim ali i izmaštanim) treba življe gestikulirati i glasnije govoriti, da bi se makar primijetilo očevidno. To je tako jer i današnje je doba prepuno oštih isključivosti, samo sa drugačijim ideološkim predznakom, nego što ga je imalo prethodno.

Danas i ovdje, moralno zapušteni i slabo obrazovani, ali dobro potkovani u matematici grabljenja rezultata tuđeg rada, militanti i bukači unutar političkih stranaka, u dosluhu sa istovrsnicima u nacionalističkim organizacijama i društvima, isturajući ispred sebe štit, navodnih, nacionalnih interesa, zaklanjajući se čak iza univerzuma vjere, nastoje potčiniti društvene znanosti – uključujući historijske. Njima nije dovoljno, da uspiju u svome naumu. Oni žele, oslonjeni na polugu političke moći, prisiliti današnjicu, mjerkajući svojim nadama i sutrašnjicu, da im ukaže počast kao “uglednim” i “zaslužnim” “građanima”, čak i kao “učenjacima”. Ta prekomjerno ideologizirana gomila amatera, raspona od nekadašnjih, ovome vremenu veoma prilagođenih, komunističkih pisara do osvetnički nabrušenih potomaka političkih zatvorenika, grlato se gura i razmahuje okolo pokazujući neku, samo njima znanu, javnosti nejasnu, neuvjerljivu i često tragikomičnu, historijsku/istorijsku/povijesnu “istinu”.

Potpuno ignoriraju javnost, i bezdušno zloupotrebljavaju njen nerazvijeni dio – njihovu, uglavnom, nevoljnu i nekvalificiranu, sljedbeničku pastvu. Sada imaju, “teškom” ideološkom, stranačkom i klanovskom “mukom”, stečeni formalni status univerzitetskih profesora, te cijelu lepezu radnih mjesta u drugim znanstvenim i institucijama kulture. Branislav Nušić bi tek danas imao obilje materijala za njegovu komediju *Dr.* Uguravši se i među historičare oni, i njihov još nestrpljiviji ideološki (ili samo kameleonski podmladak?), također često bez potrebnih intelektualnih i moralnih svojstava, imaju jedinstvenu priliku (koju očevidno iscrpno koriste) ozbiljno naštetiti javnom interesu oglašavajući nacionalizirani privid historije kao, navodno, pravu znanost. Pri-

hvataju historiju samo kao glinu koju oni žele nanovo mijesiti. Članovi prepolitiziranih lokalnih frakcija “historičara”/“istoričara”/“povjesničara”, u skladu sa dramatičnom retorikom i bičem inozemnih nadglednika ovdašnjeg lutanja po tranzicijskoj pustopoljini, javno ispiru usta, često lijepim, pričama o potrebi reformnih zahvata, modernizacije, većoj ulozi znanosti u društvu itd. A onda, poslije takvih sponzoriranih seansi, često u obliku izdašnih turističkih aranžmana, spomenuti “historičari”/“istoričari”/“povjesničari” nastavljaju raditi na nekritičkoj reviziji historije/istorije/povijesti (za istinski kreativan rad nisu nadareni, niti pripravnici). Oni koji jesu kreativni i voljni mijenjati odnose prema boljem, a imaju sreću da ih rukovodstva njihovih institucija sistematski ne zaobilaze, niti “preskaču”, gotovo da su stjerani u kut tragične manjine koja tu ne može dobro posla završiti (u najboljem slučaju, mogu se nakupiti jada, iskustva i odlučnosti da, kada budu u prilici, oni ne učine društvenu štetu). Revizija, najčešće, nije prihvaćena kao potreba tamo gdje je blagotvorna zbog tačnosti navoda i utvrđivanja istine, nego je nerijetko podređena ultimativnom zahtjevu dijela političkih snaga koje propagiraju ideološki revanšizam, kao i razlozima oportunitizma i ličnih ambicija “znanstvenika”.

Takva je posljedica “modernih vremena”: otimanje historije je otimanje budućnosti. Ovi, gorespomenuti, “stručnjaci” koji znaju ime Neznanog Junaka, ali neće da ga odaju, stalno se prikazuju prezaposlenima, ubjeđujući okolinu na stotinu načina da su potrebni i korisni. Vrijeme tih trkača ukруг ispunjeno je bjesomučnim materijalnim zgrtanjem i nepoštenjem, a držanje im je podređeno prilagođavanju prema prilikama, dopadanju moćnicima i prikriivanju tragova. U tom polusvijetu, nagrahanom ispred svijeta, njima je prirodnije i jednostavnije tako trošiti energiju, tuđe pare, trpljenje i strpljenje, nego postati zaista pismeni, učen i kreativan u znanosti, umjetnosti i oplemenjivanju društvenih odnosa. Oni ne znaju, niti ih zanima probati zaraditi i pojesti kruh od takvih poslova. Umrli bi gladni da moraju zaraditi za život. Njima se daje, kao intelektualnim prosjacima (što jesu); oni i to grabe, kao da drugome otimaju (što doslovce i čine). Tijesne duše, lišeni duha, širokog trbuha, oni vrijedno gutaju, podriguju i štucaju. Njihova ih brižna rodbina, novcem i političkim vezama, stavlja na teret svijetu i budžetu, gomilajući potomstvo i u političke institucije. Tamo su, misle, doživotno zbrinuti od iskušanja dokazivanja već zaboravljenih djetinjih snova da budu profesori, pisci, umjetnici – da budu svoji, slobodni, ljudi. Nisu oni ni bili od materije, koja zna ukivati snove u zvijezde. Potkopavaju i srozavaju društvene vrijednosti, uklju-

čući znanstvene i umjetničke kriterije, kako bi se u propadajućem društvu, bez uvjerljive države (iz čijeg se raspuklog torza izliva rijeka korupcije i drugog kriminala), mogli održati na površini; gužvujući sve propise i rugajući se većinskom dijelu stanovništva – prevarenima, pokradenima i poniženima. Jedino praznina njihove duše pripada samo toj, u uređenim društvima, čvrsto utamničenoj i, najmanje, na margine odgurnutoj “eliti”.

Nesvjetski slojevitosti današnjice, oni znaju samo za sadašnji trenutak. Sada, a ne čak ni danas. Sada, sada je zauvijek, ubjeđuju sebe, a neprekidno se ogledaju okolo, izbjegavajući odgovoriti na prava pitanja (odgovore i tako ne znaju). Neki su, opet, ubijeđeni da su njihova, najblaže kazano, veoma upitna i groteskna, objašnjenja pravi odgovori. Oni sa potpunom uvjerenošću tvrde, da suprotno nije moguće. Sami sebe hipnotiziraju u tom uvjerenju, kada se ujutro vide u ogledalu. U stalnom su pokretu, traže osiguranje i zaštitu da preduhitre njihovu zlu kob javnog razotkrivanja odsustva osnovnih kreativnih sposobnosti čega se boje i užasavaju, jer to podrazumijeva odgovornost za lažno predstavljanje i, posljedicom toga, nezakonito sticanje koristi. Oni su društveni patogen. Također, u zbiru su jedna od konstrukcijskih grešaka, koja potkrada i samu mogućnost društvene stabilnosti. Sami sebi oni su sve. Drugi su za njih – ništa.

Historiju Bosne i Hercegovine tako otimaju, falsificiraju i upropaštavaju nestručni, politikom naplavljani, nacionalizatori historije koji rezultatima njihove vulgarizacije mogu još dublje naštetiti ovoj zemlji i njenim narodima. Već im je poklonjeno previše vremena; oni se opet mobiliziraju. Neki od tih uvijek gladnih amatera otvoreno kritiziraju prave historičare, jer ne istražuju ono što njima treba kao građa za kompilacije, koje svako malo nacijepaju i izručie pred isprepadane studente i nacionalno, i društveno, frustriranu publiku.

Postoji cijeli arsenal oblika intelektualne krađe u ovoj, gotovo paraliziranoj, zemlji. Najčešća je otvorena, u duhu najgore tradicije razbojništva. Tu su, zatim, varijacije na temu “prijateljskog” posredništva, kako bi “kolega” od kolege iščackao makar neki konkretni rezultat autorskog istraživanja za ojačanje neke sklepane “znanstvene” konstrukcije treće strane. Neki recenzenti i izdavači “izgube” rukopise (sa čijim se autorima njihovi ideolozi ne slažu, gonjeni bijedom straha da ne učine pogrešku poštenog izbora), često vrijedne doprinose razvoju cjeline društvene misli. Tako, čak godinama, zakoče njihovo publiciranje. Potom se, smišljeno, u tako izgrađeni međuprostor ubacuju lokal-

ni skribomani, koji političkom demagogijom i nacionalističkim larmanjem, češće pritajenim i prizemnim spletkarenjem, sistematski onemogućavaju od njih kvalitetnije autore. Tako ti “mahalski intelektualci”, vještaci za pretakanje ničega u ništa, publiciraju i višetomni jad njihovog praktičnog, trgovačkog, pohoda kroz srušene kapije znanstvenog dostojanstva, preko čijih su umornih branilaca odavno nagrnuli paraznanstveni barbari – stari i novi.

Povremeno nas snevesele inozemni historiografski ambiciozusi. Čast izuzecima (doslovce izuzecima, kao i kod domaćih znanstvenika; to nije tako malo kako u priči, na prvi pogled, izgleda – nego nije niti blizu koliko nam tih ljudi treba) ali čudno je, kako neki od njih, zaogrnuti futurističkom togom nekog prestižnog američkog ili evropskog univerziteta, ili sa njom kao lovačkim trofejem, često isijavaju znanstvenu i moralnu tamu. Skloni skraćenom postupku trke kroz domaće arhive i znanstvene institucije, budu pripušteni i na poneki skup, gdje iza njih ništa posebno ne ostane, ni kao uspomena. Kad nešto publiciraju u domaćoj periodici, nametnu očit osjećaj prevelikih očekivanja. Ili, neki ovdje još idealistički rezoniraju, promatrajući značaj zapadnih znanosti; ili ovdje prečesto, kao istraživači i predavači, zalazi fauna koja bolje pristaje svijetu balkanske stereotipije, nego oglednim primjercima zapadnih znanstvenika za pokaz domaćoj tranzicijskoj javnosti, u prednacrtu? Bit će da tu ima i jednog i drugog, plus još koješta. Očevidno, i ti inozemni radoznali veseljaci, kao i ovi domaći, imaju šta sakriti od prave javnosti. Proizvođači i prodavci magle su svugdje i svakad slični – kao bliski rođaci. Korozivna osrednjost, sa uvijek aktivnim silaznim varijetetima, tugaljivo je solidarna između njihovih prekobrojnih pripadnika i sljedbenika.

Još jedna nevesela zanimljivost kada su domaći ljudi u pitanju: na znanstvenim konferencijama i skupovima, pojavi se, odnekud, pokoji primjerak aktuelnih političkih sprintera, češće bivših političkih dugoprugaša, i njihovih parznanstvenih dvorjana, koji vole u javnosti odglumiti “bliskost” sa ponekim neopreznim učenjakom. Neki od tako, hajdučki, zaskočenih učenjaka ne čuju dijelove izlaganja njihovih kolega, jer moraju oprati ruke poslije, neželjenog, rukovanja sa spomenutim nesojem. Kako god, izlaz jeste u oživljavanju sistema stvarnih vrijednosti, u kojemu neće biti moguće katastrofalno onemogućavanje razvoja javnosti; bar ne bez javnih i djelotvornih društvenih reakcija prema sadašnjim šarlatanima na vlasti i u “znanosti”.

Možda će naprijed često spominjano duhovno prosjačenje i gradnja neznanstvene kolibe na vjetrometini ozbiljnijih društvenih potreba, na kraju(?),

završiti kao uvrnuta parafraza poznate bajke o tri prašćića: dobri vuk znanosti otpuhaće kolibu i njene zle stanare daleko iza horizonta u maglovitu, nezdravu, kotlinu zaborava. Oni (sijači tame) nikad neće moći pojmiti, da se vrijedan tekst piše tako kao da autoru život ovisi o kvalitetu tog djela (kao što u duhovnom smislu i ovisi). Ne mogu znati, da se značajni tekstovi pišu kao da će biti zadnji napisani u vedrini autorovog duha, pa makar završili u nekoj arhivi. Previše toga ne znaju, niti uče. A tu su, natkrili su društvo kao kletva i zla kob u čijoj sjenci gasne svaka nada.

Zasad postavljen sistem odnosa, opterećen silnim interesnim i političkim mrežama neće se dati reformirati. Morat će se temeljito mijenjati. Vidljiva je cijela lepeza zainteresiranih lokalnih političara, članova njihovih porodica, rođaka, kućnih prijatelja, komšija, zemljaka, stranačkih poznanika i ostalih koji su se dali u unosan posao skupljanja “stručnih” i “znanstvenih” titula (jednom nepotizam, zauvijek nepotizam, nadaju se), uz podršku suosjećajnih komisija za serijsko distribuiranje fakultetskih, magisterskih i doktorskih diploma. Takva praksa na bosanskohercegovačkim univerzitetima, koja se službeno uporno negira, pokrenula je na, zasad privremenu, migraciju priličan broj domaćih stručnjaka, da magisterij i doktorat pošteno zarade u Hrvatskoj, Srbiji i još dublje u Evropi. Za to vrijeme, polupismenost, nekažnjavana drskost i kradljivost, uz obavezne stranačke i klanovske veze, neophodan su uvjet za dugoročno krparenje “projekata”, finansiranih iz javnih fondova, od kojih, najčešće, društvene koristi nikad biti neće. Svjesni utjecaja politikantskog okruženja, iz kojega su se išćahurili, oni odmah razgrađuju autoritet onih koji su ih primili u, spomenimo, znanstvene institucije (i tako ih smatraju samo uslužnim i poslušnim posrednicima u njihovom postavljenju), koje svojim dolaskom razrjeđuju do beznačajnosti, što je njihov prirodni fluid kroz koji se kreću. Njihova periodična javna izjašnjavanja o “karijerama”, kakve su sebi namijenili, mogu biti korisna hroničaru društvene patologije ili strpljivom komediografu (treba napora da se to što kažu prevede i poveže u razumljivu priču).

Ti Guliveri ambicije i Liliputanci duhom hoće revolucionirati svijet: izjednačiti prava njihovog bofla i tuđega branda. Njihovo mjerilo, kao i njihovih starijih, istomišljenika: važan je broj “napisanih” strana, a ne kvalitet, svake pojedinačne, strane. Dobro došli u Balvaniju, oblast evropskog potkontinenta, nekada znanog kao Balkan, obilnu sirovinama, u svakome pogledu. Nije sirovina samo ono, što po svojstvima jest, nego i ono što ta svojstva uspješno ne negira. Isto je sa njihovim “mentorima”, kada sriču jedva upamćene slogane

velikih znanstvenika, sa kojima ne znaju šta bi dalje činili. Računajući na povodljivost i zaboravnost mase, u kojoj su i oni neprepoznatljivi, preporučuju se od strašnih udaraca presavijenoj, u prašinu bačenoj, današnjici podmuklo kritizirajući rijetke preostale učenjake, ali ne preglasno da ih ovi ne primijete. Lukaviji ispred sebe isturaju intelektualno tupe, potrošne, jurišnike, koje je vrijeme već pregazilo, i nadobudne, znanosti nepotrebne, tek stasale gutače javnih fondova. Ovdje se ne radi o prećutnoj, nego o otvorenoj podršci sistematskim neovlaštenim upadima u znanost, uključujući historijsku. Dosljedni su svojim gotovanskim navikama i potcjenjivačkom odnosu prema drugim ljudima (nespremni su za otvorene lične i profesionalne odnose; njihova ljudskost je toliko prikrivena da ju je teško otkriti).

Javnost uopće ne podnose: promatraju je kao nekakav mehanički skup očajnika (poput njih samih) koji su tu da pokušaju svako užeglo maslo neznanja, gluposti i bestidnosti “novih nacionalnih prosvjetitelja”. Ne miluju, niti njeguju, jezik. Njihov poznati odnos sa riječima (govor, pisanje) je obična gnjavaža – poslije koje su oni uvijek ošamućeni ismijavanjima pismenijih kritičara. Zato su se dosjetili jadu: prepisivači i kradljivci tuđega rada nude ga oko neopreznim, ali i mutnim izdavačima. Neki od izdavačkih izdajica tog, nekada i ovdje časnog, zanata nezajažljive su lopuže i lažovi. Neki od tih prepisivača i izdavača u stanju su ukrasti i jezik i historiju. I doslovce, i kao udžbenik ili priručnik. Kako god da se pruruše, oni su prepoznatljive maskote našeg jadnog provincijalnog društvenog teatra. Potočići aktualnih sudskih procesa na ove teme usmjereni su prerastanju u rijeku o čijem će toku tek pisati novinari, književnici i historičari. Ovo se može pokazati kao tematski doprinos Bosne i Hercegovine evropskoj popularnoj kulturi, izraženoj kroz televiziju, pozorište i film, prijemčivim medijima za njihove, kao i inozemne, varijacije banalnosti seoskog, prigradskog i mahalskog primitivizma i lopovluka.

Naše duboko tragično društvo još nije ojačalo za opiti se komedijom, ali se može ogledati u farsi. Bjesnilo prepisivanja i otvorene krađe tuđeg rada i autorskih prava, od tih i takvih, proglašeno je od nacionalizatorskih mutikaša gotovo radosnim znacima vitalnosti nacionalne inteligencije. Takva “zdrava” i “napredna” nacionalna inteligencija ne priznaje ni dobronamjernu kritiku. Status intelektualaca u društvu prate predrasude o njima, da se intelektualci boje vlasti (neki ovdašnji politički mamlazi stereotipno smatraju intelektualce kukavicama), zato što ih falangisti nacionalističke inteligencije onemogućavaju da sudjeluju u kreiranju društvene zbilje. U takvom okruženju mogućnosti

podmlađivanja znanstvenih i institucija kulture pravim talentima jako su sužene. Darovite djevojke i mladići su, od prvog dana, opterećeni nesporazumima i smetnjama od gerilaca baš iz tog podmlatka, prikriivenih u šikarama političke podrške i njima korisnih veza. Bez obzira na oportunističko javno izjašnjenje lokalnih političara o, navodnim, bitnim društvenim ciljevima; talenti ovdje još nisu rado viđeni, niti su zaštićeni kao resurs budućnosti. Na račun “brige” o njima udobno živi previše nekorisnih, stranačkim kišobranima sakrivenih, jedva pismenih činovnika. Novčana sredstva, predviđena za znanost i umjetnost, prečesto zadovoljno preživaju oni koji ne znaju definicije spomenutih dragulja iščupanih iz krune ovog obamrlog društva.

Osim njih, na tom besplatnom pojilištu redovne su još “znanstvene” i “umjetničke” perjanice nacionalističkih vlasti. Zatečeni znanstvenici rade važna istraživanja bez dovoljne materijalne podrške. Također, nerijetko sami snose, za njihov plitak džep, preveliki dio troškova za otkrića koja bi trebala koristiti zajednici. Istraživanja onda traju duže, a znanstvenici se udaljavaju od okoline i zatvaraju u svijet njihovih tema. Razočarenje rađa nepovjerenje, odbojnost i otpor prema brojnim nekompetentnim osobama (na čelnim pozicijama, u upravnim i drugim tzv. odborima, raznoraznim vijećima, savjetima itd. prenapućenim kleptomanima, mitomanima i drugim maničnim tipovima među kojima, manjina poštenih i pametnih, pripuštenih da bi režimu poslužile kao nevoljni smokvin list, ne može doći do riječi) i neprilikama koje uzrokuju kroz cijeli proces funkcioniranja znanstvenih institucija, što posljedično usporava želju i potrebu za publiciranjem i dokazivanjem u društvu poremećenih prioriteta sa gotovo uništenim sistemom vrijednosti. Tu nisu krivi istraživači-znanstvenici. Oni dobiju odobrenje za realiziranje važnih projekata, ali bez potrebnih sredstava. Na konkursima, za dobijanje novčane podrške, nemaju nikakve šanse u srazu sa “projektima” režimskih štíćenika. Hoće se i njih navesti na to, konačno, poniženje pred gubitak ostataka samopoštovanja: natjerati ih, uz manje-više nezainteresirani odnos i nečinjenje nekih uprava znanstvenih institucija, da moljakaju korumpirane vlasti za pristup bivšim javnim (sada otvoreno stranačkim) fondovima. Neinteligentni, društveno poguban, tendenciozno shvaćen, slabo nijansiran, neodgovorno jednosmjerno i beskrupulozno podržavani poželjni društveni model – paternalizam/infantilizam kao mjera odnosa “elite” i stanovnika zemlje, mehanički je fabriciran od inozemnih nadvlasti i domaćih podvlasti.

Već priličan broj godina, birokratski Sivi Kmeri, inozemni i domaći upravljači i nadglednici društvene mehanike, nastoje otpočeti odbrojavanje nove, njihove, ere gurajući nespремne mlade naraštaje u proces društvenog satiranja, tamo gdje stradavaju i zrelije generacije, zastale da poližu brojne rane zadobijene u sudaranju sa samodovoljnim režimom, prilično sklonom tiraniji, a kukavičkom u njegovim temeljima. Takvom nekultiviranom, neiznjansiranom, gotovo tiranskom metodologijom prokopava se duboki međugeneracijski jaz i, de facto, umanjuje efektivna društvena energija, voljno spremna, za ozbiljne društvene promjene u pravcu boljih rješenja. Očevidno je, da inozemni “reformatori” kao preideologizirani misionari uistinu nepoznatog (ipak ne znaju sa čime se sve suočavaju), žele upotrijebiti samo mlađi naraštaj, za kojeg smatraju da će ga moći potpunije kontrolirati i voditi, pravcem i tempom, kako (ako?) im bude drago. Tu je temeljna greška te strategije, i dodatno iz te činjenice zamršenog spleta neupotrebljivih ideja, koje nisu rješenja. Ideje, iskustvo, želja, iskrenost i postojana energija jeste kod iskusnijih, i duhom i tijelom, uistinu, mladih (ne onoliko mlađih kakvima se quasireformistima i quasidemokratama priviđaju u njihovim karijerističkim polucijama koje ih guše, između snova koji ih pritišću prevelikim teretom i jave od koje bi najrađe pobjegli, negdje drugdje). Ti, uglavnom nekvalificirani i zgubidanski misionari, ne odustaju od njihovih očevidnih promašaja i grešaka, jer im se to novčano, i statusno, ne isplati (kao niti njihovom lokalnom poslugom i žbirima). Ne još. Inozemni činovnički i savjetnički uskoci, i slični domaći skakači, žive smijuriju od komunizma: od svakoga prema mogućnostima (vrlo skromnim), svakome prema potrebama (preuveličanim). Smiju se i uživaju, kao kolonijalni činovnici na sinekuri, i, uglavnom, dobro se slažu sa domaćom “aginsko-kmetovskom huntom”, koja loše glumi demokratski izabranu vlast Bosne i Hercegovine.

Slični procesi odvijaju se u znanstvenim i institucijama kulture. Često nedovoljno transparentno i neuvjerljivo podmlađivanje ostavlja sumnje u njihov stvarni društveni značaj. Pogrešan/“pogrešan” izbor kandidata vidi se vrlo brzo, ali od toga se rijetko pravi pitanje. Sada su ciljano pogrešni izbori postali sastavni dio sistema (ponekad izgleda da je to jedna od osnova ovoga sistema) i preopteretili su društvenu podršku do krajnjih granica tolerantne izdržljivosti. U međuvremenu, praktičniji od tog nesuđenog podmlatka, koji su tu dolutali na razne načine, promijene radno mjesto koje je, često, trajno nedostupno nekome sa pravim talentom i voljom da jede tvrđi kruh u znanosti i

kulturi. Tako se čini višestruka šteta: forsira se omladina frontalnim guranjem u iskušenja, kojima nisu dorasli, u nadi da će ih “preživjeti” dovoljno kako bi se opravdao takav nemaštovit, rizičan i neodgovoran pristup. U takvim neprilikama, najgorču, punu mjeru štete gutaju znanstvenici u punoj kreativnoj snazi. Oni su, u stvari, najveće žrtve u sadašnjem znanstvenom nevremenu: njihovi talenti i vrijednosti svjesno se odbacuju u korist netaleantiranih ideologizatora stvarnosti i, prema njihovim kriterijima, mobiliziranoj omladini, koja najvećim dijelom neće izdržati marševanje prema oazi znanosti. Ideološka i omladinska pješadija će usput zalutati, ili će promijeniti stranu. Napor tog neizvjesnog pohoda mogu izdržati samo znanstvenom zakletvom povezani veterani i dio mladih koji dobrovoljno preostanu uz njih, spremni zbog znanosti slijediti njenu svjetlucavu viziju, svim teškoćama uprkos. To je mehanizam koji važi za rizična društva u previranju (Ne samo u domeni kulture i znanosti!). Životarimo, u mučnom, prevratničkom, nevremenu preopterećenom podmuklim opaćinama i masovnom pljačkom svega i svačega.

To je razlog više, da se preostale znanstvene snage ujedine oko razvoja svijesti o javnom interesu i njegove bespogovorne zaštite. Jer, na sceni su prebrzi i pojednostavljeni slogani koji razumu ništa ne govore, nego su sročeni kao uputstva nedoraslim osobama. Takvo masovno zaglupljivanje javnosti odavno nije zapamćeno u ovoj zemlji. Ukoliko se nastavi ovakva destrukcija javnosti, znanost će imati nemjerljivo složeniji, neizvjesniji, duži i skuplji posao da uradi na pokušaju ozdravljenja društva. Poduhvat možda ne uspije, ako ne bude temeljito pripremljen i pravovremen - u najskorije vrijeme. Koga privlači znanost i budućnost složenog društva ove zemlje, osjetit će i razumjeti silinu i dubinu ovoga problema. Ko to ne može, njegova je krivica, ili suodgovornost. Nikada nije bilo više “stručnjaka”, uključujući “historičare”/“istoričare”/“povjesničare”, a odavno ovako dugotrajne i goropadne krize. Ti “stručnjaci” su se od ratne posljedice postrojili kao ozbiljan kočničar neophodnim društvenim promjenama. Kao što je većina njih “bubala” za ispite iz prevaziđenih skripta, tako oni danas gone čak i studente da sriču njihove nerazumljive udžbenike kao uzor za nauk.

Na drugoj strani, samo čitanje vrijednog historijskog teksta je zahtjevan poduhvat, ponekad i prava avantura. Navesti čitaoca da se uživi u vrijeme i likove, o kojima historičar piše, da razmišlja, uspoređuje, bude strpljiv i dođe do zaključka, snagom njegovog (čitaočevog) uma prava je počast piscu-historičaru, kojemu nije stalo do bespogovornog nametanja autorske volje. Takav

autor zna da su njegova škola i pristup publici nadmoćni teturavoj modi ovoga nevremena. Pisac nudi čitaocu podršku u zajedničkom kretanju kroz prošlost, a čitalac mora osjećati da je slobodan u izboru brzine prihvatanja ili odbijanja tog kretanja. Historičaru treba zahtjevna i poticajna publika, kao što su njoj potrebni autentični znanstvenici. Historičari upropaste, ili propuste svoj život, čeprkajući po iverju koje je izmaklo proždirućem vremenu. Većina historičara, stegnuta životnom oskudicom, državnim nemarom, potcjenjivačkom jalijom, općom krađom, i upropaštavanjem, njihovih dobrih ideja, ne stigne pojmiti da su i oni, uz druge učenjake, žeravice koje pomažu ljudima da ne zaborave ko su i da ne zalutaju u mraku. Zato su neki drugi polutani skloni i to ugrabiti za sebe, mada je danas nešto manje onih koji im vjeruju na smušenu riječ. Već se dio javnosti sprda sa lokalnim “učenjacima” i to je najava njihovog silaska sa uzdrmanog društvenog postolja, na kojem su bili zahrđali vjetrokazi. Neznanstvenu, jeftinu izdavačku konfekciju neće biti moguće jednostavno i brzo skinuti sa društvenih leđa. To je proces, povezan sa potrebama uspona znanosti, boljeg kvaliteta školstva i izgradnje javnosti. Rijetki među historičarima nude javnosti nove, originalne, uvide u historijsku sliku, koja je dotad izgledala poznata. Ima dosta historičara koji prezentiraju nove dokumente, bez novog pristupa. Najviše je trećih, u čijem se društvu najbolje osjeća veliki broj slabo kvalificiranih pripadnika drugih društvenih znanosti, koji karikaturalno skiciraju važne historijske teme i to, kao na bazaru, prodaju učenicima, studentima i dijelu javnosti kao “historiju”, posebno nacionalnu. Teže i poraznije posljedice takvog antiznanstvenog, destruktivnog, saplitanja vitalnog javnog interesa, od strane tih miljenika nevremena, neće trebati još dugo čekati.

Ko su “oni”? Dame i drugovi! Drugarice i gospodo! Kojim redom započeti to mučno nabranje? Na koga prvo pomislite? Na one iz vaše porodice, zgrade, ulice, gradske ili prigradske četvrti, sela, institucije u kojoj vi, ili neko vaš, “radi”? Na nekoga koga volite, ili možda i ne? Možda se prisjećate nekoga od njih sa novinskih naslovnica ili sa televizijskih ekrana? Popis “tih i takvih”, sa kraćom biografijom, u svakoj bosanskohercegovačkoj regiji, zahvata obim knjige. Dosta ih je već navedeno u nacionalističkim popisnicima *Ko je ko* (kod ovih ili onih). Ima tamo biografija, i bibliografija, čestitih, darovitih i pametnih žena i muškaraca, ali i previše drugih, koji to nikada nisu bili, a sada je kasno da probaju. Ne smijemo lagati. Gledajmo se u oči. Smijemo li, zajedno, pogledati u zmajevu oko nastavka propadanja civiliziranog života u ovoj ze-

mlji? Dakle, oni su postali društveni sloj koji se obnavlja stalnim priključenjem bližih srodnika, rođaka i stranački provjerenih poznanika na budžetske jaslje, kao siguran izvor njihovog opstanka. Ako se njima uskrati taj oslonac, društvo će, opet, neko vrijeme, biti njima opterećeno: dobiće gomilu slučajeva, koje niko ozbiljan neće htjeti uposliti (ali, to nije nerješiv problem, nego je njihov; oni i tako ne moraju raditi godinama; skupili su zalihe). Suprotno tom opuštenom tumačenju, u dijelu bosanskohercegovačke političke čaršije bruji priča, da se demokratija čuva i, očekivanom, izgradnjom novog trezora u koji će trebati pohraniti novac, konfisciran od novih stanovnika, također dograđenih, zatvora.

Nezadovoljstvo suvišnom domaćom “elitom” i nezainteresiranim inozemnim skupljačima godina do ugodne penzije, ili još izdašnije i lagodnije pozicije, zateže velike dijelove populacije ove zemlje u ozbiljnu društvenu praćku (razmotrite poučak upoznavanja Davida sa Golijatom: nadahnuti David + praćka + kamen = oboreni div imenom Golijat). To je suha istina. Svi je znamo. Kako vidimo, historičar, također, zbog javnog interesa, mora kopati po smetlištu današnjice u ulozi istraživača-komentatora. Dopustite mi, da se poslije ovih uvida i nekoliko skiciranih prijedloga, odmaknem od domene današnjice. Primiče se mjesto u studiji, gdje historičar, još malo, mora prijeći u drugu domenu – na starinarnicu jučerašnjice. Podsjećam čitaoca, da je takva priroda historičarevom zanata: ona/on od, često, odbačenih, oštećenih, zaboravljenih, nesređenih sastojaka mora napraviti trajniji spomenik, nego što je sjećanje i pouzdaniji od mitova. Ko misli da je to u stanju raditi: samo naprijed. Kada je riječ o današnjici, historičar je preplavljen obiljem još slabijeg kvaliteta: izvori su dijelom nedostupni; oni koji su dostupni često su površni i, manipulacijom, izvitopereni sa namjerom da takvi ostanu što duže. Vlasti su se uvijek branile od njihove odgovornosti prikrivanjem dokaza i njihovim izobličavanjima. Čak i to je, pomalo, ohrabrujuće za mogućnost obnavljanja i izgradnje društva. Opasno je kada se vlast ne boji odgovornosti i javnosti. Ovdje još uvijek postoji mogućnost da, zasad pritajeni, oblici opresije, koji uvjetuju razne oblike autocenzure, podivljaju i, usmjeravani nacionalističkim (tačnije kazano – šovinističkim) i, navodnim, religijskim parolama pokušaju da nametnu, makar kratkotrajnu, suroviju cenzuru i lance slobodnoj misli i kreativnosti. Tako bi se ovdje, opet, ohrabrile razne reakcionarne frakcije za nastavak dugoročnog projekta gašenja univerzalnih sloboda čovjeka. Da biste bili realistični, ne smijete odbaciti prtljag pesimizma. Usput da kažem, više

puta sam promatrao kako se lokalni, modernim, korektnim, jezikom rečeno – zapadnobalkanski (ili, iz regije) skupljeni intelektualci nikako ne mogu sjetiti novog naziva za poznati sadržaj: hoće kazati da je potrebna neka vrsta purifikacije od zlokočnih ideoloških i propagandističkih sadržaja, pa koriste i – denacifikaciju. U svoje ime predlažem termin: **dešovinizacija**, za koji mislim da je sasvim odgovarajući.

Historičar može naslutiti moguće, još teže, posljedice masivne zapuštenosti društvene higijene, ali drugi, praktičniji, društveni korektivi, koji imaju moć ili je žele, moraju da urade posao unutarnjih društvenih prepravki, dogradnje i izgradnje (kako se procijeni da je potrebno i moguće).

Nije li jedan od čarobnih ključića za džinovski katanac naše društvene krize u porodici? Ako se ne osvijetli i ne kazni kriminal roditelja (od vrha do dna društvene “ljestvice”) oni će te zlokočne navike i poslove, proistekle iz nekažnjavanja i političkog štita nad njima, nastaviti efikasno prenositi na njihovo potomstvo, čemu smo svakodnevni svjedoci. Krajnje je vrijeme, da se otpočne sistematski kidati lance, kojima roditelji, pripadnici “elite”, vuku u ambis njihovu djecu, tješeći sebe i njih, kako nikakve društvene sankcije njihovom lopovluku nikad biti neće. Tako će zakon zaštititi tu djecu da ne kliznu dublje, zajedno sa roditeljima, kada se ozbiljnije pokrenu odbrambeni društveni mehanizmi. Djeca naviknuta na privilegije moraju naučiti da žive od svog rada. Dakle, društvo će, htjelo ne htjelo, morati uraditi dio posla, koji roditelji iz “elite”, očevidno, nisu niti htjeli; nisu imali vremena još i za to, kombinirajući izbjegavanje obaveza prema svijetu i Bogu. Tragično je gledati i slušati koliko se, uhvaćeni u procjep laži i nezakonitih aktivnosti, gromko zaklanjaju iza Njega. Da bi se sačuvali, od početka su voljni sve obezvrijediti, osim sebe samih. Ni mjere ni vjere kod njih. Sve su izvitoperili po čoškovima ostataka njihove ljudskosti. Dijelovi vođstava nekih vjerskih zajednica ne žure praviti trijažu među takvima u njihovom članstvu. Tu nije stvar neuplitanja u Božja posla; nije to stav iz vjerske domene - radi se o oportunizmu širokog spektra (onoj vrsti koja razjeda društvene strukture). Kako stvari stoje: primiče se vrijeme odabira mogućnosti: ili-ili! Kako ubijediti, osim silom zakona, nekoga ko je ukrao tuđe? Zato brojni iz “elite” ne daju državi zraka, u nadi da će ona uskoro izdahnuti. U međuvremenu, spomenuti “ugledni stubovi društva” mobiliziraju “porodičnu paravojsku” za planirani, dugoročni, nastavak destrukcije društvenih osnova. Ne treba se prepustiti utješnom samozavaravanju, da nam se to samo pričinilo. Ovo mobiliziranje, u osnovi destruk-

tivnih, terorizirajućih snaga računa na njihovu brojnost, elemente unutarnje povezanosti i “korisnost” u, jednom obliku dodatne “kontrole” nad društvom. Neki predstavnici iz tog, vanzakonskog plemena, skloni su tzv. “euroatlantskoj retorici”, nadajući se potencijalnoj amnestiji i zaštiti “od nepoznatog nekoga” iz vanjskog faktora od domaćeg sudskog procesuiranja. Dotle je došlo.

Razumno je pitanje: ko će, odista, odgovoran u Evropi i svijetu poželjeti ovako temeljito rasuto društvo, razlomljeno različitim planovima i interesima, bez prihvaćene države? Da li smo, uopće, svjesni šta sve, zajedno, moramo uraditi, samo da bismo (možda) opstali u ovom složenom i promjenjivom svijetu? Nasuprot društvenom interesu, buja autoritarna struja, unutar režima, planirajući da postane nesavladiva falanga, oslonjena na klijentizam (kloaku svakog društva koje drži do sebe). Tako planiran, već djelomice formiran, kordon bio bi dugoročna zaštita, već odavno ustajalog i “uščulog”, režima. Braneći njihove male privilegije i, baš od tog režima ranije jedva dodijeljena prava, postupkom sniženih kriterija zbog omasovljenja podrške vlastima, režimski klijenti, možda i ne znajući, brane neodrživi model društvenih odnosa u kojem vladajuća korumpirana podlost ne dopušta cijelom društvu da razvije svoje kreativne potencijale i tako, punim samopouzdanjem, postane dio svijeta kojemu ima nade i budućnosti. Ovako bi nastao zamjenski, nametnuti, model nedoraslim lokalnim demokratskim snagama – ako one ne ustanu i ne odu na posao. Ne smijemo zaboraviti, da i u našem društvu postoje političke snage sklonije bržim rješenjima. Ako ovo neredovno, razarajuće, stanje stvari potraje – historija ne poznaje evolutivno rješenje. Tada rješenje ima samo jednu posljedicu – *vae victis!* Sada smo na opasnom vaganju naše stvarne specifične težine, i značaja: moramo učestvovati u temeljno stručnoj i poštenoj dijagnozi stanja društva u našoj zemlji, razumijevanju i preporuci terapije i plaćanju računa oporavka. Tu i historičari mogu pristojno pomoći. Njihovo učešće je, u stvari, njihova društvena obaveza.

Ipak, održanje i uspon znanosti su mogući. Kao i regeneracija i jačanje pozitivnih društvenih snaga; čak i uvjerljivo formiranje korisne bosanskohercegovačke države. Nema stopostotnih garancija za takav uspjeh (u čemu ih ima?; zar ih je ikad bilo?), ali takvi nisu niti izgledi destruktivnih i dezintegrirajućih snaga. Treba biti iskren i podsjetiti se: dosta korisnog, i dio dragocjenog, znanja o bosanskohercegovačkoj, južnoslavenskoj i jugoslavenskoj historiji, uključujući i nove pristupe, inozemnoj i ovdašnjoj javnosti otkrili su neki inozemni znanstvenici, ili “naši ljudi” nastanjeni i uposleni u inozemnim

univerzitetima i institutima. Činjenica jeste: veći dio korisnog i dragocjenog znanja, otkrile su i publicirale generacije bosanskohercegovačkih, južnoslavenskih i jugoslavenskih historičara/istoričara/povjesničara. Ono nije uvijek bilo cijenjeno, niti prihvaćeno, onom brzinom kakvu je zaslužilo. Zato je odgovornost današnjih generacija njihovih nasljednika veća: treba nastaviti tom plemenitom, i rizičnom, stazom; proširiti je, i osigurati (raskrčivši usputne neznanstvene prepreke i zamke) kao solidnu cestu za put prema budućnosti. Najozbiljniji test vitalnosti historijske znanosti u Bosni i Hercegovini odnosi se na, još neostvarenu obavezu, prihvatanja visokog profila profesionalnih standarda i njihovu zaštitu. Javni kodeks časti, u formi humanističke zakletve, historičara/istoričara/povjesničara pokazao bi profesionalnu solidarnost i svjedočio volju da se ugrade znanstveni/naučni doprinosi društvenim temeljima u ovoj zemlji. Bio bi to prihvatljiv (i ljekovit) čin priznavanja, prihvatanja i poštovanja svih vrijednosti, i naslijeđa, koje je ova zemlja, zajedno sa njenim narodima, ikada imala, sada ima, ili će imati. Historičari/istoričari/povjesničari koji su ljudski, stručno i kreativno neupitni mogli bi, ujedinjeni oko zajedničkog cilja obnavljanja potamnjele slave znanosti, namiriti neke od dugova i smanjiti štete načinjene u ranijim generacijama. Mogli bi se, opomenuti znanjem o ranijem neuspjehu, okupiti i napisati *Historiju Bosne i Hercegovine (Istoriju ili Povijest...*, kako im drago). Divnog li izazova, ako bude pametne hrabrosti da se krene prema tom, već decenijama obećanom, cilju. U suprotnom: nova serija konferencija, skupova, savjetovanja, okruglih stolova (počesto uz aromu festivalske osrednjosti) o historiji Bosne i Hercegovine. Ali, bez *Historije/Istorije/Povijesti Bosne i Hercegovine*.

Nije valjda, da i tu čekaju inozemno odobrenje, ili pomoć? Možda su, neki od njih, ustrašeni gledanjem u zmijsko oko podsjećanja na neuspjehe ranijih generacija, pa su ukočenost proglasili mudrošću? Zar da se ne usude uspjeti uraditi tu obavezu svake zrele generacije znanstvenika, bilo koje zemlje sa zabilježenom historijom? Kada misle da se odmaknu od tegobe neuradene domaće zadaće? Da li namjeravaju istražiti i napisati *Historiju Jugoslavije*, na primjer? Nešto iz historije Evrope, nekoga drugog kontinenta, ili objasniti neki od fenomena koji se tiče historije čovječanstva? Toliko profesora, “njihovih” nastavnih predmeta a pune biblioteke naslova nekih drugih autora. Ako, u skorije vrijeme, ne proradi domaća kreativna produkcija ujedinjenih historičara/istoričara/povjesničara domen znanosti ovdje nastaviti će smanjivati, njihovim nečinjenjem ohrabreni, lokalni, i okolni, stručnjaci za pretvaranje

vrijednog u bezvrijedno. Ti “stručnjaci za pretvaranje vrijednog u bezvrijedno” su epizodisti stvarnosti, ali i glavni likovi farse njihovog poretka koji juri poljubiti novu tragediju. Ako se historičari/istoričari/povjesničari ne odupru, u dobar zadnji čas, ponovljenom sirenskom zovu nacionalističkih politika, pridružiti će se, izazvanim posljedicama, gornjem opisu “glavnih likova farse”. Iza toga, neće biti “poslije”, nego samo: “*Bilo, jednom...*” Ako bude sreće, bosanskohercegovački historičari/istoričari/povjesničari učestvovat će, zajedno sa drugim znanstvenicima/učenjacima u nekoliko, međusobno gusto prepletenih velikih, dugoročnih, poslova: 1) oporavljanju i učvršćenju bosanskohercegovačkog društva (po nacionalnim i funkcionalnim dijelovima i kao cjeline društva zemlje); 2) izgradnji uvjerljive, korisne i prihvatljive države; 3) humanističkom oplemenjivanju dovršetka izgradnje bosanskohercegovačkih nacija; 4) razvoju boljeg i modernijeg obrazovnog sistema od sadašnjeg; 5) pisanju istini bliže historije od dosadašnjih što će nam, konačno, omogućiti da zavolimo budućnost. Redosljed ovih poduhvata izvolite preurediti (ako ga prihvatate) i, kako god, nadopuniti.

Ako ni toliko neće, ne smiju, ili ne znaju uraditi – koja je svrha istoričara/historičara/povjesničara, danas, sutra i ovdje? Šta će ovako lijepoj zemlji i većem dijelu njenih ljudi, za koje se u duši nadamo da su dobri? Pa makar da su samo djelić od onoga, kako su nas od malena učili da Bosanci i Hercegovci jesu. Ili je i to bio samo pusti san? Nama svima treba ta, odsudna, šansa da se oslobodimo naših, dobrim dijelom, slojevima stoljetnih tumačenja, izmaštanih nacionalnih historija i da, slobodnom voljom, uđemo u realni svijet činjenica. Djecu se može odgajati, vaspitati i obrazovati da postanu poslušno roblje, ali i – slobodni ljudi. Odraslim, razumnim, ljudima može se pokazati značaj nadogradnje njihovog poznavanja domovine/otadžbine i svijeta i usvajanja naklonosti prema poštovanju prava i sloboda, drugih i drugačijih, i obaveza da se oni štite. Sretna okolnost jeste da, još uvijek, ima dovoljno bosanskohercegovačkih znanstvenika različitih profesionalnih usmjerenja, i nekolicina potpunijih, šire obrazovanih, učenjaka, spremnih za važne znanstvene i društvene poduhvate. Nisu valjda ni svi političari oglugavili od samozadovoljne ushićenosti što se kolo sreće okrenulo i na njihovu stranu, pa su potpuno odbacili služenje društvenim interesima? Jedan od rukavaca bosanskohercegovačke tragedije istječe u mogućnosti da se ti veliki poduhvati, možda, neće dešavati za vrijeme ove generacije znanstvenika, i političara. A mogli bi, uz nešto više dobre volje i svijesti o društvenim potrebama. Zasad se preja-

ke uzajamne odbojnosti iscrpljuju pitanjima: Ko je (i gdje) bio u ratu? Šta je (i za koga) radio? Zar je morao otići (i vratiti se)? Zatim slijedi međusobno ozljeđivanje prema nacionalnim i stranačkim pripadnostima; prema navikama i praksi oslanjanja na porijeklo fondova (domaćih ili inozemnih, često i jednih i drugih) za znanstvena istraživanja (u tugaljivo rastegnutom shvatanju “znanstvenog” sadržaja); prema stručnim i znanstvenim kvalifikacijama, i rezultatima rada, kojega jedni drugima češće osporavaju nego hvale: “Ne čitam šund, koji potpisuje šuft!”; pokazivanjem na čestu praksu istovremenog zahvatanja objema rukama više pozicija u znanstvenim krugovima, u državnom aparatu i u političkim strankama. Tako ovi, zadnji spomenuti, daju nezaobilaznu barikadu primjera povodljivim karakterima mladih/“mladih”, kako se isplati biti grabežljivac, bez kajanja i odgovornosti. Neki znanstvenici opterećeni su fluidnim savezništva sa lokalnim politikama. Vidljiva je pojava, da oni koji su gladni i žedni brže društvene petrifikacije i materijalne fortifikacije odluče primiti surogat investiture od licenciranih, rigidnih, predstavnika nacionalističkih inteligencija. U nastavku, bučna nacionalistička orkestracija oglašava prihvatanje još jednog podanika, a znanost zaboravlja tog nestabilnog, tada bivšeg, člana njenog slobodnog bratstva.

Kod domaćih ljudi, jedni se osjećaju kao pobjednici, drugi kao gubitnici. Prisutni UN i EU činovnici i uposlenici sebe doživljavaju kao kontrolore i kurire. Svi spomenuti su previše uživljeni u te epizodne uloge. Dok sami nešto ne poduzmemo, kao ljudska bića, dotle ćemo, po ljutitom urlanju kroz razglas i divljem zvuku sirena policijske pratnje, znati da nas, opet, dolaze mehanički kritizirati osrednji činovnici nećijih vlada, ili međunarodnih organizacija. Kada dođu, odista, značajni inozemni državnici da “naše” predstavnike pretpolitičkih čopora nauče osnovnom redu, to će značiti da su oni izgubili strpljenje. Mi, ovdje, izgubili smo puno više: šanse, nade, snove, mjesta naših uspomena i ranijeg života. Zamalo sve. Čekanjem. Trpljenjem. Povjerenjem u pogrešne osobe. Neodlučnošću. Neznanjem o zlobi i pervertiranosti lažnih autoriteta. Bili smo tako naivno dobronamjerni. Divljaci među nama to su smatrali našom slabošću. Započeto u ratu, nastavljeno poslije njega, sve do danas, nad nama se vrši sistematsko pljačkanje i osiromašenje u izvedbi tzv. “naših”, koji i sada dižu među nama lažne uzbune, pokazujući prema “drugome” (kao da možemo zaboraviti ratno iskustvo). Zakazali smo. Ustrajemo li trpljenjem i neučestvovanjem, prepuštajući prostor i vrijeme nedostojnima, bit ćemo glavni krivci mi – ustavna kategorija zakonima odanih građana ove

zemlje. Neustavni zavjerenici protiv opstanka društva, i nastanka države, mogli bi, u tom slučaju, ostati pobjednici. U međuvremenu, ovo duboko nesrećno i višestruko ranjeno društvo tone u neprozirniju dubinu. Samo su dvije, historijskim iskustvom, potvrđene mogućnosti: ili će ostati na dnu, ili će odskočiti uspinjući se prema površini, probiti njenu opnu i, željno, udahnuti zrak života.

Prilazeći kraju ovog pogleda, podsjetio bih Vas na slijedeće: historičari se, prirodom posla, u velikom dijelu istraživanja sudaraju sa dokumentacijom o, uobičajeno shvaćenim, beskarakternim, kriminalnim tipovima, često fizički i instinktima sličnih tipičnim primjercima određenih životinjskih vrsta (o kojima je nadahnuto pisao George Orwell u čuvenoj *Životinjskoj farmi*. Taj nesoj, samo izdaleka sličan ljudima, masovnim zločinima, genocidom i nesrećama svake vrste obilježio je historiju čovječanstva. Događa se, kao nama danas, da u ovoj zemlji, zatim u susjedstvu, bosanskohercegovačkoj okolini, i dalje u svijetu, prepoznamo obrasce, mehanizme, pojave i likove o čijoj smo grozoti ranije samo čuli i čitali. Znanost i znanstvenici ne snose krivicu za takvo stanje stvari u svijetu i na našoj provincijalnoj visoravni. Zloupotrebe i sistematsko provlačenje kroz političke naplavine djelo su tipova, prurušenih u znanstvenike. Jedna od domaćih zadaća znanstvenika je da opominju na te zlokočne pojave i na njihove učesnike. I da, nikad, ne prestanu.

Pokušavati, iznova i stalno, spašavati vrijedne činjenice od zaborava i zloupotrebe, provjeravati njihove sastojke i značaj, uklopiti one koje vrijede u mozaik relativnog poznavanja određenog problema, održavati jasnom dio poznate slike o Cjelini (čijem dopunjavanju nikad kraja), dati potpunije i trajnije tumačenje od prijašnjeg – to znanost, dijelom, može uspješno raditi. Na žalost, samo dijelom, i zbog, kako smo naprijed vidjeli, strašnog pritiska brojnih, formalnih, historičara i drugih, također brojnih formalnih “znalaca” koji znanje nemaju, ali raspolažu sviješću o njihovom ličnom interesu kroz spremnost služenju svakom režimu koji znanost, prava i slobode nastoje pokoriti, a ne razvijati. Te uskogrude sluge, udružene sa sličnim mentalnim sklopom režimske horde naguranoj, bez kreativne pameti i društvenog značaja, u raspadajuću državnu mašineriju, koja otkazuje, služe samo interesima njihovog klanovskog opstanka – po bilo koju cijenu. Prema njihovom shvaćanju, to i tako trebaju platiti drugi, a ne krivci raspadu još neizgrađenog sistema, prurušeni u “elitu” i njihove interesne pristalice. Tako su paraznanstveni veleizdajnici, zajedno sa potpuno korumpiranim, društvenim interesima fatalno nesklonim, političarima – stvarni, voljni, kočničari čak održavanju neophodnog

naboja društvenog vitaliteta. Dakle, oni su, zajedno, podvrsta prijetnje cjelini društvenog opstanka u ovom neizvjesnom vremenu, koje se ne žuri razbistriti. Kako nekada, tako i danas. Ovo djelomice dotiče temu izlaganja, ali i sadašnjicu. Tome nisam ja kriv, niti dužan.

Podsjetiću čitaoca, da studija sadrži *Prolegomenu traktata o jugoslaven-skim komunistima* o tome šta se danas, često namjerno, “zaboravlja” da bi se porodilo, kakvo-takvo i gotovo po svaku cijenu, drugačije tumačenje moderne historije, u odnosu na ono iz prethodnog, jugoslavenskog doba. Uvodni dio, koji ovdje završavam, možda bi se, u bolja vremena, snalazio u zaključnim razmatranjima, iscrpio u napomenama ili završio kao kraći prilog. Čitalac može da bira, kojim će se redoslijedom kretati kroz ovaj rad i koje će načine čitanja koristiti. Tri osnovna dijela ove omnibus-studije mogu se razići. Ali, bolje je da ostanu zajedno sa *Kratkom apologijom historijskim znanostima* (kao prilogom). To jeste jedna studija, koja ovako prepletena više doprinosi mogućem korisniku – javnosti.

Intermezzo: ograničenja ideoloških slagalica

Krajnje je vrijeme, da se jugoslavenski (i bosanskohercegovački) komunisti promatraju kao ljudska bića, sa cjelinom, podrazumijevajućeg i stvarnog, tereta toga svojstva, a njihova era kao historijska dionica teškog i neizvjesnog doba gigantomahije za prevlast u svijetu Hladnog rata. Razumjeti njih jeste ključ razumijevanja gotovo pola stoljeća historije jugoslavenske Republike, a pomaže i razumijevanju malo više od četvrt stoljeća historije jugoslavenske Kraljevine. Ne treba ih nekritički slaviti kao poseban soj ljudi, ali ni potcjenjivati, dopisujući im na grobove, da su bili sluge paklenih sila, ili nešto poput vremenske nepogode, koja dođe i prođe. To pristaje za upotrebu proračunatim politikantima i kočopernim propagandistima, (kakvih ima i priličan broj, ipak nevješto, prurušenih u znanstvenike) u zadržavanju pažnje njima potčinjene biračke i medijske pastve. Historijska znanost ima visoke standarde i obaveze odgovornosti prema ljudima, do kojih joj je stalo. Ona je tu za ljude, i zbog njih. Istina, kao i lijek, može biti neugodna ali je životno važna.

Nijedna ideologija, pokret ili režim nije imao kapacitete prihvatiti izazove uspostave vlastitog, novog, doba samo uz pomoć njihovih izvornih snaga. Dijelove bivših gospodarećih društvenih klasa novi vlastodršci su, naprečac ili postepeno, koristili i filtrirali kao pomoćnu snagu. Ti novi, često proraču-

nati pomoćnici i sluge, interno su sebe doživljavali kao dio nove/stare “elite”. Komunisti su imali sreću, da se na njihovu stranu, iz ubjeđenja ili iz oportunitizma, okrenulo dovoljno kvalitetnih i darovitih građanskih intelektualaca, i kolona upotrebljive inteligencije, koji su vrijedno radili na poduhvatu izgradnje i učvršćenja nove Jugoslavije. Današnje mrmljanje i podvikivanje sljedbenika bošnjačko-hrvatsko-srpskih nacionalističkih, češće šovinističkih, svjetonazora o, navodnoj, bezvrijednoj “komunističkoj historiografiji”, zasad, ne može pokopati istinu u pustinju laži. Nigdje historijska znanost nije nastala iz strastvenog ideološkog zagrljaja, pa tako ni ovdje. Moderna bosanskohercegovačka historiografija začeta je u 19. stoljeću, a rođena sredinom 20. stoljeća. Komunisti su je institucionalizirali, predajući joj identifikacijske dokumente (institucije) o njenom punoljetstvu. Tako su komunisti, a ne ranije vladajuće građanske snage, pokazali da imaju moć, volju i osjećajnost, u duhu njihove vizije federalizma, prihvatiti posebnost Bosne i Hercegovine i kroz podršku razvoju te, veoma osjetljive, kako neki još uvijek smatraju historiju, – “znanosti svih znanosti”.

Ideologija ne rađa znanost. Ideologija otima ideje od znanosti: pokušava ih preoblikovati prema njenim pravilima i usmjeriti ih da joj budu korisne sluge u pokušaju ostvarenja dominacije. Ideologija odgoji privid, bez plemenitih znanstvenih svojstava, oblikovan na čvrstom ubjeđenju, a ne na pažljivom istraživanju i dokazivanju. U slagalicu svake ideologije ugrađene su obaveze kažnjavanja i pridobijanja (ovisno od ideologije mijenjaju se redoslijed i nijansiranje ovih obaveza) svih koji ne odgovaraju njenim propisanim mjerama. Sve ljudske kreacije, pojedinačne i društvene, ograničene su ne samo snagom čovjekovih stvaralačkih mogućnosti, snova, nada i razuma nego i njegovim objašnjivim i neobjašnjivim (nerazumnim) strahovima. Ta ugrađena čovjekova svojstva postaju uteg koji njegovo naslijeđe vuče u dubinu propadanja, dok se on nada produženju svoga trajanja, sanjajući budućnost i ispunjenje svrhe. Život pojedinca i društva i jeste to grozničavo i uporno održavanje pokretljivosti, između fatalnog tonjenja i instinkta, podržanog voljom, realiziranom u propinjanju prema svjetlu. Zadnja dva stoljeća čovječanstvo živi u žurbi znanstvenih otkrića koja mu nisu donijela ravnotežu duše. Kao da još nije vrijeme za to, a ni za veliku, sudbinsku, odluku: Kako dalje? Čini se, ne samo pesimistima, kao da nema kraja tom obrascu kretanja čovječanstva kroz prostor i vrijeme, koji porađa džunglu ljudskih kreacija i njihovih pokušaja da bi svi oni, u nizu, bili skrхани u katastrofičnom tresku ili u dugom, dubokom,

jecaju. Daleki odsjaj zvijezda vidi se na mirnoj površini jezera, kao i u otvorenoj kanalizaciji.

Još jedan, kraći, intermezzo...

Bosna i Hercegovina je, od vremena Kraljevine Jugoslavije, planirana kao zadnje utočište i mjesto odsudne vojne odbrane države. Bosna i Hercegovina omogućila je komunistima, u Drugom svjetskom ratu, najdragocjeniju lekciju preživljavanja njihovog pokreta. Tu je bilo centralno i sudbonosno jugoslavensko ratište i baza u kojoj su komunisti donijeli najvažnije političke odluke. Ideja da je Bosna i Hercegovina “Jugoslavija u malom” pažljivo je, poslije Drugog svjetskog rata, njegovana u doba jugoslavenske Republike. U vrijeme teške krize u odnosima sa Sovjetima, strahujući od novoga rata, Jugoslaveni su premjestili dio strateški važne industrije i vojnih instalacija u sigurniju, i lakše branjivu, centralnu zonu države – u Bosnu i Hercegovinu. Osim postrojenja i materijala ovdje je, iz raznih dijelova Jugoslavije, bila naseljena prilično brojna populacija kvalificiranog, često fakultetski obrazovanog, osoblja sa porodicama. Dio te naseljene populacije ostao je ovdje značajno duže od planiranog boravka, a neki su ostali trajno.

Još nisu istražene međuovisnosti, i njihove posljedice, na ubrzanje ukupnog znanstvenog, i razmah šireg kulturnog potencijala, kao ni moguća ograničenja unutar dodira domaćeg sa doseljenim stanovništvom spomenutog profila. Baš u doba najžešće krize, u vrijeme sukoba sa Sovjetskim savezom, u izuzetno rizičnom vremenu, rađala se moderna bosanskohercegovačka historiografija. Komunisti su napravili podlogu koja je omogućila trajni razvoj znanosti u Bosni i Hercegovini. Bili su toliko sigurni u sebe, da su se baš tada prihvatili ovoga dugoročnog posla: 1949. godine osnovan je Univerzitet u Sarajevu; 1950. godine osnovani su Filozofski fakultet i Orijentalni institut u Sarajevu; dvije godine kasnije osnovano je Naučno društvo Bosne i Hercegovine (1966. godine unaprijeđeno u Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – ANU BiH). Instaliranje i održavanje, kako neki ističu, “tvrdomlinijaške” ili “čvrstorukaške” (ni u drugim jugoslavenskim zemljama šake vlasti nisu bile u rukavicama od kadife) komunističke uprave u Bosni i Hercegovini treba tražiti u svijesti, da Jugoslavija ne smije doći u pitanje posebno u Bosni i Hercegovini. Bila je to cijena koju je jugoslavensko partijsko-državno rukovodstvo ispostavilo Bosni i Hercegovini kako bi se, u početku, eliminirala bilo kakva opasnost po stabilnost Bosne i Hercegovine, a posljedično i po stabilnost Jugoslavije. To pravilo smatrano je nepromjenjivim, do kraja Jugoslavije.

...i konačno, o razvoju historijske znanosti, hodajući ispod naslova rasprave: HISTORIOGRAFIJA U BOSNI I HERCEGOVINI 1960-ih GODINA IZMEĐU ZNANOSTI I POLITIKE

Ovdje je riječ o razvoju historijske znanosti (promatranoj kroz optiku nekih od najvažnijih ovdašnjih časopisa, ne o cjelokupnoj znanstvenoj produkciji, niti o radu komunističkih ideoloških servisa, što su teme za obimnije i detaljnije rasprave), u jednoj kraćoj dionici jugoslavenskog perioda bosanskohercegovačke povijesti. Ovo je tek jedna od brojnih neispričanih priča iz historije Bosne i Hercegovine. Svaka znanost važna je tačno toliko koliko je jaka njena kreativna produkcija. Ta produkcija je realna slika znanstvenog potencijala društva. Historijska znanost u Bosni i Hercegovini može, s pravom, ustvrditi da je imala jaku kreativnu produkciju a na raspolaganju nekoliko, u jugoslavenskim okvirima, važnih časopisa kroz koje je o tome upoznavala javnost. U Bosni i Hercegovini nije bilo pokrenuto toliko časopisa zbog ideologije (zbog nje je bio dovoljan samo jedan) nego što se znalo, da društvene znanosti u ovoj zemlji imaju šta kazati. Vlasti su živjele u uvjerenju da će moći kontrolirati znanstvene tokove. Kraće vrijeme u dobu trajanja jugoslavenske Republike u tome su, samo dijelom, uspijevale. Dugoročno promatrano, vlasti nisu izdržale utrku sa znanošću, pa tako niti sa historijskom.

Test provjerom sadržaja časopisa sa tradicijom, naslijeđenih iz ranijeg vremena, možemo, zajedno, započeti rekonstruiranje svojstava historijske znanosti u označenoj deceniji, ali priviriti malo i u prethodnu. Prvo o *Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu (GZM)*: od 1954. do 1957. godine, u vrijeme poslije osnivanja Istorijskog odjeljenja i do njegovog ukidanja, za svaku svesku *GZM-a* izlazile su po dvije knjige – 1. Arheologija i 2. Istorija i etnografija. Tiraž *GZM-a* bio je od 750 do 1.000 primjeraka.² Lista autora iz Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, i njihovih radova, u ovim knjigama prilično je razučena. Tu se nije radilo samo o ustrajnom radu na usponu ovih znanosti u Bosni i Hercegovini, nego su rezultati imali odjeka i na tokove znanosti u Jugoslaviji. Dosta ovih autora, i njihovih radova, bili su prihvaćeni i priznati u Jugoslaviji, a neki u evropskim i vanevropskim zemljama. Spisak autora rastao je brojem, a njihove teme širinom i dubinom kvaliteta. I danas odjekuju čistim samopouzdanjem, punim nenametljivog ponosa, riječi mlađeg prikazivača,

² Benac dr. A. i Dramušić V. 1963. 120.

kojima on, gotovo se izvinjavajući, čuva obraz njegovom dragom časopisu, upoznavajući javnost, da su oko jedne osmine njegovog sadržaja zahvatili “prikazi i kritike.” Njemu je to, možda, bilo previše prostora za tu namjenu jer je, kao i brojni drugi, bio svjestan bogatstva kreativnih talenata i majdana ideja urednika, autora i suradnika okupljenih oko *GZM-a*. Zbog historijske arome poslužiću se, dijelom, spiskom autora i tema iz prikaza jedne od ovih knjiga, koji je napisao baš taj prikazivač, kasnije poznati arheolog i povjesničar Pavo Anđelić.³

Pregled - časopis za društvena pitanja daje, također, jasne činjenice o njegovom značaju za razvoj historijske znanosti u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Čitaoci su mogli steći jedan specifičan uvid u agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini, ili pročitati neke od dokumenata, važne za historiju Komunističke partije Jugoslavije.⁴ Ali, moglo se, također, osjetiti strujanje drugih, i drugačijih, tema, čiji autori nisu uvijek bili historičari: o kršćanskim socijalistima i bosanskom pitanju; o memoarima bosanskog političara iz austrougarskog doba; o prvim slikarskim izložbama u Bosni i Hercegovini.⁵

Postepeno su, kao najava, počeli i u ovom časopisu svjetlucati dijelovi istraživanja nekih od tadašnjih, i onih kasnije potvrđenih, majstora historijske

³ Anđelić P. 1956. 327: “U svesku arheologije članke i rasprave su dali: Dr. M. Garašanin, Iz istorije mlađeg neolita u Srbiji i Bosni; Dr. B. Gabričević, Sarajevski medaljon s prikazom tračkog konjanika; E. Pašalić, O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini; (...) Dr. A. Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku. Novi naučni prilozi su: Dr. A. Benac, Prethodna istraživanja na neolitskom naselju u Lisičićima i Novi prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini; Marko Vego, Statueta iz Studenaca i Srednjevjekovni bihački latinski spomenici XVI vijeka; Dr. I. Čremošnik, Nešto o antičkim naseljima u okolini Konjica i Izvještaj o iskopavanjima na Crkvini u Lisičićima kod Konjica; D. Sergejevski, Starokršćanska bazilika u Klobuku i Stećak kod sela Tekije; Đ. Mazalić, Visoki – bosanski grad Srednjeg vijeka; D. Vidović, Pretstava kola na stećcima i njihovo značenje te N. Miletić, Crkva sv. Klimenta u Mostaćima. U arheološkoj topografiji Đ. Basler daje: Kreševo-Kiseljak-Fojnica, a E. Pašalić: Tragom rimske ceste od Mliništa preko Podrašnice do Banjaluke.” Knjiga za historiju i etnografiju sadržava, između ostalih, znanstvene priloge koje su publicirali: “B. Hrabak, Dubrovački ili bosanski azur; M. Vego, Pisma o bosansko-hercegovačkom ustanku od 1875-1878. godine; P. Momirović, Zapis jednog savremenika Gradašćevićeve bune; C. Popović, Razni rezbareni predmeti u Bosni i Hercegovini; Z. Marković, Narodna nošnja na Kupresu i Narodna nošnja u okolini Travnika; A. Kalmeta, O seljačkom lončarstvu u srednjoj i zapadnoj Bosni, te Dr. M. Filipović, Društvene i običajno-pravne ustanove u Rami i još o tragovima Perunova kulta kod Južnih Slavena. Naročito su mnogo prostora zauzeli u ovom svesku prikazi i kritike (34 stranice).”

⁴ Erić dr. M. 1959. 329-340; Finci M. 1959. 341-347.

⁵ Kecmanović dr. I. 1959. 477-484; Redžić E. 1959. 485-492; Šinik S. 1959. 493-500.

znanosti, uz informacije iz njihovog malog, velikog, svijeta. Pažnju čitalaca privlačili su srednjovjekovni heretici,⁶ historija Zemaljskog muzeja u Sarajevu⁷, kongres jugoslavenskih historičara, održan u Sarajevu,⁸ razmatranja o tzv. turskoj komponenti u etnogenezi bosanskih muslimana,⁹ sinteza dijela kulturne historije Bosne i Hercegovine¹⁰ i podsjećanje na umrlog učenjaka.¹¹

Uvid i procjena mogu potvrditi da nove, komunističke, vlasti nisu unakazile *GZM* i *Pregled*. One su ih kontrolirale, kao i sve drugo, (u početku više, kasnije diskretnije, pa sve manje uspješno) ali su zadržale poštovanje prema značaju tih časopisa i dopustile njihovim redakcijama da, koliko mogu i znaju, povećavaju njihov značaj kvalitetom znanstvenih tekstova, uključujući i historioografske.

Bosanskohercegovački historičari uradili su važan posao i dali doprinos pisanju *Istorije naroda Jugoslavije*.¹² Taj ambiciozni, dugoročni, jugoslavenski projekat započeo je 1949. godine inicijativom Saveta za nauku i kulturu Vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRI). Na početku je bila formirana komisija, sastavljena od historičara iz svih jugoslavenskih republika (Bosnu i Hercegovinu predstavljao je Anto Babić). Komisija je predložila, da *Istorija naroda Jugoslavije* bude kolektivno djelo jugoslavenskih historičara u četiri knjige. Prva knjiga, publicirana 1953. godine, osim malog kartografskog priloga, urađena je bez učešća bosanskohercegovačkih historičara. Jedanaestu glavu te knjige, o srednjovjekovnoj bosanskoj državi, uradila su tri beogradska univerzitetska profesora i jedan zagrebački sveučilišni profesor. Četverica bosanskohercegovačkih historičara (dr. Branislav Đurđev, Nedim Filipović, Hamdija Kreševljaković i dr. Hazim Šabanović) napisali su, kao autori, ili koautori, osamnaest glava druge knjige *Istorije naroda Jugoslavije*. Sve skupa, dvadesetčetiri autora napisali su četrdesetdevet glava ove knjige.¹³ Stručna i šira

⁶ Babić A. 1962. 141-152.

⁷ Benac A. i Dramušić V. 1963. 353-371.

⁸ Šehić N. 1965. 622-627.

⁹ Hadžijahić dr. M. 1966. 485-502.

¹⁰ Tuzlić dr. A. 1967. 291-296.

¹¹ Šunjić M. 1967. 110-113.

¹² Garašanin dr. M., Korošec dr. J. i drugi. 1953; Đurđev dr. B. i drugi. 1960.

¹³ Isto; Prema svjedočenju, publiciranom više od pola stoljeća poslije tih zbivanja, može se

čitalačka publika mogla je, uspoređujući kvalitet prezentiranih tekstova, punih tadašnjoj javnosti nepoznatih tema i činjenica, primijetiti uzdizanje fenomena brzog sazrijevanja bosanskohercegovačke historijske znanosti. Ali, razlike u tumačenju činjenica i izboru pristupa istraživanjima i prezentaciji njihovih rezultata, uobičajeno izražene kod znanstvenika, bile su dodatno otežane ideološkim opterećenjima kod drugog dijela jugoslavenskih historičara. Kada su se tu prislonili suprotstavljeni politički uticaji iz jugoslavenskih republika, spomenuti jugoslavenski znanstveni poduhvat, kojemu je bila namijenjena uloga kultiviranja naslijeđenih nacionalističkih strasti društva, doživio je neuspjeh. Treća i četvrta knjiga te dobro zamišljene edicije, koje su trebale biti posvećene 19. i 20. stoljeću, nisu bile napisane. Historijsko naslijeđe pobijedilo je političku volju, razlomivši komunističko jedinstvo po nacionalnim sastavnicama njegovog idealiziranog jugoslavenstva. Ovaj jugoslavenski neuspjeh je, dugoročno, davao temu za razmišljanje, kasnije i za djelovanje, lokalnim nacionalistima na projektima “dogradnje” njihovih nacionalnih historiografija i historija. To nije ubilo Jugoslaviju, ali je značajno uticalo na njenu smrt.

Prvi broj *Godišnjaka Istoriskog društva Bosne i Hercegovine (GID)*,¹⁴ štampan 1949. godine u hiljadu primjeraka, ponosno je predstavljen kao poduhvat “nov u našoj kulturnoj sredini” i trebao je pomoći “ostvarivanju kulturnih i naučnih zadataka koji su postavljeni Petogodišnjim planom izgradnje naše socijalističke domovine”. Pogledajmo pažljivije redakcijsko obraćanje u prvom broju *GID-a*: potvrđena je činjenica, da je Bosna i Hercegovina “u svom istoriskom razvitku išla specifičnim putem koji su određivali naročiti uslovi i uticaji”; o njenoj bogatoj i autentičnoj historiji svjedočilo je “bogatstvo još neproučenog i neobrađenog istoriskog materijala naših arhiva, koji može da daje odgovor na mnoga neobjašnjena pitanja naše davne i nedavne

zaključiti, da je glavni krivac za neučestvovanje uglednog bosanskohercegovačkog historičara u pisanju prve knjige *Istorije naroda Jugoslavije*, bio – jedan od najopasnijih komunističkih ideologa. Milovanu Đilas, nadobudnom, oštrom i ciničnom čuvaru komunističke ideologije nije bilo prihvatljivo znanstveno samopouzdanje Ante Babića, rasterećeno krutog ideološkog okvira. (Redžić E. 2001. 25-27)

¹⁴ Istorisko društvo Bosne i Hercegovine osnovano je u Sarajevu 25. maja 1947. godine. Pravila Istoriskog društva usvojena su na njegovoj vanrednoj skupštini 24. avgusta 1948. godine i odobrena 6. decembra, iste godine, od ministarstva unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine. Istorisko društvo postalo je 1960. godine – Društvo istoričara Bosne i Hercegovine. (Petrović R. 1980. 285-286)

prošlosti”; nije propušteno podsjetiti, da su raniji pokušaji pokretanja časopisa sličnog profila propali “na poznatom nepovjerenju odgovornih faktora stare, buržoaske Jugoslavije prema ovakvoj vrsti posla kao i na ravnodušnosti jedne zaostale buržoaske sredine kod nas prema svakom kulturnom nastojanju.” Drugi, susjedni, jugoslavenski centri sistematski su razvijali njihova znanstvena društva, akademije, istraživačke i izdavačke djelatnosti. Bosanskohercegovački znanstvenici morali su, zbog toga, publicirati radove o historiji Bosne i Hercegovine izvan svoje sredine. Tamo su njihovi radovi “nalazili nuzgredno mjesto, od slučaja do slučaja, a ne kontinuirano i po sistemu”. Taj očiti nedostatak nije mogao nadomjestiti ni *GZM* “iako on ima velikih zasluga za osvjetljavanje mnogih pitanja naše istorije”. Posebno je naglašeno, da je osnovna zadaća *GZM-a* publiciranje rezultata “arheoloških, prirodoslovnih i etnografskih istraživanja”, dok je publiciranje historiografske građe bilo uvjetovano više ličnim znanstvenim “sklonostima njegovih redaktora” a “ne toliko njegovim programom rada”. Zbog svega toga je rad na istraživanju historije Bosne i Hercegovine bio “neorganizovan, nepovezan, rastrgan i fragmentaran, a članci i rasprave rastureni po raznim časopisima, periodičnim zbornicima i ostaloj štampi što je znatno otežavalo izučavanje naše prošlosti.” Tu je, nezaobilazna i razumljiva, mjera ponosa jer, kako kažu, “tek u naše vrijeme sazreli su uslovi da se ovi nedostaci uklone”, a “naša narodna revolucija” je “probudila interes narodnih masa za pitanje kulture i nauke.” *GID* je, prema programu njegovog rada, trebao publicirati rezultate istraživanja historije Bosne i Hercegovine i drugih južnoslavenskih zemalja, u segmentima povezanim sa bosanskohercegovačkom historijom. Naravno, politika je podsjetila i na njene ideološke kanone: “postavljaće se još neobjašnjeni ili nepravilno objašnjavani problemi naše istorije na diskusiju, da bi se došlo do pravilnog tumačenja izvjesnih istoriskih pojava u duhu marksističko-lenjinističke nauke; objavljiivaće se dokumenti iz istorije oslobodilačkog rata i izgradnje narodne vlasti kao i članci o važnijim događajima iz ovog najslavnijeg perioda istorije naših naroda; tretiraće se pitanja metodike istoriske nastave u okviru borbe za idejnost i primjenu marksističko-lenjinističke nauke u nastavi istorije; vodiće se bibliografski pregled i donositi recenzije značajnih publikacija iz oblasti istorije.” Komunističke vlasti bile su svjesne da je ovaj program nemoguće realizirati u samo nekoliko godina. Bez obzira na velike teškoće, na unutarnjem i vanjsko-političkom planu, njih nije napuštao poslovični i trenirani optimizam. Oni su bili trkači na duge staze i, gledajući iz današnjeg vremena, čini se kao da su

isijavali neku vrstu mističnog političkog i radnog optimizma: "...mi polazimo od činjenice da uslovi koji se kod nas stvaraju socijalističkom izgradnjom daju nove, ranije nepoznate mogućnosti za ovu vrstu kulturnog posla. Nema sumnje da će ti uslovi biti sve bolji i da će, zahvaljujući tome, naš budući rad moći da obuhvati sve postavljene zadatke i da ih rješava bolje, potpunije i pravilnije nego što je to bilo moguće u ovom broju."¹⁵

Već u prvom broju *GID-a* bio je prezentiran bosanskohercegovački historioografski spektakl: od nestanka bogomilstva i islamizacije Bosne, preko razmatranja osmanskog timarsko-spahijskog uređenja, gradske privrede i esnafa u osmansko vrijeme do tema iz devetnaestog stoljeća i podsjećanja na zaslužnog znanstvenika.¹⁶ Slično je bilo i u slijedećem broju *GID-a*, sa uobičajenim prijevodima sadržaja časopisa na ruski i francuski jezik. Osobnosti drugog broja ogleдалe su se u tekstu o ustanku u Drvaru i njegovoj okolini, početkom Drugog svjetskog rata, dvojice domaćih vojnih historičara i prijevodu kraće rasprave o čifluku turskog profesora Omera Lutfi Barkana. Prevodilac Hamid Hadžibegić dao je čitaocima nekoliko korisnih uputa, ukazujući na neke manjkavosti prevedene rasprave, ali savjetujući upoznavanje sa njom.¹⁷ Shema *GID-a* održala se i u slijedećem periodu: od 1952. do 1955. (godišta IV-VII) sadržajem su dominirale rasprave i prilozi hronološki razmotani od antičkog i srednjevjekovnog, preko osmanskog, zaključno sa austrougarskim periodom historije Bosne i Hercegovine. U vezi sa spomenutim, od IV godišta (1952.) sadržaj *GID-a* bio je preveden samo na francuski jezik (prevođenje sadržaja časopisa na njemački jezik započeto je od XV/1964. godišta). Od četrdesetčetiri rasprave i drugih historioografskih priloga, samo dva su bila iz historije Narodnooslobodilačkog rata.¹⁸ Cijela peta knjiga *GID-a* (tiraž: 1.500 primjeraka) bila je, 1953. godine, ustupljena raspravama posvećenim, kako je rečeno, pitanju "crkve bosanske, jedne od najznačajnijih istorijskih pojava srednjevjekovne Bosne koja je ovu zemlju povezivala sa svjetsko-istorijskim zbivanjima i moćno uticala na cjelokupni njezin život." Redakcija je, u duhu njenog poimanja ovoga historijskog fenomena, naglasila da spomenutom knjigom želi

¹⁵ Redakcija. 1949. 5-6.

¹⁶ Solovjev dr. A. 1949. 42-79; Đurđev B. 1949. 101-167; Kreševljaković H. 1949. 168-209; Kapidžić H. 1949. 210-214; Bogičević V. 1949. 215-232; Kapidžić H. 1949. 233-235.

¹⁷ Sarajlić A. i Strunjaš D. 1950. 5-18; Barkan L. O. 1950. 287-298.

¹⁸ Višnjić P. 1954. 103-141; Čemerlić dr. H. 1955. 103-118.

obilježiti “sedamstopenesetu godišnjicu abjuracije na Bilinom Polju (8. aprila 1203.), prve idejne konfrontacije bosanskih krstjana sa rimskom crkvom koja ih je otada pa sve do propasti srednjovjekovne bosanske države i bosanske crkve kao heretike nemilosrdno progonila”.¹⁹

Pravo historiografske identifikacije potvrđivano je marginaliziranim historijskim pokrajinama²⁰ i potpunijim tumačenjem ranije pogrešno shvaćenih pojmova.²¹ U duhu politike obilježavanja obljetnica, redakcija *GID-a* obratila se javnosti razlogom publiciranja desetog broja tog časopisa. Treba obratiti pažnju na poruke, političke naravi, utkane u uvodnik: “Sa malo snaga i mnogo opravdanih nada, koje su bile zasnovane na realnim uslovima stvorenim našom Revolucijom”, pokrenut je *GID*. Potcrtano je, da “desetogodišnjica ovog časopisa pada kada se u čitavoj našoj zemlji slavi četrdeseta godišnjica osnivanja i djelovanja Komunističke partije Jugoslavije. Ovo treba naglasiti stoga što je tek u uslovima ostvarivanja programa Partije, to jest u uslovima socijalističke izgradnje društva u punom njenom obimu, bilo moguće pokrenuti ovakav časopis i održati ga u neprekidnom kontinuitetu. Jer tek sa pobjedom Revolucije, koja je ostvarenje programa Partije, uklonjene su ranije, klasno-politički uslovljene smetnje na putu slobodnog istraživanja prošlosti pa je time i historiografskoj naučnoj aktivnosti otvoreno široko područje rada.” Dokazi tome bili su: bolji uvjeti rada, osnivanje i razvijanje znanstvenih institucija, uređenje biblioteka i arhiva. Tadašnji zvanični stil obraćanja javnosti obiluje izrazima, koji svjedoče o naporima vlasti, da podrže razvoj znanosti. Tako se “skupljaju” stručnjaci, “podiže” znanstveni podmladak, “mobiliziraju” novčana i druga materijalna sredstva kao podrška olakšavanju i ubrzanju znanstvenih “istraživanja u svim sektorima društvenog života”. Naglašavajući prvenstvo društva (odnosno njegovih nadglednika i čuvara) nad interesima specijalističke skupine, ili pojedinca, izrečeno je opominjuće podsjećanje i “vjeruju” komunističkih vlasti: “...ne smije se ispustiti iz vida da uspjeh Godišnjaka nije izoliran efekat napora njegovih saradnika ni efekat nastojanja samo jedne društvene organizacije nego je samo jedan organski dio opštih dostignuća čitave naše zajednice koja su ostvorena u ovih posljednjih deset godina”. Od 46 suradnika, koji su u prvih deset brojeva *GID-a* publicirali radove, 31 je živio u Saraje-

¹⁹ Redakcija. 1953. V, VIII.

²⁰ Išović K. 1958. 109-137.

²¹ Šabanović dr. H. 1958. 177-220.

vu. Na oko 160 štampanih tabaka bilo je prezentirano 96 znanstvenih radova: 6 o antičkom dobu, 17 o srednjovjekovnoj bosanskoj državi, 25 o vremenu osmanske uprave, 37 o političkoj historiji i narodnim pokretima 19. i 20. stoljeća te 11 o Narodnooslobodilačkom ratu. *GDI* je razmjenjivan za 17 jugoslavenskih i 14 inozemnih časopisa (po 3 iz Austrije i Čehoslovačke, 2 iz SSSR-a i po jedan iz Bugarske, Danske, Mađarske, Poljske, SAD i Zapadne Njemačke). Redakcija je, spominjući odsustvo recenzija i prikaza važnijih historiografskih djela u prvim brojevima *GDI*-a, notirala to kao nedostatak, čijem je ispravljaju posvetila veću pažnju od osmog broja. Također, bilo je izraženo ubjeđenje, da su “prebrođene glavne teškoće” i da se, “sa mnogo opravdanog pouzdanja” mogao “očekivati dalji napredak.”²²

Dvije godine kasnije, dvanaesti broj *Godišnjaka društva istoričara Bosne i Hercegovine (GDI)* bio je, najvećim dijelom, ispunjen priložima o “dvadesetogodišnjici narodne revolucije u Jugoslaviji”. U redakcijskom uvodniku izvršeno je hronologijsko uvezivanje u tkanje, koje je trebalo asocirati publiku na rađanje nove tradicije: “*Godišnjak* je i ranije vodio računa o tome da ne iznevjeri naše pamćenje o narodnoj revoluciji 1941-1945. Treća knjiga časopisa posvećena je u cjelosti proslavi desetogodišnjice ustanka naroda Jugoslavije. Naučni i metodološki napredak koji je od tada do ove nove proslave registrovao *Godišnjak* na svojim stranicama rezultat je i svjesnih napora i objektivnih sazrijevanja istoriografije ustanka.” Kako se, također, kaže u tome praktičnom, poslovno-ideološkom uvodniku, takve “jubilarne proslave obavezuju našu nauku da pokaže rezultate rada i napora na naučnom oblikovanju naše novije istorije...” Historija “ustanka naroda Jugoslavije”, odmjereno je spomenuta kao “jedno(...)od najvažnijih područja naučnog rada kod nas”, ali je odmah, napadno, optimistički izrečeno, da u “novije vrijeme težište naučnih istraživanja postepeno prelazi na najnovije razdoblje naše nacionalne istorije i u tom pogledu istorija NOB dobiva prioritetan značaj.” “Narodna revolucija”, napisano je, “predstavlja jedan od najznačajnijih događaja naše cjelokupne prošlosti. Njoj pripada vidno mjesto i u opštoj istoriji. Snažan i radikalnan zamah jugoslovenskih naroda, revolucija se u isto vrijeme uklopila i u široki lanac socijalnih i oslobodilačkih pokreta koji u novije vrijeme potresaju svijet. Koncipirana kao socijalna i narodna revolucija od strane jugoslovenskih komunisti, borba naših naroda za oslobođenje uzbudila je svijet svojom unutrašnjom

²² Redakcija. 1959. 7-10.

veličinom, i prolomila monotoniju našeg nacionalnog razvitka silinom kojoj kod nas ranije nije bilo ravne.” Zbog toga je redakcija smatrala, da je revolucija “postala fenomen pred kojim naučni radnici osjećaju dug i obavezu.” Dalje je objašnjeno, da “naši historičari” trebaju pridonijeti “da se ne zaborave događaji iz revolucije, da naučno oblikuju hroniku borbe protiv stranog i domaćeg fašizma, da razluče istinu od taloga koji se ponegdje još pojavljuje”. Vidljivo je, da je na sceni bila izgradnja modela historijske znanosti u kojem će jugoslovensko iskustvo Drugog svjetskog rata imati sve zapaženiju ulogu. Također, historičari su političkim drvenjezikom napomenuti, da se “više od svega njihov zadatak(...)sastoji u tome da marksistički sagledaju istoriju revolucije.” Prema tada uporno budnom, uvježbanom, obrascu komunističkog optimizma, spomenuti zadatak “će postojati dok bude postojala historiografija.” Da bi se tom komunističko-futurističkom pristupu dala uvjerljivost, podsjećalo se na, očekivani, dolazak “novih i novih generacija naučnika” i očekivanja, da se “za ovo područje istorijske nauke pridobije što veći broj mlađih saradnika.” Bilo je to, gotovo zarazno, društvenim fluidima tada već efikasnije prenosivo, komunističko samopouzdanje. Ali, ushit se u to doba brzo disciplinirao podsjećanjem, da je Bosna i Hercegovina “mnogonacionalna oblast u kojoj je radnička klasa usadila korijen nešto kasnije nego u nekim drugim jugoslovenskim zemljama.”²³ Ovaj primjer dosta govori o tadašnjem statusu Bosne i Hercegovine u odnosu na druge jugoslavenske republike: ona je, čak promatrana iznutra od nekih domaćih historičara, bila istaknuto komplicirana, zaostala, oblast u odnosu na, kako je kazano, neke druge jugoslavenske zemlje. Na drugoj strani, očividno se, opominjuće, spominjanje “taloga” odnosilo na komunističku odbojnost prema još živom naslijeđu “građanske historiografije.”

Otkrivanje prostora historiografske slobode ogledalo se 1960-ih godina na stranicama *Godišnjaka*. Ovdje će biti spomenuti samo neki radovi historičara, uz ponekog istraživača iz drugih znanosti, iz Bosne i Hercegovine koji, između ostalih, svjedoče o snažnim zamaskama kojima je domaća historiografija, sa njenim teretom jučerašnjice i novim nadama, zaplivala udaljavajući se od ideološkog, prividno sigurnog, zatona. Ta slavna *Godišnjakova* hronologija važnih historiografskih radova, čiji su trajni otisci ovjekovječeni među vrijednostima jugoslavenske i evropske historiografije, u jednom od mogućih izbora, a u odnosu na deceniju promatranja, započinje, krajem 1950-ih godina, sa

²³ Redakcija. 1962. 5-6.

uvidom u ekonomiku rimske provincije Dalmacije.²⁴ Slijedilo je važno otkriće novog podatka “o gostu Radinu i njegovoj sekti” i otvaranje teme mletačkih granica u Dalmaciji.²⁵ Kasnije je postavljeno pitanje, da li je “Tihomir iz Kronicke popa Dukljanina - historijska ličnost?”²⁶ Dubrovčanin u službi bosanskih kraljeva i dubrovački izvori o propasti srednjovjekovne bosanske države²⁷, postali su vidljiviji. Slijedila su razmatranja o vojnom uređenju Bosne, poslije uništenja Bosanskog kraljevstva,²⁸ o razvoju “naselja kao tipa karavanske varoši”²⁹ i ekonomskom životu “Bosne i Sarajeva”, prema francuskim putopiscima, početkom zadnjeg stoljeća osmanske uprave.³⁰ Važne, i nove, teme ulazile su u naslijede osmanistike sa vilajetskim ajanima, nastankom čifluka i bunama muslimanskog stanovništva “u Bosni u XVII i XVIII stoljeću”.³¹ Navirali su prilozi historiji “starih gradova u Bosanskoj i Slavanskoj krajini” te studija o jednom bosanskom gradu u doba uspona osmanske snage.³² Martolosi³³ i sarajevska muafnama³⁴ pridružili su vlastite niti širećem tkanju historiografije u Bosni i Hercegovini. Državnopravne kombinacije o položaju Bosne i Hercegovine na početku Prvog svjetskog rata, “počeci naseljavanja stranih seljaka” u vrijeme austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom i portretiranje bosanskohercegovačkog age, uhvaćenog u procjepu “između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća,³⁵ upotpunjavali su sliku historije ove zemlje, njenih i drugih ljudi u vremenu Dvojne monarhije. Tu su pomagali i radovi o kriznom vremenu balkanskih ratova,³⁶ jednoj političkoj aferi, borbi

²⁴ Pašalić dr. E. 1959. 297-331.

²⁵ Šunjić M. 1961. 265-268; 1966. 47-62.

²⁶ Hadžijahić dr. M. 1969. 397-418.

²⁷ Kovačević dr. D. 1963. 288-310; 1964. 205-220.

²⁸ Šabanović dr. H. 1961. 173-224.

²⁹ Bejtić ing. arh. A. 1961. 225-249.

³⁰ Šamić dr. M. 1961. 111-134.

³¹ Sućeska dr. A. 1963. 167-198; 1967. 37-57; 1969. 163-207.

³² Handžić dr. A. 1963. 321-339; 1970. 141-196.

³³ Vasić dr. M. 1964. 11-65.

³⁴ Hadžijahić M. 1964. 67-119.

³⁵ Hauptmann dr. F. 1961. 87-109; 1967. 151-171; 1969. 23-40.

³⁶ Kapidžić dr. H. 1963. 5-51.

za političku autonomiju Bosne i Hercegovine,³⁷ osnivanje nove, ambiciozno zamišljene nacionalne organizacije³⁸ i značajan izvještaj o rivalitetu interesa Austrije i Ugarske.³⁹ Istraživanja historije Jugoslavije već su donosila zapažene radove o građanskim političarima u miru⁴⁰ i ratu⁴¹ kao i o planovima vojnih vlasti Kraljevine Jugoslavije.⁴²

Tako se svečana melodija veličanstva historijskih znanosti, pisana prilozi-
ma i studijama u njihovom glavnom bosanskohercegovačkom časopisu, pre-
nosila kroz tu deceniju svima koji su je željeli čuti. Izgledalo je da će trajati,
trajati...

Gotovo vršnjak *Godišnjaku*, ipak godinu mlađi, časopis *Prilozi za orijen-
talnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* (ka-
snije samo *Prilozi za orijentalnu filologiju – POF*) Orijentalnog instituta u Sa-
rajevu, kvalitetom je značajno dopunjavao ponudu historiografskih radova u
Bosni i Hercegovini. Njegov tiraž od 1.000 primjeraka predstavljao je tadašnju
uobičajenu mjeru režimske pažnje prema značajnim časopisima. Radi orijen-
tacije o statusu kvalitete ponuđenih radova, pogledajmo dio sadržaja jednog
od prvih brojeva *POF-a*, čija je redakcija već dotada, osim nekoliko bosansko-
hercegovačkih i jugoslavenskih, pridobila “više učenih ljudi u inostranstvu”:
našao se tu jedan perzijski izvor o kosovskoj bici dr. Fehima Bajraktarevića,
pitanje kršćanskih spahija u Rumeliji 15. stoljeća osvjetlio je dr. Halil Inald-
žik, položaj Roma u južnoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću raz-
matrao je Muhamed A. Mujić, vrijedan prilog historiji Sarajeva dao je Ham-
dija Kreševljaković o ćefilemi kršćana iz 1788. godine, a na Hamzeviće nas
je podsjetio Muhamed Hadžijahić, dok je Alija Bejtović dao, kako kažu, “prvi
doprinos” odnosno “opći i sistematski pregled spomenika osmanlijske arhi-
tekture u Bosni i Hercegovini”, dr. Branislav Đurđević je informirao o defterima
za Crnogorski sandžak, Hazim Šabanović o najstarijim vakufnamama u Bosni
a Nedim Filipović iznio zapažanja o timarskom sistemu.⁴³

³⁷ Bogićević V. 1966. 79-107; 1969. 315-340.

³⁸ Đaković L. 1966. 135-157.

³⁹ Juzbašić Dž. 1970. 45-104.

⁴⁰ Begić D. 1967. 173-189.

⁴¹ Hurem R. 1967. 191-221.

⁴² Šehić dr. N. 1970. 105-139.

⁴³ Mujezinović M. 1956. 332-333.

U nekoliko brojeva *POF-a*, koji 1960-ih nije izlazio ujednačenom dinamikom neophodnom za održanje osjećaja prisutnosti u javnosti za časopis tako ubjedljivog bosanskohercegovačkog kvaliteta, nakupio se cijeli roj znanstvenih radova koji su poletjeli prema znanstvenim horizontima Jugoslavije i svijeta. Podsjetićemo se nekih radova, tek da se nagovijeste visoki dometi domaće orijentalistike (u otvaranju novih tema i jasnom razmatranju ranijih pogrešnih pristupa i tumačenja), udruženih sa sazrelom i još uspinjućom historiografijom: postanak i razvitak Bijeljine u 16. stoljeću⁴⁴, Bitlisijev opis Balkanskog poluostrva⁴⁵, život i djelo Hasana Kafije Pruščaka⁴⁶, demonstriranje jednog pristupa velikoj temi orijentalnih svojstava južnoslavenske narodne kulture⁴⁷, te studija-zagonetka o rječniku, nepoznatog autora, iz 17. stoljeća.⁴⁸

Visokim kvalitetom znanstvenih radova i upornošću znanstvenika Orijeentalnog instituta u Sarajevu, *POF* se uspio održati i razviti do prepoznatljivosti koja je nailazila na podršku i simpatije daleko od Bosne i Hercegovine i Jugoslavije. I to je, uz neke druge, priča za drugu priliku i, možda, na drugom mjestu.

Na obalama historiografskog jezera Bosne i Hercegovine, na kojima su bile podignute građevine znanstvenih institucija, u kojima su svijetlili znanstveni časopisi i njihova druga izdanja, događale su se ohrabrujuće najave višeg stanja duha, od onoga kakav su ideološki proroci i žreci odobravali. Kao da je naviralo vrijeme, očekivanih, oštih polemika i kritika dotadašnjih rezultata rada u historiografiji. Nešto od toga uzburkalo je, naizgled, mirne znanstvene vode i zapljusnulo neke od znanstvenih institucija. Historiografija je tako počela jesti zdravije sjemenke znanosti, ne bježeći od oštine, najčešće ljekovite, polemičnosti. Taj novi sadržaj davao je historiografiji u Bosni i Hercegovini novu vrstu samopouzdanja i nudio putovanje prema – modernosti.

Urnebes neočekivanog započeo je baš tamo gdje mu se i nisu nadali. Desilo se to u režimskim kreacijama (*GDI* i *POF*), koje su se postepeno odvajale od zvanično proklamirane uniformnosti, sve pazeći da se ne preture na ideološ-

⁴⁴ Handžić A. 1965. 45-74; 1970. 5-48.

⁴⁵ Trako S. 1965. 209-218; 1969. 329-351.

⁴⁶ Šabanović H. 1969. 5-31.

⁴⁷ Filipović M. 1970. 101-116.

⁴⁸ Korkut M. D. 1970. 135-182.

koj klizavici. Ali, gdje god da su se odstupanja događala (posebno ona javna, koja se nisu mogla, tek tako, prećutati) nisu bila dočekivana dobrodošlicom. To što je nazvano polemikom, nije se dogodilo. Počelo je u rubrici *Ocjene i prikazi* u četrnaestom godištu *GDI-a*. Dr. Branislav Đurđev publicirao je, njemu svojstven, samouvjeren osvrt u kojem je ponešto kudio, pomalo hvalio a ni vlastite zasluge nije zapostavljao.⁴⁹ U slijedećem broju *Godišnjaka*, koji je izašao iz štampe tek dvije godine kasnije, Đurđevu je ljutito odvratio Hazim Šabanović ne držeći previše do njegove dominantne društvene, i prorežimske, pozicije i ambicioznog (ali ne baš aklamativno prihvaćenog) arbitra bosanskohercegovačke historiografije i orijentalistike. Šabanović je jako prodrmao Đurđevljevu poziciju samoproklamiranog kontrolora znanstvenih tokova, kao i njegove namjere i znanje.⁵⁰ Da bi se ta, neželjena, neugodnost nekako adaktirala redakcija časopisa zbrzila je kratku napomenu-kapitulaciju, tjerajući od sebe prokletstvo polemike.⁵¹

Pokretač žestoke kritike usmjerene prema radu dvojice univerzitetskih profesora bio je Besim Korkut. On je kritikovao greške, propuste i brzopleitosti u prevođenju historijskih dokumenata sa arapskog jezika “dra Fehima Bajraktarevića, redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu”. Zbog toga Bajraktarević, prema Korkutovom mišljenju, “nedovoljno stručno i čak na pojedinim mjestima neodgovorno i proizvoljno tumači važne činjenice iz materijala koje obrađuje.”⁵² Još gore prošao je dr. Šaćir Sikirić, “redovni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu i šef katedre za orijentalne jezike.” Korkut je, prilično detaljno, pokazao Sikirićevo znanje arapskog jezika zaključujući, da spomenuti sarajevski profesor “iskrivljava tačno dešifrovane tekstove i nepravilno prevodi vjerno prevedene riječi i rečenice, potvrđujući time aktuelnost davnašnje arapske izreke koja kazuje da nije neznalica onaj koji ne zna,

⁴⁹ Đurđev dr. B. 1964. 275-288.

⁵⁰ Šabanović H. 1966. 253-270.

⁵¹ Redakcija: dr. Branislav Đurđev, dr. Hamdija Kapidžić (odgovorni urednik), dr. Esad Pašalić i dr. Marko Šunjić stali su iza ove dvije rečenice: “Mada je Redakcija smatrala da ovakav sadržaj napisa i pod ovim naslovom ne bi trebalo štampati u *Godišnjaku*, na izričit zahtjev B. Đurđeva koji je također član Redakcije objavljuje se onako kako je autor napisao. Redakcija je zaključila da se ovim napisom obustavi dalja polemika u *Godišnjaku*.” (Isto. 253. Vidi napomenu)

⁵² Korkut B. 1965. 307-346.

a zna da ne zna, nego onaj koji ne zna a ne zna da ne zna.”⁵³ Tako je to bilo, kada su se dohvatili orijentalisti, od kojih jedna strana nije bila opterećena željom da se dopadne javnosti, nego da istjera stvar na čistac. Isti je princip i u drugim znanostima. Kako god, historijska znanost imala je koristi i od ovih nerealiziranih polemika (u stvarnosti oštro intoniranih kritika nećijeg rada i ponašanja), jer tada su istraživači mogli nešto opreznije pristupiti prijevodima i tumačenjima važne historijske dokumentacije. Dobili su jasne signale, da se ne oslanjaju bespogovorno na dotadašnje autoritete, nego da dobro provjere moguće navode.

Sada treba nešto kazati o *Prilozima* Instituta za istoriju u Sarajevu. Ne umanjujući značaj nekoliko važnih časopisa, koji su dio svoga prostora ustupali za historioografske sadržaje⁵⁴, niti zasluge njihovih redakcija za održanje takvog odnosa prema historijskoj znanosti, u ovoj raspravi treba osmotriti *Priloge* kao jedan od najbitnijih oslonaca održavanja i razvoja dinamike historijskih istraživanja u Bosni i Hercegovini. Prvi broj *Priloga*, tada još, Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, štampan je 1965. godine u tiražu od 1.000 primjeraka. U prvom obraćanju javnosti redakcija časopisa naglasila je, da se “naučno-istraživački program Instituta” ne odvija ravnomjerno, jer među historičarima nije vladao “jednak interes za pojedine periode”. U vezi s tim, redakcija je skrenula pažnju na to, da “će ova okolnost nužno dolaziti do izražaja i u *Prilozima* i tako poslužiti kao ilustrativan podatak o razvoju same istoriografije socijalizma u Bosni i Hercegovini”. Važno je kazati, da je redakcija posebno skrenula pažnju zainteresiranim istraživačima i potencijalnim vanjskim suradnicima, kako će *Prilozi* publicirati i “radove koji ne stoje u direktnoj vezi sa naučno-istraživačkim programom Instituta ukoliko se odnose na značajne političke, ekonomske, kulturne, ukratko društvene pojave i događaje pomenutog razdoblja, ukoliko su zasnovani na historijskim izvorima i po svojoj obradi predstavljaju doprinos nauci”. Tim drven-jezikom pokušalo se

⁵³ Isti autor. 1969. 397-424.

⁵⁴ Osim citiranog časopisa *Naše starine*, spomenut ću *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* (prvi broj 1953.g.), *Radove Naučnog društva Bosne i Hercegovine* (kasnije ANU BiH) / *Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka* (prvi broj 1955.g.), *Glasnik Arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine* (prvi broj 1961.g.) i *Radove Filozofskog fakulteta u Sarajevu* (prvi broj 1963.g.). U ovim i nekim drugim časopisima, koji nisu ušli u faktografsku podlogu rasprave, radove su publicirali citirani autori, i brojni drugi, čije su se teme rasprostirale od predhistorije do 20. stoljeća. Neki od tih radova i danas su dragocjeni znanstveni putokazi.

sugerirati da se tražila kvaliteta izvora i uvjerljiv znanstveni pristup. Kako bi se naglasila jugoslavenska orijentacija rukovodstva Instituta, rečeno je, da “nema potrebe isticati” da će radovima koji razmatraju historijske tokove u drugim jugoslavenskim zemljama, a koji su imali značaja za Bosnu i Hercegovinu, “biti otvorene stranice *Priloga*”.⁵⁵ Drugi broj ovoga časopisa štampan je 1966. godine u 700, a treći broj 1967. godine u 400 primjeraka. Sadržaj publiciranih priloga bio je primjeren tipičnim institutima za historiju radničkih pokreta. Ali, uprkos tako skućenim konceptijskim i svjetonazorskim ograničenjima, koje su diktirali politički (partijski) osnivači, mogla se osjetiti kreativna snaga pojedinih autora, koji su se počeli izdvajati iz sivila prosječnosti. Tu je tek nastajao jedan znanstveni tok koji će, slijedeće decenije, pojačati rijeku bosanskohercegovačke historiografije i dobiti potvrdu u jugoslavenskim okvirima, povremeno prelazeći značajem i preko njenih granica.

Najveći znanstveni i organizacioni poduhvat u dotadašnjem radu Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu jeste njegovo učešće u pripremi i realizaciji znanstvenog skupa *Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine*, održanom novembra 1968. godine u Sarajevu. Osim Instituta, skup su organizirali Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, Katedra za istoriju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Katedra državnog i međunarodnog prava Pravnog fakulteta u Sarajevu, Katedra za političke nauke Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Skupu je, kako je rečeno, “prisustvovalo oko 80 istoričara i više predstavnika političkog i kulturnog života”. Nekoliko prezentiranih saopćenja predstavljala su značajne znanstvene prodore. Skup je, također, opravdao i namjeru afirmiranja statusa Bosne i Hercegovine kao ravnopravne republike jugoslavenske federacije. Zbornik radova sa ovoga značajnog skupa publiciran je u prepoznatljivom četvrtom, tematskom, broju *Priloga*.⁵⁶

U toj deceniji u, sve gušće i kvalitetnije, tkanje bosanskohercegovačke historiografije zaplela su se tri čovjeka (umirovljeni general i dinamični povjesničar, nepoznati pravnik sa biljegom političkog osuđenika i poznati književnik) koji će, za oko tri decenije kasnije sudjelovati u određivanju putanje država i nacija koje su, različitom umješnošću i uvjerljivošću, predvodili.

⁵⁵ Redakcija. 1965. 5-6.

⁵⁶ Redžić E. i drugi. 1968.

U izvještaju o sudjelovanju na Trećem međunarodnom kongresu historičara pokreta otpora u Evropi (Karlovy Vary, Čehoslovačka, 2.-4. septembra 1963.g.) direktor Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta u Sarajevu, Enver Redžić, zabilježio je utiske o njegovom kolegi Franji Tuđmanu: "... pratio sam rad kongresa u političkoj sekciji, u kojoj je pored ostalih direktor Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu drug Franjo Tuđman podnio referat 'Okupacioni sistemi u Jugoslaviji'. Pored druga Tuđmana u ovoj sekciji istupili su sa kraćim koreferatima general-potpukovnik Petar Brajović i asistent u Institutu u Zagrebu Fikreta Butić. U ovoj sekciji albanski delegat Passa kritikovao je Tuđmana zbog njegove navodne tvrdnje da su Albanci išli za stvaranjem Velike Albanije na račun dijelova jugoslavenske teritorije. Faktično, Tuđman to nije tvrdio, već iznio činjenicu da je Italija težila stvaranju Velike Albanije na račun jugoslavenske teritorije. Poslije albanskog delegata istupila je sovjetska istoričarka Kulinova sa kritičkom primjedbom na Tuđmanovu tezu da je njemačko-sovjetski pakt o nenapadanju nanio štetu međunarodnom radničkom pokretu. I sovjetski istoričar Boltim je izjavio svoje neslaganje sa ovom Tuđmanovom tvrdnjom."⁵⁷

Iste godine (maj-juni) kroz memoriju Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta u Sarajevu brzo je prošlo ime Alije Izetbegovića. Radilo se o banalnom sudskom slučaju, koji je bio završen januara 1964. godine. Stanari stambene zgrade, gdje je Izetbegović bio predsjednik kućnog savjeta, tužili su Institut zbog, navodnog, onemogućavanja pristupa dvorišnom prostoru. Sudsko rješenje ovoga slučaja nudi dragocjene podatke o karakteru čovjeka koji je, decenijama kasnije, igrao (i unutar njegovog naroda osporavanu) ulogu "prvog u Bošnjaka". Ovdje, čak i, banalnost slučaja daje višestruki značaj historijskom izvoru pokazujući isprekidane puteve slojevitih (svjesnih i nesvjesnih) izbjegavanja direktnog izjašnjenja pred javnošću – ovdje predstavljenom

⁵⁷ IIS. Fond: 1963. Savjetu Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta – Sarajevo, 7. oktobra 1963. godine.

Akademik Petar Strčić, nedavno je podsjetio javnost na kreativni period povjesničara dr. Franje Tuđmana: "Upoznali smo se 60-ih godina, kada je on bio direktor i jedan od osnivača Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Cijeli smo život nas dvojica polemizirali o nizu tema i uvijek jedan na drugoga galamili. Njegovi su znanstveni radovi do kraja 70-ih iznadprosječno dobri. Do danas nemam prigovora na njegovu knjigu 'Stvaranje socijalističke Jugoslavije'. Bio je izvrstan historičar. Njegova kasnija politika druga je stvar." (Strčić P./Orešić B. 2009. 30.)

običnim općinskim sudom koji je, istina, svako oglašavanje započinjao: “U ime naroda!” Izetbegovićeva osobenost očvrsla je u zatvoru, poslije Drugog svjetskog rata, a još je bila brušena u doba opisanog zbivanja iz prve polovine 1960-ih godina. Citirat ću najzanimljiviji dio dokumenta (sa neispravljenim greškama na originalu) i preuzeti slobodu podvući riječi tadašnje, usputne, karakterizacije dijela ličnosti Alije Izetbegovića: “Svjedok Izetbegović Alija ističe da je pristajući na postavljanje ograde mislio nadograđivanje ograde sa južne strane prostora ispred zgrade, a ne na postavljanje ograde sa ulične strane. Međutim, iz činjenice da Manojlović Nemanja koji je zajedno sa Izetbegović Alijom prema navodima tuženoga i svjedoka Nikole Babića bio prisutan čitavom razgovoru, tvrdi da su posebno razgovarali o dograđivanju ograde sa donje-južne strane, a posebno o postavljanju ograde sa ulične strane, isključuje se mogućnost zablude na strane Izetbegović Alije kao predsjednika kućnog savjeta.”

Sud je odbio tužbu.⁵⁸

Ovdje tek ovlaš naznačene, neke od osobina Izetbegovićeve ličnosti slijevaju se prema mogućnostima odgovora na brojna pitanja u vezi sa njim. Postaje jasnije koja su njegova svojstva smetala punoći djelovanja u ozbiljnoj politici, što ga je onemogućavalo u razvoju od lokalnog političara prema neospornom položaju državnika značaja. Sve to i danas tjera u tjeskobu neriješenih problema, često i u očajanje, neke od njegovih pristalica a druge u euforiju podrške, na svaku naznaku kritičkog stava. Kako stvari sada stoje: bit će lakše napisati registar trajnih/trajnijih nedoumica u vezi sa Alijom Izetbegovićem, nego njegovu potpuniju biografiju.⁵⁹

Dobrica Ćosić je udesio da postane važna ličnost u poslu nacionalističkog preuzimanja kulturnih institucija, poput Matice srpske i Srpske književne zadruge. Rukovodstvo Saveza komunista Srbije smatralo je, aprila 1969. godine, da srpski nacionalisti nastoje ojačati njihove pozicije tako što će “odstraniti iz tih institucija tzv. režimsku inteligenciju.” To je, prema mišljenju vlasti, trebala

⁵⁸ IIS. Fond: 1964. 02-88/1. 17. II 1964. Rješenje: Opštinski sud I u Sarajevu. Broj P: 3568/63. Sarajevo, 18.1.1964.

⁵⁹ Da li južnoslavenske historiografije, uključujući i bugarsku, imaju svoga Darka Hudelista? Nemaju. Jedan je Darko Hudelist, novinar-istraživač koji se od svjedoka povijesti razvio u pisca historije: Hudelist D. 2004. Kakvo je današnje stanje, koje će potrajati u južnoslavenskim historiografijama, isključujući bugarsku iz tog negativnog trenda, bilo bi najkorisnije da Darko Hudelist završi preostatak trilogije *Predsjednici* (Dobricu Ćosića i Aliju Izetbegovića) pa da imamo šta čitati i citirati. Toliko o tome.

biti priprema za nadmetanje sa hrvatskim nacionalistima, uz jačanje politike “pridobijanja i vezivanja Srba i Muslimana iz Bosne i Hercegovine (obnavljanje borbe za Bosnu).” Tadašnja, zvanična, politička razmatranja operirala su uvidima, “da se ide na stvaranje nove drukčije Matice kao borca za srpske interese. Postoji namera da se isto učini u Srpskoj književnoj zadruzi, kao i u drugim institucijama. Ubacili su krilaticu da put u Bosnu vodi preko Novog Sada. Faktički se radi o pokušaju podele Bosne i Hercegovine u nadmetanju sa Maticom hrvatskom. Matica hrvatska imala je nameru da osnuje svoje ogranke u Subotici i nekim drugim mestima. Srpski nacionalisti su mislili da to treba dopustiti kako bi Srbi mogli osnivati ogranke u Bosni i Hrvatskoj. Očigledna je namera da se vrati uloga Matice srpske iz doba Austro-Ugarske kada je delovala i na srpskoj i hrvatskoj i turskoj teritoriji, i da se stvore uslovi za delovanje na svim teritorijama gde žive Srbi.”⁶⁰ Vlasti bosanskohercegovačke Republike nisu bile neinformirane o nastojanjima srpskih krugova, čija je identifikaciona markica, unutar vlasti Jugoslavije, postajao Dobrica Ćosić. Tako je do njih, uz druge informacije, ranije došao “puni tekst izlaganja Dobrice Ćosića i Jovana Marjanovića na (...) plenumu CK SK Srbije.” Ovaj tekst, kao i drugi partijski papiri, bili su dostupni historičarima od povjerenja.⁶¹ Izgleda da su srpski partijski krugovi, u ovome slučaju, požurili osuditi Ćosića i Marjanovića za srpski nacionalizam, koristeći kao povod njihovu kritiku albanskog nacionalizma na, kako piše, “Kosovi i Metohiji.”⁶² U stvarnosti, partijski, komunistički vrh Srbije, nije se usudio dopustiti sebi luksuz propuštanja ideološkog pritezanja dvojice svojih istaknutih članova čiji stavovi, kako je naglašeno, “objektivno podstiču nacionalizam, seju sumnje i vode narušavanju jedinstva u SK.”⁶³ Dakle, sve se slilo u lijevak nekih od osnovnih strahova komunističkih vlasti. Posljedica gubitka ugleda zvaničnih vlasti uzrokovala je, nešto kasnije iste godine, prihvatanje Ćosićevih i Marjanovićevih stavova u dijelu srpske javnosti.⁶⁴

⁶⁰ Vuković Z. 1989. 285-286. Više o Srpskoj književnoj zadruzi vidjeti kod: Trgovčević Lj. 1992.

⁶¹ CK SK BiH. Fond: Komisija za unapređivanje... Tekst izlaganja Dobrice Ćosića i Jovana Marjanovića. Broj: 12-955/1-68. Sarajevo, 11. maja 1968. godine

⁶² Isto.

⁶³ Vuković Z. n.d. 164, 260.

⁶⁴ Isto. 260. Jedno od skorijih Ćosićevih svjedočanstava u kojima spominje i 1960-te godine: Ćosić D./Latinović Z. 2009. 82-91.

San o afirmaciji bosanskohercegovačke historiografije i hod po mukama *Istorije naroda Bosne i Hercegovine* već je razmatran na drugom mjestu.⁶⁵ Povjesničar, graditelj Jugoslavije, i svjedok njezinog pada, smatra da je od sredine 1960-ih do sredine 1980-ih Bosna i Hercegovina “doživjela zlatno doba.”⁶⁶ Kako smo vidjeli, historiografija se prilično uspješno razvijala u Bosni i Hercegovini. To ne bi bilo moguće u uvjetima sistematskih ideoloških pritisaka i grubih usmjeravanja. Kontrola je, svakako, postojala ali je bila diskretna i najčešće vršena unutar znanstvenih institucija. Ukupni znanstveni rezultati pokazuju da 1960-ih godina historiografija nije bila sluga režima. Čak se može tvrditi da su vlasti razumijevale potrebu razvoja historijske znanosti u Bosni i Hercegovini kao nužnost potvrde identiteta ove jugoslavenske republike. Uvidi u prirodu stanja Bosne i Hercegovine, uronjene u društveno-politički aktivizam kraja 1960-ih godina, slijedit će u raspravi o nacionalnim identitetima u Bosni i Hercegovini.

PROLEGOMENA TRAKTATA O JUGOSLAVENSKIM KOMUNISTIMA

ili

Neuspjeh hrabrog poduhvata ujedinjenja mozaika nacija u zajedničku državu i komunističke samorealizacije kao sidra historije

Bili su apsolutni ratni pobjednici. Znali su da će skrojiti odijelo vlasti prema vlastitim proporcijama. Oni su dizajnirali i kreirali jugoslavenski oslobodilački pokret koji je potukao vanjski (okupacijski) i unutarnji (kvislinški) fašizam. Samo to trebalo je biti dovoljno za pristup časnom mjestu u historiji Jugoslavije i u historiji svijeta. Praktični, kakvi su bili, oni su, osim kvislinških, temeljito porazili i kolaboracionističke građanske snage. Tek je taj poduhvat bio presudan za njihovu instalaciju na vlast. Nije im padalo na pamet ispustiti budućnost za koju su bili progonjeni i ratovali gotovo četvrt stoljeća. Bili su jaki kao opore zemlje njihovog porijekla. Udruženi postali su jači, ne kao mehanički zbir njihovih pojedinačnih značaja, nego kao legura kojoj je zadato da bude otpornija, ali i prijagodljivija, pritiscima izvana i iznutra. Pobjedom i načinom života, u ratu i poslije, neki od Titovih partizanskih veterana podsjećali

⁶⁵ Pelešić M. 2000. 367-404. ANU BiH. Fond: Komisija za *Istoriju*...Br. 505/69. (sa priložima). Sarajevo, 26.3.1969.

⁶⁶ Bilandžić D. 2007. 42.

su na ratnike iz davnina, hrabre, pravedne, nepotkupljive.⁶⁷

⁶⁷ Ljudi spomenuti ovdje imaju, naravno, ime, prezime i historiju njihovih života. Njihovim imenima bilo bi tijesno u ovom prilogu. Oni zaslužuju da se, ponovno, nađu i da budu imenovani na drugom mjestu.

Čestiti, iskreni i moralni među bosanskohercegovačkim komunistima, dobrovoljci i borci iz prvih redova, i sami su često bili potiskivani od poslijeratnih jeftinih politikanata iz njihove partije. Postepeno su postali svjesni zaobilaženja, i bahatog gaženja, autentičnih vrijednosti zbog čije su odbrane otišli da se bore u ratu. Pravda, sloboda, bratstvo i jednakost njima nisu bile prazne riječi. Vidjeli su da nekima iz drugih i trećih redova, ipak, jesu. Neki od autentičnih dobrovoljaca, koji su otišli da se bore za plemenite ciljeve, kao i svi slobodari čovječanstva, tek su poslije rata postali članovi Komunističke partije Jugoslavije. Jednog bosanskog partizana, tada jedva punoljetnog mladića, dobrovoljca koji je došao popuniti prazno mjesto njegovog nedavno poginulog brata, komanda je ciljano poslala da pogine zbog održavanja afirmativne slike o borcima Narodooslobodilačke vojske Jugoslavije u narodu.

Poslije oštre bitke, vođene protiv jake njemačke okupacione jedinice, njegova brigada imala je veći broj mrtvih i teško ranjenih. Taj mladi partizan dobio je naredbu da, sa svojom jedinicom, prikupi prijevoz (kola, konje, volove) za ranjene, umiruće i mrtve suborce. Jedan seljak je zavapio: “Slave mi, nemam!” Partizani su brzo otkrili da je imao i kola i volove. Ljut, zgađen mladić, u žurbi da prebaci ranjene i umiruće suborce na sigurno, opsuje lažovu njegovu svetinju. Ovaj je to kasnije prijavio brigadnoj komandi. “Znamo”, rekli su u komandi mladom borcu, “lagao je. Ali, ti moraš u kaznenu jedinicu, ili u zatvor. Ranije bismo ti mi presudili. Možda preživiš. Sretno!” Izabrao je kaznenu jedinicu. Mjesecima je tajno ratovao, štiteći sa svojom grupom partizansku pozadinu. Lovili su i eliminirali njemačke, kvistlinške i kolaboracionističke komandose, terorističke skupine i špijune.

Preživio je, a taj slučaj prizemnog laganja, podržan pozivanjem na vjeru, u času kad ranjenici krvare, a njihovi suborci ginu, duboko se urezao u mladićevu dušu. Danas može nekima izgledati čudno (a šta to ne izgleda čudno na ovom zapuštenom evropskom potkontinentu?), ali decenijama poslije završetka rata, prebirući po sjećanju svoje pretke, taj nekadašnji partizanski borac, pripadnik slobodarske podvrste jugoslavenskih komunista, izrekao je ovu uspo-redbu: “Pravi komunisti slični su pravim vjernicima. Pošteni su. Malo ih je”.

Njegov mještanim i borac iz druge jedinice reagirao je drugačije. Taj visoki partizanski mitraljezac, godinama je, poslije rata, promatrao postepeni rast nepravdi i odstupanje od ciljeva njegovog oslobodilačkog pokreta. Njegovi suborci su svjedočili da je, u borbama, ubio najmanje stotinu i pedeset neprijateljskih vojnika. Bio je od onih, koji nisu samo čekali da mu neprijatelji sami dođu na nišan. On je jurišao na njih i progonio ih. U jednom se trenu zapitao: “Zašto ja ubih onoliko svijet? Za koga?” Nije dobio odgovor koji bi ga umirio. Zatvorio se u najuži krug prijatelja, kasnije i potpuno osamio. Omotao se tugom i pustio da ga, malo pa sve više, pojedu sjećanja i rakija.

Kršna, lijepa, crnokosa partizanka predvodila je napad na neprijateljsku jedinicu i osvojila puškomitraljez. Njeni nadređeni tražili su da ga preda jednom “partijcu” (komunisti). Teška srca, hrabra ljepotica je poslušala naredbu. Gledajući “partijca”, stjecajem okolnosti mršavog i iscrpljenog, pecnula ga je: “Evo ti! Oboriće te moj puškomitraljez.!” Decenijama, poslije

→

Bilo je dosta i drugačijih: podmuklih pozadinaca, osvetoljubivih primitivaca, zadrutih ideoloških fanatika i, najviše, onih koji su dotrčali u partizane pred sami kraj rata misleći: bolje da dođu sami prije mobilizacije u, tada već, regularnu jugoslavensku armiju. Ti zadnji spomenuti dosta su zla naniželi, krijući svoj kasni prelazak partizanima čestim urankom u progone onih na koje su nove vlasti pokazivale, kad bi im zatrebalo. Kroz amnestije koje su proklamirale vlasti nove, borbene Jugoslavije, predvođene komunistima, provukli su se i “legalizirali” neki zlikovci različite nacionalne pripadnosti. Ideja je bila: okupiti što više pristalica pod zastavu obnovljene (za komuniste – nove) Jugoslavije i, tako, smanjiti snagu neprijateljskim (kvislinškim i kolaboracionističkim) taborima. To je izazivalo šok i dezorijentiranost kod dijela jugoslavenskih patriota, nesklonih kompromisima te vrste. Bilo je, opet, i starih komunista koji su podrazumijevali uništavanje života njihovih protivnika i neprijatelja samo kao nužnost u korist “višeg cilja” – uspostave “diktature

završetka rata, taj “drug” je sjedio u važnim partijskim forumima. Imao je primjeren značaj za ratne i poslijeratne zasluge, ali podvizi hrabre partizanke nestali su u posmrtnom maršu njihovoj revoluciji.

Kao djetetu revolucije bilo joj je drago kada su, posebno od osme decenije 20. stoljeća, partijske dužnosti počeli, postupno, preuzimati unuci revolucije, rođeni podobro iza rata. Jedno takvo, revolucionarno unučje, došlo je za sekretara njene osnovne organizacije Saveza komunista i, gotovo odmah, počelo uvoditi reda u opuštenu, i skoro neformalnu, atmosferu tih dugih, dosadnih, sjedničenja. Tražilo se poštovanje procedure, obaveza, discipline, rezultata. Revolucionarno unučje pokušalo je naučiti nekadašnje partizane, tada već odavno penzionere, poštovanju partijskog statuta i njihovog, ali i tuđeg, vremena i dostojanstva: “Ko ne bude redovno prisustvovao sastancima, i aktivno učestvovao u partijskom radu, bit će isključen iz Saveza komunista!” Kad se sastanak završio jedna “drugarica” rekla je partizanki, sa početka ovoga pasusa: “Ona da nas isključi iz Partije! Zna li ona kako smo mi dobili rat, kako smo se borili?” To reče, busajući se u ostarjela prsa, i zamače preko vrata. Partizanka, iz ratne priče o puškomitraljezu, toplo je pogledala sekretarsko unučje revolucije i progugutala: “E, ne brini. Njeno se ne broji. Ona je izdala. Zbog nje su ubijeni neki zarobljeni partizani”. Kroz novog sekretara prošla je žestoka jeza. Kasnije se javila nevjerica u jednostavnost slike, kakva je izgrađena u društvu o karakteru rata i jugoslavenske, komunističke, revolucije.

U osnovi, svaka revolucionarna organizacija, partija, pokret, čak i poslije dolaska na vlast, zadrže u načinu razmišljanja, ponašanja i strukturi dio ranijeg zavjereničkog naslijeđa. Tako je i spomenuta tajna podijeljena u ideološkoj porodici. Izdajnica, koja nije bila kažnjena u pravo vrijeme, tolerirana je da ne pukne bruka. Godinama kasnije, krajem devete decenije prošlog stoljeća, u jednom drugom gradu, spomenutom unuku revolucije kazao je jedan ostarjeli Titov partizan: “Vidiš onu trojicu, što nas gledaju ispod oka? Onaj, u sredini, bio je četnik u ratu. Da smije, i danas bi me pokušao ubiti”. U slijedećoj deceniji ubijene su Partija i Jugoslavija. I previše dobrih ljudi. (Autorova arhiva)

proletarijata”. Da li je legenda, ili istina - pitala majka sina, uglednog revolucionara od ove druge fele: “A, što ćete, kada dođu komunisti na vlast?” Vidjela majka, kako su se njen sin i neki njegovi drugovi razbaškarili u ratnoj dobiti, pa se zabrinula.

Od 1944./45. godine komunisti su od Jugoslavije mogli napraviti užasnu kaznionicu, ili bilo što slično. Neki fanatici u njihovim redovima mogli su maštati i o takvim idejama, ali fanatizam nije bio svojstven, trajnije, dominirajućem raspoloženju kod većine jugoslavenskih komunista. Uspjeli su oko sebe ujedinili značajan dio projugoslavenskih, patriotskih, snaga i pokazati Jugoslaviji i svijetu, da su oni postali čuvari domaćeg ognjišta. Osim vojnog, zadali su svojim neprijateljima i protivnicima još i ideološki šah-mat. Poučeni iskustvom poraza i teškog održavanja u životu njihovog Narodnooslobodilačkog pokreta 1941./42. godine, komunisti su, za javnost, prigušili svoj revolucionarni žar. Jačajući vojno i političko krilo njihovog pokreta komunisti su, pažljivo, ugrađivali u njega revolucionarnu ideologiju i primjerenu infrastrukturu. Samo tako mogli su, završetkom rata 1945. godine, nastaviti svoje trajanje oslonjeni na sistem vlasti koji su gradili prethodne četiri godine. Taj sistem bio je, kao nar, pun njihovih revolucionarnih članova i sljedbenika, željnih očekivanog društvenog prevrata. Većina drugih domaćih političkih snaga nije bila spremna za takav razvoj događaja - bili su zatečeni slomom njihovih planova o povratku na vlast, a onda su ih komunisti odgurnuli u zaborav. Komunisti su odlučili sprovoditi revoluciju ne samo u Jugoslaviji nego, za početak, i u njenom susjedstvu. Kližući se po oštrici novog doba, vođeni impulsima vlastite, u ratu probuđene, samosvijesti i vizije Jugoslavije, veće nego što su je mogle otrpjeti velike sile i njihovi saveznici, dinamični jugoslavenski komunisti nisu mirovali. Doživljavali su sebe najborbenijim evropskim komunistima, pozvanim da učestvuju u presudnoj dionici toliko sanjane svjetske revolucije. Nestrpljiva revolucionarna i militaristička odlučnost jugoslavenskih komunista, suočila se sa realnijim pristupom sovjetskih komunista u izbjegavanju otvorenog sudara sa Zapadom.

Jugoslavija je, nekoliko poslijeratnih godina, bila sovjetska strateška predstraža. Jugoslavenski su komunisti, za razliku od istočnoevropskih, osvojili vlast vlastitom snagom i domišljatošću uz korištenje materijalnih i političkih resursa zapadnih saveznika, ali i Moskve (u značajnijoj mjeri tek u ratnoj završnici). U toj njihovoj manihejskoj fazi jugoslavenski komunisti pojednostavljivali su životne nazore do općeg ogoljavanja. Sve što se nije mehanički

uklapalo u shematska pravila upotrebe njihovog militantnog stroja, smatrali su nepotrebnim – i odbacivali. Ljude, također. Kada su osjetili, i uvjerali se, u sovjetsko djelovanje da se prema istočnoevropskom modelu, potpuno potčine njihova partija i zemlja, jugoslavenski komunisti su, na već postojeći oprez, nadogradili nepovjerenje. U dramatičnom času krize odnosa sa Moskvom, i tamošnjim Gazdom, odlučili su se za rat protiv svojih sovjetskih mentora, ako budu napadnuti.⁶⁸ Nagon za preživljavanjem jugoslavenskih komunista bio je jači od njihove ranije stečene obaveze pokornosti autoritetu Moskve. Jugoslaviju su stavili iznad nametnutog modela sovjetske škole komunističkog internacionalizma i pobijedili su u tom jezovitom odmjeravanju nejednakih snaga. Sačuvali su državu i, malo kasnije, uspješno formirali jugoslavensku školu komunizma i internacionalizma. Jugoslavenski komunisti su, ozakonjenjem radničkog samoupravljanja 1950. godine, predali državnu imovinu u preduzećima na upravu radnicima. Postoji više različitih tumačenja o razlozima i namjerama tog eksperimenta, koji je kasnije postao praksa. Tako je uvođenje samoupravljanja moglo značiti “oživljavanje revolucionarno-demokratske samouprave iz vremena rata u novim uslovima”. Kako god, ozakonjena je jugoslavenska alternativa staljinizmu, koja je kasnije od nekih čak smatrana sretnim modelom preoblikovanja vlasničkih odnosa za cijeli svijet. Postepeno se, od ideje, krenulo u formiranje društvenog vlasništva kao novog oblika vlasništva. Samo po sebi to je predstavljalo revolucionarni poduhvat mada, od početka, opterećen naslijeđenom nerazvijenošću zemlje, jakim utjecajem države u privredi i prizemnim birokratskim saplitanjima. Bez obzira na otežavajuće činioce, samoupravljanje je gradilo puteve prema mogućnostima ostvarenja nove društvene organizacije, sa nekim elementima neposredne demokratije. Jugoslaveni su brzo naučili da imaju potencijale kojima će izgraditi vlastitu zapaženu ulogu u ideološki, ponovno, podijeljenom i posvađanom svijetu.

⁶⁸ Na kolektivnoj proslavi Nove 1949. godine u Sarajevu, bosanskohercegovački partijski funkcioneri obavijestili su prisutne oficire Uprave državne bezbjednosti (UDB), da se može desiti da Sovjetski savez zarati protiv Jugoslavije. Prema kasnijem svjedočanstvu jednog učesnika, kad su čuli šta im je kazano, već prilično naliveni oficiri ekspresno su se otriježnili. Bili su šokirani: “Zar veliki Staljin, protiv našeg Tita? Sovjetski Savez da napadne Jugoslaviju?” Poslije nekoliko časaka, sabijenih u tjeskobu i nevjericu, dvoranom su se prolomili uzvici: “Živio drug Tito!” “Živjela Partija!” “Živjela Jugoslavija!” Da bi dali oduška svojoj aklatativnoj suglasnosti sa tom čudesno prelomljenom odlukom, oficiri, većinom mladići, ispucali su podosta metaka iz njihovih pištolja u ledeno nebo nad Sarajevom. (Autorova arhiva)

Prije toga, surovo su se obračunali sa svojim partijskim drugovima koji su izrazili odanost Staljinu, a ne Titu. Ljudi su stradali zbog sumnje i nedostatka povjerenja. Neki su stradali zbog zle volje i interesa lokalnih vlasti, a ne zbog ideologije. Veliki broj raznovrsnih slučajeva pokazuje neizvjesnost, u prvo vrijeme strah i paniku, s kojima su jugoslavenske vlasti ušle u sukob sa Sovjetima i njihovim, stvarnim i imaginarnim, sljedbenicima u zemlji.

Komunisti su tada mogli stegnuti cijelu zemlju u još fatalniju i smrtonosniju ideološku i vojno-policijsku zamku – do potpunog uništenja svega drugačijeg nego što im je propisivao njihov ratoborni i netrpeljivi svjetonazor. Ideološki protivnici optuživali su komuniste, da su, pod firmom “klasne svijesti” i “jugoslavenskog socijalističkog patriotizma” razvili jaku doušničku potkulturu. To im je trebalo da bi proširili i ojačali društvenu osnovicu njihovog sigurnosnog sistema. Oni su samo dali svoj, upečatljivi, ideološki doprinos održanju i razvoju fenomena, koji se, prije njihovog doba, mogao pratiti od Osmanskog carstva do kraja Drugog svjetskog rata. I tako, komunisti su stegnuli još jednom, snažno i onda počeli popuštati stisak, ali i dalje pritišćući svojom težinom cjelokupno društvo Jugoslavije. Stisak nisu popustili naglo, niti uvijek sa osjećanjem da to trebaju raditi. Borili su se sa talogom njihovih opakih staljinističkih navika i, njima primjerenih, tvrdih ideoloških premisa. Surovim kopiranjem krutog sovjetskog vlasničkog i organizacionog modela poljoprivrede, jugoslavenski komunisti su u samo nekoliko godina destruirali selo i trajno izgubili podršku seljaštva. Nikada više komunisti nisu uspjeli da se približe seljaštvu, koje ih je u ratu hranilo, liječilo, na razne načine štitilo kad su bili slabija strana i dalo najviše boraca uz veliki broj novih članova njihove partije. Izgleda da je tu bio skriven jedan od fatalnih unutarnjih društvenih detonatora, od kojega je kasnije krenulo razaranje države. Hrabri Titovi vojnici Drugog svjetskog rata, trepnuli su nervozno očima, osjetivši jezu u odlučujućem suočenju sa strašnim Staljinom. Osjetili su strah i kada su, lagano i neodlučno, napuštali dotadašnju stazu beskompromisne ideološke isključivosti. Otvarali su im se novi putevi, sa boljim izgledima ali, pribojavali su se, uz veće rizike njihovom opstanku na vlasti. Ključna podrška i pomoć Zapada, te naknadno popuštanje pritiska od strane Sovjetskog saveza, i istočnoevropskih satelitskih režima, odredili su stabiliziranje i oporavak Jugoslavije od 1950-ih godina.

Jugoslavenski komunisti bili su daroviti i inovativni: dodali su zapadnoj pomoći vlastito učešće u formiranju svjetskohistorijskog fenomena u svoju

korist – pokreta nesvrstanih. Taj novi fenomen, u čijem su razvoju primjetno učestvovali bosanskohercegovački komunisti i stručnjaci, dao je Jugoslaviji još veću specifičnu težinu u strategijskom razmatranju velikih sila, ali i nove političke, ekonomske i kulturne poticaje na unutarnjem planu. Jugoslaveni su, osjećajući pritisak očekivanja i nadanja, posebno nekih azijskih i afričkih, nesvrstanih država, kao i revolucionarnih organizacija i pokreta, počesto išli uz nos velikim i srednjim silama. Životarenje prepunjeno neizvjesnostima i tegobama, bilo je sjećanje većeg dijela jugoslavenskih komunističkih vođa i članova njihove partije. Kako su postali stariji, i oprezniji, odvojili su se od starih navika beskompromisnog revolucioniranja vlastite zemlje i nekih zemalja nerazvijenog dijela svijeta, u koje su imali, javni ili tajni, pristup. Vlast je nametala ograničenja i nove odgovornosti. Pokušavali su svojim poduhvatima, u zemlji kao i u inozemstvu, dati solidnost i trajnost. Nisu uvijek uspijevali. “Vojnici partije” postali su njeni vlasnici. “Čuvari revolucije” postali su njeni kontrolori. Partija (komunisti) i revolucija su se, od 1960-ih godina, postepeno skamenili i u slijedeće dvije decenije postajale spomenici, još živom režimu. Propagiranje revolucije pobijedilo je druga tumačenja o karakteru rata u Jugoslaviji: narodnooslobodilačka borba prekrila je spominjanje građanskog, uz prisutne elemente vjerskog, rata.

Komunistički ideolozi smatrali su, da njihovo, novo, tumačenje mora osloboditi historiju stega i opterećenja građanske historiografije. Takvo shvaćanje moglo je preživjeti u partijskim arhivama i dijelu izdavačke produkcije, gdje je komunistička kontrola bila moguća. Uniformirano i tvrdo ideologizirano tumačenje historije nije bila popularno, pa nije ni moglo uvjerljivo prekriti jugoslavensko društvo. Ne treba fantazirati: veći dio historičara nisu bili komunisti. Poznato je, da je među njima bio priličan broj formalnih članova te partije. Ograničenja i nedostaci u njihovom radu bili su proporcionalni njihovim profesionalnim sposobnostima, a ne toliko ideološkim ograničavanjima znanstvenog procesa od strane komunističkih vlasti. Na koncu: majstori zanata u znanosti i umjetnosti uvijek su pronalazili načine da nadigraju i žešća ograničavanja kreativnosti, od onih kakva su jedno vrijeme bila u Jugoslaviji. Tu snalažljivost ne treba precjenjivati. Jugoslavenska cenzura nije bila nesposobna, ali nije bila đavolski uporna niti sitničava kao sovjetska ili istočnoevropske. Antifašističko naslijeđe jugoslavenskih komunista historijski nije bilo sporno. Komunisti su ga njegovali i držali kao polog za njihovu budućnost. Njihova shvaćanja reflektirala su se, dijelom, i u historiografiji. Ali, u

velikom broju slučajeva, nije veliki posao skinuti ideologiziranu patinu pa da se i pred današnjim čitaocima uspravi dobar, često veoma dobar, čak izuzetan, historiografski rad. Kao što su drugi pomagali desničarsku, ili umjerenu, lepezu građanskih organizacija i pokreta, Jugoslaveni su, javno i tajno, pomagali ljevičarske organizacije i pokrete. Neki od jugoslavenskih političkih favorita ocijenjeni su, među Zapadnjacima, kao militanti, čak i kao teroristi. Neraščićeni računi iz tog vremena dodatno su zamaglili vrijeme pada Jugoslavije.

Jugoslavenski komunisti bili su novost u južnoslavenskoj historiji – pobjednici koji su se usudili sanjati i mijenjati svijet – u korist obespravljene većine. Imali su izuzetno težak zadatak: ponovno izgraditi, ratom razorenu, zemlju i obezbijediti podnošljive uvjete za život iscrpljenom stanovništvu. Vješto su pobudili i usmjerili vitalnu omladinu u “obnovu i izgradnju” zemlje, istovremeno gradeći kult “novog radnog čovjeka”. Komunisti su zadobili ogromne rezerve nove političke i društvene podrške i snage pridobijanjem omladine i priznavanjem jednakopravnosti ženama, u odnosu na ranije, neskriveno, favorizirane muškarce. Komunistički “juriš na nebo”, njihovom ideologijom temeljito ispražnjenom od vjerskih sadržaja, podrazumijevao je optimističnu upornost da se ostvari “raj” na zemlji. Bilo je vjernika koji su, u dolasku komunističke vlasti, vidjeli Božju kaznu za učinjene grijehove ranijih generacija i vlastodržaca. Komunisti su religiju smatrali najopasnijom snagom koja se našla na putu njihovoj viziji ujedinjenog svijeta. Snaga vjere usmjerena je kroz budućnost prema vječnosti i beskonačnosti. Ključevi vjerskih zajednica i komunističke nisu otvarali istu bravu. Dio roditelja kasnijih komunističkih vlasti bili su praktični vjernici. Kao svi adolescenti i budući komunisti prošli su kroz fazu razbarušenog bundžijskog sudara sa porodičnim autoritetom. Oспорavanje je uključivalo i vjerski dio ličnosti roditelja. Pobuna protiv vjere započeta je, uglavnom, u osjetljivoj mladenačkoj dobi, u porodici. Značajno kasnije, poslije osvojenja vlasti, kada su se okružili porodicama, uprkos formalnoj demagogiji u slavu novom vremenu i pravilima ponašanja, pokušavali su usmjeravati svoje potomstvo pridržavanju konzervativnijeg stila života. Bio je to jedan od znakova, da su komunisti postali zreliji i realističniji u poimanju života unutar porodice. To je, svakako, imalo utjecaja i na njihovo razumijevanje i odmjerene zahvatanje u društvene odnose.

Na drugoj strani, neki među njima napuštali su skromnost komunističkog načina života i korisnog društvenog djelovanja – postajali su vulgarno praktični vlastodršci i počeli vidljivo gomilati materijalna dobra. Odatle do

razarajuće prakse korupcije, nepotizma i kriminala bilo je tek pola koraka. Unutarpartijski sukobi i društvene napetosti, izazvani spomenutim razlozima i njihovim posljedicama, zaslužuju da budu prisutnija tema historije jugoslavenskog društva.

Komunisti nisu namjeravali debatirati o vjeri i okrenuli su se procjeni zvaničnih lica unutar vjerskih zajednica. Četvrt stoljeća ideologije, uz pažljivo promatranje, dali su komunistima sliku kojoj je ideološka oštrina rukovodila pogledom na stvarnost. Komunistima je u korist išao i gubitak ugleda u javnosti, ne baš malog, dijela vjerskih službenika. Radilo se o prevelikoj bliskosti sa prijeratnim političkim krugovima, često nesposobnim i sklonim korupciji, zatim o ličnoj koristoljubivosti, kao i o suradnji sa okupacijskim, kvislinškim i kolaboracionističkim vlastima i pokretima. Odranije poznata praksa površnog odnosa prema vjerskim obredima od strane dijela dvoličnih, i nedovoljno kvalificiranih, vjerskih službenika dodavala je pogonsku snagu militantnoj komunističkoj volji u obračunu sa samom idejom mjesta vjerskih zajednica u njihovom, novom, društvu. Koristeći korumpirane, nesposobne i krive kao javno objašnjenje, komunisti su prikrili alibi kako bi se obračunali i sa vjeri i vjernicima predanim, vaspitanim i obrazovanim svećenicima/sveštenicima i ulemom. Programirana ateizacija društva nije do kraja izvršena, zbog domaćih kao i inozemnih razloga. Neprihvatanje uloge vjerskih zajednica, kakva je bila prije njihovog dolaska na vlast, komunisti su kristalizirali u ubojit poklik: “Hodže i popovi, najgori lopovi!” Koliko je to bio poklik ideološke mržnje iz ranog perioda komunističke vlasti, toliko je bio i oslobođeni uzvik bijesa društveno omalovažavanih slojeva koji su, decenijama ranije, upravo od vjerskih organizacija uzaludno očekivali pomoć, možda i spas. Posljedica takvog društvenog stanja, naslijeđenog ali i iznova pobuđenog, omogućila je komunistima plansko destabiliziranje temelja vjerskih zajednica u Jugoslaviji i višedecenijski, prilično uspješan, nadzor njihovog djelovanja. Naknadna pamet jugoslavenski orijentiranih vjernika rezonirala je, da su greške zbog progona i umanjanja značaja vjernika u društvenom životu koštale komuniste vlasti u državi koju su prvo obnovili, ojačali i, kasnije po njihovom ukusu, nadogradili.

Komunisti su, u stvari, ciljali na duše “radnika, seljaka i poštene inteligencije”, oslobođenih, kako su smatrali, ovisnosti o vjeri, uz čiju su odanost, talente i snagu odista, u nekoliko decenija, upornim graditeljskim poduhvatima, vidljivo izmijenili fizički izgled zemlje, koju je uokvirila jugoslavenska država.

Bili su prvi i, do sada, jedini upravljači u južnoslavenskom dijelu svijeta koji su sistematski zbrinjavali, u ranijim režimima, također, sistematski potcjenjivane i masovno eksploatirane društvene slojeve. Oni su dali mogućnost južnoslavenskoj, i drugoj domaćoj, sirotinji da se uspravi do samopoštovanja te da se društveno integrira i napreduje. Samo po sebi, to je bila revolucija. Svima je bilo dosta siromaštva, visoke smrtnosti od gladi i bolesti, svakodnevnih ponižavanja i surove podređenosti bahatim, neosjetljivim, ranijim vladajućim klasama. Društvo je bilo spremno za korjenite promjene. Komunisti su bili jedini spremni i voljni da ih sprovedu. Stekli su povjerenje sugrađana da im je stalo uraditi nešto za društveno dobro. Tajna njihove magije bila je - učešće jugoslavenskih državljana u snovima koji se ostvaruju: nacionalna ravnopravnost, društvena stabilnost, primjerna sigurnost, pristojan materijalni standard, uvažavanje u svijetu... Nije bilo malo za Jugoslaviju a trajalo je, zamalo, pola stoljeća. Komunisti su obezbijedili još neka od temeljnih ljudskih prava: socijalno i zdravstveno osiguranje, pravo na školovanje, na rad, na stan... Neka, također, temeljna prava nisu se naprezali obezbijediti, jer nisu dopuštali mogućnost razvoja organizirane političke opozicije, niti su podržavali jačanje privatnog vlasništva.

Da bi trajno vladali i ostvarili svoje ciljeve, morali su eliminirati svoje političke prethodnike, i rivale, - građansku klasu jugoslavenskih naroda i nacionalnih manjina. Komunisti su uništavali sve koji su im bili krivi, ili im mogli postati ozbiljnija konkurencija. Promatrali su ih kao zadnju, pročitano, stranicu istrgnutu iz knjige koja nikome više neće trebati. Na tako pripremljenom, političkom i društvenom, terenu komunisti su namjeravali iskopati duboke i trajne temelje njihovom nadolazećem dobu. Nisu imali osjećaj nelagode, niti tegobe, dok su ubijali svoje neprijatelje a protivnike hapsili i osuđivali na višegodišnju robiju. Taj obračun, započet u ratu, dovršen je u prvim godinama poslije njegovog završetka: promjenom vlasničke strukture u državi, eliminiranjem građanskih političkih stranaka i progonima. Činjenica da je veliki dio građanskih političara bio uključen u kvislinške i kolaboracionističke režime, organizacije i pokrete, olakšao je komunistima javni obračun sa njima. Milion mrtvih, stotine hiljada izbjeglica, milioni beskućnika (tim podacima dramatično su manipuliralo zbog unutarnjih i vanjskopolitičkih razloga i potreba) komunisti su smatrali sasvim opravdanim razlozima da se žestoko razračunaju sa svojim unutarnjim neprijateljima i protivnicima. U prvo vrijeme komunističke vlasti, bezmilosno ideološko shvatanje "revolucionarne pravde"

podrazumijevalo je, da su “narodni neprijatelji” dolazili iz “društvenog taloga” (kao suprotnosti idealizirane pripadnosti selektivno shvaćenih radničke klase, seljaštva i poštene inteligencije), ili u blažem slučaju sa društvene margine, gdje su, oni koji su preživjeli, opet gurnuti poslije na brzinu organiziranih i kontroliranih sudskih procesa. Sprovodeći takvu politiku uklanjanja svojih prethodnika sa vlasti, komunisti su sebe vidjeli kao instrument društvene pravde. U tome su imali uvjerljivu podršku, prilično glasne i brojne, revolucionarno usmjeravane javnosti. Istovremeno, satirali su brojne ratne profitere, kriminalce i svakovrsni ološ: osuđivali su ih na smrtne kazne ili višegodišnju robiju. Neki od njih razbjegli su se i prikrili. Na drugoj strani, dio građanskih snaga, vođen razlozima preživljavanja, ambicije i inercije, priklonio se novim vlastima.

Slojevita struktura komunističkog bijesa, koji ih je, također, nosio prema sutrašnjici koja je, kao obećanje, lebdjela iznad bojnog polja njihove pobjede nije dovoljno istražena niti objašnjena. Decenijama akumulirano nezadovoljstvo, uz osjećaj osujećenosti poslije zabrane Komunističke partije i uspomena na teške progone jugoslavenske kraljevske policije, učvrstili su kod njih osjećaj izdvojenosti, čak posebnosti u odnosu na banalnost svakodnevnice. Odbojnost prema prihvatanju stvarnosti frustrirala je progonjene komuniste. Mržnja je postepeno postala postojanim dijelom njihove volje u ustrajnim pripremama za izvršenje teškog revolucionarnog poduhvata. Ta ubilačka energija akumulirana je, i usmjerena, protiv građanske klase i kapitalističkog sistema. Klasna mržnja komunista nije zaobilazila ni članove građanskih porodica: grijeha su morali platiti posebno oni srodnici, koji su učestvovali u zločinu i kriminalu. Dosta ih je stradalo i bez krivice, a neki krivci nisu osuđeni. U papirima komunističke jugoslavenske tajne policije može se, u nekim slučajevima, uočiti čuđenje o tome, kako su neki krivci iz Drugog svjetskog rata ostali nepoznati vlastima, a sve te godine bili su u zemlji. Djeci njihovih građanskih protivnika i neprijatelja, komunisti su uputili jasnu poruku, da neće biti povlašteni i zbrinuti, bez rada, kao što su to bili u doba Kraljevine. Pažnju i zaštitu Republike trebali su zaraditi izražavanjem lojalnosti novim vlastima i učešćem u društvenom životu, prema novim pravilima. Posljedice tog procesa bili su brojni porodični lomovi: otac u “komunističkom” zatvoru, a sin i kćerka u Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Pobjedničkim jugoslavenskim komunistima nije odgovarao mahalski, palanački, tijesni nacionalistički mentalitet poražene građanske politike. Sti-

djeli su se svojih prethodnika na vlasti, njihove uskogrudosti u svemu čega su se, u prošlom vremenu, dohvatili. Vidjeli su u njima generatore zla, koji su onemogućavali uspostavu osnovnih prava i slobode za sve jugoslavenske građane. Komunisti su vraćali izbjeglice u genocidom opustošene krajeve i obezbjeđivali uvjete za normalizaciju i nastavak života preživjelih stradalnika. Bili su svjesni, da dok organizatori i izvršioc genocida i ratnih zločina ne budu kažnjeni, neće biti sigurnosti ni mira u zemlji. Vojno-policijske potjere i sudski procesi uhapšenim krivcima trajali su godinama poslije rata. Nasuprot oborenih, nacionalističkih, građanskih snaga, komunisti su bili internacionalisti željni učešća na svjetskoj pozornici, perspektive za budućnost, djelovanja, a ne čekanja. Bili su gordi, u svom osjećaju nadmoći, kada su sa visina osvojene vlasti promatrali prethodnike koje su srušili. Ranije je postojala "podjela rada" između političko-ekonomske i vjerske sastavnice vladajućih krugova. Ti su krugovi morali, javno i tajno, dijeliti vlast i jedni druge pridržavati uvjetima, ucjenama, procentima, prijeljama. Nekad su, u odnosu jednih prema drugima, bili nedovoljno jaki da se nametnu a češće su, bez želje da rizikuju, održavali ravnotežu postojećih društvenih odnosa. Komunisti su, kako su vjerovali, svemu tome učinili – kraj. Oni su postali jedini politički faktor. Mislili su, da će vladati zauvijek i da će oni, pobjedom njihove ideje, stabilizirati uzavrijeli svijet i postati sidro historije. Njihovo, gotovo religijsko, samopouzdanje i sigurnost, da su se već vidjeli u sazviježđu budućeg svijeta, objašnjenog njihovom ideologijom i metodologijom, zahtijeva uvođenje novih termina i novih subznanosti – čije mogućnosti tek treba testirati. Šta mislite o, recimo, **ideološkoj epidemiologiji** ili **ideološkom futurizmu**? Razmišljajte. Testirajte mogućnosti.

Danas to nekima zvuči nevjerovatno: komunisti su uvjerljivo uveli Jugoslaviju u 20. stoljeće i bili faktor djelomične modernizacije njenog složenog društva. Kažnjavajući i obećavajući, postepeno su kultivirali balkansku gadost i pakost, dajući šansu civiliziranim elementima društva da se regeneriraju i postepeno ojačaju. Jaka država, pod pažljivim nadzorom i upravom komunističke, nije dopuštala divljanje domaćim, naslijeđenim, nacional-šovinističkim omrazama. Jugoslavenski komunisti htjeli su osvajati svijet, ali i pripadati mu šireći svoje ideje, koje su smatrali zbirom istina za sva vremena. Komunisti su željeli da jugoslavenski narodi nikad više ne budu pokorni strancima i snishodljivi pred današnjicom i sutrašnjicom. U kompliciranoj i rizičnoj raznovrsnosti nacija i nacionalnih manjina komunisti su, ne bez grešaka, tražili za-

jedničke i prihvatljive imenitelje održanja jugoslavenske države. Prihvatanjem činjenice, da su Muslimani šesti (po hronologiji komunističkog “priznavanja” prava na nacionalnu pripadnost) južnoslavenski narod Jugoslavije, komunisti su se nadali uspješno odgovoriti na uvijek potencijalno opasno bosanskohercegovačko pitanje. Zakasnili su. Bila je to fatalna greška. Nadali su se razvoju složenog, skladnog jugoslavenskog društva baziranog na volji za ostvarenjem zajedničkih ciljeva.

Sami, bez prijatelja i pouzdanih saveznika u svijetu, jugoslavenski komunisti su, uprkos poslijeratnom oštrom i surovom obračunu sa političkim neprijateljima i protivnicima, uspjeli postati toliko važan i trajan faktor planetarnih odnosa, da su njihove prijatelje i saveznike glumili značajni svjetski državnici, od kojih su neki bili njihovi ubijedeni neprijatelji. I oni su, kao i Jugoslaveni, znali za slučajeve nekih zapadnoevropskih zemalja u kojima je, sudski i vansudski, bilo ubijeno na desetine hiljada kvislinga i kolaboracionista. Osim toga, tamo su i desetinama hiljada drugih, kvislinga i kolaboracionista, presuđene višegodišnje kazne zatvora. Te zemlje imale su manje ljudske, lakše savladive ekonomske ratne gubitke od Jugoslavije i manje težak okupacioni sistem.

Komunisti nisu uspjeli pomiriti sistem masovnog zapošljavanja sa privrednom efikasnošću. U godinama oporavka i uspona Jugoslavije, sistem je postajao opterećen lepezom kredita. Unutarnje kreditiranje jačalo je kupovnu moć i potrošačke navike stanovnika Jugoslavije i, na posredan način, korumpiralo ih i čvršće vezivalo za režim. Sistem internog povezivanja i interveniranja, u cilju realizacije sitnijih i krupnijih usluga, poznat i razgranat i u ovome dijelu svijeta još od davnina, dodatno je tematizirao fenomen narastajuće korupcije. Danas postaje poznato, da su neke zapadne banke uvjetovale davanje kredita Jugoslaviji zahtjevom za prekidom tzv. podruštvljavanja tvornica. Mislim, da su razlozi gušenja jugoslavenskog proizvodnog i vlasničkog modela, bili u zazoru od njegove, moguće, konkurencije zapadnom modelu, ako se potvrdi ili samo bude testiran, u nerazvijenom, Trećem svijetu. Zapad nije želio tolerirati tu potencijalnu opasnost po njegove interese, pa ju je uspješno sahranio, zajedno sa Jugoslavijom. Rušenje Jugoslavije, kao tipa države i modela društva, započeto je od strane jakih zapadnih faktora još u vrijeme Titovog života. S druge strane političko-finansijske logike, jugoslavenske tvornice koje su radile u pretkapitalističkim uvjetima dobijale su inozemne kredite. To je dodatno otežavalo izgradnju nacionalne ekonomije i održavanje njene

stabilnosti. Ali, dok su bili u snazi, jugoslavenski komunisti bili su praktični: “izvezli” su stotine hiljada svojih nezaposlenih sugrađana u zapadnoevropske zemlje; smanjili društveni pritisak, otklonili moguću jaču pobunu (od onih koje su se dešavale), učutkali domaće protivnike i inozemne kritičare i još zaradili, kada su jugoslavenski radnici počeli slati novčane doznake u zavičaj.

Bili su, ponekad izvitopereno, maštoviti: sa nezaposlenim radnicima “izvezli” su i prezaposlene kriminalce. Od manjeg dijela te sorte (najvještijih, najambicioznijih, kao i onih najpodložnijih ozbiljnom ucjenjivanju i prijetnjama) kreirali su pomoćno ubojito sredstvo koje je, zajedno sa jugoslavenskom tajnom službom, prorijedilo dio najopasnije političke emigracije, držeći udruženim snagama ostale političke emigrante pod stresom i u strahu. Mada je zvaničan stav jugoslavenskih sigurnosnih službi bio, da su poštteni najpouzdaniji i da treba angažirati takve ljude, činjenice govore da su, kao suradnike, koristili i kriminalce. Bez obzira na njihovu riješenost, da zadrže vlast i kreiraju trajnu ideološku matricu svjetonazora svojim sugrađanima, jugoslavenski komunisti nisu se ni po intenzitetu, niti u trajanju njihove opresije, približili rezultatima bezmilosne sovjetske škole progona i uništenja stvarnih, i izmaštanih, protivnika i neprijatelja režima. Nisu bili preblizu široko razgranatoj djelatnosti istočnonjemačke političke policije. Bili su daleko od prakse užasnih poniženja, sistematskog osiromašenja i, pred kraj, teroriziranja i izgladnjivanja dijela stanovnika Rumunije u izvedbi tamošnjih komunista. Jugoslavenski komunisti su, u puno kraćoj vremenskoj dionici, prakticirali kombinirane vrste ideoloških pritisaka i policijske torture, ekonomskog cijedenja, krivičnog kažnjavanja i progona (u prvo vrijeme i masovnu fizičku eliminaciju ciljanih vojnih i političkih neprijatelja i protivnika). Nije bio mali broj nepokornih i komunistima sumnjivih sugrađana.

Da li su jugoslavenski, i bosanskohercegovački, komunisti bili toliko opaki kakvim su ih prikazivali, i još prikazuju, njihovi neprijatelji i protivnici? Bili su opasan politički protivnik i smrtonosni neprijatelji onima, koji su im se ozbiljno zapriječili na putu. Ubili su u Jugoslaviji desetine hiljada ljudi (jedni tvrde stotinu, a drugi i stotine hiljada) ozbiljno progonili još stotine hiljada drugih, ali su obezbijedili da milioni žive sve bolje i sigurnije. Postojao je jedan uvjet njihove ledene političke logike: nisu tolerirali neprijateljstvo prema njihovoj vlasti. Komunisti su, prema njihovim obrascima i mogućnostima ostvarenja, jačali državu i stabilizirali društvo. Njihovo vođstvo i stečena (naučena) spremnost većine Jugoslavena, da ga dobrovoljno prihvate, ili da se pomire sa ta-

kvim stanjem stvari, načinili su za duže vrijeme čvrst društveni sporazum, vođen sviješću o podudarnim interesima. Ali, komunisti su se opustili. Da su dosljedno, kao na početku zauzimanja vlasti, ideološki i vlastodržački oštro, nastavili primjenjivati metode kažnjavanja i prevaspitavanja ne bi se, možda, dogodilo da, tijekom pada Jugoslavije, zločine počine članovi, i potomci, gotovo istih porodica, nad članovima, i potomcima, gotovo istih žrtava iz Drugog svjetskog rata. Da su uspješnije socijalizirali primitivni, destruktivni i parazitski dio populacije; da su pažljivije nadgledali i razvijali obrazovni sistem, šireći polje slobode, a ne kujući dogmatske ideološke ograde; da su...?

Čak ni oni, dok su vladali moćni i silni, nisu uspjeli dovoljno civilizirati značajne dijelove populacije. To se vidjelo u erupciji barbarstva u doba pada Jugoslavije i sezone ratova koja je uslijedila, izazivajući užasno satiranje ljudskih života, talenata, snova, nada, dobre volje i materijalnih resursa. Komunisti nisu vladali dovoljno dugo, niti je njih bilo toliko koliko su potrebe upravljanja i razvoja sistema zahtijevale. Treba razlikovati borbenu komunističku konjicu (manjina) od prilagodljive partijske pješadije običnih članova (ogromna većina). Većina, i jednih i drugih, bila je neupotrebljiva za velike odgovornosti i velike poslove. Sve što se desilo, plus posljedice, promatrajući domaće prilike, rezultati su zajedničkog učešća i odgovornosti (različitog stupnja) tadašnjeg vođstva, njihovih sljedbenika, onih koji su šutjeli i pokorili se i, da se ne zaboravi, onih koji su se suprotstavili još jakom poretku, te, na zaista drugačiji način, onih dragocjenih žena i muškaraca koji su, na vrijeme, otvoreno zvonili na uzbunu prvi ugledavši jureću katastrofu. To su neki od preteških problema koji ne dopuštaju današnjici da se uravnoteži. Komunisti su, ipak, uspjeli zadati fatalni udarac njihovim domaćim političkim neprijateljima i protivnicima: višeslojnim procesima eliminacije, potiskivanja i dokumentiranja ogoljeli su građansku klasu kao samožive, grabežljive, nesposobne i kukavičke krivce za propast jugoslavenske države i destrukciju društva u Drugom svjetskom ratu, ali i prije njega. Nova građanska klasa, fermentirana u jugoslavenskoj Kraljevini, koju su komunisti eliminirali kao društvenu snagu, bila je, moralno i duhovno, često inferiorna spram građanstva i koljenovića koji su nepovratno smijenjeni sa historijske pozornice propašću Austro-Ugarske 1918. godine.

Komunisti su toliko duboko zaorali svoju brazdu, da današnji "građanski" političari izgledaju kao marionete pokretane iza zavjese jedino željom da nadoknade višedecenijski zaostatak u zgrtanju novca i vlasti. Razlog je jednostavan: današnjica se ugleda na problematičnu jučerašnjicu, punu opasnih

nedostataka, i pokušava autohipnozom uspostaviti kontinuitet, kojega nema, te, manipulacijom, nametnuti vlastiti značaj i osigurati trajanje. Današnje vladajuće “elite” time, samo, nevoljno i često u refleksivnom grču, potvrđuju komunističku zagrobnu osvetu: obzirom na nejake, društveno konstruktivne, utjecaje tek jadnih ostataka građanske klase, iz predkomunističkog doba, i, također, u smislu društvene koristi, nedovoljno uvjerljive doprinose srednje klase, čije se formatiranje može pratiti još u vrijeme komunističke države, posebno u njenoj drugoj polovici, u većem dijelu država prihvaćenih kao rezultata pada Jugoslavije vladaju frakcije koje su izvorni predstavnici agresivnog, bučnog, povodljivog i društveno korisnim rezultatima neproduktivnog lumpenproletarijata. To je prilično brojna populacija, koju su komunisti samo silom, i njenom uvjerljivom prijetnjom, uspijevali disciplinirati i tek ovlažno, jedva površinski, privremeno civilizirati. Niti komunisti nisu previše držali do tih ljudi, a danas veliki dio vlasti drže ti lumpenproleter, ili njihovi potomci. I to, najčešće, nepošteniji i nekulturniji predstavnici (skloni korupciji, kriminalu i zločinima) tog upaljenog slijepog crijeva ovoga, i nekih društava u susjednim državama. Teško da se mogla dogoditi neugodnija varijanta za sanjani uspon ovih fatalno uzdrmanih, i osakaćenih društava, čiji su temelji ne samo napukli, nego su podložni dubljem tonjenju. U političkom nadmudrivanju i osporavanju današnji opozicionari često podsjećaju nekritične vladine pristalice, da su komunisti vladali “imperijom”, a neke današnje vlasti nisu priznate u velikim dijelovima njihovih “kneževina, pašaluka i vojvodstava”; da je nekad, u doba “komunističke tiranije”, bilo više vjernika u malim mjestima nego što ih, u današnje “demokratsko doba”, ima u većim gradovima; odavno nije upamćena množina kriminala unutar vladajućih krugova, od vrha do dna; izgubljeno je povjerenje u sudstvo i policiju; neki nemaju respekta ni prema oružanim snagama ove zemlje; ljudi u svakodnevnoj komunikaciji osjećaju smanjenje međusobnog povjerenja, gubljenje solidarnosti; ovako podmukle i opake vlasti nije bilo još od vremena Drugog svjetskog rata i tadašnjih kvilinskih režima, da...itd.⁶⁹

Može se kazati, da je jugoslavensko, komunističko, prakticiranje surovosti i kontroliranja stvarnosti, u cilju dolaska i održanja na vlasti, bilo značaj-

⁶⁹ Ko ne daje značaja analizi historijskih izvora i literature, niti rezultatima anketiranja građana, ili izvještavanju ono malo današnjih objektivnih medija, potvrdu ovih stavova može čuti u brojnim varijacijama na ovdašnjim trgovima, pijacama, ulicama, u kafanama...

no ispod standarda sovjetskih, istočnoevropskih i azijskih komunista. Nisu se bojali pokazati bijes, i surovost, kada su smatrali da je to potrebno. Isto tako, komunisti nisu iscrpljivali društvene resurse samo na njihovu političku partiju, niti na njihovu sve brojniju klijentelu. I njihovi, vjerni, “čuvari revolucije” morali su se načekati kako bi riješili svoje egzistencijalne probleme.⁷⁰ Jugoslavenski komunisti nisu toliko mrzili život, da bi ga beskompromisno, u ime “višeg cilja”, na duže staze, gasili čak i u njihovim neprijateljima. Zaista, postepeno su smanjivali stisak. To se događalo više puta tako da, iz današnje perspektive, može izgledati kao neka vrsta kontinuiteta popuštanja višestruko isprepletenih oblika stega u režiji partijsko-državne vlasti. Kada se tako promatra mogu se uočiti i prepoznatljive faze opuštanja stanovnika jugoslavenske Republike, koji su se počeli navikavati na bolji život, nego što su ga imali u vrijeme Kraljevine. Promatrajući temeljne promjene i porast kvaliteta života Jugoslavena, neki dobronamjerni Zapadnjaci nazvali su jugoslavensku školu komunizma “dionizijskom”. Primijetili su Titovu sklonost uživanja u dobrom životu koju je on lepezasto širio i među svoje sugrađane. Razumnom odlukom o popuštanju stega jugoslavenski, znači i bosanskohercegovački, komunisti oslobodili su kreativne, moralne, patriotske i druge društvene snage koje su održavale zemlju još gotovo četiri decenije. Komunisti su bili na vlasti u Bosni i Hercegovini samo nekoliko godina duže od Austro-Ugarske. Ostavili su u naslijeđe više dobroga, nego Austro-Ugarska i Kraljevina Jugoslavija zajedno. Istovremeno, i bez takve namjere, dali su vrijeme i prostor za klijanje zla i prostote, koji će decenijama odsad uzurpirati kisik neostvarljivoj punoći života brojnim generacijama na, nekada sanjanom i voljenom, “slavenskom Jugu”.

Iz krhotina pada Jugoslavije utrčali su među ovdašnje nove političke vlasti tipovi ličnosti, pripremljeni za preživljavanje u teškim uvjetima, uzgojeni u pomoćnim službama Saveza komunista i sigurnosnim službama propale dr-

⁷⁰ Tužni ostaci jučerašnjice čute razbacani po muzejima, arhivima, sjećanjima i kod uličnih prodavača. Na jednoj sarajevskoj pijaci kupio sam knjigu o Drugom svjetskom ratu (izdanje iz 1957. godine) u kojoj je, uredno presavijena, bila “molba za dodjelu stana” jednog sarajevskog milicionera (policajca) iz septembra 1959. godine: “...očekujem svaki dan da mi krov padne na glavu (...) ja i moja familija, žena i dvoje djece, stari obadvoje po pet godina. Od prostorija imam kuhinju i sobu koje su (...) u ruševnom stanju, prokišnjavaju, zidovi popucali i tako mi prijete opasnost za dalje stanovanje u istoj. Napominjem i to da je prije tri godine ova zgrada, u kojoj sada stanujem, srušena sve do moga zida od kuhinje, pa su time zidovi ostali skroz otkriveni pa je zimi nemoguće izdržati od hladnoće...” (Autorova arhiva)

žave, u stopu praćeni gomilom sitnijih uhoda. Za njima je krenuo stampedo i drugih zainteresiranih. Svi oni su, prilično brzo, računajući na njihovu masovnost, bučnom i uzavrjelom aklamacijom zatražili legitimiranje u društvu koje se rasipalo, u državi koja je rušena. Jedan dio tih prebjega, sa iskustvom u upravi, nadzoru i servisiranju već raspadajućih jugoslavenskih struktura ugrabili su životnu šansu, za novi početak, kao “nacionalni radnici”. Toj ulozi uspjeli su se, površno, priučiti trčkarajući prema novoj društvenoj poziciji. U dobu komunističke/“komunističke” vlasti bili su dresirani da budu bespogovorno odani režimu. Pokazalo se da su usmjereni više na lični interes, pa tek onda na službu režimu, kakav god da je. Pomagali su uspostavu novog režima, za što su bili nagrađeni. Vidljivo je, da su baš takvi trkači s preponama rado viđeni u svim dosadašnjim lokalnim režimima. To je jedan od razloga našeg mučnog naslijeđa iz jučerašnjice, ubačenog u današnjicu kao dugotrajnu bolest. Zbog toga su nam mogućnosti društvenog razvoja ozbiljno sužene, prioriteti ispreturani, budućnost neizvjesna, a kreativnost gotovo javno odbačena kao društveno nepodobna. Žedan političkog preživljavanja, vjenčao se sa novim partnerom, gladnim vlasti i društvene rehabilitacije. Rezultat toga interesnog spajanja bilo je održavanje nacionalizma pod visokim naponom: osigurači nisu funkcionirali i dijelovi zajedničke, jugoslavenske, kuće su izgorjeli. Dubina i dugotrajnost ozbiljne krize na izlomljenom južnoslavenskom području, direktne su posljedice nedovoljne specifične težine i odsustva neophodnih kvaliteta koje današnje “elite” nemaju kako bi se uspješno nosile sa društvenim problemima i potrebama. One, osim djelomično iskazane volje, i dijela neodlučno pređenog puta, ne pokazuju kreativnu energiju bez koje neće moći dobiti društvenu legitimaciju – neosporne i korisne elite. Pitanje je: da li društvo ima toliki rok trajanja, koliki je potreban da se formira njegova, izvan razumne sumnje, djelotvorna elita? U nastavku, to uvjetuje oprezan, postupan (dakle prespor) i selektivan odnos inozemnih činilaca prema ovome neuređenom i neuvjerljivo stabilnom području. Nekad sa razlogom, nekad kao alibi za nečinjenje. Ozbiljni učenjaci nas upozoravaju, da je zadnjim ciljanim uništavanjem nacionalno i vjerski (za balkanske uvjete) složene, ali odrađene potvrđeno održive, bosanskohercegovačke društvene strukture srušena osnovica modela zajedničkog života. Demografski iscrpljeni, nerazvijeni, nesuglasni, nepovjerljivi jedni prema drugima poslije strašnog ratnog iskustva, u ozbiljnom zaostatku za ubrzanim suvremenim dobom, ovdašnji narodi su pred novih dugotrajnim teškoćama. Još nije sve izgubljeno, ali? Magično “ali”,

kao utjeha ili zadnja opomena?

Najkasnije između 2040. i 2050. godine, ako nam prije toga “nebo ne padne na glave”⁷¹, društvenu, i životnu, pozornicu isprazniće generacije koje su bile suvremenici, pamtioci, pratioci i nasljednici komunističke ere, doba ratnih gospodara i poratnih vlastodržaca. Te generacije danas odlučuju i vladaju (manjina) i trpe, maštajući o drugačijem i boljem svijetu (većina). Godinama prije njenog pada Jugoslavijom nisu upravljali autentični komunisti: urušavao se sistem koga su oni (dok ih je bilo) decenijama prije gradili, održavali i branili. Sa unutarnjim društvenim i nacionalnim napetostima urotila se dugotrajna, ozbiljna, ekonomska kriza. Ključne svjetske sile, od kojih se očekivala podrška u naglo promijenjenom svijetu, krajem 1980-ih godina, dozirale su pomoć a onda prekinule stvarno podržavati Jugoslaviju. Historijska znanost treba uvjerljivije argumentirati čega je tu bilo više – nehata ili namjere? I čega još? Koliko? Ovdje teško prolazi teza, da je Jugoslavija postala nepotrebna. Emocije još snažno vibriraju i zakrivljuju sliku potpunijem uvidu razuma. Procesom uništavanja Jugoslavije iznutra upravljali su, između ostalih, ljudi koji su žrtvovali državu zbog režima (Partije, koja se razišla sama sa sobom, kako su rezimirali neki domaći mudrijaši). Pad ideje jugoslavenskog komunističkog internacionalizma odvijao se kroz realiziranje šovinističkog ekspanzionizma, sistematske pljačke kolosalnih razmjera javnih i privatnih dobara i genocida koji je korišten dvojako: kao cilj i kao sredstvo, u kipućem živom blatu laži i veleizdaje. Nekada ugledna i jaka Jugoslovenska narodna armija, vlasnik brojnih važnih tajni, planova i poslova u regionalnim i svjetskim okvirima, osramočena je predajom srpskim nacionalistima. Plemenita ideja okupljanja i zajedničkog, uzajamnog, civiliziranja Južnih Slavena, koju su komunisti naslijedili i razvijali na svoj način, sistematski je uništena u strahotnoj krvavoj žrtvi ljevanici, na plamenom oltaru evokacije barbarskim južnoslavenskim korjenima iz tame drevne prošlosti. Učesnici su pokazali rijetku jedinstvenost u načinu odustajanja od dijela njihovog, nekada zajedničkog, naslijeđa. Ovisnost o precjenjivanju njihovog objektivnog značaja za svijet (sada za Evropu) još ne pušta južnoslavenske nacije. Još ih, različitim intenzitetima, trese groznica rastegnutosti između *mono* i *multi*. Jednom budu naučili. Prvo

⁷¹ ...zbog moguće kosmičke katastrofe, očekivanih posljedica upornog nastupanja klimatskih promjena ili neke, akumulirane, prijetnje iz arsenala organizirane ljudske pakosti protiv raznovrsnosti života na Zemlji.

moraju osjetiti (potrebu da nauče nešto drugačije, nego su navikli u njihovoj gordosti stanara iz sporednog dvorišta, u predgrađu evropske metropole).

Ne znamo pouzdano, kada su nestali pravi jugoslavenski komunisti. To nije dosjetka. To je, zasad, historijska nepoznanica. Prije nego su nestali ili se, dijelom, preoblikovali i društveno prilagodili, jugoslavenski komunisti nadzirali su formiranje srednje klase i razmatrali su opcije prisustva surogata građanske klase. Tu društvenu mehaniku treba pažljivo i detaljno istraživati. Nove činjenice i drugačiji način tumačenja nosilaca glavne pogonske snage jučerašnjice, koja je obećavala i ispunjavala neke od važnih ljudskih želja i snova, slivaju se u jedan od tokova koji ih, sve skupa, zajedno sa sjećanjima, arhivima, bibliotekama, muzejima, spomenicima i ranijim tumačenjima odnosi kroz filter historije iza kojega se nikada, na drugoj strani vremena, ne pojave svi tragovi ljudskog djelovanja. Tek dio tog naslijeđa dotekne slijedećoj generaciji, koja ga prekomponiranog i, nanovo aranžiranog, otisne dalje, opet, novoj generaciji u nizu ljudskog trajanja. Današnjica će odrediti svoju snagu i kvalitete ako uspije sebe oplemeniti dijelom dobrog naslijeđa jučerašnjice. Ako današnjica u tome ne uspije, a ustraje u prisvajanju samo problematičnog i kriznog tereta jučerašnjice, onda neće dotrajati do budućnosti. Iscrpit će se trčeci ukруг i jadno skončati, progonjena priviđenjima i pogreškama. Ništa se u historiji ne ponavlja, nego sve putuje karavanom prema zalasku sunca. Nama se samo čini da smo se sa tom škripavom kolonom, ogrnutom ljudskim glasovima i lajanjem pasa, već mimoišli, na nekom drugom mjestu, u nekom drugom vremenu.

Sjenke historije opet su se izdužile preko domaćeg krajolika, uronjenog u ljepljivu sparinu klizećeg sumraka, izazivajući tjeskobu i uznemirenost kod ljudi koji još žive sa teškim posljedicama zadnjeg, prekinutog, rata.

Grimizno sunce jučerašnjice još nije zašlo (u prolegomeni traktata).

Prilog:

KRATKA APOLOGIJA HISTORIJSKIM ZNANOSTIMA

Putnik kroz vrijeme, geografiju i ljudske otiske u njima, koji za sebe traži čast pripadanja Redu Historičara/Istoričara/Povjesničara, mora sudbinski i podjednako istinoljubivo biti obavezan prethodnom satu, jučerašnjem danu, kao i prema danima od prije stotinu ili hiljadu godina. Biti pošten u mjerenju

života današnjice, također, se podrazumijeva. Mora biti odgovoran i budućnosti: ako ga njegovo doba, djelomice, poštedi podsjetiti na promašaje, greške i nezasluženo uzimanje tuđe pažnje i vremena – budućnost će imati više prilika da ih uoči, ismije, prezre i tek, poslije cijelog tog rituala sramoćenja, – odbaci u limb zaborava. Historičarev ideal, kojemu mora biti odan do samog kraja, jeste putovanje prema Istinitom Izvoru; tamo se ide pripremljen, ranije usvojenim i temeljito provjerenim, znanjima (budnog uma za suočavanje, provjeru i primanje novog znanja i njegovo uključivanje u iskustvo traganja) oslobođen banalnosti strahova, čak i od Moloha svakodnevnice, koji ljudima smetaju da osjećaju svijet njihovim dušama i da ga dodiruju njihovim mislima. Bez posrednika.

Strah nije saveznik znanosti. Biti historičar jeste stanje duha, a ne tek obično zanimanje. Nekritično hvatanje za skute ranijih autoriteta, također, ne pomaže. Svako mora krenuti njegovom stazom prema velikom gradilištu, na kojemu brojni znanstvenici prosijecaju put prema budućnosti čovječanstva, neprekidno krčeći korov neznanja i odbacujući naslage zabluda. Usput ona/on nauči prepoznati, sačuvati i složiti nekoliko djelića historijskog mozaika. Sretni su oni koji toliko uspiju. To znači, da su jedno vrijeme njihovih života bili obdareni suosjećanjem sa čovječanstvom i mjerom razumijevanja života, oslobodivši se nevrijednih opsjena, koje nisu preživjele suočenje sa Istinom. Koliko je to bilo vidi se po kvalitetu njihovog rada: Osjećati čovjeka i kosmos jest najbitniji uvjet svakoga originalnog razmišljanja i, iz toga izvedenog, saopćavanja rezultata, dakle i – pisanja. U suprotnom, ne vrijedi ubijati drveće i strugati dragocjene minerale u slojevima Zemljinog lica da se od njih naprave papir i strojevi, na koji će se utisnuti nevrijedne ili, sa zadnjom namjerom, izmaštane konstrukcije o čovjekovom trajanju kroz prošlo vrijeme. Gomilanje takvih tekstova/poruka u ranjivom društvu privlači zvjersku stranu u ljudima, nadograđuje njihovo nezadovoljstvo, utječe na postrojavanje nezadovoljnih u smrtonosne legije, okreće dojučerašnje mirne susjede protiv njima ranije bliskih ljudi, pokreće i “opravdava” masovne zločine. Vidljivo je iz nedavne južnoslavenske i cjeline balkanske historije kako su, i koliko, militantne ideologije uvjetovale javno uništavanje života i slavljenje smrti, prikrivene iza pokorenih i osramoćenih znanstvenih institucija i titula dobrovoljnih i glasnih učesnika u pripremama i podržavanju ratnih pohoda i genocida. Ideološke pritiske, zloupotrebe i teror nad znanošću trebalo bi smatrati strahotnim zločinima protiv stabilnosti ratovima temeljno uzdrmanih društava ali i čovjeko-

vog opstanka na Zemlji. Razbuktavanje tog fenomena nije rezervirano samo na nerazvijeni dio čovječanstva.

Veliki dio čovječanstva onemogućen je povješću uspostaviti uvjerljivu hronologiju stabilnosti i napretka. Šokovi oštih rezova ubrzanja, ili usporavanja, društvene dinamike, izazvani unutarnjim i vanjskim faktorima, akumulacije stresnih potencijala i frustracija unutar kolektivnih entiteta koji postaju prijemčivi na rizike prijekih odluka, i rizičnog ponašanja (što je magnet za historijsku tragiku) – destabiliziraju značajne potencijale znanstvene objektivnosti u društvima zahvaćenim ozbiljnim krizama. Tada i tako, većina historičara postane, dodatno, stegnuta okovima njihovog (ne) vremena (odista, čak i najrazvijenija, i najstabilnija, društva traju unutar propuha pozitivnih/kreativnih i negativnih/destruktivnih potencijala unutar njih samih, plus vanjski utjecaji, koje snaga odnosnog društva savija u svoju korist ili joj se, plutajući, prepušta, povremeno oscilirajući prema tački suočenja sa sfigom vlastitog povijesnog raskršća). Svako čovjekovo vrijeme jeste proglašeno vremenom novih očekivanja, koja su namočena fluidima pravila, običaja, prilagođavanja, ugađanja (uobičajena mjera kolektivističke inteligencije podrazumijeva mehanizam: ugađanje i sebi i drugima, naravno, uz ideologijsko relaksiranje opore društvene stvarnosti i nezaobilaznu propagandističku hipnozu). Tu jeste i uzrok neslobode znanstvene i spisateljske kreacije. Tu nije domovina u kojoj se može razvijati um, propupati sloboda a duša osjetiti dragost života.

Autori, dakle i historičari, moraju živjeti punoću realnog života (a ne pozirati pred artificijelnim kulisama) da bi se, vlastitim talentima i darovima, mogli, kroz vrijeme, uživljavati u ostatke povijesnih tragova, boja i mirisa od kojih su obavezni načiniti historiografski prilog namjerni, ako im poduhvat uspije, povećati čovjekovo iskustvo i memoriju. Radi se o tome, da prema osjećaju, treba pustiti “tekstu” da vodi autora, suprotno iskustvu, koje kroz izdvojeno mišljenje razuma zna brže, lakše i manje zahtjevne puteve. Možda će tako “vođeni” ona/on postati, s vremena na vrijeme, slobodniji i otkriti dio novog prostora, drugačije oblike znanja, zapostavljenu dimenziju, viđenu iz drugačijeg ugla. Originalnost rada pokazaće testiranjem varijacija mogućih pristupa, izgradnjom vlastitog metoda (pomoću kojeg će pročitati činjenice do statusa saznanja) i - bit će nagrađeni kapima, svjetlucavim od refleksije života iz prošlosti, koje će kanuti iz njihove znanstvene retorte. Znanje će biti procijeđeno kroz njih, kao kroz gusti filter. Sve najbolje od njih bit će darovano drugima,

od tada do kraja potrebe interesovanja, kroz strujanja grgoljavog vremena. To je ono što je bitno.

Ako dođu do ivice, kada su blizu poželjeti, čak moliti, da pisanje prestane (zbog opterećenja tegobnim poslom kojemu moraju plaćati visoku cijenu, drugih obaveza ili uvažavanja preuzetih/nametnutih, često nekreativno onespokojavajuće postavljenih, rokova, ili, možda, nespokoja i straha) – neka razmisle. U trenu odluke, oslobodiće se, što je moguće više, svakodnevnih opterećenja i skretanja pažnje. Ako osjete, da se mogu nositi sa njihovim djelom, ako imaju povjerenje u njega, pustiće ga – neka teče. Ako su sigurni da nisu, sami sebe, obmanuli, njihovo djelo će rasti tačno toliko, koliko mogu podnijeti, njihovim snagama, u njihovom vremenu. Otvorena je mogućnost prekida izgradnju teme, u nadi da će moći nastaviti taj rad kasnije. Ako baš mora iskočiti iz tog plimnog vala, učinit će to samo da uhvati drugi, koji na njegovoj kresti nosi slijedeću izazovnu i važnu temu za uraditi. Mora paziti: obaveza je razdvojiti izvorni, kreativni i produktivni, zanos od umišljaja o njemu. Snagu će pokazati i u racionaliziranju rezultata zanosa u formu razumljivu drugima. Avanturizam nepromišljenog srljanja tu neće dati ploda. Iskrenost mora biti potpuna. Što pokaže, mora biti njegovo/njeno. To daje drugima dušom i razumom, na poštenu upotrebu. Cijelim bićem. Drugačije ne vrijedi (dovoljno) jer autor tako vodi dijalog sa čovječanstvom, pred licem vremena koje, sve nas, zagleda sa svih strana; pripravno, kao uvijek, da ponešto od nas i svijeta sačuva za budućnost. Autor utisne poruke svijetu, u prostoru i vremenu, a njihova energija određuje modalitete trajanja. Zato je važna maksimalna posvećenost znanosti, zbog prepuštanja autorove energije djelu koje, voljno i pod gore spomenutim uvjetom poštene upotrebe, predaje javnosti. Predajući energiju djelu, autor se, u stvari, stapa sa čovječanstvom (ma šta o njemu mislio). Nije ni iza, ni ispred, rečenog. To je i okolo autora, i u njemu. Kao i svijet. I ona/on u svijetu. Nepoznato prepoznaju. To što upoznaju, čemu se predaju, možda im uzvratu naklonost i dopusti započeti pisati smirenijom dušom, narastajućom snagom. Tačno je, da neki ljudi započnu pisati o temama, pristupom i načinima, kakve su, u doba njihovog odrastanja i sazrijevanja, uzalud instinktom tražili kod drugih autora.

Bio je to objektivizirani (koliko je to bilo moguće) kratki prikaz djelića prirode ličnog iskustva. Svakome, predanom znanosti, izdržljivom, dovoljno jakom i odlučnom (a meni nepoznatoj osobi) preporučio bih ovaj teži, neizvjesniji i opasniji put. Nikome koga znam (čak niti onima do kojih ne držim

previše) ne bih poželio tegobe sličnog iskustva: decenije traženja i pronalaska vrijednih izvora; gubici značajnih dijelova baze podataka (zbog rata; da ne otvaram i tu priču) i njihova postepena, dugotrajna i djelomična, rekonstrukcija bez ikakve institucionalne podrške; faza dinamičnog publiciranja radova (posebno u štampi, da bih skupio sredstva za istraživanja i kupovinu literature i računara) i, slijedeća, faza rada na fakultetu (gdje sam naučio dragocjenu lekciju o propuštenom vremenu, zahvalio se na tom iskustvu i otišao svojim putem, ispraćen gužvanjem veličanstvenog nastavnog predmeta *Historija Jugoslavije* i njegovim odbacivanjem u mračni ugao “reformiranog” nastavnog programa); mučno suočavanje sa saznanjem da se u gotovo uništenom društvu nastavlja potkopavanje preostalih vrijednosti (uključujući nezaštićene kulturu i znanost) i upropaštavanje temelja budućnosti; gorčina razočarenja zbog iskustva suočavanja sa primitivnom, grabežnom prirodom dijela nekadašnjih prijatelja, kolega, poznanika i njihovo arhiviranje u dimenzije uspomena; oslobođanje od noćnih mora prošlosti i dnevna nadogradnja znanja i vještina: nisam u krivu, ako danas, sa tugom, potpunije osjećam kako je bilo nekom građanskom intelektualcu, od kojega se 1945. godine očekivalo da mora/treba doktorirati pred skorojevićevskom komisijom, koja se rukovodila više ideološkim nego znanstvenim razlozima a kojoj je on, ne samo u znanosti, nadmoćan; već spomenuta faza otkrivanja i testiranja raznih pristupa i oblika saopćavanja znanstvenih rezultata kao i, postupna, izgradnja originalnog znanstvenog metoda kroz koji ću provjeravati, ranije stečeno i novo znanje; i onda, godine ćutanja, promatranja, istraživanja i dvojbi između javnog popravljavanja užasnih oštećenja znanstvenog tkiva ili spremanja zalihe radova za neke druge generacije u budućnosti. Koliko god otkrivanje znanja pomagalo znanstveniku da traje, višedecenijska ekspedicija kroz oskudno, i ne baš gostoljubivo, područje žestoko ga potrese, izranjavi, ponizi, opljačka i materijalno osiromaši. Bude doveden do ivice, da gotovo izgubi volju da se predstavi okolini koju, ponekad, jedva raspoznaje. *Omnibus-studija* je nastavak ličnoga legitimiranja u javnosti i ovoga vremena. Rizik je prevelik, izgledi za uspjeh poduhvata gotovo nikakvi, neizvjesno je da li će rezultat (kakav god da bude) zanimati publiku (ako je bude). Dakle, dovoljno je razloga da se krene idući iz dimenzije zore novoga dana.

A Vi? Šta, molim lijepo, čekate? Ako ste propustili primijetiti, sve rečeno tiče se i Vas. Onda? Zašto i čemu ova *Kratka apologija*? Zato, što historijske znanosti mogu pomoći umu da jasnije vidi čovjekov svijet, a da ne pobjegne

od njega, i da, bez straha, ostane zagledan u kosmos iza sadašnjeg prebivališta ove nemirne, nezadovoljne i brbljive vrste, koja umišlja da vlada cijelom jednom planetom; i sanja da se, jednom, otputi prema zvijezdama. Ni tu ne završava uloga historijskih znanosti. Ako čovjek uspije da se odvoji od svoje zavičajne planete, znanje o njemu arhivirano u tim znanostima bit će, uz druge izvore, također, važan segment treninga i opstanka tih velikih putnika. To će imati značaj dok se (mentalno i fizički) ne preoblikuju, udalje ili odvoje od opterećujućeg Zemljinog naslijeđa. Tek tu će, u budućnosti, velovima brojnih mogućnosti skrivena, nestajati važnost historijskih znanosti kakve znamo, ili možemo zamisliti.

Izvori i literatura

A. IZVORI

a) Arhivska građa

1. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Sarajevo (ANU BiH)
- Fond: Komisija za *Istoriju naroda Bosne i Hercegovine* (Komisija za *Istoriju...*)
2. Autorov arhiv
- Fond: Varia
3. Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine – Sarajevo (CK SK BiH)
- Fond: Komisija za unapređivanje međurepubličke saradnje i razvoj međunacionalnih odnosa (Komisija za unapređivanje...)
4. Institut za istoriju – Sarajevo (IIS)
- Fondovi: 1963; 1964.

b) Novine

- Ćosić D./Latinović Z. "Zašto se Srbija stidi antititoističke opcije." *NIN*, Beograd: 5.2.2009. 82-91.
- Strčić P./Orešić B. "Bozanićevi preci nosili su petokraku." *Globus*, Zagreb: 18.9.2009. 28-31.

B. LITERATURA

c) Knjige

1. Benac dr. A. i Dramušić V. 1963. *Anali Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1938-1962*. Sarajevo: Zemaljski muzej.
2. Đurđev dr. B. i drugi. 1960. *Istorija naroda Jugoslavije. Knjiga druga (od početka XVI do kraja XVIII vijeka)*. Beograd: Prosveta – izdavačko preduzeće.
3. Garašanin dr. M., Korošec dr. J. i drugi. 1953. *Istorija naroda Jugoslavije. Knjiga prva (do početka XVI veka)*. Beograd: Prosveta – izdavačko preduzeće Srbije.
4. Hudelist D. 2004. *Tuđman: biografija*. Zagreb: Profil international.
5. Redžić E. i drugi. 1968. *Naučni skup: Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine. Prilozi broj 4*. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta.
6. Redžić dr. E. 2001. *Anto Babić – čovjek i djelo (1899-1974)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
7. Solovjev dr. A. i drugi. 1953. *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine. Godina V*. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine.
8. Trgovčević Lj. 1992. *Istorija Srpske književne zadruge*. Beograd: Srpska književna zadruga.
9. Vuković Z. 1989. *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma: moji stenografski zapisi 1966-1972. godine*. Beograd: Narodna knjiga.

d) Članci i rasprave

1. Anđelić P. 1956. "Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija, Sveska IX. Sarajevo 1954. Arheologija 324 strane, Istorija i etnografija 262 strane". *Naše starine III*. Sarajevo: Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Narodne Republike Bosne i Hercegovine. 327-328.
2. Babić A. 1962. "Srednjevjekovni heretici". *Pregled 3 (mart)*. Sarajevo: Oslobođenje. 141-152.
3. Barkan L. O. 1950. "Čifluk (Çiftlik)". *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine (GID BiH). Godina II*. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine (ID BiH). 287-298.
4. Begić D. 1967. "Akcije muslimanskih građanskih političara poslije skupštinskih izbora 1935. godine". *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (GDI BiH). Godina XVI (1965)*. Sarajevo: Društvo istoričara Bosne i Hercegovine (DI BiH). 173-189.
5. Bejtović ing. arh. A. 1961. "Nova Kasaba na Jadru (građevinsko-urbanistički razvoj naselja kao tipa karavanske varoši)". *GDI BiH. XI(1960)*. Sarajevo: DI BiH. 225-249.
6. Benac A. i Dramušić V. 1963. "Sedamdeset pet godina djelovanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu". *Pregled 11-12 (novembar-decembar)*. Sarajevo: Oslobođenje. 353-371.
7. Bilandžić D. 2007. "Zlatno doba Bosne i Hercegovine". *Naučni skup: Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a. Posebna izdanja. Knjiga CXXIV. Odjeljenje društvenih nauka. Knjiga 37*. Sarajevo: ANU BiH. 42-46.
8. Bogićević V. 1949. "Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1878. godine". *GID BiH. I*. Sarajevo: ID BiH. 215-232; 1966. "Afera 'Barut miriše' 1908. godine (Povodom 50-godišnjice smrti Petra Kočića)". *GDI BiH. XV*

- (1964). Sarajevo: DI BiH. 79-107; 1969. "Džulusi-humajun hazreti šerifi" (Prilog borbi Muslimana i Srba za političku autonomiju Bosne i Hercegovine). "GDI BiH. XVII (1966-1967). Sarajevo: DI BiH. 315-340.
9. Čemerlić dr. H. 1955. "Kulturno-prosvjetna djelatnost narodnooslobodilačkih odbora". *GID BiH. VII*. Sarajevo: ID BiH. 103-118.
 10. Đaković L. 1966. "Formiranje Hrvatske katoličke udruge u Bosni i Hercegovini". *GDI BiH. XV(1964)*. Sarajevo: DI BiH. 135-157.
 11. Đurđev B. 1949. "Prilog pitanju razvitka i karaktera tursko-osmanskog feudalizma – timarsko-spahiskog uređenja." *GID BiH. I*. Sarajevo: ID BiH. 101-167; 1964. "Dr Hazim Šabanović, Turski izvori za istoriju Beograda, knj I sv. 1 – Katastarski popisi Beograda i okoline 1476.-1526. izd. Istoriskog arhiva Beograda, Beograd 1964. (XLI+662+8 tabli faksimila)". *GDI BiH. XIV (1963)*. Sarajevo: DI BiH. 275-288.
 12. Erić dr. M. 1959. "Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini i radnički pokret." *Pregled 4-5 (april-maj)*. Sarajevo: Oslobođenje. 329-340.
 13. Filipović M. 1970. "Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi Južnih Slovena." *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF). XVI-XVII (1966-67)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 101-116.
 14. Finci M. 1959. "Neki dokumenti iz istorije KPJ." *Pregled 4-5 (april-maj)*. Sarajevo: Oslobođenje. 341-347.
 15. Hadžijahić M. 1964. "Sarajevska muafnama." *GDI BiH. XIV(1963)*. Sarajevo: DI BiH. 67-119; 1966. "Turska komponenta u etnogenezi Bosanskih muslimana." *Pregled 11-12 (novembar-decembar)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. 485-502; 1969. "Tihomir iz Kronike popa Dukljanina – historijska ličnost?" *GDI BiH. XVII (1966-1967)*. Sarajevo: DI BiH. 397-418.
 16. Handžić A. 1963. "Prilozi istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka." *GDI BiH. XIII (1962)*. Sarajevo: DI BiH. 321-339; 1965. "Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku. Prilog istoriji naselja i islamizacije u sjeveroistočnoj Bosni." *POF. XII-XIII (1962-1963)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 45-74; 1970. "O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku." *POF. XVI-XVII (1966-67)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 5-48; 1970. "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku." *GDI BiH. XVIII (1968-1969)*. Sarajevo: DI BiH. 141-196.
 17. Hauptmann dr. F. 1961. "Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku Prvog svjetskog rata." *GDI BiH. XI (1960)*. Sarajevo: DI BiH. 87-109; 1967. "Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine." *GDI BiH. XVI (1965)*. Sarajevo: DI BiH. 151-171; 1969. "Bosanskohercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća." *GDI BiH. XVII (1966-1967)*. Sarajevo: DI BiH. 23-40.
 18. Hurem R. 1967. "Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske." *GDI BiH. XVI (1965)*. Sarajevo: DI BiH. 191-221.
 19. Isović K. 1958. "Austro-ugarsko zaposjedanje Novopazarskog Sandžaka 1879. godine (Prilog istoriji Novopazarskog Sandžaka)". *GID BiH. IX (1957)*. Sarajevo: ID BiH. 109-137.

20. Juzbašić Dž. 1970. "Izveštaj Hermana von Sautera o odnosima Bosne i Hercegovine i Monarhije u svjetlu austro-ugarskih ekonomskih suprotnosti". *GDI BiH. XVIII (1968-1969)*. Sarajevo: DI BiH. 45-104.
21. Kapidžić H. 1949. "Prilog istoriji hercegovačkog ustanka iz 1862. god."; "Vladislav Skarić (1869-1943)". *GID BiH. I*. Sarajevo: ID BiH. 210-214, 233-235; 1963. "Skadarska kriza i izuzetne mjere u Bosni i Hercegovini u maju 1913. godine". *GDI BiH. XIII (1962)*. Sarajevo: DI BiH. 5-51.
22. Kecmanović dr. I. 1959. "Hrišćanski socijalisti i bosansko pitanje". *Pregled 6 (juni)*. Sarajevo: Oslobođenje. 477-484.
23. Korkut B. 1965. "O arapskim dokumentima u Dubrovačkom arhivu". *POF. XII-XIII (1962-63)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 307-346; 1969. "Još o arapskim dokumentima u Državnom arhivu u Dubrovniku". *POF. XIV-XV (1964-65)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 397-424.
24. Korkut M. D. 1970. "Tursko-srpskohrvatski rječnik nepoznatog autora iz XVII stoljeća". *POF. XVI-XVII (1966-67)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 135-182.
25. Kovačević dr. D. 1963. "Žore Bokšić dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva". *GDI BiH. XIII (1962)*. Sarajevo: DI BiH. 288-310; 1964. "Pad bosanske srednjovjekovne države po dubrovačkim izvorima". *GDI BiH. XIV (1963)*. Sarajevo: DI BiH. 205-220.
26. Kreševljaković H. 1949. "Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini (od 1463 do 1851)". *GID BiH. I*. Sarajevo: ID BiH. 168-209.
27. Mujezinović M. 1956. "Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III i IV, Sarajevo 1952-1953, str. 674". *Naše starine III...* 332-333.
28. Pašalić dr. E. 1959. "Pogledi na ekonomiku u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije". *GID BiH. X (1949-59)*. Sarajevo: ID BiH. 297-331.
29. Pelesić M. 2000. "Manipulacije srpske historiografije o Bosni i Hercegovini". *Prilozi 29*. Sarajevo: Institut za istoriju. 367-404.
30. Petrović R. 1980. "Tridesetogodišnjica Društva istoričara". *Pregled 2 (februar)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. 285-299.
31. Redakcija. 1949. "Uz prvi broj Godišnjaka". *GID BiH. I*. Sarajevo: ID BiH. 5-6.
32. Redakcija. 1953. "Uvodne napomene". *GID BiH. V*. Sarajevo: ID BiH. V-VIII.
33. Redakcija. 1959. "Uz desetu knjigu Godišnjaka". *GID BiH. X (1949-1959)*. Sarajevo: ID BiH. 7-10.
34. Redakcija. 1962. "Od redakcije". *GDI BiH. XII (1961)*. Sarajevo: DI BiH. 5-6.
35. Redakcija. 1965. "Riječ redakcije". *Prilozi 1*. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta. 5-6.
36. Sarajlić A. i Strunjaš D. 1950. "Prvi dani ustanka u Drvaru i okolini". *GID BiH. II*. Sarajevo: ID BiH. 5-18.
37. Solovjev dr. A. 1949. "Nestanak bogomilstva in islamizacija Bosne". *GID BiH. I*. Sarajevo: ID BiH. 42-79.
38. Sućeska dr. A. 1963. "Vilajetski ajani (prilog izučavanju organizacije turske vlasti u našim krajevima)". *GDI BiH. XIII (1962)*. Sarajevo: DI BiH. 167-198; 1967. "O nastanku čifluka u našim zemljama". *GDI BiH. XVI (1965)*. Sarajevo: DI BiH. 37-57; 1969. "Seljačke bune

- u Bosni u XVII i XVIII stoljeću”. *GDI BiH. XVII (1966-1967)*. Sarajevo: DI BiH. 163-207.
39. Šabanović dr. H. 1958. “Bosansko krajište 1448-1463.” *GID BiH. IX (1957)*. Sarajevo: ID BiH. 177-220; 1961. “Vojno uređenje Bosne od 1463 do kraja XVI stoljeća”. *GDI BiH. XI (1960)*. 173-224; 1966. “Moralni i naučni nivo jednog napisa Branislava Đurđeva”. *GDI BiH. XV (1964)*. Sarajevo: DI BiH. 253-270; 1969. “Hasan Kafi Pruščak...” *POF. XIV-XV (1964-65)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 5-31.
40. Šamić dr. M. 1961. “Ekonomski život Bosne i Sarajeva početkom XIX vijeka (prema građi francuskih putopisaca)”. *GDI BiH. XI (1960)*. Sarajevo: DI BiH. 111-134.
41. Šehić N. 1965. “Četvrti kongres istoričara Jugoslavije”. *Pregled 12 (decembar)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. 622-627; 1970. “Četnici kao nosioci gerilskog oblika ratovanja u planovima vojnih vlasti predratne Jugoslavije”. *GDI BiH. XVIII (1968-1969)*. Sarajevo: DI BiH. 105-139.
42. Šinik S. 1959. “Prve slikarske izložbe. Prilog proučavanju likovne umjetnosti u Bosni i Hercegovini”. *Pregled 6 (juni)*. Sarajevo: Oslobođenje. 493-500.
43. Šunjić M. 1961. “Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti”. *GDI BiH. XI (1960)*. Sarajevo: DI BiH. 265-268; 1966. “Pomjeranje mletačkih granica u Dalmaciji i odnosi sa susjedima tokom XV stoljeća”. *GDI BiH. XV (1964)*. Sarajevo: DI BiH. 47-62; 1967. “Esad Pašalić (1915-1967)”. *Pregled 7-8 (juli-avgust)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. 110-113.
44. Trako S. 1965. “Bitlisijev opis Balkanskog poluostrva”. *POF. XII-XIII (1962-63)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 209-218; 1969. “Bitka na Kosovu 1389. godine u istoriji Idrisa Bitlisija”. *POF XIV-XV (1964-65)*. Sarajevo: Orijentalni institut. 329-351.
45. Tuzlić dr. A. 1967. “Kulturna istorija Bosne i Hercegovine – od najstarijih vremena do početka turske vladavine – (A. Benac-B. Čović-E. Pašalić-Đ. Basler-N. Miletić-P. Anđelić). Izdavačko preduzeće “Veselin Masleša”, Sarajevo 1966, str. 547”. *Pregled 7-8 (juli-avgust)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. 110-113.
46. Vasić dr. M. 1964. “Martolosi u periodu uspona osmanske države”. *GDI BiH. XIV (1963)*. Sarajevo: DI BiH. 11-65.
47. Višnjić P. 1954. “Desant na Drvar”. *GID BiH. VI*. Sarajevo: ID BiH. 103-141.

SUMMARY

DEVELOPMENT AND DISSOLUTION OF LIFE IN THE ELIXIR OF TIME (OMNIBUS – A STUDY OF MODERN HISTORY)

or

RUMOURS ON CONCEPTION OF HISTORICAL SCIENCE CAUGHT IN AN IDEOLOGICAL EMBRACE AND THEIR DROWNING IN THE RAPIDS OF TRUTH

Historiography in Bosnia and Herzegovina in the 1960s between Science and Politics (Discussion with an Essay on the Intrusive Present, a Prolegomena to the Tractate on Yugoslav Communists and a Short Apology of Historical Sciences)

The world is changing faster than social sciences, historical science included, are able to follow the chronology and nature of its changes. We are living in an era in which human inability to show the maturity and ability to take care of the survival of life of our Planet is recognisable. Technological capabilities were never so highly developed, resources have never been so carefully sorted, yet man's will to materialize humane solutions has again become questionable at the global level. Compared with this state-of-play, it may seem to some, sometimes rightfully, that historiography is a petty science that often pays too much attention to every single irrelevant aspect of the past that has remained stored in the junkshop of mankind.

The fact is that we should challenge the concepts of time as a limiting factor of existence. The prevalent view of the linearity of time often produces wrong conclusions in historiography. So what often happens is that numerous well-documented unrealised historical options are not taken seriously into consideration, even though they are a true testimony of simultaneity and intermingleness of historical trends. Only apparent forms that are subsequently registered and announced to public are usual subject of studying. Eventually, they assume the patina of something that is widely known and official. Their successful installation is a common mental obstacle to alternative interpretations, while, in some underdeveloped parts of the world, they turn into the only permitted possibility. There is one basic model of historiography: action-reaction-documentation. We should get rid of it and discard it completely. We need to build new and more complex methods that result from invention, rather than from convention. Evidence and counter-evidence need to be exposed to the pressure of a more resolute observation from sev-

eral different angles and planes than it was the case so far. It would allow a more efficient comparison of perspectives. The clash between facts and method must be robust, the testing versatile - up to the limits of endurance of the new system: facts-method-author. Historians should participate more in the cultivation of treatises and theories as a form of communicating the results of scientific research. Being a historian is a state of mind, not just an occupation.

As a possible contribution to this new consideration, I am offering what I call an omnibus-study of modern history. As it can be seen from the title of this paper, it has offered itself to the author in several forms of communication. It was only in the end that I have realized that the aforementioned parts are not separate, but linked into one story-entity. Fear from the unknown is not an ally to science. We must not hesitate to move decisively towards the achievement down the difficult path that leads to a fuller knowledge. I think that the mediocre results of historiography result from hesitation of the majority of historians to invest their own energy in a more selfless manner into the work they intend to create. By investing energy into one's work, one enters into a dialogue with humanity. To create a quality work, an author needs not just the knowledge provided by books, but to make compassion with humanity and to acquire a well-balanced understanding of life. To achieve the exaltation of empathy with the theme of research and its rationalisation into scientific works, it is the ideal to which scholars will, I hope, continue to be attracted. I think that even in a distant future, when a man will, succeed to distance himself from its Mother Planet and when he moves deeper into the cosmos, the knowledge of mankind, archived in historical sciences, will be an important element of exercise and of the survival of these great travellers.

Keywords: need for construction of new methods of historiography research, theft of copyright - the basis of rise of a new "elite", de-chauvinisation, David's Theorem, the restrictions of ideological puzzles, Bosnia and Herzegovina in the gap of a divided history, Yugoslav communists and their legacy, the role and future of historical sciences.

PREDAVANJA

sa Tribine Instituta za istoriju u Sarajevu

LECTURES

at the Tribune of Institute for history in Sarajevo

UDK 356-055.2 (497.1) "1941/1945"
Izvorni naučni rad

RAT PARTIZANKI ŽENE U ORUŽANOM OTPORU U JUGOSLAVIJI 1941-1945.

Barbara N. Wiesinger

(preveo sa nemačkog Aleksandar Trklja)

Tema ovog članka je participacija žena u oružanom otporu u okupiranoj Jugoslaviji 1941-1945. Tema će biti obrađena na osnovu objavljenih izvora, štampe Narodnooslobodilačkog pokreta i ličnih svedočenja veteranki. Težište rada stavljeno je na (samo)mobilisanje žena za Narodnooslobodilačku vojsku, njihove konkretne uloge u partizanskim jedinicama (lekarka, bolničarka, borkinja), kao i na njihova lična iskustva i sećanja.

Ključne reči: Jugoslavija, Drugi svetski rat, žene, oružani otpor, usmena istorija.

1. Uvod

Oružani otpor žena protiv fašizma, okupacije i kolaboracije za vreme Drugog svetskog rata uprkos pojavljivanju nekoliko zanimljivih radova od 1980-ih predstavlja jednu još uvek netemeljito istraživanu temu.¹ Ova činje-

¹ Karin Berger i dr, *Der Himmel ist blau. Kann sein. Frauen im Widerstand, Österreich 1938-1945*. Beč: 1985; Janet Hart, *New Voices in the Nation. Women and the Greek Resistance, 1941-1961*. Ithaca NY 1996; Barbara Jancar-Webster, *Women & Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*. Denver CO 1989; Jane Slaughter, *Women and the Italian Resistance, 1943-45*, Denver CO 1997; Ingrid Strobl, *>Sag nie, du gehst den letzten Weg.< Frauen im bewaffneten Widerstand gegen Faschismus und deutsche Besatzung*. Frankfurt: 2002⁵; Ista, *>Die Angst kam erst danach.< Jüdische Frauen im Widerstand in Europa 1939-1945*, Frankfurt a. M: 1998²; Anika Walke, *Jüdische Partisaninnen - der verschwiegene Widerstand in der Sowjetunion*, Berlin:

nica začuđuje tim više ako se uzme u obzir u kojoj meri su sam antifašistički otpor i politički mitovi o njemu uticali na oblikovanje političkog i društvenog sistema mnogih evropskih zemalja u posleratnom periodu.² Naročito je novija rodno senzibilna vojna istorija otvorila niz itekako relevantnih pitanja vezanih za oružani otpor žena i odnos roda, nasilja i rata.³ Ovde ću navesti samo jedan primer. Studije posvećene odnosu nasilja i konstrukcije, odnosno percepcije roda⁴ ukazale su na često kontradiktorne diskurse o borkinjama u izvorima i sekundarnoj literaturi, čime je omogućena njihova kritička analiza i interpretacija. Tako se pokazalo da su naoružane žene sa konkretnom mogućnošću da izvrše nasilje u velikom broju izvora na primer ismejavane, demonizovane, proglašavane "počasnim" muškarcima, a sličan tretman nije redak ni i u stručnoj literaturi u zavisnosti od stava autora/-ki prema ovoj za žene neuobičajenoj praksi. Stručnjaci/-kinje koji se kritički postavljaju prema ovakvim diskursima tvrde da se putem njih pokušava podupreti isti onaj nasleđeni odnos roda koji je pojavom društveno i politički aktivnih borbenih žena doveden u pitanje. Naravno, priroda i stepen destabilizacije ustaljenih diskursa razlikuju se od slučaja do slučaja u zavisnosti od istorijskog konteksta, mada bi se često dosta toga moglo prigovoriti i samim interpretacijama koje iz njih proizilaze, a koje sežu od stava da participacija žena u oružanom otporu predstavlja vrhunac njihove emancipacije do mišljenja da se radi pre svega o njihovoj instrumentalizaciji u tuđe svrhe.

Iz pomenutih razloga u prvi plan ovog članka nadovezivanjem na diskusiju o rodnoj istoriji nasilja, vojske i rata, koja se vodi u međunarodnoj istorij-

2007. Većina tih publikacija bavi se raznim vidovima otpora žena, ne isključivo oružanom borbom.

² Tony Judt, "The Past Is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe", u: Istvan Deak / Jan T. Gross / Tony Judt (izd.), *The Politics of Retribution in Europe. World War II and Its Aftermath*, Princeton: 2000. 293-323. i 298-300.

³ Za preglede videti npr. Karen Hagemann, „Von Männern, Frauen und der Militärgeschichte“, u: *L'Homme. Z.F.G.* 12, 1 (2001). 144-153; Christa Hämmerle, „Von den Geschlechtern der Kriege und des Militärs. Forschungseinblicke und Bemerkungen zu einer neuen Debatte“, u: Thomas Kühne / Benjamin Ziemann (izd.), *Was ist Militärgeschichte?*, Paderborn: 2000. 229-262.

⁴ Upor. Hanna Hacker, *Gewalt ist: keine Frau. Der Akteurin oder eine Geschichte der Transgressionen*, Beč: 1998; Gabrielle Hauch, "Bewaffnete Weiber. Kämpfende Frauen in den Kriegen der Revolution von 1848/49", u: Karen Hagemann / Ralf Pröve (izd.), *Landknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*, Frankfurt a. M. / New York: 1998. 223-241.

skoj nauci, biće stavljen oružani otpor žena u okviru Narodnooslobodilačke vojske u okupiranoj Jugoslaviji između 1941. i 1945. U tekstu neće biti data šira rasprava o pasivnom i civilnom otporu, iako su oni svakako predstavljali značajne vidove otpora u kojima su žene delovale čak i u većoj meri nego u oružanom otporu.⁵

2. Okupacija, građanski rat i oslobodilački rat u Jugoslaviji

Suprotno svojim prvobitnim ratnim planovima, vođstvo Nacionalsocijalističke (NS) Nemačke u proleće 1941. donelo je odluku da izvrši oružani napad na Jugoslaviju, za šta su kao odlučujući bili kako ekonomski i vojno-strategijski faktori tako i Hitlerova lična netrpeljivost prema Jugoslovenima, a posebno prema Srbima.⁶ Usled nemačkog pritiska i nepostojanja jakih saveznika Jugoslavija je 1941. bila prinuđena da pristupi Trojnom paktu. 27. marta 1941. godine, međutim, došlo je do vojnog puča, koji je van zemlje protumačen pre svega kao otkazivanje lojalnosti prema Osovini. Ovaj događaj doveo je do promene prethodne politike iznuđene saradnje prema Jugoslaviji od strane vođstva NS Nemačke.⁷ I mada novi jugoslovenski premijer nije revidirao odluku o pristupanju Trojnom paktu, Hitler je puč iskoristio kao povod za rat: "Jugoslavija čak i ako odmah potvrdi svoju lojalnost od sada se ima smatrati neprijateljem i u skladu sa tim mora biti što pre uništena".⁸

⁵ Otporom se smatraju sve vrste delovanja koje ograničavaju i sprečavaju sprovođenje okupacione politike. Kao pasivni otpor opisuju se svi akti neposlušnosti prema naredbama i predstavnicima okupacione sile, npr. zadržavanje namirnica i druge robe od rekvizicije, pomoć proganjanim, odupiranje prinudnom radu, deportaciji u koncentracione logore i prinudnom raseljavanju i sl. Za civilni otpor važe nenaoružane akcije građana/ki ili društvenih institucija kao što su npr. štrajkovi, demonstracije, protesti, bojkoti itd. Upor. Werner Röhr, „Forschungsprobleme zur deutschen Okkupationspolitik im Spiegel der Reihe Europa unterm Hakenkreuz“, u: isti (izd.), *Europa unterm Hakenkreuz. Analysen – Quellen – Register*, Heidelberg: 1996. 25-343. i 183-185.

⁶ Walter Manoschek, „Serbien: Partisanenkrieg und Völkermord“, u: Wolfgang Benz i dr. (izd.), *Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*, Berlin: 1996. 131-143. i 131.

⁷ Hans Knoll, *Jugoslawien in Strategie und Politik der Alliierten 1941-1943*, München: 1986, poglavlja I i II.

⁸ Naredba br. 25 od 27. 3. 1941. cit. prema Manoschek, *Partisanenkrieg*, n. d., 133.

Tako je 6. aprila 1941. došlo do napada na Jugoslaviju i bez prethodne objave rata. Bombardovanje nezaštićenog glavnog grada sprovedeno je pod nazivom "Kaznena ekspedicija".⁹ Istovremeno, preko granica zemlje umarširale su nemačke, italijanske, mađarske i bugarske trupe. Da je već od početka rata postojao interes da se podstiče eskalacija nasilja u Jugoslaviji, potvrđuje nam jedno naređenje Vermahta (Wehrmacht) koje je predviđalo bezobzirnu odmazdu u slučaju bilo koje vrste otpora.¹⁰ Loše organizovana, slabo naoružana i demoralisana jugoslovenska vojska, u kojoj mnogi nisu bili spremni da se bore za državu prema kojoj ionako nisu gajili rodoljubiva osećanja, kapitulirala je nakon samo jedanaest dana otpora. Vlada i kralj su već prethodno bili pobjegli iz zemlje.¹¹

U skladu sa Hitlerovim "Privremenim upustvima o podeli Jugoslavije" od 12. aprila 1941. pobednici iz ovog kratkog rata zemlju su podelili između sebe uspostavljajući različite okupacione, odnosno kolaboracionističke režime. Međutim, usled faktora kao što su njihova nesposobnost, korupcija i brutalnost, ubrzo dolazi do izbijanja ustanka i raspirivanja građanskog rata u zemlji.¹² Tako, recimo, u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) proganjanja i masakri pristalica ustaškog pokreta nad pravoslavnim stanovništvom doveli su do prvih ustanaka već u leto 1941.¹³ Četnici, pripadnici srpskog rojalističkog i nacionalističkog pokreta, na ove zločine su sa svoje strane odgovarali vršeći nasilje pretežno nad katoličkim i muslimanskim stanovništvom, istovremeno delimično kolaborirajući i sa okupatorima.¹⁴ Formiranje muslimanskih

⁹ Detlef Vogel, „Operation >Strafgericht<. Die rücksichtslose Bombardierung Belgrads durch die deutsche Luftwaffe am 6. April 1941“, u: Wolfram Wette / Gerd Ueberschär (izd.), *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert*, Darmstadt: 2001. 303-308.

¹⁰ Aus den Besonderen Anordnungen des Generalfeldmarschalls Maximilian v. Weichs vom 8. April 1941 über die Bekämpfung des Widerstandes der serbischen Bevölkerung, u: Martin Seckendorf i dr. (izd.), *Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus in Jugoslawien, Griechenland, Albanien, Italien und Ungarn (1941-1945)*. Berlin / Heidelberg: 1992. 139.

¹¹ Slavko Goldstein, "Der Zweite Weltkrieg", u: Dunja Melčić (izd.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*, Opladen / Wiesbaden: 1999. 167-184. i 167.

¹² *Isto*. 168-179.

¹³ Martin Broszat / Ladislaus Hory, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*. Stuttgart: 1964.

¹⁴ Jovo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: The Chetniks*. Stanford CA: 1975.

oružanih grupacija u Bosni i Hercegovini, pored hrvatskih i srpskih, dalje je zaoštrilo ionako osetljivu konfliktnu situaciju.¹⁵

U ovom ratu svih protiv svih svoje učešće uzima i Narodnooslobodilački pokret (NOP) iniciran od strane Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Ručkovodstvo KPJ svoj poziv na otpor protiv okupatora uputilo je svim građanima Jugoslavije već u julu 1941. Tada marginalna politička partija na ovaj način uspela je da se pozicionira kao pokretač i vođa ustanka određujući sebi dva osnovna cilja: oslobođenje Jugoslavije od okupatora i uređenje zemlje prema sopstvenim političkim nazorima. Osnivanje NOP-a se tako ne treba isključivo smatrati činom otpora, nego istovremeno i pokušajem osvajanja vlasti od strane KPJ. Iako se pokret jugoslovenskoj i svetskoj javnosti predstavljao kao oslobodilački front svih rodoljuba bez obzira na njihovu etničku pripadnost, religiju ili politička ubedenja, njegovo vođstvo se ipak zalagalo i za suštinske političke i društvene promene u Jugoslaviji prema sopstvenom obrascu. Oružana struja pokreta, Narodnooslobodilačka vojska (NOV) pod komandom Josipa Broza Tita, pokrenula je sabotaže, atentate i oružanu borbu protiv okupatorskih vojski, kolaboratera i političkih rivala, čime je na duže ili kraće vreme uspevala i da oslobodi pojedine teritorije. Sa ovakvim delovanjem NOV je nastavila sve do konačnog vojnog poraza nacističke Nemačke tokom 1944/45. kada je partizanski pokret preuzeo vlast u zemlji. Pomenute aktivnosti NOV-a bile su potpomognute od strane tokom ratnih godina formiranih masovnih organizacija (Antifašistički front žena Jugoslavije, Ujedinjeni savez antifaašističke omladine Jugoslavije...) i administrativnih organa (Nardnooslobodilački odbori) pokreta otpora.¹⁶

Pored unutrašnjih sukoba motivisanih etnonacionalizmom i/ili borbom za političku moć na eskalaciju nasilja u Jugoslaviji presudno je delovala okupaciona politika, u kojoj je NS Nemačke igrala ključnu ulogu. Tako su mere protiv stanovništva Jugoslavije, koje je najvećim delom posmatrano kao "ra-

¹⁵ Noel Malcolm, *Bosnia. A Short History*, London / Basingstoke / Oxford: 1996. 188-191.

¹⁶ Literatura o NOP-u, naročito ona iz socijalističkog perioda, prilično je obimna, ali nažalost velikim delom ideologizovana, pa iz tog razloga i nepoverljiva. Popularni pregledi iz tog perioda su npr. Jovan Marjanović, *Nardnooslobodilački rat i socijalistička revolucija, 1941-1945*. Beograd: 1975. i Vlado Strugar, *Jugoslavija 1941-1945*. Ljubljana / Beograd: 1978³.

sno manje vredno”,¹⁷ podrazumevale, recimo, prisilna iseljavanja¹⁸ i odvođenje na prinudni rad¹⁹. Osim toga, desetine hiljada Roma i Jevreja postali su žrtve NS genocida.²⁰ “Pravdajući” to kao svojevrsan vid antigerilskog ratovanja, Vermaht je sprovodio masovne pokolje nad civilnim stanovništvom,²¹ od kojih je najpoznatije postalo streljanje u Kragujevcu 1941. godine.²²

Na sprovođenje ovakvog terora presudno je uticalo konstruisanje onih protiv kojih je borba bila uperena kao suštinski drugačijih neprijatelja. Već samo njihovo postojanje trebalo je da izazove mržnju, a samim tim i da olakša i podstakne bezobzirno nasilje.²³ Vermahtovo plansko negovanje ovakvog stava kod sopstvenih vojnika stacioniranih u Jugoslaviji obavljalo se putem propagande uperene protiv partizana – pojam koji je nemačka vojska shvatala dosta uopšteno, obuhvatajući njime svaku osobu osumnjčenu za neposlušnost ili otpor – koji su predstavljani ne samo kao neprijateljski raspoloženi prema Vermahtovim vojnicima nego i kao podmukli i posebno svirepi.²⁴ Na

¹⁷ Waclaw Długoborski, „Kollektive Reaktionen auf die deutsche Invasion und die NS-Besatzungsherrschaft. Ein Prolegomenon”, u: Benz i dr. (izd.), *Anpassung, n. d.*, 11-24. i 21.

¹⁸ Ovo se odnosilo uglavnom na građane/-ke slovenačke i srpske nacionalnosti, upor. John R. Lampe, *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Cambridge UK: 2000². 211. i 222.

¹⁹ O prinudnim radnicima iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Slovenije videti kod Alexander von Plato i dr. (izd.), *Hitlers Sklaven. Lebensgeschichtliche Analysen zur Zwangsarbeit im internationalen Vergleich*, Beč / Köln / Weimar: 2008. Videti i Barbara N. Wiesinger, “Opfer oder Akteur? Ohnmacht und Handlungsmächtigkeit in lebensgeschichtlichen Narrativen von Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeitern aus dem ehemaligen Jugoslawien”, in: BIOS 21, 2 (2008). 223-240.

²⁰ Opširnije Walter Manoschek, >Serbien ist judenfrei!< *Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*. München: 1993. (Izdanje na srpskom jeziku objavljeno je pod nazivom *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942*. Beograd: 2007.)

²¹ Walter Manoschek, “Kraljevo - Kragujevac - Kalavryta. Die Massaker der 717. Infanteriedivision bzw. 117. Jägerdivision am Balkan”, u: Loukia Droulia / Hagen Fleischer (izd.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*. Berlin: 1999. 93-104; isti i Hans Safrian, “717./117. ID. Eine Infanteriedivision auf dem Balkan”, u: Hannes Heer/Klaus Naumann (izd.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht*. Hamburg: 1995.² 359-373.

²² Cf. Staniša Brkić, *Ime i broj. Kragujevačka tragedija 1941*. Kragujevac: 2007.

²³ Czesław Madajczyk, „Terror und Repression des Dritten Reichs im besetzten Europa“, u: Droulia / Fleischer (izd.), *Lidice*, n. d. 13-29. i 13. sl.

²⁴ Manfred Messerschmidt, “Partisanenkrieg auf dem Balkan. Ziele, Methoden, Rechtferti-
→

sličan način su bili izmanipulisani i pripadnici italijanske okupatorske vojske kojima su njihovi protivnici bili predstavljeni kao “bezbožni boljševički banditi” opasni po civilizovani društveni poredak.²⁵

Uz ovakvu vrstu propagande konkretna ratna iskustva samo su još više povećavala spremnost za izvršavanje nasilja, što je naročito značajno naglasiti s obzirom da samo partizansko ratovanje vodi brutalizaciji, što ide na ruku činjenju strahota.²⁶ Prostorno i vremensko razgraničavanje gerilskih ratnih operacija koje sa sobom donosi neprekidan stres kod aktera stvara reakciju intelektualne otupljenosti i emocionalne neosetljivosti.²⁷ U svetlu stalno prisutne pretnje i opasnosti brutalno nasilje na obe strane postaje shvaćeno kao jedino primereno ponašanje.²⁸ U slučaju Jugoslavije ovakvo stanje je kod okupatorskih snaga podsticalo vršenje nasilja i nad civilima koji su posmatrani kao skriveni, odnosno potencijalni partizani.²⁹

Osim toga, Vermaht je pomenuti model ponašanja i sistematski podstrekivao putem svojih naređenja.³⁰ Strategija nemačke vojske je pored borbe protiv oružanih formacija otpora podrazumevala i “spaljivanje gradova odn. sela iz kojih se sprovode napadi na nemački Vermaht, bezobzirno streljanje u borbi i vešanje uhvaćenih atentatora protiv nemačkog Vermahta i njegovih interesa”.³¹ No, takva strategija, koja je eufemistično nazivana “pacifikacijom”,

gung”, u: Droulia / Fleischer (izd.), Lidice, n. d. 65-91. i 88.

²⁵ Enzo Collotti, “Zur italienischen Repressionspolitik auf dem Balkan”, u: Droulia / Fleischer (izd.), Lidice, n. d. 105-124. i 113.

²⁶ Chaim F. Shatan, „*Militarisierte Trauer und Rachezeremoniell*“, u: Peter Passett / Emilio Modena (izd.), *Krieg und Frieden aus psychoanalytischer Sicht*, Basel / Frankfurt a. M.: 1983. 220-249. i 222-229.

²⁷ Wolfgang Schmidbauer, >Ich wußte nie, was mit Vater ist.< *Das Trauma des Krieges*, Reinbek: 1998. poglavlje 4, posebno str. 70-72.

²⁸ Tobias Voss, “>Ich habe keine Stimme, mein ganzes Leben flieht.< *Psychische Dimensionen des Guerillakrieges*”, u: Herfried Münkler (izd.), *Der Partisan. Theorie, Strategie, Gestalt*, Opladen: 1990. 292-321. i 299-301.

²⁹ Herfried Münkler, „*Die Gestalt des Partisanen. Herkunft und Zukunft*“, u: isti (izd.), *Partisan*, n. d. 14-39. i 25-28.

³⁰ Hannes Heer, „*Die Logik des Vernichtungskrieges. Wehrmacht und Partisanenkampf*“, u: isti / Naumann (izd.), *Vernichtungskrieg*, n. d. 104-138. i 111 f.

³¹ „Niederbrennen von Gebäuden bzw. Dörfern, aus denen Überfälle auf deutsche Wehrmacht stattfinden, rücksichtsloses Erschießen im Kampf, Aufhängen überführter Attentäter

pokazala se potpuno kontraproduktivnom. Svirepost i teror okupatora, podupirani kvislinškim formacijama, samo su još dalje pothranjivali mržnju i povećavali spremnost kod značajnog dela stanovništva na otpor i odaziv u NOP, koji je bio otvoren prema svim nacijama i religioznim grupama i, što u ovom kontekstu naročito treba naglasiti, prema pripadnicima oba pola.

3. Mobilizacija žena za oružani otpor

Prema oficijelnim podacima u NOV-u je bilo angažovano oko 100.000 žena,³² ali je ovaj broj, nažalost, nemoguće proveriti.³³ No, na osnovu sačuvanih spiskova ljudstva NOV-a koji pokazuju da se procenat žena u jedinicama kretao obično između osam i deset odsto, može se zaključiti da je jedan ipak značajan broj Jugoslovenki uzeo učešća u oružanom otporu.³⁴ Ovakva praksa zapravo nije bila u skladu sa prvobitnim planovima KPJ u kojima je u partizanske redove bilo predviđeno isključivo mobilisanje muškaraca, dok je za žene bilo određeno da se posvete radu u ilegali u efektivno okupiranim obla-

gegen deutsche Wehrmacht und ihre Interessen." Izveštaj administrativnog štaba o periodu od 21. do 31. avgusta 1941. cit. prema Manoschek, „>Gehst mit Juden erschießen?<, *Die Vernichtung der Juden in Serbien*“, u: Heer / Naumann (izd.), *Vernichtungskrieg, n. d.* 39-56. i 41. (Za engleski prevod tog članka videti „>Coming Along to Shoot Some Jews?< The Destruction of the Jews in Serbia“, u: Hannes Heer / Klaus Naumann (izd.), *War of Extermination. The German Military in World War II, 1941-1944.* New York / Oxford: 2000. 39-54.)

³² Žene u NOR. u: *Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941-1945.* Ljubljana / Beograd: 1980. knj. 2. 1246-1251.

³³ Podaci su rezultat ankete SUBNOR-a sprovedene 1960. godine među njegovim članovima. Dragi Milenković, tada vodeći funkcioner SUBNOR-a, na osnovi dobijenih podataka formulisao je sledeće hipoteze: u anketi je učestvovalo 70% članova organizacije, među kojima 195.737 žena. Milenković dalje smatra da je 75.000 tih žena aktivno služilo u NOV-u, ali, nažalost, ne spominje da li je taj broj zasnovan na izjavama anketiranih žena ili je u pitanju samo njegova procena. Do 100.000 veteranki NOV-a došlo se tako što je u obzir uzeta pretpostavka o stopi smrtnosti od 25% tokom rata. Upor. Dragi Milenković, „*Žena kao junak revolucije*“, u: Fabijan Trgo (izd.), *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija.* Beograd: 1977. knj. 2. 309-333. i 316. Nažalost, podaci iz ankete (upor. Dragi Milenković i dr., *Kongres SUBNOR-a Jugoslavije.* Beograd: 1961. 61.sl.) ne sadrže ni informacije o tome na osnovu čega su anketirane žene bile učlanjene u SUBNOR. No, svakako ne možemo smatrati da su sve članice (kao ni članovi) SUBNOR-a bile aktivne učesnice NOR-a, jer su i članovi porodice palih boraca i ratnih invalida imali pravo da se učlane u udruženje.

³⁴ Barbara N. Wiesinger, *Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941-1945).* Beč / Köln / Weimar: 2008. 32. i 39. sl.

stima. Do slanja “u šumu” trebalo je doći samo u slučaju pretnje hapšenja aktivistkinja.³⁵ Kao odlučujući faktor za namensku mobilizaciju žena u partizanske redove pokazala se potreba za osobljem u sanitetskoj službi, koja je naglo porasla nakon prvih sukoba između NOV-a i okupatorskih trupa. Ova oblast delovanja je tradicionalno smatrana podesnom za žene.³⁶ Nekoliko lekarki, kao što su Julka Mešterović³⁷ i Saša Božović³⁸, priključilo se NOV-u već 1941. Među njima je bio i veliki broj članica, odnosno simpatizerki KPJ, kao i znatan broj žena kojima je od strane predstavnika NS Nemačke pretilo rasističko proganjanje zbog njihovog jevrejskog porekla. Tokom rata u NOV-u su služile ukupno 173 lekarke-dobrovoljke i oko 10 000 stručno obučениh bolničarki.³⁹

Nasuprot tome, borkinje se u partizanskim redovima pojavljuju najpre samo u retkim slučajevima i to uglavnom u slovenačkim i srbijanskim jedinicama. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju je svoj stav po tom pitanju izneo u jednom dokumentu iz septembra 1941. godine: “Drugarice mogu odlično koristiti u odredima ne samo na drugom poslu, nego, ako treba, i s puškom u ruci”.⁴⁰ U februaru sledeće godine Josip Broz Tito kao šef KPJ i komandant NOV-a prvi put izražava svoje (a samim tim i partijsko) mišljenje o učešću žena u oružanoj borbi: “Pošto sve više ima zahteva od žena da idu u odrede, mi smo rešili da se one primaju u odrede ne samo kao bolničarke već i kao borci. Bilo bi prava sramota za nas da onemogućimo ženama da se i one sa puškom u ruci bore za narodno oslobođenje”.⁴¹

Iako je ova odluka bila u skladu sa aktuelnim ciljevima (učvršćivanje NOV-a) i ideologijom KPJ (rodna ravnopravnost), ona je ipak nailazila na rasprostranjeno neodobravanje kako u samom pokretu otpora tako i u široj

³⁵ Pismo PK KPJ za Srbiju OK KPJ za Šabački okrug od 20. 8. 1941, u: Vojnoistorijski institut (izd.), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Beograd: 1949-1982. (u daljem tekstu: ZDPNOR), tom 1, knj. 1. 63-67. i 66.

³⁶ Wiesinger, *Partisaninnen*, n. d. poglavlje 4.

³⁷ Julka Mešterović, *Lekarev Dnevnik*. Beograd: 1968.

³⁸ Saša Božović, *Tebi, moja Dolores*. Beograd: 1981⁵.

³⁹ Vera Gavrilović, *Žene-lekari u ratovima 1876-1945 na tlu Jugoslavije*. Beograd: 1976. 56-65.

⁴⁰ Pismo PK KPJ za Srbiju OK KPJ za Šabački okrug od 20. 9. 1941. u: ZDPNOR, tom 1, knj. 1, 63-67. i 66. i Wiesinger, *Partisaninnen*, n. d. 65-68.

⁴¹ Pismo Vrhovnog komandanta NOPO i DV Jugoslavije od 23. 2. 1942. delegatima VŠ [...] Edvardu Kardelju i Ivi Ribaru-Loli. u: ZDPNOR, tom 2, knj. 2. 429-436. i 436.

javnosti, za šta je kao glavni razlog, čini se, bilo tradicionalno povezivanje nošenja oružja i ratovanja sa muškošću.⁴² Usled toga partizanke koje su živele zajedno sa grupom muškaraca "u šumi" i koje su se, noseći pušku i učestvujući u borbama, ponašale suprotno namenjenoj im rodnoj ulozi, često su smatrane čudnim, ako ne i nečasnim.⁴³ U cilju razbijanja ovakvih negativnih predstava NOP je pojačao propagiranje uključivanja žena u oružani otpor, predstavljajući partizanke kao uzorne heroine, koje se ističu i za žene tradicionalno prihvatljivim vrlinama kao što su požrtvovanost, patriotizam, slobodoljublje i humanost.⁴⁴ Takva heroizacija i idealizacija trebale su istovremeno da poboljšavaju ugled aktivnih borkinja u društvu i da podstaknu (samo)mobilizaciju žena za NOV.

Ipak, postavlja se pitanje šta je služilo kao glavni motiv samim ženama za priključenje oružanom otporu. Raspoloživa dokumenta pokreta otpora, posebno ona propagandnog karaktera, na ovo pitanje ne mogu pružiti odgovor. Sa druge strane, "subjektivna svedočenja"⁴⁵ veteranki otkrivanjem pojedinih tendencija omogućavaju nam bolji uvid u ovu problematiku. Tako, iz ovih sećanja možemo saznati da su političkim ciljevima uglavnom bile motivisane žene koje su često već pre rata bile aktivne u komunističkim organizacijama. Na to ukazuju sećanja veteranki Ide S. i Radojke K., koje ističu da su se borile istovremeno za oslobođenje zemlje od okupatora i za socijalistički preobražaj društva.⁴⁶ Jedan mnogo rašireniji motiv bila je želja za odbranom sopstvenog života i integriteta, što je posebno dolazilo do izražaja kod onih žena koje su već imale iskustva sa nasiljem okupatora i kolaboratera. Tako veteranka Stana N. svoju odluku da se pridruži partizanima obrazlaže konkretnom opasnošću

⁴² Karl Kaser, „Der Balkanheld – wissenschaftlich beinahe ausgestorben“. u: *L'Homme*. Z.F.G., 12 (2001) 2. 329-334; Elisabeth Katschnig-Fasch, „Zur Genese der Gewalt der Helden. Gedanken zur Wirksamkeit der symbolischen Geschlechterkonstruktion“. u: Rolf Brednich / Walter Hartinger (izd.), *Gewalt in der Kultur*. Passau: 1994. 97-117; Ivan Čolović. *Bordel ratnika*. Beograd: 2000. 75-77.

⁴³ Jancar-Webster. Women, n. d. 47 sl.

⁴⁴ Wiesinger. Partisaninnen, n. d. 43, 69, 81.

⁴⁵ Ovdje se misli na biografske intervjuje, memoare, dnevničke, privatne fotografije i sl. Alexander von Plato. „Zeitzeugen und die historische Zukunft. Erinnerung, kommunikative Tradierung und kollektives Gedächtnis in der qualitativen Geschichtswissenschaft – ein Problemaufriss“. u: *BIOS* 13, 1 (2000), 5-29. i 7.

⁴⁶ Intervju Radojka K. 26. 1. 2004. Intervju Ida S. 26. 6. 2003.

da kao etnička Srpkinja koja je živela u NDH bude maltretirana i ubijena od ustaša.⁴⁷ Osim toga, značajnu ulogu igrali su takođe i mržnja prema osvajaču i ugnjetaču i želja za osvetom.⁴⁸ O društvenoj prihvatljivosti poslednjih pomenutih motiva svedoče i vojna dokumenta i propagandni tekstovi.⁴⁹

Da bismo objasnili učešće žena u oružanom otporu, pored ličnih motiva koje žene eksplicitno navode u svojim sećanjima treba uzeti u obzir i istorijski kontekst u kome su donosile odluku o priključenju pokretu otpora. Promene u društvu uzrokovane okupacijom i ratnim haosom samo su još dodatno podsticale raspad tradicionalnih modela ponašanja započetog modernizacijom. Građanski rat i okupatorski teror ugrožavali su ili uništavali kako socijalne odnose (porodica, rodbina, seoska zajednica) tako i ekonomske osnove za život (npr. putem uništavanja žetve ili rekvizicije hrane). Ustanovljeni autoriteti, kao što su roditelji, predstavnici države ili religiozne zajednice, ne uspevajući da zaustave ovu nasilnu razgradnju tradicionalnog poretka, počeli su da gube na svojoj snazi.⁵⁰ U ovakvoj situaciji punoj nesigurnosti jednom broju žena ugroženih terorom i opštim društvenim porazom priključenje nekoj oružanoj grupi sa jasnom ideologijom moglo se činiti realnom šansom za preživljavanjem i samoodbranom, čak iako bi na ovaj način prelazile preko granica društveno prihvatljivog ponašanja. Angažovanje u oružanom otporu omogućilo je ženama pored samoodbrane i uspostavljanje novih društvenih kontakata, stvaranje novih ličnih perspektiva, a u nekim, doduše retkim slučajevima, čak i sigurniji pristup sredstvima neophodnim za život. Tako je, recimo, Dragica V., koja je 1944. bila prisilno mobilisana, odlučila da ostane u partizanskoj jedinici pošto je snabdevanje osnovnim potrebama u NOV-u bilo povoljnije nego u njenom seoskom domaćinstvu.⁵¹

⁴⁷ Intervju Stana N. 5. 11. 2003. Slične motive imala je i Radmila V. Intervju Radmila V. 28. 3. 2003.

⁴⁸ Helmut Kopetzky, *Die andere Front. Europäische Frauen in Krieg und Widerstand 1939-1945*. Köln: 1983. 174.

⁴⁹ Bilten Vrhovnog štaba br. 9, 10. 10. 1942. u: ZDPNOR, tom 2, knj. 1, 94; Proglas OK KPJ Valjevo, 30. 4. 1944. u: Bosa Cvetić (izd.), *Žene Srbije u NOB*. Beograd: 1975. 385. Proglas CO AFŽ Jugoslavije. 12-1942. u: Marija Šoljan (izd.), *Žene Hrvatske u NOB*. Zagreb: 1955. knj. 1. 170 sl.; Desa, Krv naše djece traži osvetu. u: *Žena u borbi*. 2, 7 (1944). 18 sl.

⁵⁰ Bogdan Denitch. *The Legitimation of a Revolution. The Yugoslav Case*. London / New Haven CO: 1976. 41.

⁵¹ Intervju Dragica V. 25. 4. 2003. Wiesinger, Partisaninnen, n. d. 95.

Sve ovo podseća na to da se rat ni u kojem slučaju ne treba idealizovati kao “[...] a liberating environment which automatically attacks established hierarchies and democratizes participation [...]”, kako to predstavlja Barbara Jancar-Webster, autorka jedne monografije o našoj temi.⁵² Krenuti novim putem za većinu jugoslovenskih partizanki je bez sumnje pre bila gorka nužnost nego što je bila uzbudljiva avantura ili dugo očekivana prilika za ličnu emancipaciju.

4. Vojnička praksa

Žene su u NOV-u obavljale različite vrste zadataka koji su se u svakodnevici rata često međusobno preklapali. Oblast delovanja koja se prvenstveno vezivala za žene bila je sanitetska služba, što je istovremeno odslikavalo kako dominantnu ideologiju roda koja je ženu predstavljala kao brižnu i poštivovanu, tako i tradiciju regrutovanja žena za takve funkcije u modernim vojskama.⁵³ Od lekarki i bolničarki se očekivalo da ranjenicima i bolesnima služe do potpunog samoodricanja. Pored medicinskih zadataka lekarke i kvalifikovane bolničarke su po bolnicama NOV-a ispunjavale i administrativne funkcije i podučavale hitno potrebne dodatne bolničarke.⁵⁴ Bolničarke na prvim borbenim linijama brinule su se o evakuaciji ranjenih sa mesta sukoba, pružanju prve pomoći i izvlačenju mrtvih,⁵⁵ pri čemu su izlagane istoj opasnosti kao i borci, o čemu može posvedočiti sećanje Radmile V. o bici za Beograd 1944. godine:

“I na Slaviji [...] jedan Švaba je pokušao - Hitlerovac - da me ubije sa leđa pištoljem. Ali moj komesar [...] je pucao u njega tako da bi spasao mene. A taman sam imala ranjenika koji je bio ranjen u grudi, tako da sam morala iza bunkera da se sakrijem, da bih ga previjala, da pripremam zavoj, zaustavim

⁵² Jancar-Webster. *Women*, n. d. 186.

⁵³ Wiesinger. *Partisaninnen*, n. d. 47.

⁵⁴ Gavrilović. *Žene-lekari*, n. d. 63, 65, 69, 81.

⁵⁵ Uputstvo štaba 6. Vojvođanske brigade, 7. 3. 1944. u: Sanitetska uprava državnog sekretarijata za narodnu odbranu (izd.). *Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (u daljem tekstu: ZDPSS), knj. 9. 25-27. i 27.; Uputstvo za rukovanje sanitetom divizije i korpusa. 25. 4. 1943. u: ZDPSS, knj. 3. 82-109. i 85.; Uputstvo referenta saniteta 3. bataljona 3. brigade 20. divizije za rad bolničara. 11. 3. 1944.; u: ZDPSS, knj. 4. 206-210. i 207 sl.

krvarenje, i da se baci na nosila”.⁵⁶

Obaveze bolničarke u vojnim jedinicama, odnosno u bolnicama podrazumevale su, između ostalog, pomaganje pri operacijama, negovanje pacijenata, brigu o higijeni smeštaja.⁵⁷ Osnovno znanje neophodno za ovakve aktivnosti bolničarke su sticale na kratkim tečajevima.⁵⁸ Osim toga, one su bile angažovane i na reproduktivnim poslovima (pranje i krpljenje odeće, kuvanje i sl.).⁵⁹ Godine 1944. započeto je povlačenje bolničarki iz borbenih jedinica i njihovo slanje u bolnice, odnosno na političke dužnosti na oslobođenoj teritoriji, što se posebno odnosilo na one koje su dugo bile u NOV-u i koje su smatrane posebno lojalnim pokretu.⁶⁰

Nasuprot sanitetskoj službi, učešće žena u samoj borbi bilo je teže prihvatano. Nakon što je KPJ po ovom pitanju zauzeo jasan stav da se žene koje su se priključile NOV-u i koje su želele da budu “borci” ne smeju odbacivati, odbacivanje i šikaniranje je u praksi bilo i dalje široko rasprostranjeno.⁶¹ Kao što je i za očekivati, jedna partijska odluka nije bila dovoljno snažna da ukine tradicionalni mentalitet preko noći, tako da je otpor protiv angažovanja žena na borbenim funkcijama bio dosta raširen. Dobar primer za ovu činjenicu je osnivanje ličkih ženskih partizanskih četa.

U avgustu 1942. u hrvatskom mestu Trnovac osnovana je prva ženska četa sa oko 70 partizanki. Tokom iste godine sledilo je osnivanje još četiri čete. Kada je Glavni štab NOV-a Hrvatske u oktobru 1942. naredio uključivanje ovih četa u jedinicu koja će kasnije postati VI. proleterska brigada, njeno rukovodstvo se suprotstavilo integraciji većinom mladih partizanki u svoje redove.⁶² Razlog je bio, pre svega, nepoverenje u njihovu izdržljivost tegoba partizanskog ratovanja, a posebno u njihovu sposobnost da budu korisni borci.⁶³

⁵⁶ Intervju Radmila V. 28. 3. 2003.

⁵⁷ Statut sanitetske službe. 10. 11. 1942. u: ZDPNOR, tom 2, knj. 6. 388-395. i 390.

⁵⁸ Sanitetski kadrovi i nastava u NOR. u: Leksikon, n. d. knj. 2. 981. sl.

⁵⁹ Mesečni izveštaj referenta saniteta štaba obalske artilerije. 11-1944. u: ZDPSS, knj. 4. 490-493. i 492. kao i Uputstvo štaba 19. divizije. 30. 6. 1944. u: ZDPSS, knj. 4. 292sl. i 292.

⁶⁰ Raspis referenta saniteta 9. divizije. 19. 11. 1944. u: ZDPSS, knj. 4. 482. sl, i 482.

⁶¹ Wiesinger, Partisaninnen, n. d. 66-69.

⁶² Desanka Stojić. *Prva ženska partizanska četa*. Karlovac: 1987. 36.

⁶³ Partizanke u borbi. u: (Lička) *Žena u borbi*. 1. i 7-8. (1942). 18. sl.

Konačno, prinuđen da popusti, komandant brigade prihvatio je mlade žene, ali ih je u prvu borbu poslao velikim delom nenaoružane i sa naredjenjem da same osvoje svoje oružje.⁶⁴ Ovako ciničan odnos prema dobrovoljkama u NOV-u bio je iznenađujuće raširen i ne može se jednostavno objasniti manjkom oružja u NOV-u, već pre može poslužiti kao ilustracija *gender* predrasuda njenog rukovodstva.⁶⁵

No, ako bi najzad bile prihvatane, od borkinja se kao i od boraca očekivalo da se u borbama istaknu odlučnošću i hrabrošću, pri čemu su se trebale pridržavati sledećih pravila: "Nastupaj energično, štedi municiju, gađaj u metu, drži vezu, potpomaži druga pored tebe, iznesi iz borbe ranjenog druga".⁶⁶ Problem pri angažovanju regrutkinja (kao i kod velikog broja muških partizana) bio je da ogromna većina njih nije imala nikakvu vojnu obuku, odnosno vojno iskustvo. Doduše, u NOV-u su održavani posebni tečajevi na kojima su neiskusni partizani i partizanke obučavani za rukovanje oružjem, borbene tehnike i osnove taktike i upoznavani sa ideologijom komunističkog rukovodstva NOV-a. Međutim, veliki broj partizanki nikada nije pohađao takve kurseve.⁶⁷ Tako je Ida S., koja je veći deo rata delovala kao ilegalka u Ljubljani, svoje "vatreno krštenje" u NOV-u doživela potpuno nepripremljena. Kad je njena jedinica bila napadnuta, na protivničke vojnike pucala je stojeći sve dok je komandant nije oborio, upozoravajući je na opasnost kojoj se izložila svojim "herojskim" stavom.⁶⁸ Uprkos takvim slučajevima, čak i u internim izveštajima NOV-a borkinje su za svoje borbene sposobnosti samo u retkim slučajevima ocenjivane negativno.⁶⁹

Naravno, propagandni tekstovi o njima govore gotovo slavljeničkim tonom. Borkinje se prikazuju kao spretne i kada se porede sa muškarcima, ako ne i spretnije:

⁶⁴ Stojić, Partizanska četa. n. d. 46. sl.

⁶⁵ Wiesinger. Partisaninnen, n. d. 55-58. i 60.

⁶⁶ Zapovijest operativnog štaba 1. operativne zone NOPOH. 22. 10. 1942. u: ZDPNOR, tom 5, knj. 30. 454-460. i 460.

⁶⁷ Plan izvođenja vojne nastave, propisan od Vrhovnog komandanta početkom oktobra 1941. u: ZDPNOR, tom 2, knj. 2. 68-71; Vojno-političke škole i kursevi u NOVJ. u: Leksikon, n. d., knj. 2. 1201. sl; Vojnostručna obuka boraca i starešina NOVJ. u: Isto. knj. 2. 1203. sl.

⁶⁸ Intervju Ida S. 11. 8. 2003. i Jancar-Webster. Women, n. d. 48.

⁶⁹ Jedinu primer negativne ocene koji sam ja našla je: Izveštaj štaba Nikšićkog NOP-a. 31. 5. 1942. u: ZDPNOR, tom 1, knj. 16. 322-324. i 323.

“Nestrpljivo su čekali partizani, a još nestrpljivije partizanke čas kada će se baciti na fašističke palikuće. [...] Drugovi skaču na tenkove. Drugarice ne zaostaju. [...] U Petrovom selu [partizanke] se takmiče sa najhrabrijim partizanima. Hvataju žive ustaše”.⁷⁰

Ono što upada u oči kada se prati propaganda NOP-a je slikovitost prikazivanja nasilnog ubijanja čiji su izvršioци partizani i partizanke: neprijatelj se raskomadava, poražava, kosi, uništava, tuče itd.⁷¹ Budući da je ubijanje što većeg broja neprijateljskih vojnika smatrano opravdanim i poželjnim, nije postojala potreba da se činjenica masovne nasilne smrti u ratu prekrije eufemiškim jezikom čak ni kada su u pitanju bile žene kao izvršiteljke tog nasilja.

Ako se sa druge strane okrenemo predstavama nasilja u ličnim sećanjima, u njima srećemo jednu drugačiju sliku. Čak i Radojka K., koja je inače ponosna na svoju prošlost kao borkinja, dosta šturo govori o ovakvim iskustvima: “Puca na te, pucaš i ti. To je tako”.⁷² Na sličan način se izražava i Stana N.: “Ako mene neko smakne, i ja ću”.⁷³ Obe veteranke svoja borbena iskustva sagledavaju kroz topos “ili ja ili ti”, tumačeći time ceo proces kao legitimno pravo na samoodbranu u stanju nužde, istovremeno isključujući bilo kakvu drugu interpretaciju.⁷⁴ Bez obzira na to, one ističu svoje borbene sposobnosti. Stana N. naglašava de je bila “dosta dobar strelac” i hrabri bombaš koji (sic) je zbog svoje hrabrosti dobio priznanje drugova: “Oni su na mene [...] kao i na svaku, gledali su kao ravnopravnu sebi. [...] Nekima se i divili. [...] To je bilo ravnopravno. To nije bilo [...] nepoverenja prema nama”.⁷⁵

Teško je sa sigurnošću tvrditi da li ovo nepominjanje nasilja koje su one izvršile ukazuje na potiskivanje neprijatnih sećanja, da li ima veze sa predstavama sagovornica o odnosu žene i nasilja, da li je rezultat većinom negativnog stava o partizankama i njihovom ponašanju u postjugoslovenskim društvima ili je uslovljeno kontekstom intervjua. Ipak, uopšteno govoreći, intervjuisane

⁷⁰ Kako se bore ličke partizanke. u: (*Lička*) *Žena u borbi*. 1, 9 (1942). 13.f.

⁷¹ Za izvore upor. Wiesinger B. *Partisaninnen*, n. d. 89.

⁷² Intervju Radojka K. 26. 1. 2004.

⁷³ Intervju Stana N. 5. 11. 2003.

⁷⁴ Hans Joachim Schröder. “*Töten und Todesangst im Krieg. Erinnerungsberichte über den Zweiten Weltkrieg*“. u: Thomas Lindenberger / Alf Lüdtke (izd.) *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*. Frankfurt a. M: 1995. 106-135. i 118-120.

⁷⁵ Intervju Stana N. 5. 11. 2003. o Radojki K. videti dole.

žene sa mnogo više detalja govore o pretrpljenom ili nasilju kojem su svedočile nego o onom koje su same počinile.⁷⁶

Do postepene demobilizacije borkinja dolazi već 1944.godine⁷⁷ Isključivanje žena iz borbenih redova je bilo pre svega rezultat toga da se NOV tada već mogao osloniti na muške regrute, ali možda i posledica prestrukturiranja partizanske u regularnu vojsku.⁷⁸

5. Portreti partizanki

Budući da konvencionalni izvori često ne sadrže detaljne informacije o oružanom otporu žena, a još manje mogu pružiti uvid u njihova lična viđenja rata, subjektivna svedočenja predstavljaju dragocene izvore za istraživanje participacije žena u pokretima otpora tokom Drugog svetskog rata.⁷⁹ Ipak, ovu tematiku iz perspektive samih akterki moguće je osvetliti korišćenjem podataka prikupljenih u intervjuima sa veterankama. Za ilustraciju u ovom članku odabrala sam sećanja jedne bolničarke i jedne borkinje.

Radmila V. rođena je 1927. godine u Beogradu kao kćerka jevrejskog oca i nemačke majke. Dobrostojeća porodica sa petoro dece živela je na Dedinju, ekskluzivnom delu grada. Godine 1942. Radmila V. odlučila je da se priključi pokretu otpora i postala partizanka u jednoj sremskoj jedinici. Kao bolničarka VI proleterske brigade, između ostalog, učestvovala je i u bici za Beograd 1944. Nakon završetka rata radila je kao medicinska sestra, udala se i dobila jednu kćerku, sa kojom je živela kada je vođen intervju. Radmila V., koja se deklarirala Srpkinjom, nikada nije bila član KPJ. Kao glavni motiv za njeno stupanje u NOV veteranka navodi potrebu da izbegne eventualno zlostavljanje od strane okupatora, o čijim zločinima je već slušala od drugih. Ovi strahovi potvrđeni su nasilnom smrću njenog oca, koji je uhvaćen u bekstvu i ubijen od strane Nemaca.⁸⁰ U sećanjima Radmile V. dominiraju anegdote iz partizanske

⁷⁶ Wiesinger. Partisaninnen, n. d. 122-129.

⁷⁷ Neda Božinović. „Studentkinje i diplomirane studentkinje Beogradskog univerziteta u NOR i revoluciji“. u: Dobrica Vulović/Božidar Draškić (izd.). *Studentkinje Beogradskog univerziteta u revolucionarnom pokretu*. Beograd: 1988. 106-201. i 119.

⁷⁸ Margaret P. Anagnostopoulou. “From Heroines to Hyenas: Women Partisans During the Greek Civil War”. u: *Contemporary European History* 10, 3 (2001). 481-501. i 482.

⁷⁹ Na to ukazuje i nekoliko radova navedenih u napomeni 2.

⁸⁰ Intervju Radmila V. 28. 3. 2003. iz koga su i citati koji slede.

svakodnevnice u Sremu i situacije u kojima je bila u smrtnoj opasnosti. Kao najlepše sećanje iz ratnog doba ona navodi sledeću anegdodu: “Onda sam jednog dana zamolila gazdaricu [kuće gde je bila bazirana] da li mogu da oberem jabuke. Što je to bilo nama zabranjeno, slučajno ne obere jabuku, biće streljan. [...] Naravno, ona mi je to dozvolila. [...] Rekoh: >Ja bih Vas zamolila da mi date tri jaja [...] da napravim lenju pitu, i naravno i mast.< [...] Ja sam napravila lenju pitu, a ona je meni ispekla dva jaja i [...] šunke mi je ispekla i ja sam jela. Ja sam tu pitu podelila na 36 parčeta. Tačno izmerila svakom isto. I došla sam sa pitom i kažu drugovi: ->Radmila, a ti?<- >Ne. Ja sam jela. Nisam gladna. Ali sam donela vama da bilo šta pojedete.< Oni su me toliko ljubili, od sreće nisu znali šta da rade.” Ova anegdota je interesantna pošto se potpuno uklapa u posleratni partizanski mit: partizani ne bi čak ni jabuku ukrali, mada im to nije ni bilo potrebno jer ih je narod i onako dobrovoljno podržavao; nije se gledala lična korist, nego je najvažnija bila briga o drugovima; a među partizanima su vladali solidarnost, jednakost i prijateljstvo.

No, kazivanje o bezuslovnom drugarstvu među partizanima dovedeno je u pitanje jednim drugim sećanjem Radmile V. Prilikom jednog noćnog marša biografkinja je zaspala i zaostala za jedinicom. Kad ju je njen brat našao i odveo natrag u jedinicu, politički komesar je predložio da se kažnjava: “Kad sam došla u bazu, kaže [komesar]: >Ko je za streljanje Radmile? Jer je mogla da nas oda sve.< [...] Bilo je njih možda petnaestoro koji su bili za streljanje, a veći broj protiv. Naravno, među prvima je bio komesar Raša Lazarević za streljanje. (pauza) Što mu nisam to oprostila. [...] Mogla sam da odam ceo bataljon, celu brigadu”. Opisani događaj je interesantan jer pokazuje kako biografkinja, i pored toga što ističe svoja lična negativna osećanja prema komesaru, istovremeno i opravdava njegovu surovost time da je ona svojim nenamernim prestupom celu jedinicu dovela u opasnost. Svoj angažman u oružanom otporu Radmila V. rezimira na sledeći način: “Prošla sam kroz takve Golgote da je to strašno bilo, ali više sam volela to nego [da padnem žrtvom]. [...] Više sam volela, pa makar i poginula tamo, sa tim sam ja otišla”. Biografkinja ističe da je ostala verna svojim ličnim vrednostima od kojih je najveći značaj pridavala drugarstvu i spremnosti da pomaže drugima: “Ja sam bila čovek, dobar drug, [spremna] da pomognem svakom u svakom datom momentu i to sam i kasnije radila, kao privatno lice, ne kao vojnik.”

Radojka K. je rođena 1922. godine u Solinu kod Splita u hrvatskoj porodici, a odrasla je u Beogradu, gde je još pre rata postala član KPJ. U rano leto

1941. je otišla u partizane jer joj je pretilo hapšenje. Pored učešća u oružanom otporu u Hrvatskoj bila je i partijska organizatorica u Kninskoj krajini. Po okončanju rata preuzela je razne funkcije u administraciji Srbije i Jugoslavije. Pored činovničke karijere završila je studije političkih nauka, udala se i dobila decu. Za vreme intervjua veteranka je živela sa porodicom u Beogradu. Težište njenih sećanja čine zaokružene, često humoristične, anegdote, koje ističu njenu hrabrost i snalažljivost. Svakodnevnica u jedinici i u ilegali, sa druge strane, tematizuju se vrlo retko. U partizanskoj jedinici Radojka K. je bila konfrontirana sa rodnim stereotipima svojih drugova i nadređenih. Dole navedeno sećanje ukazuje na njen nejasan status žene i borca koji se odslikava u jednom konfliktu oko puške koju je biografkinja donela u partizane: “Međutim, kad sam ja prešla u Dinaru, otišla gore, tu nisam se rastajala sa puškom. Bilo je muškaraca koji nisu imali pušku. I meni dođe komandir čete [...] i kaže: >Pa znaš, drugarice Radojka, pa ti bi mogla tu pušku da daš, vidiš Vasu, nema puške, i da daš Vasi.< Ja kažem: >To ne dolazi u obzir. Ja sam sa ovom puškom došla u partizane, ne rastajem se s njom, to znaš.< – >Pa znaš ovaj, pa ja bi tebi mogao iskomandovat da ti daš.< Ja kažem: >To ne. To sigurno ne. To bi ne, ne bi mogao ni Vicko [= komandant zone].< [...] >Pa nemoj tako drugarice, pa znaš, pa ti si žensko!< Pa ja kažem: >Jel’ ja idem s tobom u borbe?< – >Je. Znaš, ali to nije još nikad došlo do gusta.< Ja kažem: >Šta nije do gusta? Šta ti smatraš do gusta?< – >Ma brate, ženska si! Šta će tebi puška!< E, ja kažem: >Moj Boško, Bog ti dao zdravlje, puška je moja i ne dam ti.< A on ide od mene, i drugima kaže: >A gde ću ja, dobiću ja, videćeš ti kako ćeš je dati.< [...] I jednog dana, bilo je stvarno nevrijeme. [...] Ja sam bila na straži, od jedan do dva ujutro. [...] U jednom momentu, meni se učini da ima, da je neki nepoznat zvuk se javio. Sad ja sam u situaciji: ako napravim alarm, a nije ništa, onda mi se rugaju, >kukavice< itd. S druge strane, odgovoran si. [...] I ja sva sam se pretvorila u uho. [...] Kad u jednom momentu ja videla sjenu jednu, >tap, tap<, opalim. Probila sam mu uho. [...] Dakle, to je ovako jedan detalj. Bilo je toga: >Šta ćeš ženska?< [...] Ali kasnije je bilo: >Ma, to je Radojka, nije ženska, nego Radojka.< [...] i nikad više nikom nije palo napamet da meni kaže: >Daj pušku, ovaj nema!< (...) Ja kažem: >Nek’ je zaradi.< [smeh]” Tradicionalno shvatanje da su nošenje i korišćenje oružja muške privilegije nju je dovelo u konflikt sa komandantom. Ipak, pošto je Radojka K. u odlučujućem momentu demonstrirala svoju borbenu sposobnost, njoj je priznato “pravo na oružje” i poseban status izvanredne žene. I u sećanjima Radojke K.

nalazimo primere drakonskog disciplinarnog režima u NOV-u. Kao ilustracija može poslužiti događaj kada je nekoliko partizana iz njene jedinice ukralo krompir kod nekih seljaka. Nakon što su otkriveni doneta je odluka da se streljaju uprkos tome što su čak i oštećeni seljaci molili da se pomiluju.⁸¹ Ova situacija Radojku K. dovela je u nerešiv konflikt: sa jedne strane, ona je podržavala striktni disciplinski režim, od čega je, kako ističe, zavisio ugled partizanske vojske u narodu, dok je, sa druge strane, žalila za drugovima. Konačnu odluku uspela je da izbegne tako što nije učestvovala u njihovom streljanju, ali mu se nije ni suprotstavila. Ipak, i uprkos pomenutim iskustvima, Radojka K. svoj ukupni angažman u oružanom otporu rezimira pozitivno: “Verujte, bilo je dosta teških dana ali kad bih ponovo birala, opet bih isto birala. [...] Najlepše sam se osećala u vojnoj jedinici. Tu je čovjek sa ljudima bliskim tebi.” Ističe da se svesno seća samo lepih aspekata: “I ono što ja pamtim – bilo je i ružnih slučajeva – ali ono što ja nosim u sebi to su baš ta solidarnost, velika ljudska solidarnost koja nas je pratila kroz rat. I to je nešto nenadoknadivo. I kad mislim o partizanima, ja mislim o tome.” Poslednja dva citata ukazuju na ključnu karakteristiku ličnih sećanja, koja ih u očima mnogih istoričara/ki čini nepoverljivim izvorima: biografska kazivanja ne odslikavaju prošlost “kakva je stvarno bila”, već donose subjektivni pogled na nju, istovremeno predstavljajući i konstrukcije sopstvenog identiteta u kojima se određeni aspekti ističu, dok se neki drugi zanemaruju. No, u zavisnosti od interesa istraživača/ice, lična sećanja mogu poslužiti kao dragocen materijal, pošto samo ona pružaju uvid u lična iskustva, sećanja i tumačenja pojedinaca/ki koji su bili akteri istorijskih događaja.

6. Partizanke u istorijskom sećanju

Predstavljanje partizanki u kolektivnom i kulturnom sećanju⁸² socijalističke Jugoslavije i u zemljama naslednicama još uvek nije istraženo na sistematičan način. Pri tome se opravdano može tvrditi da u periodu posle

⁸¹ Smrtna kazna za krađu namirnice zvanično je uvedena 1943. Upor. Naređenje Vrhovnog komandanta od 17. 3. 1943. u: ZDPNOR, tom 2, knj. 8. 313-314. i 314. i Naređenje Vrhovnog komandanta od 16. 6. 1943. u: ZDPNOR, tom 2, knj. 9. 380-382. i 381.

⁸² Za definicije ovih pojmova videti npr. Aleida Assmann / Ute Frevert, *Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit. Zum Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945.* Stuttgart: 1999. 41-59.

1945. učešću žena u (oružanom) otporu između 1941. i 1945. naročitu pažnju nisu posvećivali ni politika i društvo, niti naučna ili kulturna javnost. Dođuše, tokom socijalističkog perioda objavljen je jedan broj specijalizovanih publikacija o otporu žena,⁸³ ali u većini "opštih" istorijskih pregleda na temu "Narodnooslobodilačkog rata" ovo pitanje nije razmatrano. Pored toga, ovi radovi su, treba istaći, zbog svoje politički motivisane idealizacije i heroizacije borkinja velikim delom problematični.⁸⁴ Predstavljanjem NOP-a kao ovaploćenja napretka i humanosti i kao izvršioca navodnih revolucionarnih ambicija jugoslovenskih naroda i proglašavanjem njegovih aktivista i aktivistkinja uzornim herojima, mnogi istoričari i istoričarke doprinosili su legitimaciji vlasti KPJ. Istovremeno, oni su time utišavali sve one glasove koji su se protivili vladajućem "partizanskom mitu". Pored ovakvog pristupa ne treba da čudi da se nikada nije desilo kritičko istraživanje mnogostrukih iskustava žena u otporu, koja su pored pozitivnih iskustava drugarstva i solidarnosti sadržavala i negativna iskustva kao što su rodna diskriminacija i eksploatacija.⁸⁵ Osim toga, aktivistkinje otpora su samo marginalno predstavljene i u popularnim medijima sećanja kao što su partizanski filmovi.⁸⁶ Takođe, partizanke imaju podređenu ulogu, ako nisu i potpuno nevidljive, u zvaničnim inscenacijama sećanja na "Narodnooslobodilački rat" kao što su godišnja okupljanja, spomenici ili muzeji. Tako, recimo, planovi za podizanje spomenika "ženi-borcu" nikada nisu ostvareni.⁸⁷ Usled ovakve situacije, predstave o (oružanom)

⁸³ Pored već navedenih dela (Kovačević (izd.), *Borbeni put; Šoljan* (izd.), *Žene Hrvatske; Gerk i dr.* (izd.), Slovenke; Bojović i dr., *Žene Crne Gore; Cvetić* (izd.), *Žene Srbije; Velić* (izd.), *Žene Bosne i Hercegovine*) upor. Bosa Đurović i dr. (izd.), *Žene Crne Gore u revolucionarnom pokretu 1919-1945*. Titograd: 1960.; Drago Zdunić (izd.), *Heroine Jugoslavije*. Zagreb: 1980.; Vera Veskovik'-Vangeli / Marija Jovanovik' (izd.), *Zbornik na dokumenti za učestvoto na ženite od Makedonija vo narodnoosvoboditelnata vojna i revolucijata 1941-1945*. Skoplje: 1976.; Danilo Kecić (izd.), *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji 1941-1945*. Novi Sad: 1984.

⁸⁴ Detaljnije Barbara N. Wiesinger, >... denn die Freiheit kommt nicht von alleine.< *Frauen im jugoslawischen „Volksbefreiungskrieg“ 1941-1945*. doktorska disertacija, Paris-Lodron-Universität u Salzburgu: 2005. 25-31.

⁸⁵ Ovde se posebno ističu članci Lydije Sklevicky o hrvatskoj AFŽ. Upor. ista, *Konji, žene, ratovi*, Zagreb: 1996.

⁸⁶ U partizanskim filmovima žene se uglavnom pojavljuju u sporednim ulogama i najčešće kao lekarke ili bolničarke. Izuzetak je "Slavica" (1948.), prvi partizanski film.

⁸⁷ Heike Karge, *Steinerne Erinnerung – Versteinerte Erinnerung? Kriegsdenken im sozialistischen Jugoslawien*, doktorska disertacija, European University Institute. Firenze: 2006. 94. i

otporu žena tokom socijalističkog perioda svele su se, pre svega, na kliše da je između 1941. i 1945. na desetine hiljada brižnih bolničarki, hrabrih borkinja i odlučnih partijskih aktivistkinja rado žrtvovalo svoj život za bolju budućnost. Ovakva stereotipna heroizacija sakriva probleme i konflikte vezane za oružani otpor žena, ali i istinske motive, iskustva i tumačenja veteranki.

Nakon raspada socijalističke Jugoslavije ignorisanje veteranki iz Drugog svetskog rata prelazilo je često i u razne oblike neprijateljstava. Konzervativna rodna ideologija u okviru novih nacionalističkih ideologija označila je veteranke, a posebno borkinje NOV-a trostrukom stigmom: one su navodno neženstvene, krvožedne i tvrdoglave komunistkinje.⁸⁸ Uprkos svemu rečenome, ovoj temi, mada su je se pojedine istraživačice doticale,⁸⁹ ni poslednjih godina nije posvećena velika pažnja istraživača/ica. Iz ovog razloga veliki broj pitanja o istoriji jugoslovenskih partizanki i danas je ostao otvoren.

Izvori i literatura

A. IZVORI

a) Objavljeni izvori

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. 1949-1982. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. 1952-1969. Beograd: Sanitetska uprava državnog sekretarijata za narodnu odbranu.

Vesković-Vangeli V. / Jovanović M. (izd). 1976. *Zbornik na dokumenti za učestvoto na ženite od Makedonija vo narodnoosvoboditelnata vojna i revolucijata 1941-1945.* Skoplje.

98sl. Zahvaljujem se autorki koja mi je na raspolaganje stavila manuskript.

⁸⁸ Renata Jambrešić-Kirin. "Heroine ili egzekutorice: Partizanke u 90-ima". u: ista / Tea Skokić (izd.), *Između roda i naroda. Etnološke i folklorističke studije.* Zagreb: 2004. 299-322.

⁸⁹ Anđelka Milić. "Patrijarhalni poredak, revolucija i saznanje o položaju žene". u: Latinka Perović (izd.). *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije.* Beograd: 1998. 551-559.; Svetlana Slapšak. *Ženske ikone xx. Veka.* Beograd: 2001. 207-210.

b) Novine

- Žena u borbi

c) Interview

- Intervju Dragica V. (25. 4. 2003)

- Intervju Ida S. (26. 6. 2003)

- Intervju Ida S. (11. 8. 2003)

- Intervju Radojka K. (26. 1. 2004)

- Intervju Radmila V. (28. 3. 2003)

- Intervju Stana N. (5. 11. 2003)

B. LITERATURA

1. Anagnostopoulou P. M. 2001. "From Heroines to Hyenas: Women Partisans During the Greek Civil War". u: *Contemporary European History* 10, 3.
2. Assmann A. / Frevert U. 1999. *Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit. Zum Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945*. Stuttgart.
3. Berger K. i dr. 1985. *Der Himmel ist blau. Kann sein. Frauen im Widerstand, Österreich. 1938-1945*. Beč.
4. Božinović N. 1988. "Studentkinje i diplomirane studentkinje Beogradskog univerziteta u NOR i revoluciji". u: Dobrica Vulović/Božidar Draškić (izd.), *Studentkinje Beogradskog univerziteta u revolucionarnom pokretu*. Beograd:
5. Božović S. 1981⁵. *Tebi, moja Dolores*. Beograd.
6. Brkić S. 2007. *Ime i broj. Kragujevačka tragedija 1941*. Kragujevac.
7. Broszat M/ Hory L. 1964. *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*. Stuttgart:
8. Collotti E. 1999. "Zur italienischen Repressionspolitik auf dem Balkan". u: Loukia Droulia / Hagen Fleischer (izd.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*. Berlin:
9. Cvetić B. (izd). 1975. *Žene Srbije u NOB*. Beograd:
10. Čolović I. 2000. *Bordel ratnika*. Beograd:
11. Denitch B. 1976. *The Legitimation of a Revolution. The Yugoslav Case*, London / New Haven CO.
12. Długoborski W. 1996. "Kollektive Reaktionen auf die deutsche Invasion und die NS-Besatzungsherrschaft. Ein Prolegomenon", u: Wolfgang Benz i dr. (izd.), *Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin:
13. Đurović B. i dr. (izd). 1960. *Žene Crne Gore u revolucionarnom pokretu 1919-1945*. Titograd:
14. Gavrilović V. 1976. *Žene-lekari u ratovima 1876-1945. na tlu Jugoslavije*. Beograd:

15. Hacker H. 1998. *Gewalt ist: keine Frau. Der Akteurin oder eine Geschichte der Transgressionen*. Beč:
16. Hagemann K. 2001. "Von Männern, Frauen und der Militärgeschichte". u: *L'Homme*. Z.F.G. 12, 1.
17. Hämmerle C. 2000. "Von den Geschlechtern der Kriege und des Militärs. Forschungseinblicke und Bemerkungen zu einer neuen Debatte". u: Thomas Kühne / Benjamin Ziemann (izd.), *Was ist Militärgeschichte?* Paderborn:
18. Hart J. 1996. *New Voices in the Nation. Women and the Greek Resistance, 1941-1961*. Ithaka NY:
19. Hauch G. 1998. "Bewaffnete Weiber. Kämpfende Frauen in den Kriegen der Revolution von 1848/49". u: Karen Hagemann / Ralf Pröve (izd.), *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*. Frankfurt a. M. / New York:
20. Heer H. 1995.² "Die Logik des Vernichtungskrieges. Wehrmacht und Partisanenkampf". u: Hannes Heer/Klaus Naumann (izd.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht*. Hamburg:
21. Jambrešić-Kirin R. 2004. "Heroine ili egzekutorice: Partizanke u 90-ima". u: ista / Tea Skokić (izd.), *Između roda i naroda. Etnološke i folklorističke studije*. Zagreb:
22. Jancar-Webster B. 1989. *Women & Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*. Denver CO:
23. Judt T. 2000. "The Past Is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe". u: Istvan Deak / Jan T. Gross / Tony Judt (izd.), *The Politics of Retribution in Europe. World War II and Its Aftermath*. Princeton:
24. Karge H. 2006. *Steinerne Erinnerung – Versteinerte Erinnerung? Kriegsgedenken im sozi-alistischen Jugoslawien*. (doktorska disertacija). Firenze: European University Institute.
25. Kaser K. 2001. "Der Balkanheld – wissenschaftlich beinahe ausgestorben". u: *L'Homme*. Z.F.G., 12 (2001) 2.
26. Katschnig-Fasch E. 1994. "Zur Genese der Gewalt der Helden. Gedanken zur Wirksamkeit der symbolischen Geschlechterkonstruktion". u: Rolf Brednich / Walter Har-tinger (izd.), *Gewalt in der Kultur*. Passau:
27. Kecić D. (izd). 1984. *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji 1941-1945*. Novi Sad:
28. Knoll H. 1986. *Jugoslawien in Strategie und Politik der Alliierten 1941-1943*. München:
29. Kopetzky H. 1983. *Die andere Front. Europäische Frauen in Krieg und Widerstand 1939-1945*. Köln- Lampe J. R. 2000.² *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Cambridge UK:
30. *Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941-1945*. 1980. Beograd: Narodna knjiga; Publicistička delatnost; Ljubljana: Partizanska knjiga. knj. 2.
31. Madajczyk C. 1999. "Terror und Repression des Dritten Reichs im besetzten Europa". u: Loukia Droulia / Hagen Fleischer (izd.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*. Berlin:

32. Malcolm N. 1996. *Bosnia. A Short History*. London / Basingstoke / Oxford:
33. Manoschek W. 1993. "Serbien ist judenfrei!" *Militärliche Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*. München. (Izdanje na srpskom jeziku objavljeno je pod nazivom *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i unistavanje Jevreja 1941-1942*, Beograd: 2007.)
34. Manoschek W. 1995.² "Gehst mit Juden erschießen? Die Vernichtung der Juden in Serbien". u: Hannes Heer/Klaus Naumann (izd.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht*. Hamburg. (Za engleski prevod tog članka videti "Coming Along to Shoot Some Jews? The Destruction of the Jews in Serbia." u: Hannes Heer / Klaus Naumann (izd.), *War of Extermination. The German Military in World War II, 1941-1944*. New York / Oxford: 2000. 39-54.)
35. Manoschek W. 1996. "Serbien: Partisanenkrieg und Völkermord". u: Wolfgang Benz i dr. (izd.), *Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin:
36. Manoschek W. 1999. "Kraljevo - Kragujevac - Kalavryta. Die Massaker der 717. Infanteriedivision bzw. 117. Jägerdivision am Balkan". u: Loukia Droulia / Hagen Fleischer (izd.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*. Berlin:
37. Manoschek W. i Safrian H. 1995.² "717./117. ID. Eine Infanteriedivision auf dem Balkan". u: Hannes Heer/Klaus Naumann (izd.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht*. Hamburg:
38. Marjanović J. 1975. *Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija. 1941-1945*. Beograd:
39. Messerschmidt M. 1999. "Partisanenkrieg auf dem Balkan. Ziele, Methoden, Rechtfertigung". u: Loukia Droulia / Hagen Fleischer (izd.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*. Berlin:
40. Mešterović J. 1968. *Lekarev Dnevnik*. Beograd:
41. Milenković D. 1977. "Žena kao junak revolucije". u: Fabijan Trgo (izd.), *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*. Beograd: knj. 2.
42. Milenković D. i dr. 1961. *Kongres SUBNOR-a Jugoslavije*. Beograd:
43. Milić A. 1998. "Patrijarhalni poredak, revolucija i saznanje o položaju žene". u: Latinka Perović (izd.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Položaj žene kao merilo modernizacije*. Beograd:
44. Münkler H. 1990. "Die Gestalt des Partisanen. Herkunft und Zukunft". u: Herfried Münkler (izd.), *Der Partisan. Theorie, Strategie, Gestalt*. Opladen:
45. Plato v A. 2000. "Zeitzeugen und die historische Zunft. Erinnerung, kommunikative Tradierung und kollektives Gedächtnis in der qualitativen Geschichtswissenschaft – ein Problemaufriss". u: *BIOS* 13, 1.
46. Plato v A. 2008. i dr. (izd.). *Hitlers Sklaven. Lebensgeschichtliche Analysen zur Zwangsar-*

beit im internationalen Vergleich. Beč / Köln / Weimar:

47. Röhr W. 1996. "Forschungsprobleme zur deutschen Okkupationspolitik im Spiegel der Reihe Europa unterm Hakenkreuz". u: Isti (izd.), *Europa unterm Hakenkreuz. Analysen – Quellen – Register.* Heidelberg:
48. Schmidbauer W. 1998. "Ich wußte nie, was mit Vater ist." *Das Trauma des Krieges.* Reinbek:
49. Schröder H. J. 1995. "Töten und Todesangst im Krieg. Erinnerungsberichte über den Zweiten Weltkrieg". u: Thomas Lindenberger / Alf Lüdtke (izd.), *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit.* Frankfurt a. M:
50. Seckendorf M. i dr. (izd.). 1992. *Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus in Jugoslawien, Griechenland, Albanien, Italien und Ungarn (1941-1945).* Berlin / Heidelberg:
51. Shatan C. F. 1983. "Militarisierte Trauer und Rachezeremoniell". u: Peter Passett / Emilio Modena (izd.), *Krieg und Frieden aus psychoanalytischer Sicht.* Basel / Frankfurt a. M:
52. Sklevicky L. 1996. *Konji, žene, ratovi.* Zagreb:
53. Slapšak S. 2001. *Ženske ikone XX. veka.* Beograd:
54. Slaughter J. 1997. *Women and the Italian Resistance, 1943-45.* Denver CO:
55. Slavko Goldstein S. 1999. "Der Zweite Weltkrieg". u: Dunja Melčić (izd.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen.* Opladen / Wiesbaden:
56. Stojić D. 1987. *Prva ženska partizanska četa.* Karlovac:
57. Strobl I. 1998. "Die Angst kam erst danach." *Jüdische Frauen im Widerstand in Europa 1939-1945.* Frankfurt a. M:
58. Strobl I. 2002. "Sag nie, du gehst den letzten Weg." *Frauen im bewaffneten Widerstand gegen Faschismus und deutsche Besatzung.* Frankfurt:
59. Strugar V. 1978³. *Jugoslavija 1941-1945.* Ljubljana / Beograd:
60. Šoljan M. (izd.). *Žene Hrvatske u NOB.* Zagreb: 1955. knj. 1.
61. Tomasevich J. 1975. *War and Revolution in Yugoslavia 1941-1945: The Chetniks.* Stanford CA:
62. Vogel D. 2001. "Operation Strafgericht. Die rücksichtslose Bombardierung Belgrads durch die deutsche Luftwaffe am 6. April 1941. u: Wolfram Wette / Gerd Ueberschär (izd.), *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert.* Darmstadt:
63. Voss T. 1990. "Ich habe keine Stimme, mein ganzes Leben flieht. Psychische Dimensionen des Guerillakrieges". u: Herfried Münkler (izd.), *Der Partisan. Theorie, Strategie, Gestalt.* Opladen:
64. Walke A. 2007. *Jüdische Partisaninnen - der verschwiegene Widerstand in der Sowjetunion.* Berlin:
65. Wiesinger B. N. 2008. *Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941-1945).* Beč / Köln / Weimar:
66. Wiesinger N. B. 2005. "(...) denn die Freiheit kommt nicht von alleine." *Frauen im jugo-*

slawischen "Volksbefreiungskrieg" 1941-1945. (doktorska disertacija). Paris-Lodron-Universität u Salzburgu:

67. Wiesinger N. B. 2008. "Opfer oder Akteur? Ohnmacht und Handlungsmächtigkeit in lebensgeschichtlichen Narrativen von Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeitern aus dem ehemaligen Jugoslawien." u: *BIOS* 21, 2.
68. Zdunić D. (izd). 1980. *Heroine Jugoslavije*. Zagreb:

SUMMARY

THE WOMEN PARTISAN'S WAR: WOMEN IN ARMED RESISTANCE, YUGOSLAVIA 1941-1945

Based on published sources, the press of the National Liberation Movement and personal accounts of women veterans, this article discusses women's armed resistance in occupied Yugoslavia. It explains women's (self-)mobilisation for the National Liberation Army with reference both to individual motives and the nature of the Yugoslav liberation/civil/revolutionary war of 1941-1945. The article also describes women's concrete roles (doctor, nurse, fighter) in the partisan forces. The personal narratives of nurse Radmila V. and fighter/political activist Radojka K. illustrate the complexity of women partisans' wartime experiences, which included pride of their efficiency as warriors, the solidarity of the wider population and comradeship among partisans, but also incidents of violence, gender-based discrimination and exploitation. In conclusion, the article looks at the representation of women partisans in public discourse during the socialist period. Usually, women veterans' specific experiences were either ignored or idealized in order to corroborate the official "partisan myth". Since the 1990s, the history of Yugoslavia's women partisans became even more marginalized, so that even today, many questions remain open.

Keywords: Yugoslavia, Second World War, Women, Armed Resistance, Oral History

(Translated by author)

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM

ENVER REDŽIĆ (1915 - 2009)

Podsjećanje na sve one koji napuštaju ovozemaljski svijet obavezuje da se slijedi njihov *curriculum vitae*. Kada se razmišlja i govori o ličnosti Envera Redžića, to nije ni lako, niti jednostavno, jer je njegov životopis krajnje atipičan, prebogat. Puko praćenje raznovrsne, nadasve prebogate i dugovječne djelatnosti Envera Redžića, koju je u svim periodima života krasio izuzetan dinamizam, podrazumijevalo bi barem *en passant* podsjećanje na najmarkantnije repere njegovih aktivnosti u različitim periodima života. Za objašnjenje i razumijevanje Redžićevog cjelokupnog opusa *conditio sine qua non* je poimanje njegove životne pragme. I na prvi pogled, stječe se dojam da je Enver Redžić bio ČOVJEK u punom “gorkijevskom” smislu te riječi. Redžićev životopis nameće određenje njegove stvaralačke ličnosti kvalifikativom polivalentnosti. Akademski obrazovan, svoju revolucionarnu ličnost kao vijećnik u toku Drugog svjetskog rata i NOB-a – bio je sudionik svih, i za BiH i za “drugu” Jugoslaviju, i te kako značajnih zasjedanja ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, potom privremene Narodne skupštine DFJ 1945., zatim Narodne skupštine FNRJ (1945-1953) i na kraju Savezne narodne skupštine (1953-1963) – transformirao je tijekom specifičnog vremena postratnih burnih promjena od poslanika politike do poslanika kulture. Kada bi se morala pronaći *diferentia specifica* koja bi odslikavala cjelokupni Redžićev opus od vremena kada on u profesionalnom smislu prelazi svoj stvaralački Rubikon, onda je to u raznim varijantama i izvedenicama zatajan višeznačan, kompleksan, nimalo lako odgonetljiv i objašnjiv pojam – nacija. Za razumijevanje njegove, kako je rečeno, nesumnjivo polivalentne ličnosti (revolucionara, društveno-kulturnog radnika, odnosno znanstvenika – akademika) bitno je ne tretirati njegovu društvenu i znanstvenu aktivnost mehanički nego suštinski kroz bar nekoliko faza stvaralačkog života.

S jeseni 1961. tek osnovani *Institut za proučavanje istorije radničkog pokreta* u Sarajevu dobiva (drugog po redu) direktora prof. Envera Redžića i prema naglašeno specifičnoj instituciji kakav je bio Institut za istoriju Redžić se ponašao atipično. Najmanje je bio direktor u klasičnom smislu te riječi. Takve je ljude rijetko moguće sresti. Tadašnji rukovodioci teško su ili nikako mogli prevazići opštevažeće usko partijske šablone. Instituti, koje je krajem 50-ih osnivala Partija, bili su institucije bez naučnika, školovanih znanstvenika, bez iskustva u realizaciji znanstvenih programa, sa kadrovima kojima su znanja jezika bila *terra incognita*, bez glasila, bez stanova itd. Enver Redžić, beskrajno odgovoran, i isto tako uporan u vizijama, osjećao je i znao šta i kako treba raditi. U pravilu – svi mlađi sa kraćim radnim iskustvom znali su pravac – morali su na studij trećeg stepena. Sa vremenijim je išlo teže. Svi na učenje jezika. Svi (po mogućnostima i redoslijedu) na specijalizacije – put Beča, Moskve, Berlina, Beograda, Pariza itd., na izradu doktorskih disertacija. Kvantitet je rađao kvalitet. Institut je prerastao inicijalne zadatke. Suvremene tendencije u historiografiji najavljuju i nameću transformacije. Uvriježeno i rasprostranjeno uvjerenje da pobjednici pišu historiju prevladavalo je saznanje da je neophodno pisati “totalnu historiju” u kojoj neće biti preferirana samo jedna strana – radnički pokret, historija KPJ, socijalistička revolucija i poslijeratni period iz ugla KPJ-SKJ. *Spiritus rector* i *spiritus movens* tih inovacija je prije svih Enver Redžić. Dosezanje jedne zavidne razine razvoja ustanove, u čemu je obol Redžića bio evidentan, konačno je evoluiralo u saznanju o nužnosti definitivne promjene sveukupne programske djelatnosti. Ali, priroda stvari i zakon života uvjetovali su rastanak. Odlaskom u mirovinu 1972. godine, reklo bi se, počinje još jedna atipična i plodotvorna faza jedne, po mnogo čemu, jedinstvene ličnosti. Redžić se razvija i sazrijeva u polihistorika čiji su – istraživački nerv, znanstvena upitanost i upornost dostojni divljenja. Ipak, malo je takvih primjera, zapravo riplijevski je rijedak slučaj da netko, tek odlaskom u mirovinu, odbranom doktorske disertacije producira knjige od kojih je svaka naredna bolja i vrednija od prethodne.

Oni što se bave tzv. “trećim dobom” o životu ljudi napisali su studije i knjige o frustriranim i istraumatiziranim ljudima koji nisu znali ili nisu mogli da se suoče sa psihofizičkim, materijalnim i inim izazovima nakon odlaska u mirovinu. Većina prisutnih na otvaranju znanstvenog skupa posvećenog 40. obljetnici Instituta bili su zatečni podatkom da je akademik Redžić skoro tri decenije na spisku umirovljenika. Dok je ogromna većina njegovih ispispisnika

zaslužene dane mirovine provodila sukladno svom statusu, Redžić se prilježnošću koja podrazumijeva pozvanje znanstvenika, marljivošću, serioznošću, nadasve plodotvornošću u ove tri i po posljednje decenije i dalje neprekidno potvrđivao kao svojevrsni unikum među suvremenim historiografima. Prijemom u članstvo ANUBiH (1978. za dopisnog i 1984. za redovitog člana), uspješnim vođenjem njenog Odjeljenja društvenih nauka, njegova je aktivnost bila očigledna. Karakterizirale su je bogatstvo ideja, inicijativnost i kreativnost, koje su dosegle intelektualni “parnasovski” vrhunac.

prof. dr. Tomislav Išek

UPUTE AUTORIMA PRILOGA:

Časopis *Historijska traganja* u izdanju Instituta za istoriju u Sarajevu objavljuje:

- izvorne znanstvene radove
- pregledne članke
- stručne priloge
- predavanja održana na *Tribini Instituta za istoriju u Sarajevu*.

Kategoriju rada predlaže autor, a konačnu odluku donosi Redakcija.

Oprema rukopisa:

Uz radove poslati:

- naslov rada
- ime i prezime autora
- naziv institucije i adresu
- e-mail adresu
- abstrakt i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku
- Summary and key words
- bilješke uz tekst rukopisa
- popis izvora i literature

Svi prilozi moraju biti pisani na kompjutoru, u MS Word, te trebaju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta. Obavezno je korištenje fonta Times New Roman. U tekstu priloga veličina slova je 12, pored 1,5. U bilješkama veličina slova je 10, a pored jednostruki (single). Tekst priloga autor treba dostaviti redakciji časopisa *Historijska traganja* poštom na adresu Instituta za istoriju u Sarajevu i to isključivo na CD-u sa jednim ispisom ili e-mailom na adresu vera@lsinter.net

Upute za citiranje u tekstu rukopisa:

a) napomene za objavljenu literaturu:

Napisati prezime autora i inicijale za ime, godinu i broj stranice na kojoj je informacija. Ako se citiraju dva djela istog autora iz iste godine, jedno djelo bilježimo sa "a" a drugo sa "b". Ako je citirano djelo rad dvojice autora potrebno ih je oba navesti, a u slučaju više autora navodi se prvi i dopišu se riječi *i drugi* ili skraćunica *et al.*

Npr.: Brkić H. 1971. // Brkić H. 1971a. Brkić H.1971b. // Brkić, Vilić 1971. // Brkić et al. 1971.

b) napomene za izvornu građu:

· za antičku i srednjovjekovnu literarnu građu: Ime autora po standardnoj formi. Broj knjige. Broj poglavlja

Npr.: *Cass. Dio LV, 26.*

· za epigrafsku građu: Naziv izdanja po standardnoj formi u kratlici i naziv natpisa.

Npr.: *CIL 8765*

· za srednjovjekovnu arhivsku građu: Naziv arhiva, Serija ili knjiga, Sveska, Broj sveske, Folija ili stranica, Broj folije ili stranice.

Npr.: DAD, Diversa cancellariae, XXXI, 62v.

· za osmansku arhivsku građu: Naziv i mjesto arhiva, Ime i broj dokumenta, Broj stranice, Datum i godina.

Npr.: Başbakanlik arşivi, Istanbul, Mühimme-defter, br.dok. 286, 2 konac rebiul – evvela 1112. (10-15. septembar 1700).

· za arhivsku građu modernog doba:

Napisati u skraćenom obliku naziv arhiva, ime fonda, broj kutije (ako je bitan), signaturu (ako je arhivski fond sređen), naziv dokumenta i datum ako je potrebno zbog nesređenosti fonda.

Npr.: ABH. Fond: VLBH, kut. 15, sign. 123/46

Upute za citiranje u popisu literature i izvorne građe:

Primjer za knjigu:

Autor. Godina izdanja. Naslov. Mjesto izdanja: Izdavač.

Npr.: Kemura I. 2003. *Narodna uzdanica*. Sarajevo: Bošnjački institut, Institut za istoriju.

Primjer za članak:

Autor. Godina. "Naslov članka". Ime časopisa i broj. Mjesto izdanja: Izdavač. Brojevi stranica.

Npr.: Karabegović I. 2000. "U povodu četrdesetogodišnjice postojanja i rada Instituta za istoriju". *Prilozi 29*. Sarajevo: Institut za istoriju. 39-44.

Primjer za priloge u knjigama ili zbornicima radova:

Autor. Godina. "Naslov članka". Naslov knjige ili zbornika radova. Mjesto izdanja: Izdavač. Broj stranica.

Npr.: Kamberović H. 2007. "Između kritičke historiografije i ideološkog revizionizma". *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*. Sarajevo: Institut za istoriju. 11-19.

Primjer za mrežno dostupan rad:

Autor. Datum izdavanja. Naslov. Mjesto izdanja: Izdavač. Strana. Datum pristupa.

Npr.: Levy, Mellissa, and Janet Moor. 1998. "Settlement stubs tobacco billboards; Outdoor advertising firms seek clients." *Star Tribune*. Lexis-Nexis Academic Universe. Reed Elsevier, Inc. 1D. 6.06.1999.

Internet primjer:

Npr.: Grad Sarajevo.jedinstven informacioni sistem grada Sarajeva.

[http://www.sarajevo.ba/ba/index.php/\(23.5.2008.\)](http://www.sarajevo.ba/ba/index.php/(23.5.2008.))

Primjer za citiranje novina:

Autor. "Naslov članka". Naziv novina, godište i broj. Mjesto izdanja: Datum. Brojevi stranica.

Npr.: Kolar R. "Brčkanje po košticama". *Oslobođenje, god. 57, br. 19281*. Sarajevo: 23. 10. 2000. 6.

Historijska traganja

Br. 4., Sarajevo 2009.

INSTITUT ZA ISTORIJU U SARAJEVU

Za izdavača:

dr. HUSNIJA KAMBEROVIĆ

Prijevodi rezimea na engleski jezik:

SENADA KRESO

Lektura:

mr. MIRELA OMERVIĆ

Dizajn i DTP:

TARIK JESENKOVIĆ

Štampa:

Štamparija Fojnica

Za štampariju:

Šehzija Buljina